

Broedvogels in Nederland

*Het Meetnet Broedvogels is
onderdeel van het Netwerk
Ecologische Monitoring*

2009

2011/01

SOVON-monitoringrapport

Broedvogels in Nederland in 2009

Arjan Boele, Joost van Bruggen, Arend van Dijk, Fred Hustings, Jan-Willem Vergeer & Calijn Plate

met medewerking van

Vincent de Boer, Lieuwe Dijkse, Henk van der Jeugd, Christian Kampichler, André van Kleunen,
Kees Koffijberg, Frank Majoor, Lara Marx, Hans Schekkerman, Jan Schoppers,
Wolf Teunissen, Chris van Turnhout & Dirk Zoetebier

SOVON-monitoringrapport 2011/01

Deze rapportage is samengesteld in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Het Meetnet Broedvogels wordt georganiseerd in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, Rijkswaterstaat, de provincies en de Stichting Gegevensautoriteit Natuur in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Colofon

© SOVON Vogelonderzoek Nederland

Tekst: Arjan Boele (hfst. 1, 2, 3 en 6), Vincent de Boer (hfst. 6), Joost van Bruggen (hfst. 6), Arend van Dijk (hfst. 6), Lieuwe Dijksen (hfst. 5.1), Fred Hustings (samenvatting, summary, hfst. 6), André van Kleunen (hfst. 5.2 en 6), Kees Koffijberg (hfst. 2 en 5.1), Frank Majoor (hfst. 5.5), Hans Schekkerman (hfst. 5.5), Jan Schoppers (hfst. 5.4 en 6), Wolf Teunissen (hfst. 5.3), Chris van Turnhout (hfst. 2.6 en 6), Jan-Willem Vergeer (hfst. 4 en 6) (alle SOVON), Christian Kampichler en Henk van der Jeugd (beide Vogeltrekstation - Centrum voor Vogeltrek en -demografie, NIOO-KNAW; hfst. 5.5).

Gegevensbewerking, tabellen en figuren: Arjan Boele, Joost van Bruggen, Arend van Dijk, Lara Marx, Jeroen Nienhuis, Dirk Zoetebier (alle SOVON), Adriaan Gmelig Meyling, Calijn Plate, Marcel Straver en Arco van Strien (alle Centraal Bureau voor de Statistiek).

Redactie: Fred Hustings

Lay-out: John van Betteray (binnenwerk) & Peter Eekelder (foto's)

Omslagontwerp: Van Groot tot Klein, Elden

Foto's omslag: Harvey van Diek (Velduil, Zwarte Stern), Peter Eekelder (Nevengeul Klompenwaard, Gelderland), Michel Geven (Bontbekplevier) & Patrick Palmen (Bonte Vliegenvanger)

Foto's binnenwerk: Arjan Boele (pp. 8, 54 & 73), Vincent de Boer (p. 61), Harvey van Diek (pp. 22, 78, 86, 104, 113 & 117), Hans Gebuis (50), Michel Geven (pp. 10, 26 & 41), J.T. Hendriksma (p. 60), Fred Hustings (p. 37), Arie Ouwerkerk (pp. 6 & 59), Patrick Palmen (p. 112) & Ran Schols (p. 96)

Drukwerk: Ten Brink, Meppel

Wijze van citeren gehele rapport: BOELE A., VAN BRUGGEN J., VAN DIJK A.J., HUSTINGS F., VERGEER J.-W. & PLATE C.L. 2011. Broedvogels in Nederland in 2009. SOVON-monitoringrapport 2011/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Wijze van citeren delen hoofdstuk 5: VAN KLEUNEN A. 2011. Broedvogelmonitoring Zoete Rijkswateren 2009. pp. 32-37. In: BOELE A., VAN BRUGGEN J., VAN DIJK A.J., HUSTINGS F., VERGEER J.-W. & PLATE C.L. 2011. Broedvogels in Nederland in 2009. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Dit rapport wordt kosteloos verstrekt aan alle medewerkers die hebben deelgenomen aan het Meetnet Broedvogels in 2009. Extra exemplaren kunnen worden verkregen door €15,- (dit is inclusief portokosten) over te maken op giro 2905988 t.n.v. SOVON, Postbus 6521, 6503 GZ Nijmegen, onder vermelding van MON 2011/01-broedvogels 2009 (of zie de webwinkel op www.sovon.nl). Dit rapport is digitaal als pdf-bestand beschikbaar op www.sovon.nl.

ISSN 1874-169X

Inhoud

Samenvatting	3
Inleiding	3
Materiaal en methode	3
Belangrijkste ontwikkelingen in 2009	3
Summary	5
Introduction	5
Outline of this report	5
Breeding season 2009 and long term trends	5
Dankwoord	7
1. Inleiding	9
2. Werkwijze broedvogelmonitoring	11
2.1. Opzet broedvogelmonitoring	11
2.2. Telmethode	13
2.3. Organisatie en coördinatie	13
2.4. Volledigheid en kwaliteit gegevens	13
2.5. Analyses	16
2.6. Meetnet Nestkaarten	16
2.7. Constant Effort Sites	17
3. Weer en waterstanden in het broedseizoen 2009	19
4. Algemene ontwikkelingen in 2009	23
4.1. Inleiding	23
4.2. Winnaars en verliezers in 2009	23
4.3. Ontwikkelingen per landschapstype	25
4.4. Rode Lijst	26
4.5. Natura 2000	27
4.6. Effecten van klimaatverandering: een blik in de toekomst	28
5. Speciale projecten	29
5.1. Monitoring Waddenzee	29
5.2. Broedvogelmonitoring Zoete Rijkswateren 2009	32
5.3. Monitoring Weidevogels	38
5.4. Drie jaar MUS, de eerste indexen beschikbaar	42
5.5. Constant Effort Sites	44
6. Soortbesprekingen	47
6.1. Inleiding	47
6.2. Uitleg bij tekst, figuren en tabellen	47
6.3. Futen tot en met reigers	51
6.4. Zwanen tot en met eenden	60
6.5. Roofvogels tot en met Kraanvogel	69
6.6. Steltlopers	75
6.7. Meeuwen en sterns	80
6.8. Duiven tot en met spechten	89
6.9. Leeuweriken tot en met lijsters	97
6.10. Zangers tot en met mezen	105
6.11. Klauwieren tot en met gorzen	115
Literatuur	121

Bijlagen	127
Bijlage 1. Tellers in 2009	128
Bijlage 2. Berekening van trends en indexen	132
Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen	134
Bijlage 4. Reproductie-index, overleving adulten en overleving juvenielen	144

Samenvatting

Inleiding

In dit verslag worden de belangrijkste resultaten gepresenteerd van het landelijke Meetnet Broedvogels in 2009. De organisatie hiervan is in handen van SOVON Vogelonderzoek Nederland (SOVON) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het meetnet is een onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) waarbij wordt samengewerkt met Rijkswaterstaat Waterdienst, provincies en de Stichting Gegevensautoriteit Natuur in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Het rapport is het zevende op rij waarin op geïntegreerde wijze verslag wordt gedaan van de verschillende monitoringprojecten voor broedvogels: het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB; kolonievogels en zeldzame soorten) en Broedvogel Monitoring Project (BMP; algemene soorten). Na een bespreking van methode en materiaal (hoofdstuk 2) en de weersomstandigheden in 2009 (hoofdstuk 3) worden de belangrijkste ontwikkelingen bij broedvogels in dat jaar besproken (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 5 komen enkele speciale projecten aan bod: Monitoring Waddenzee, Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren (met ditmaal speciale aandacht voor de Maas), Monitoring Weidevogels, Meetnet Urbane Soorten (MUS) en Constant Effort Sites (CES, gecoördineerd door het Vogeltrekstation in samenwerking met SOVON). De projecten MUS en CES maken overigens geen onderdeel uit van het Meetnet Broedvogels. In hoofdstuk 6 worden vogelsoorten besproken die een rol spelen bij Natura 2000 (Vogelrichtlijn), op de Rode Lijst staan of om andere reden onderzocht worden. Het gaat vooral om kolonievogels en zeldzame soorten, maar tevens worden enkele algemene soorten voor het voetlicht gebracht. Hierbij worden bij enkele soorten resultaten van het Nestkaartenproject aangehaald als mogelijke verklaring van gevonden trends.

Materiaal en methode

Net als andere jaren is het veldwerk grotendeels uitgevoerd door *c.* 1700 vrijwilligers en enkele tientallen professionele vogelaars, werkzaam voor terreinbeheerende instanties, provinciale diensten en Rijkswaterstaat Waterdienst. Het veldwerk geschiedt volgens de richtlijnen in de (per project verschillende) handleidingen. De coördinatie is in handen van SOVON, wat betreft het LSB in nauwe samenwerking met (vrijwillige) Districtcoördinatoren. Bij de trendberekening wordt gebruik gemaakt van het programma TRIM (Trends & Indices for Monitoring Data), waarbij inschattingen

worden gemaakt voor ontbrekende data. De indexen zijn beschikbaar via de website van SOVON (www.sovon.nl).

Belangrijkste ontwikkelingen in 2009

De winter van 2008/09 kende de eerste serieuze vorst-aanval na elf zachte winters. De kou was echter scheef verdeeld, met in de noordwestelijke helft van het land min of meer normale temperaturen, en in de zuidoostelijke soms lage (tot $-20,8^{\circ}\text{C}$ bij Weert), vergezeld van een dik pak sneeuw. De winterse omstandigheden waren evenwel van korte duur (vooral eerste helft januari). Het voorjaar kende een opvallend zachte en droge aprilmaand (op één na zachtste sinds 1706) en zware regenval eind mei (regionaal van invloed op sterfte onder jonge Ooievaars en vestiging van Kwartelkoningen).

Een overzicht van kolonievogels en zeldzame soorten is opgenomen in tabel 6.1.

Het relatief koude winterweer zorgde voor een inzinking bij verschillende soorten, waaronder Kleine Zilverreiger (terugval met 41% naar 100-120 paren), Kerkuil (-37%, 1750-1900 paren), IJsvogel (-42%, 440-540 paren) en Grote Gele Kwikstaart (-22%, 340-440). Bij Kerkuil en IJsvogel was de mate van afname in het zuidoosten van het land veel groter dan verder (noord-) westelijk, conform de weersituatie in de wintermaanden. De Blauwe Reiger (-14%, 11.250-12.250 paren) kreeg eveneens een gevoelige tik, maar er waren ook soorten die de winterkoude beter doorstonden dan verwacht. De Cetti's Zanger groeide door naar een nieuw record (160-220 territoria) en de Graszanger bleef stabiel (70-110). Beide laatste soorten werden na eerdere koude tot strenge winters vrijwel weggevaagd uit ons land. De Grote Zilverreiger (102-110 paren) bleek beter bestand tegen koude dan de Kleine Zilverreiger en kwam terug op het hoge niveau van vier jaar eerder,

Bijzonder in 2009 waren de succesvolle broedgevallen van de Grote Aalscholver (2-3 zuivere paren in Oosterschelde ZI, mengpaar in Lauwersmeer Fr/Gr), een ondersoort die pas in 2008 voor het eerst als broedvogel was vastgesteld. Recent gevestigde soorten als Wilde Zwaan (jaarlijks sinds 2005, ditmaal mislukt broedsel), Kraanvogel (jaarlijks vanaf 2001, 3 paren) en Zeearend (voor vierde jaar op rij succesvol nest in Oostvaardersplassen FI) kwamen ook dit jaar tot broeden. Opmerkelijke wapenfeiten waren ook de broedgevallen van Witoogend (eerste sinds 1989, twee paren

met jongen), Brilduiker (twee zekere broedgevallen na jarenlange onduidelijkheid), Zwarte Wouw (tweede succesvolle broedgeval ooit, ditmaal bij Maastricht Lb) en Ruigpootuil (5 territoria, één uitvliegend jong). Onder de exoten kan de Rosse Fluiteend als broedvogel worden bijgeschreven (paar met jongen Wommels Fr) en vormden zekere broedgevallen van de Sneeuwvangans (3 paren) de eerste sinds 1999. Interessante waarnemingen in de broedtijd van o.a. Poelruiter (territoriale maar ongepaarde vogel bij Amsterdam NH) en Koperwiek (juniwaarneming van *wingflicking* ex. bij Sibbe in Zuid-Limburg) leverden weliswaar geen broedgevallen op, maar vormen aanleiding ook zulke soorten nauwgezet te observeren.

Het was een goed jaar voor Geoorde Fuut (450-540 paren, vrijwel evenveel als in recordjaar 2003), Purperreiger (740-765, een niveau dat sinds eind jaren zeventig niet gehaald was), Krooneend (360-420, lijkt te stabiliseren na lange periode van toename) en Grauwe Kiekendief (62, vergelijkbaar met een kwart eeuw geleden). Ooievaar (745-765 paren) en Lepelaar (2100-2250) behaalden zelfs aantallen die in ieder geval niet in de 20e eeuw geteld zijn. De opmars van Slechtvalk (69 territoriale paren), Grote Mantelmeeuw (42), Zwartkopmeeuw (2100-2200, waarvan 800 op de Hooge Platen in de Westerschelde ZI) en Middelste Bonte Specht (170-200) resulteerde in niet eerder behaalde records.

Ronduit slecht verging het Blauwe Kiekendief (slechts 22 paren, en voor het eerst sinds 1940 ontbrekend op Ameland Fr), Korhoen (12 hanen), Strandplevier (nieuw dieptepunt, 170-200 paren), Kempshaan (14 territoriale vogels geteld) en Kramsvogel (25-60), terwijl het voortbestaan van Kuifleeuwerik (9-15) en Grauwe Gors (3-6) aan een zijden draadje hangt. Broedindicatieve waarnemingen van Duinpieper, Klapekster en Ortolaan ontbraken wederom, zodat het er steeds meer naar uitziet dat deze soorten voorgoed verloren zijn voor de Nederlandse broedvogellijst. Hoopvol was het lichte herstel van de Velduil (29-35 paren) en Woudaapje (wellicht 25-50), hoewel beide soorten nog steeds uitermate kwetsbare kleine populaties hebben. Aan agrarisch gebied gebonden soorten namen wederom veelal af, met Patrijs, Scholekster en Kievit ditmaal als meest prominente slachtoffers. Ook enkele naaldhoutbewoners ondergingen een afname, met name Zwarte Mees, Goudhaan en Vuurgoudhaan. Deze afname is ten dele een gevolg van het koude winterweer, maar maakt in ieder geval bij de Zwarte Mees ook onderdeel uit van een op zijn minst regionale structurele achteruitgang.

Bij de traditioneel sterk in aantal fluctuerende soorten vormde 2009 een vrij goed jaar voor de Sijs maar een uitgesproken slecht jaar voor Kwartel en Kruisbek.

Summary

Introduction

This report presents the results of breeding bird censuses in The Netherlands in 2009. National breeding bird monitoring is part of a governmental ecological surveillance programme ('Netwerk Ecologische Monitoring') that includes national monitoring of various flora and fauna. In the Wadden Sea, monitoring is being conducted as part of the Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP) carried out in collaboration with Germany and Denmark. Censuses for breeding birds are co-ordinated by SOVON, in close collaboration with Statistics Netherlands and local co-ordinators and species-specialists. Breeding birds are surveyed by two schemes, one for abundant breeding birds ('BMP') and one for >100 rare and 17 colonial breeders ('LSB') (Tab. 2.1). Fieldwork for BMP is carried out in about 1500 sample plots well distributed over the country (Fig. 2.1). For colonial breeders (with the exception of Common House Martin), 100% national coverage is aimed for (Fig. 2.3), whilst for rare breeding birds full coverage is at least achieved in all key-sites, including all Natura 2000 sites (Fig. 2.2). For a few species, specific schemes are running, co-ordinated by species' experts or NGOs (Tab. 2.3). In all species, fieldwork is standardised and conducted according to fixed guidelines provided in manuals. Fieldwork is mainly carried out by 1700 dedicated volunteer bird watchers, in some areas also by professional counters. Trends are presented by indices, calculated with the commonly used TRIM package (classification of trends in Tab. 2.4, trends graphs of 170 species in appendix 3, indices also available on www.sovon.nl/soorten).

Outline of this report

The major part of this report consists of species-accounts (chapter 6) presenting details on numbers, trends and distribution. Chapter 4 gives a more general overview and a quick access to the most relevant findings, e.g. on trends for habitat specialists (Fig. 4.2), Red List species (Fig. 4.3) and Natura 2000 species (Fig. 4.4). Chapter 5 deals with monitoring in the Wadden Sea, national freshwater bodies (with special focus on the River Meuse) and meadow birds, all covered by specific monitoring schemes. Ring findings from Constant Effort Sites (CES, organised by the Dutch Ringing Centre in collaboration with SOVON) are discussed as well. National population figures are listed in tab. 6.1. All national trend data and distribution maps of rare and colonial breeding birds are also accessible online at www.sovon.nl/soorten and www.sovon.nl/N2000.

Breeding season 2009 and long term trends

The breeding season of 2009 was preceded by a relatively cold winter, after 11 mild winters in succession. The severest cold, accompanied by heavy snow cover, was, however, restricted to the SE of the country, whereas in the rest of The Netherlands weather conditions were more or less normal.

Little Egret (decrease by 41% to 100-120 bp), Western Barn Owl (-37%, 1750-1900 bp), Common Kingfisher (-42%, 440-540 bp) and Grey Wagtail (-22%, 340-440 bp) experienced serious declines. In accordance to regional variation in winter severity, Western Barn Owl and Common Kingfisher, suffered heaviest decreases in the SE of the country. Numbers of Grey Heron dropped as well (-14%, 11.250-12.250 bp), but Cetti's Warbler (160-220 territories, increase) and Zitting Cisticola (70-110 territories, stable) survived astonishingly well. Previous cold(er) winters almost eradicated the Dutch breeding population in these species, situated at the northwestern fringe of the breeding range. Western Great Egret (102-110 bp, recovering from temporary dip) proved to be more cold-resistant than Little Egret.

Remarkable in 2009 were successful breeding attempts of Great Cormorants of the race *carbo* (2-3 pure and 1 mixed breeding pairs, at two sites), a subspecies first recorded in 2008 as a breeding bird. Other relatively recent breeding birds in The Netherlands continued their performance, including Whooper Swan (annually breeding since 2005), Common Crane (since 2001) and White-tailed Eagle (since 2006). With the exception of Common Crane (3 bp), only single pairs were involved. Other rare breeding birds include Ferruginous Duck (2 bp with ducklings, first confirmed breeding records since 1989), Common Goldeneye (after a few years without breeding evidence), Black Kite (second successful breeding attempt ever) and Boreal Owl (5 territories, 1 young fledged). Fulvous Whistling Duck (first recorded breeding attempt) is an addition to the list of non-native breeding species, whereas Snow Goose (3 bp; first confirmed records since 1999) remains amongst the rarest. Interesting records of Marsh Sandpiper (territorial but unpaired bird) and Redwing (wingflicking bird in June) did not result in breeding attempts, but may call to remain alert to possible newcomers on the breeding list. Black-necked Grebe (450-540 bp, nearly as much as in record breaking 2003), Purple Heron (740-765 bp, a level not reached since the end of the 1970s), Red-crested Pochard (stable at 360-420 bp) and Montagu's Harrier (62 bp, higher than in preceding 25 years) fared very well. Numbers of White Stork (745-765 bp) and Eurasian Spoonbill (2100-2250 bp) were even higher than ever in the 20th century. Peregrine Falcon (69 ter-

ritories), Great Black-backed Gull (42), Mediterranean Gull (2100-2200, one colony holding no less than 800 bp) and Middle Spotted Woodpecker (170-200) continued their expansion as a breeding bird.

In contrast to these thriving species, Northern Harrier (22 bp, for the first time since 1940 absent from the Wadden Island of Ameland), Black Grouse (12 males), Kentish Plover (170-200 bp, lowest-ever), Ruff (only 14 territorial birds recorded) and Fieldfare (25-60 bp) experienced serious (further) losses. Crested Lark (9-15 bp) and Corn Bunting (3-6) are on the brink of extinction and are likely to follow Tawny Pipit, Great Grey Shrike and Ortolan Bunting, species that disappeared from the Dutch breeding list in the last 10 years or so.

Short-eared Owl (29-35 bp) and Little Bittern (25-50 bp) showed signs of a slight recovery but maintain vulnerable small populations. In common breeding birds, several farmland species continued their dramatic decreases, Grey Partridge, Eurasian Oystercatcher and Northern Lapwing being the most prominent victims in 2009. Dips in a few species nesting in coniferous forest, Coal Tit, Goldcrest and Firecrest, may be partly attributed to winter weather, but to some (at least regional) long-term decrease as well (Coal Tit).

In species traditionally showing marked annual fluctuations, Eurasian Siskin experienced fairly high population levels, contrary to Common Quail and Red Crossbill.

Grote Mantelmeeuw. Terschelling Fr, 19 oktober 2008 (Arie Ouwerkerk)

Dankwoord

Broedvogelinventarisaties worden in Nederland veelal door vrijwilligers uitgevoerd. Zonder hun inzet is het onmogelijk uitspraken te doen over het wel en wee van vrijwel alle Nederlandse broedvogels. Ze worden daarom hartelijk bedankt voor hun werk. Een overzicht van de tellers en contactpersonen staat in bijlage 1. In hoofdstuk 2 (tabel 2.2, 2.3) worden de soortgerichte werkgroepen, de provincies en organisaties genoemd waarmee wordt samengewerkt en waardoor het landelijke beeld in belangrijke mate gecompleteerd wordt. De terreinbeherende instanties, in het bijzonder Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen, vervullen een belangrijke rol bij de completering van het landelijke beeld.

Districtscoördinatoren zorgen voor de regionale aansturing van de waarnemers in de 20 districten en zijn absoluut onmisbaar. Een speciaal woord van dank gaat daarom uit naar Jan-Joost Bakhuizen, Leo Ballering, Patrick Bergkamp, Roland-Jan Buijs, Diny Buisman, Martijn Bunschoek, Jan van Diermen, Lieuwe Dijkse, Gertrude van den Elzen, Ria Heemskerk, Henk-Jan Hof, Ben Hulsebos, Marcel Klootwijk, Geert Lamers, Wiel Poelmans, Jelle Postma, Harold Steendam, Wilco Stoopendaal, Rudi Terlouw, Jan Tjoelker, Hans-Peter Uebelgünn, Rogier Verbeek, Bert Versluijs en Jaco Walhout.

Het Meetnet Broedvogels is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), het stelsel van natuurmeetnetten van rijk en provincies. Het meetnet wordt georganiseerd in opdracht van het Ministerie van

Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, waarbij de dagelijkse aansturing van het meetnet gedelegeerd is aan Ruud Bink van de Stichting Gegevensautoriteit Natuur. De inhoudelijke kwaliteit wordt getoetst door de Begeleidingscommissie Meetnet Broedvogels, waarin de volgende personen zitting hadden: Ruud Bink (Stichting Gegevensautoriteit Natuur), Calijn Plate en Arco van Strien (Centraal Bureau voor de Statistiek, CBS), Mervyn Roos en Ruurd Noordhuis (Rijkswaterstaat Waterdienst), Kees Scharringa (provincies) Wilmar Remmelts (Ministerie van LNV/Ministerie van EL&I). Op het meetnet is een regime van onafhankelijke kwaliteitsborging van toepassing dat wordt ingevuld door het CBS (Productgroep Natuur).

Vanuit het CBS werden trendberekeningen mede uitgevoerd door Marcel Straver en Adriaan Gmelig Meyling. Van het SOVON-bureau worden in het bijzonder Lara Marx en Dirk Zoetebier bedankt voor hun bijdrage aan de controle en bewerking van telgegevens en het databeheer. Gerard Troost en Yvonne Boesten ontwikkelden de verschillende onderdelen van de online invoer van gegevens, die mede dankzij hun inspanningen een succes kon worden! De opmaak van het rapport werd verzorgd door John van Betteray, de fotoredactie was in handen van Peter Eekelder.

Mervyn Roos (Rijkswaterstaat Waterdienst) en Gijs Kurstjens gaven waardevol commentaar op een eerste versie van hoofdstuk 5.2 en Christiaan Both op een eerste versie van de tekst over Bonte Vliegenvangers.

Allen worden bedankt voor hun bijdrage!

Steenuil. Lopik Ut, 20 juni 2009 (Arjan Boele)

1. Inleiding

Het broedvogelonderzoek van SOVON kent in Nederland een lange historie, die in de jaren zeventig begon met twee atlasprojecten. Vanaf 1984 is een deel van het monitoringonderzoek met de komst van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) gestandaardiseerd. Later is een specifiek project opgezet voor de monitoring van zeldzame broedvogels en kolonievogels, een voorloper van het huidige Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) dat sinds 1993 wordt georganiseerd. De resultaten van beide projecten zijn vanaf 1992 gepubliceerd in jaarverslagen, aanvankelijk per deelmeetnet maar met ingang van verslagjaar 2003 over het Meetnet Broedvogels als geheel. Speciale hoofdstukken zijn gewijd aan broedvogelmonitoring in de Waddenzee en de Zoete Rijkswateren, monitoring van weidevogels, het Meetnet Urbane Soorten (MUS) en het Constant Effort Sites-project (CES, geen onderdeel van Meetnet Broedvogels).

SOVON organiseert het Meetnet Broedvogels in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), het stelsel van natuurmeetnetten van de rijksoverheid en provincies. Bij de uitvoering van de landelijke vogelmeetnetten werkt SOVON verder samen met Rijkswaterstaat, de provincies en de Stichting Gegevensautoriteit Natuur, in opdracht van het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie.

SOVON stelt zich ten doel om van zo veel mogelijk broedvogelsoorten de aantalsontwikkeling vast te leggen. De opdrachtgevers van het Meetnet Broedvogels hebben vanuit hun werkveld specifieke vraagstellingen, om de resultaten in te kunnen passen binnen het natuurbeleid. Vanuit het NEM zijn de doelstellingen als volgt geformuleerd (CBS 2010):

- bepalen van populatieontwikkelingen van soorten van Natura 2000-gebieden, zowel landelijk als over de Natura 2000-gebieden, en zo mogelijk gespecificeerd per Natura 2000-gebied;
- bepalen van landelijke populatieontwikkelingen van soorten van soortbeschermingsplannen;
- bepalen van de populatieontwikkeling van indicatieve soorten in Zoete en Zoute Rijkswateren per hoofdwatersysteem;
- bepalen van de trends van soorten die onderdeel zijn van Natuurgraadmeters;
- bepalen van landelijke trends in broedsucces en/of timing van broeden in verband met voedselvoorziening in de Waddenzee, klimaatverandering en soortbeschermingsplannen.

Voor een aantal groepen broedvogels gelden nog aanvullende doelstellingen. Zo dienen voor de weidevogels ook trends bepaald te worden voor agrarisch gebied binnen en buiten de Ecologische Hoofdstructuur, per fysisch-geografische regio en voor diverse typen landgebruik. Voor een aantal (zeer) zeldzame broedvogels is het streven erop gericht om jaarlijks alle broedgevallen te verzamelen, om daarmee ook de landelijke verspreiding in beeld te brengen. Broedvogelmonitoring in het Nederlandse Waddengebied vindt plaats in het kader van het *Joint Monitoring Programme for Breeding Birds in the Wadden Sea* dat internationaal gecoördineerd wordt door het *Common Wadden Sea Secretariat*. De inventarisaties zijn onderdeel van het internationale *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* in de Nederlandse, Duitse en Deense Waddenzee. De verzamelde gegevens worden ook gebruikt bij andere onderwerpen, zoals de bepaling van landelijke dan wel regionale broedvogelaantallen, of onderzoek naar vogelgemeenschappen.

Het voor u liggende jaarverslag biedt een overzicht van de resultaten van het broedvogelonderzoek uit het jaar 2009. Naast het BMP en het LSB gaat het om het Nationale Weidevogelmeetnet, het Meetnet Kustbroedvogels Wadden, het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren, MUS en het CES-project.

Dit rapport heeft dezelfde opzet als het rapport over het seizoen 2008 (van Dijk *et al.* 2010). Na de inleiding (hoofdstuk 1), een beschrijving van methode en materiaal (hoofdstuk 2) en een samenvatting van het weer en de waterstanden (hoofdstuk 3), worden in hoofdstuk 4 algemene ontwikkelingen in geheel Nederland besproken. Hierbij komen ook de Rode Lijst en Natura 2000-gebieden aan bod. In hoofdstuk 5 worden de 'speciale' projecten behandeld: Waddenzee, Zoete Rijkswateren, Weidevogels, MUS en CES. Hoofdstuk 6 bevat de soortteksten die ingaan op zeldzame broedvogels, kolonievogels en algemenere soorten, o.a. soorten die relevant zijn in verband met het beleid betreffende het Natura 2000-netwerk en de beschermingsregimes als gevolg van de Natuurbeschermingswet, Flora- en Faunawet en de Nota Ruimte (Ecologische Hoofdstructuur, EHS). In de soortteksten in dit hoofdstuk is af en toe gebruik gemaakt van resultaten uit het Meetnet Nestkaarten. In de bijlagen zijn o.a. alle ons bekende waarnemers in 2009 te vinden en vele indexen.

Een rapport als dit, waarin van een groot aantal waarnemers gegevens worden gecombineerd, is nooit volledig. Ontbrekende gegevens blijven altijd welkom en worden alsnog toegevoegd aan de database. Hierdoor kunnen de in dit rapport gepresenteerde aantallen in detail afwijken van die in eerdere rapporten.

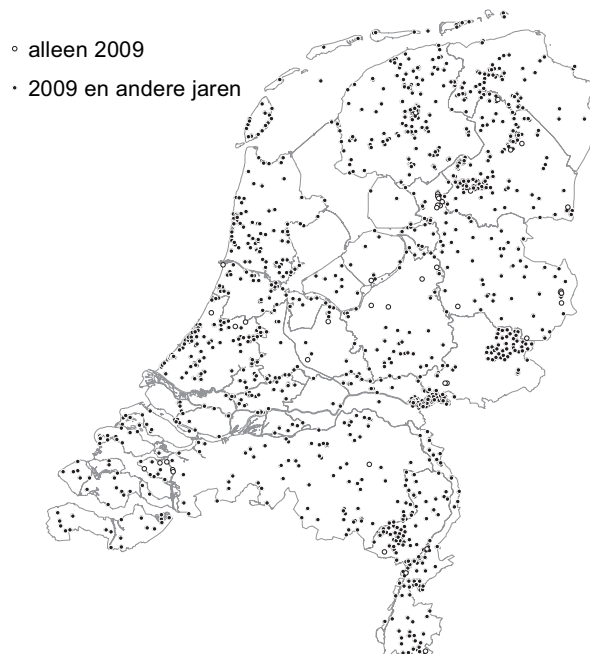

Kauw. Babberich Gl, 7 juni 2009 (Michel Geven)

2. Werkwijze broedvogelmonitoring

2.1. Opzet broedvogelmonitoring

Het broedvogelmeetnet van SOVON bestaat uit twee vaste onderdelen: het Broedvogel Monitoring Project (BMP) en het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Beide zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). De organisatie van beide projecten is afgestemd op de verschillende wijze waarop soorten geteld worden (tabel 2.1). Daarnaast is er het Meetnet Urbane Soorten (MUS) dat in 2009 zijn derde jaar kende. Met de drie projecten kunnen (vrijwel) alle Nederlandse broedvogelsoorten worden gevolgd.

Figuur 2.1. Ligging van de in 2009 geïventariseerde telgebieden van het BMP (stand 1 december 2010). / Distribution of sample plots of the common breeding bird census in 2009.

Het Broedvogel Monitoring Project (BMP) is gericht op algemene en schaarse soorten. Waarnemers kunnen uit afzonderlijke deelprojecten kiezen, gericht op specifieke soorten, bijvoorbeeld weide- en akkervogels, roofvogels of bijzondere soorten (zie <http://www.sovon.nl/default.asp?id=26> voor overzicht en details). Sinds 2008 wordt het onderdeel BMP-Enkele soorten georganiseerd, dat onder andere is gericht op soorten die van belang zijn voor de monitoring van Natura 2000-gebieden en die tot nu toe niet goed in de bestaande programma's waren ondergebracht. Het richt zich overigens niet alleen op Natura 2000-soorten zoals Wespandief en Zwarte Specht, maar ook op andere soorten waarvan de steekproef aan de magere kant is, bijvoorbeeld Houtsnip (zie SOVON-Nieuws 21[4]: 15-16). Elk van de BMP-deelprojecten kent een eigen aanpak wat betreft de te tellen soorten, bezoekschema en grootte van de telgebieden. Alle onderdelen van het BMP volgen een steekproefmethode en worden uitgevoerd in telgebieden verspreid over Nederland (figuur 2.1). De ligging van de telgebieden is niet in alle gevallen representatief. Bos- en natuurgebieden zoals de duinen worden overbemonsterd en agrarisch gebied en steden onderbemonsterd. Bij analyse van trends wordt daarom een gewicht toegepast (zie bijlage 2).

De ligging van de telgebieden is vastgelegd in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) en gekoppeld aan gegevens over landschap en habitat. Het Nationaal Meetnet Weidevogels en het Meetnet Zoete Rijkswateren zijn onderdeel van het BMP en worden in hoofdstuk 5 afzonderlijk besproken. Het Nationaal Meetnet Weidevogels combineert de weidevogelgegevens uit het BMP met die van de (weide)vogelmeetnetten van de afzonderlijke provincies (tabel 2.2). Het Meetnet Zoete Rijkswateren wordt uitgevoerd in opdracht van Rijkswaterstaat, als onderdeel van het Monitoringprogramma Waterstaatkundige Toestands des Lands (MWTL). De telgebieden liggen onder andere in het IJsselmeergebied, langs de Randmeren en in de uiterwaarden van de Grote Rivieren. Ze worden deels door professionele karteerders geteld.

Tabel 2.1. Opzet van het Nederlandse broedvogelmeetnet, onderscheiden naar Broedvogel Monitoring Project (BMP) en Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). / Organisation of breeding bird surveys in The Netherlands. Abundant species are covered in sample plots in a common breeding bird census scheme (BMP); rare and colonial breeding birds are mostly covered by complete national surveys or counts at core breeding sites (LSB).

Project	Telgebieden	Bezoekschema	Soorten
BMP	steekproefgebieden	5-10 bezoeken, afhankelijk van onderdeel	alle soorten, incl. exoten
LSB	integraal, kerngebied of telgebied	soort-specifiek, meestal 1-5 bezoeken	78 zeldzame soorten
LSB	integraal, alle kolonies	soort-specifiek, meestal 1-2 bezoeken	17 kolonievogels
LSB	kilometerhok	losse meldingen	(zeer) zeldzame soorten

Tabel 2.2. Overzicht van instellingen en organisaties die een grote bijdrage leverden aan het broedvogelmeetnet in 2009. / Summary of organisations who delivered major datasets for the breeding bird survey 2009.

Instelling	Project	Gegevens
RWS Waterdienst	LSB	kustbroedvogels Delta (Strucker <i>et al.</i> 2010)
Prov. Groningen	BMP	agrarisch gebied
Prov. Friesland/WMF	BMP	agrarisch gebied
Prov. Drenthe	BMP	agrarisch gebied
	LSB	roekenkolonies
Prov. Flevoland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Overijssel	BMP	agrarisch gebied
Prov. Gelderland	BMP	agrarisch gebied, rivierengebied
Prov. Noord-Holland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Zuid-Holland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Noord-Brabant	BMP	agrarisch gebied, bos, natuurgebied
	LSB	roekenkolonies
Prov. Zeeland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Limburg	BMP	agrarisch gebied, bos, natuurgebied (www.broedvogels.limburg.nl)
	LSB	alle LSB-soorten

Het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) volgt 78 zeldzame soorten, 17 in kolonies broedende soorten en enkele tientallen zeer zeldzame, soms niet-jaarlijks broedende, soorten. Het gaat in alle gevallen om broedvogels die moeilijk met een steekproefopzet te volgen zijn. De aanpak binnen het LSB is dan ook gericht op systematische monitoring van vaste kerngebieden of, in geval van erg zeldzame soorten en vrijwel alle koloniebroedvogels, de hele landelijke populatie (figuur 2.2, 2.3). De selectie van kerngebieden is gebaseerd op gebieden die elk ten minste 5% van de landelijke populatie herbergen, inclusief alle Natura 2000-gebieden. Gegevens uit de kerngebieden worden aangevuld met die vanuit het BMP en (soortspecifieke) inventarisaties van gebieden elders (LSB-telgebieden). De verspreid voorkomende en relatief talrijke Steenuil wordt geheel gevolgd via inventarisaties van BMP- en LSB-telgebieden. De ligging van de telgebieden, kerngebieden en de locaties van de kolonies worden in een

Geografisch Informatie Systeem (GIS) opgeslagen. Van zeer zeldzame soorten worden ook alle losse meldingen verzameld, bij voorkeur via de *online* invoer op www.sovon.nl. Daarnaast worden waarnemingsites (bijv. www.waarneming.nl, www.dutchbirding.nl, www.tel-mee.nl) en overzichten in rapporten en tijdschriften gecontroleerd. Bij zulke zeldzame soorten wordt extra aandacht besteed aan de documentatie, door middel van navraag bij de betreffende waarnemer en het vastleggen van broedcodes, eventuele broedresultaten en andere bijzonderheden, inclusief fotodocumentatie. In de bestanden wordt altijd onderscheid gemaakt tussen gegevens die op systematische wijze zijn verzameld (jaarlijkse inventarisaties, vaste telmethode) en gegevens die als losse melding werden ontvangen. Soortspecifiek (landelijk) onderzoek, uitgevoerd door instellingen, werkgroepen en particulieren, vormt een belangrijke ondersteuning van het LSB (zie tabel 2.3 voor overzicht).

Tabel 2.3. Overzicht van werkgroepen en personen die landelijk onderzoek naar soorten of soortgroepen coördineren. / Summary of non governmental organisations that co-ordinate national surveys of specific species.

Organisatie / coördinator	Soort	Bron
H. van der Kooij	Purperreiger	O. Overdijk
Werkgroep Lepelaar	Lepelaar	R. Rietveld; www.ooievaars.eu
Werkgroep Ooievaarstelling, STORK	Ooievaar	R.G. Bijlsma; Bijlsma 2010
Werkgroep Roofvogels Nederland	broedresultaten roofvogels	B. Koks; www.grauwekiekendief.nl
Werkgroep Grauwe Kiekendief	Grauwe Kiekendief	P. van Geneijgen
Werkgroep Slechtvalk Nederland	Slechtvalk	K. Koffijberg & J. Schoppers
SOVON & Vogelbescherming	Kwartelkoning	J. de Jong & D. Siccama ; de Jong 2010
Kerkuilenwerkgroep Nederland	Kerkuil	G. Wassink
Oehoewerkgroep Nederland	Oehoe	R. van Harxen & P. Stroeken
Stenuilen Overleg Nederland (STONE)	Stenuil	G. Ottens & M Jonker
Werkgroep Ruigpootuilen	Ruigpootuil	S. Waasdorp
Stichting Bargerveen	Grauwe Klauwier	
R.L. Vogel e.a.	Raaf	

2.2. Telmethode

Het veldwerk voor zowel het BMP als het LSB volgt een gestandaardiseerde opzet die voor beide projecten is vastgelegd in een handleiding (van Dijk 2004, van Dijk *et al.* 2004). Met ingang van het veldseizoen 2011 zullen het BMP en LSB meer samengevoegd worden en vanaf dat moment worden ook enkele kleine wijzigingen in de criteria doorgevoerd (van Dijk & Boele 2011).

Bij het BMP (van Dijk 2004) wordt de uitgebreide territoriumkartering toegepast als telmethode; er wordt dus uitgegaan van territoria als maat voor het aantal broedparen. Voor BMP-R (roofvogels) kunnen ook nestcontroles worden uitgevoerd (Bijlsma 1997). Bij het LSB (van Dijk *et al.* 2004) worden methode en bezoekschema afgestemd op de te tellen soorten. Bij zeldzame soorten worden broedparen gevolgd (met indicatie van broedcode). Van in kolonies broedende soorten worden doorgaans (bewoonde) nesten geteld, of wordt het aantal in de kolonie aanwezige individuen omgerekend naar het aantal broedparen. In het Waddengebied werd in het broedseizoen 2009 een start gemaakt de methoden van het tellen van grote kolonies Kleine Mantelmeeuwen en Zilvermeeuwen te ijken (SOVON-Nieuws 22[3]:8). Nachtactieve soorten (ralen, Nachtzwaluw, uilen) worden met speciale nachtelijke karteringen gevolgd, waarbij deels gebruik wordt gemaakt van geluidsapparatuur om de roep of zang te stimuleren.

2.3. Organisatie en coördinatie

De landelijke coördinatie van het broedvogelmeetnet is in handen van SOVON, in de regio bijgestaan door 20 districtscoördinatoren (zie <http://www.sovon.nl/default.asp?id=219> voor actueel overzicht) die contact houden met de waarnemers en waken over de volledigheid van de inventarisaties. Daarnaast bestaan samenwerkingsverbanden met instellingen, organisaties of personen die hele regio's op bepaalde soortgroepen tellen, dan wel landelijk onderzoek naar afzonderlijke soorten uitvoeren. Een belangrijke bijdrage wordt ook geleverd door de grote terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen, zowel wat betreft het telwerk als de toegang van telgebieden en/of of logistieke ondersteuning bij het veldwerk. Grotere samenwerkingsverbanden zijn die met de provincies en Rijkswaterstaat Waterdienst (integrale kartering van alle kustbroedvogels in het Deltagebied; Strucker *et al.* 2010), zie tabel 2.2 voor een overzicht. Daarnaast wordt de monitoring van kustbroedvogels in de Waddenzee uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van EL&I, Directie Regionale Zaken, als onderdeel van het *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* dat wordt georganiseerd in samenwerking met Duitsland en

Denemarken (Koffijberg *et al.* 2006). Onder andere de Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF) en Avifauna Groningen leveren hier een belangrijke bijdrage in het veldwerk.

Tabel 2.3 geeft een overzicht van (landelijke) soortonderzoeken waarvan in dit rapport gegevens zijn gebruikt. Zonder de bereidwillige medewerking van talloze vrijwilligers en vogelwerkgroepen zou het grootste deel van het veldwerk niet kunnen worden uitgevoerd. Bijlage 1 geeft een overzicht van de betrokkenen bij het broedvogelwerk in 2009.

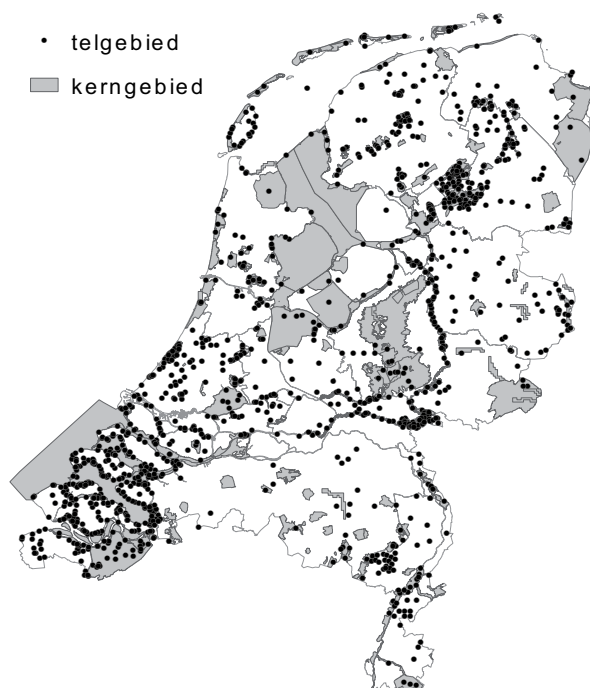
2.4. Volledigheid en kwaliteit gegevens

Broedvogel Monitoring Project

In 2008 en 2009 werden gegevens van 1482 resp. 1419 telgebieden ingestuurd, waarvan er 1357 resp. 1369 meerjarig werden geïnventariseerd (figuur 2.1). Na jarenlange toename tot omstreeks 1998-2002, loopt het aantal telgebieden de laatste jaren langzaam terug (figuur 2.4). Deze terugval hangt samen met veranderingen in de bijdrage van provincies in het kader van het Nationaal Weidevogelmeetnet. Tevens lijkt er structurele afname te zijn ingezet doordat tellers op leeftijd afhaken (vergrijzing), terwijl de aanwas van nieuwe tellers achterblijft. Met bijvoorbeeld de organisatie van BMP-inventarisatiecursussen wordt getracht het tij te keren. Binnen het nieuwe onderdeel BMP-Enkele soorten werden tientallen reeksen verzameld waarvan sommige met een lengte van meer dan 25 jaar. In 2008 en 2009 werd BMP-E-onderzoek uitgevoerd in 65 resp. 51 telgebieden (gemiddeld 2000-07 32 gebieden).

Telgebieden zijn in het algemeen redelijk over Nederland verdeeld, zij het niet evenredig naar landschapstype. Bos is ondervetegenwoordigd op de noordelijke en centrale Veluwe, in delen van Overijssel, Flevoland, Utrecht en op de Waddeneilanden. Het agrarisch gebied kent enige lacunes in Utrecht en Oost-Drenthe (bouwland), de duinen ontberen telgebieden op de Waddeneilanden en voor heide/hoogveen is dit het geval in de noordoostelijke en centrale Veluwe en in delen van Noord-Brabant. Moerasgebieden zijn vooral ondervetegenwoordigd in West-Utrecht en de Oostvaardersplassen. Stedelijk gebied wordt thans grotendeels bemonsterd in het kader van het Meetnet Urbane Soorten (MUS). Dat meetnet speelt door de korte looptijd nog geen grote rol in de trendbepalingen, maar dat zal op termijn veranderen (zie ook 5.4).

Uitgewerkt naar Natura 2000-gebieden spitst de BMP-behoefte zich toe op nieuwe telgebieden in sommige duinen (Ameland, Terschelling), moerassen (Zuidlaardermeer, Oostvaardersplassen, Oostelijke Vechtplassen) en bos- en heidegebieden (noordelijke en centrale Veluwe, Brabantse Wal, Weerter- en Budelerbergen, Deurnese Peel & Mariapeel, Maasduinen). Een actuele lijst van gebieden waarvoor broedvogeltellers gezocht

Figuur 2.2. Ligging van in 2009 getelde telgebieden en kernegebieden (zeldzame soorten) in het kader van het LSB (stand 1 december 2010). / Sample plots and core breeding areas (all rare species) covered for the national rare breeding bird census.

worden, met details over vogelsoorten, is te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=398>.

Landelijk Soortonderzoek Broedvogels

In 2008 en 2009 werden gegevens van 1051 resp. 943 telgebieden ingestuurd waar specifiek op één of meerdere zeldzame soorten werd geïnventariseerd (gemiddeld in 1990-2007 716 telgebieden). Een belangrijk aandeel hierin vormen de telgebieden die door Rijkswaterstaat Waterdienst op kustbroedvogels worden onderzocht in het Deltagebied (642 gebieden in 2008 en 2009; Stucker *et al.* 2010). Daarnaast werden in beide jaren gegevens verzameld uit 180 kernegebieden en werden zeldzame soorten aangetroffen in 707 resp. 667 BMP-telgebieden. Figuur 2.2 geeft een overzicht van de kern- en telgebieden in 2009.

Het aantal onderzochte kolonies ligt al vele jaren ruim boven de 8000 (gemiddeld in 1900-2007 8756). In 2008 en 2009 werden tellingen ingestuurd van resp. 8420 en 7772 kolonies (incl. nulwaarnemingen, figuur 2.3).

De volledigheid van het onderzoek verschilt per soort en per district. Sommige soorten zijn lastig te inventariseren of komen voor in landschappen die bij tellers niet erg geliefd zijn. Per district bestaan er dan ook verschillen in volledigheid door variatie in het aantal actieve waarnemers, hun organisatiegraad en de inzet en ervaring van de districtskoördinator. De volledigheid van de inventarisaties is per vogelsoort aangegeven in hoofdstuk 6 (tabel 6.1, hoofdstuk 6.3), volgens de classificatie in tabel 2.4. Het gaat hierbij om een inschatting in hoeverre de landelijke populatie volledig werd geïnventariseerd. In de soorttekst wordt een toelichting gegeven op de mate van volledigheid en worden, indien relevant, belangrijke hiaten genoemd. Daarnaast wordt het getelde aantal vermeld, met zo mogelijk een schatting voor de landelijke populatie in 2009. Een populatieschatting wordt bij zeldzame soorten alleen gegeven indien het onderzoek volledig genoeg was.

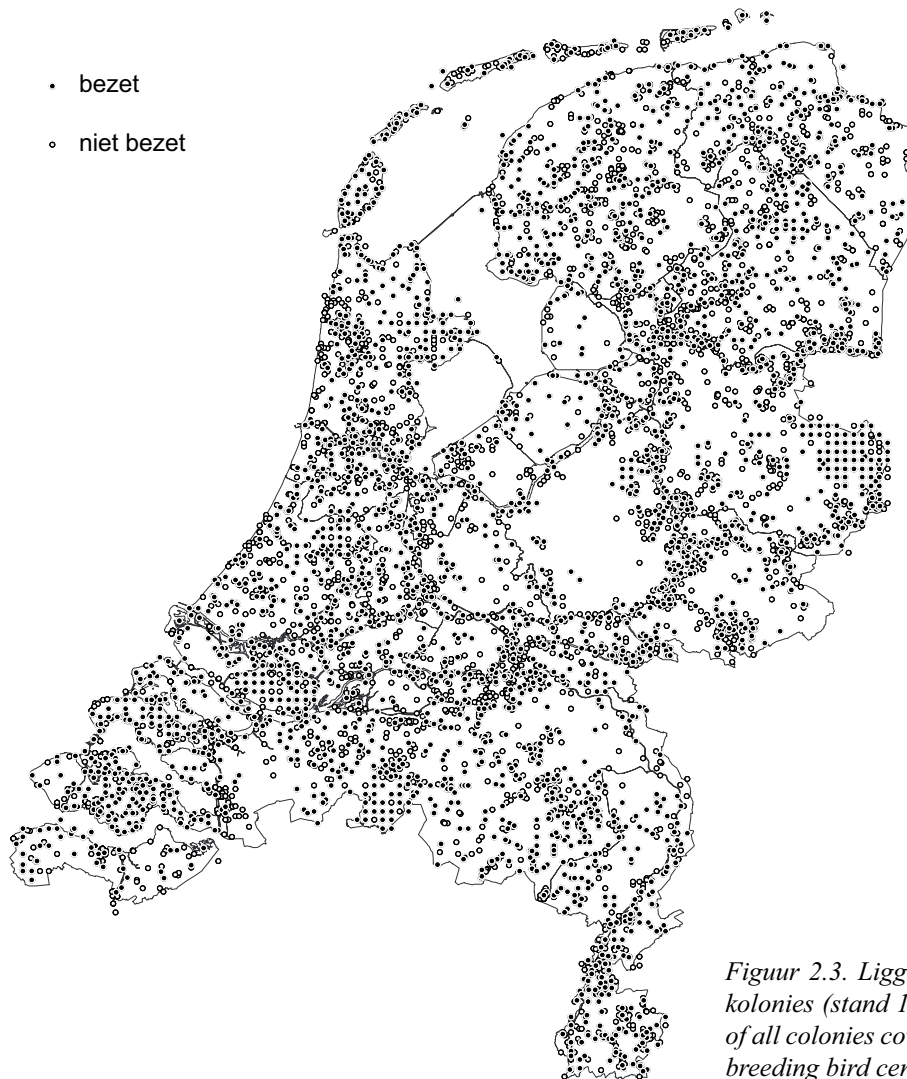
Van kolonievogels wordt altijd het getelde aantal gegeven en de geschatte landelijke populatie. Bij schattingen wordt gebruik gemaakt van aanvullende informatie uit vorige en recente jaren en de (regionale en landelijke) populatie-ontwikkeling. Om mogelijke subjectiviteit (mate van ervaring van de schatter) te minimaliseren zijn schattingen gemaakt met het programma TRIM (zie bijlage 2) zoveel mogelijk gebruikt in plaats van 'expert judgement'-schattingen.

Belangrijke hiaten bij kolonievogels in 2009 waren o.a. het ontbreken van goede tellingen van Stormmeeuwen, Kleine Mantelmeeuwen en/of Zilvermeeuwen op (delen van) Terschelling, Schiermonnikoog, Rottumerplaat, IJmuiden NH en het Verdrongen Land van Saftinghe ZI. Daarnaast ontbraken bijvoorbeeld gegevens van belangrijke kolonies in delen van Noord-Holland en de Noordoostpolder (Stormmeeuw), het Ketelmeer (Kokmeeuw, Visdief) en het Groene Hart ZH/UT (Zwarte Stern).

In Natura 2000-gebieden was het onderzoek (van soorten waarvoor een instandhoudingsdoel is geformuleerd) in 2009 onvoldoende in o.a.: Duinen Ameland

Tabel 2.4. Aanduiding van volledigheid van de inventarisatie van LSB-soorten. / Coverage of national census of rare and colonial breeding birds.

>95%	vrijwel volledige landelijke dekking (voorbeeld: Lepelaar, Korhoen).
>90%	vrijwel volledige landelijke dekking, enkele gebieden niet (volledig) geteld (Aalscholver, Krooneend).
71-90%	belangrijke gebieden merendeels geteld, minder belangrijke gebieden deels niet geteld (Grote Gele Kwikstaart).
40-70%	belangrijke en overige gebieden slechts ten dele geteld (Bruine Kiekendief).
<40%	steekproefgewijze aanpak (Steenuil).
onbekend	volledigheid onduidelijk omdat omvang populatie onbekend is (Kemphaan, Draaihals); omdat belangrijke gebieden ontbreken (Oostvaardersplassen in geval van Roerdomp, Porseleinhoen, Baardman); of omdat volledige dekking onhaalbaar is en aantal meldingen sterk afhankelijk is van de inspanningen van tellers (Rouwkwikstaart)

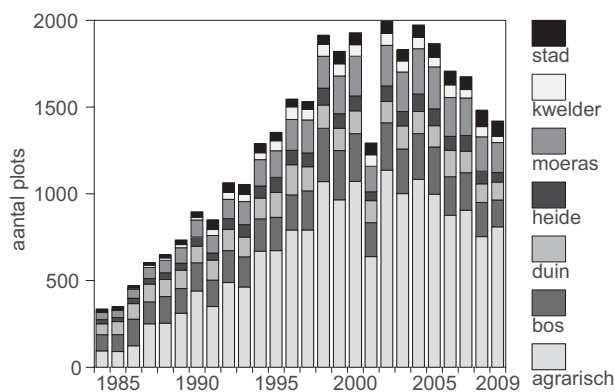
Figuur 2.3. Ligging van alle in 2009 getelde kolonies (stand 1 december 2010). / Situation of all colonies covered in the national colonial breeding bird census.

(Eider), Duinen Schiermonnikoog (Bruine Kiekendief), Noordzeekustzone (Strandplevier, Bontbekplevier), Groote Wielen (Porseleinhoen), Alde Feanen (Bruine Kiekendief), Uiterwaarden Zwarte Water en Vecht (Grote Karekiet), Uiterwaarden IJssel (Porseleinhoen), Veluwe (Draaihals, IJsvogel), Oostvaardersplassen (Roerdomp, Woudaap, Porseleinhoen), Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld & Twiske (Bruine Kiekendief), Oostelijke Vechtplassen (Porseleinhoen), Krammer-Volkerak (Bruine Kiekendief) en Brabantse Wal (Nachtzwaluw). In veel van deze gebieden was ook de inventarisatie van enkele andere zeldzame soorten onvoldoende. Een actuele lijst van gebieden waarvoor broedvogeltellers gezocht worden, met details over te verwachten vogelsoorten, is te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=398>.

Van Roerdomp, Porseleinhoen en Baardman zijn geen inventarisatiegegevens van 2009 voorhanden van het belangrijkste broedgebied, de Oostvaardersplassen (dergelijke ontbraken bij Roerdomp ook in 2008 en bij Porseleinhoen en Baardman ook in 2005-08), zodat het

onverantwoord is een betrouwbare landelijke trend (bijlage 3) of een landelijk totaal (tabel 6.1) te publiceren. Daarnaast zijn er soorten waarvan het om allerlei redenen niet goed lukt om (jaarlijks) voldoende informatie te verzamelen. Het gaat om soorten die zeldzaam zijn of lastig te inventariseren zoals Geelpootmeeuw (determinatie, mengparen, lastig te vinden in grote meeuwenkolonies), Kleinst en Klein Waterhoen (lage trefkans, gebrekkige documentatie), Smient (overzomerende vogels) maar ook Kempphaan, Oeverloper, Draaihals, Engelse Kwikstaart, Rouwkwikstaart, Kramsvogel en Europese Kanarie. De lijst kan nog worden uitgebreid met enkele exoten en verwilderde soorten, waaraan vogelaars in doorsnee minder aandacht besteden.

De in deze rapportage weergegeven aantallen kunnen in detail verschillen van eerder gepubliceerde. Veranderingen in de begrenzing van telgebieden, het beschikbaar komen van nieuwe aantalsopgaven, een andere toedeling van grensgevallen of fouten in het vorige databestand kunnen hiervan de oorzaak zijn.

Figuur 2.4. Aantal geïventariseerde BMP-telgebieden per jaar vanaf 1984, onderscheiden naar landschapstype. / Number of sample plots in the common breeding bird census counted from 1984 onwards.

2.5. Analyses

Het jaarlijks getelde aantal broedparen of territoria vormt het uitgangspunt voor verdere analyses. Van sommige soorten bestaan inmiddels lange landelijke tijdreeksen (o.a. Aalscholver, Grote Stern), voor andere soorten is alleen van betrekkelijk recente datum (bijv. vanaf 1990) voldoende informatie beschikbaar. De trends in dit rapport worden voor alle soorten gepresenteerd vanaf het moment dat goede gegevens beschikbaar zijn: (meestal) 1984 (landelijke BMP-trends) of 1990 (overige). Het jaarlijkse aantal broedparen of territoria wordt daarbij weergegeven als index ten opzichte van 1990 of 2009 (het basisjaar, dat op 100 wordt gesteld; zie verder hoofdstuk 6.1). De indexen worden berekend door het CBS, daarbij wordt gebruik gemaakt van het programma TRIM (TREnd analysis and Indices for Monitoring data; van Strien & Pannekoek 1999, Pannekoek & van Strien 2001). De classificatie van de trends volgt de indeling in tabel 2.5. In bijlage 2 wordt een uitgebreide toelichting gegeven op de trendanalyse en de toegepaste weging.

2.6. Meetnet Nestkaarten

Met dit in 1995 gestarte project wordt informatie verzameld over het broedproces van individuele nesten. Het veldwerk vindt plaats aan de hand van een speciale handleiding, mede bedoeld om de kans op ongewenste verstoring van het broedproces te minimaliseren (Bijlsma 1995). De verwerking van de nestkaarten vindt plaats in samenwerking met het CBS. De informatie per nest wordt per bezoek op een nestkaart verwerkt. Het is de bedoeling dat minimaal twee bezoeken per nest worden gebracht, zodat er een maat voor de overleving van eieren of jongen in het nest kan worden bepaald. In 2009 zijn 9700 nestkaarten digitaal en op papier ingeleverd (stand 12 januari 2011; nog exclusief de data van Landschapsbeheer Nederland). In de afgelopen jaren zijn ook veel gegevens uit vroegere jaren toegevoegd. In het totale bestand bevinden zich gegevens van meer dan 475.000 nesten. In het Meetnet Nestkaarten wordt samengewerkt met een groot en nog steeds toenemend aantal andere organisaties die nestgegevens verzamelen. Zij brengen hun gegevens via dit project (ook) bij SOVON onder en maken ze daarmee beschikbaar voor bepaalde toepassingen. Het gaat onder andere om de volgende organisaties: Werkgroep Roofvogels Nederland, Werkgroep Slechtvalk Nederland, Gierzwaluwbescherming Nederland, Steenuil Overleg Nederland, Stichting Hirundo, Landschapsbeheer Nederland (sinds 2009), Stichting Kerkuilwerkgroep Nederland (sinds 2010) en de landelijke werkgroep NESTKAST (sinds 2010).

Nestsucces

Het nestsucces wordt berekend met behulp van de Mayfield-methode. Hiermee wordt het percentage nesten bepaald dat succesvol uitkomt (tenminste één uitvliegend jong bij nestblijvers, tenminste één uitgelopen ei bij nestvlinders). De Mayfield-methode gaat uit van de dagelijkse overlevingskans van nesten en houdt daardoor impliciet rekening met het feit dat de vindkans van mislukte nesten kleiner is dan van succesvolle nesten. De 'klassieke' berekening van het uitkomstsucces (aantal succesvolle nesten gedeeld door totaal aantal gevonden nesten) leidt gewoonlijk tot overschatting. Het uitkomstpercentage wordt per jaar en per soort be-

Tabel 2.5. Klasse-indeling van trendindicatie met gebruikte criteria, omschrijving en symbolen. / Trend classification used in this report.

Symbol	omschrijving	criterium
++	sterke toename	significante toename van >5% per jaar (minimaal verdubbeling in 15 jaar)
+	matige toename	significante toename van <5% per jaar
0	stabiel	geen significante aantalsontwikkeling
-	matige afname	significante afname van <5% per jaar
--	sterke afname	significante afname van >5% per jaar (minimaal halvering in 15 jaar)
?	onzeker	geen betrouwbare trendclassificatie mogelijk

rekend, mits meer dan 500 nestdagen beschikbaar zijn (iedere dag waarop er eieren of jongen in het nest aanwezig waren, geldt als een nestdag). Jaarlijks zijn van ongeveer 35 soorten voldoende gegevens beschikbaar. Timing van de eileg kan jaarlijks voor eveneens ongeveer 35 soorten (vooral zangvogels) worden berekend. Op deze manier kunnen trends worden ontdekt in het moment van de eileg, zoals de systematische vervroeging van het legbegin als gevolg van klimaatverandering.

In dit rapport worden nestgegevens besproken bij Zomertortel, Kuifmees, Kauw en vooral Bonte Vliegenvanger.

2.7. Constant Effort Sites

Het *Constant Effort Site* (CES) project van het Vogeltrekstation beoogt het volgen van aantallen, broedsucces en overleving van een aantal soorten kleine zangvogels, door deze te vangen en ringen in vaste mistnetopstellingen gedurende 12 ochtenden per broedseizoen. Eerder werd over dit project gerapporteerd in de broedvogelverslagen over 2006 en 2007. In de afgelopen jaren is de analysemethodiek van de CES-gegevens verder ontwikkeld, en we zijn nu in staat om (wanneer de vanggegevens eenmaal binnen zijn) op grotendeels geautomatiseerde wijze indexen te berekenen voor broedsucces en overleving. De CES-gegevens zijn onderdeel van de ring- en terugmeldingendatabase van het Vogeltrekstation.

Figuur 2.5. Ligging van actieve CES-locaties in 2009. / CES-stations active in The Netherlands in 2009.

Vanginspanning

Het aantal CES-locaties in Nederland is na aanvang van het project snel gestegen tot 31 in 1996 en schommelt sinds 2002 iets boven de 40 (42 in 2009). De locaties liggen verspreid over Nederland (figuur 2.5); zo'n 60% ligt in rietmoeras en natte struwelen, 20% in droog struweel, tuinen en halfopen agrarisch gebied, en 20% in bos (waaronder vrij veel moerasbos). Niet op alle locaties worden jaarlijks alle 12 gevraagde vangdagen gerealiseerd. Voor de berekening van reproductie-indexen en overleving zijn de gegevens gebruikt van locatiejaren waarin minstens drie van de vangrondes 2-6 (tussen 20 april en 10 juni) en drie van de rondes 7-11 (tussen 11 juni en 31 juli) zijn uitgevoerd. Er moeten minimaal twee zulke 'geldige' CES-seizoenen zijn wil een locatie meedoen in de berekening van reproductie-indexen, en minimaal drie seizoenen op rij voor de berekening van overlevingskansen. In 2009 voldeden 39 resp. 36 locaties aan deze criteria. In de afgelopen vijf jaren bedroeg het verloop in actieve CES-plekken 6% per jaar.

Berekening van reproductie-indexen

Een eenvoudige index voor het reproductiesucces is af te leiden uit het aandeel juveniele vogels in de totale vangst binnen een CES-seizoen: hoe groter dit aandeel is, hoe beter het broedseizoen was. Dit aandeel varieert tussen jaren maar ook tussen locaties; op de ene CES-plek worden gemiddeld meer jonge vogels gevangen dan op de andere. Daarom zijn de gegevens (aantal juvenielen en totale aantal vogels gevangen per locatie en jaar) geanalyseerd in een Gegeneraliseerd Lineair Model (met binomiale verdeling en een logit-linkfunctie) waarin effecten van zowel locatie als jaar zijn geschat. De jaarvoorspellingen van dit model, teruggetransformeerd via een inverse logaritme, weerspiegelen het gemiddelde aantal jonge vogels per adult in het betreffende jaar (Robinson *et al.* 2007). Omdat in geldige seizoenen op Nederlandse CES-locaties maar c. 5% van alle vangrondes wordt gemist, en het missen van een ronde veel minder invloed heeft op de leeftijdsverhouding dan op het aantal gevangen vogels, is geen correctie toegepast voor gemiste rondes.

Een bron van 'ruis' in de gegevens is het optreden in de vangsten van 'passanten' (*transients*): vogels die niet in het vanggebied broeden maar worden gevangen tijdens een toevallig en meestal éénmalig bezoek aan de locatie. Passanten 'vervuilen' de reproductie-index doordat ze de verhouding tussen het aantal volwassen en het aantal jonge vogels beïnvloeden. Dat gebeurt mogelijk vooral wanneer het doortrekkers betreft uit verder weg gelegen gebieden, met broedomstandigheden die van de Nederlandse verschillen. Daarom is bij eerdere indexberekeningen gebruik gemaakt van soortspecifieke datumgrenzen die het einde van de voorjaars- en het begin van de najaarstrek markeren, analoog aan de wijze waarop dat gebeurt bij de interpretatie van territoriumkarteringen. Door alleen vogels mee te tellen die meermalen in hetzelfde seizoen zijn gevangen, of een-

malig tussen de datumgrenzen, is getracht de invloed van doortrekkers te beperken.

In de afgelopen jaren is nader onderzoek gedaan naar het effect van datumgrenzen op (de jaarvariatie in) de berekende reproductie-indexen. Dit effect bleek bij de meeste soorten zeer beperkt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het aandeel doortrekkers in de CES-vangsten bij veel soorten niet al te sterk varieert tussen jaren. Een reden daarvoor kan zijn dat het broedsucces van zangvogels van jaar op jaar min of meer synchroon varieert op een grote ruimtelijke schaal, bijv. door in grote delen van West-Europa gelijk opgaande (variatie in) weersomstandigheden.

Reproductie-indexen berekend met gebruik van datumgrenzen vertoonden geen significant sterkere correlaties met weersomstandigheden, of met aantalsveranderingen van de betreffende soorten in het volgende jaar (gemeten in het BMP). We hebben dus geen aanwijzingen dat het gebruik van datumgrenzen tot verbetering leidt van onze indexen voor reproductiesucces. Omdat datumgrenzen tot maximaal de helft van het totale aantal gevangen vogels buiten de steekproef houden, leiden ze wel tot minder nauwkeurige indexen (Schekkerman *et al.* in press). Daarom worden met ingang van deze rapportage geen datumgrenzen meer toegepast bij het berekenen van reproductie-indexen.

Berekening van overleving

Jaarlijkse overlevingskansen worden berekend aan de hand van terugvangsten van op de CES-locaties geringde vogels in latere jaren. Hierbij wordt rekening gehouden met het feit dat niet alle vogels die nog in leven zijn ook worden teruggevangen. Wanneer ten minste drie jaren achtereenvolgend op dezelfde plek wordt gevangen kunnen uit de vangsten aparte schattingen worden afgeleid voor de werkelijke (lokale) overlevingskansen en

de terugvangkans van een overlevende vogel. Vogels geringd in jaar 1 die niet in jaar 2 maar wel in jaar 3 zijn teruggevangen, en dus in jaar 2 nog in leven waren, vormen de sleutel voor deze ‘vangst-terugvangstanalyse’ (Lebreton *et al.* 1992). Daarom doen alleen reeksen van minimaal drie opeenvolgende geldige vangstseizoenen op een CES-locatie mee in de overlevingsberekeningen.

Van groot belang is dat in de overlevingsschattingen alleen vogels worden meegenomen die behoren tot de lokale broedpopulatie. Eenmalige passanten worden immers per definitie niet teruggevangen in latere jaren en zorgen zo voor een onderschatting van de overleving. Op basis van de aantallen vogels die meermalen binnen één seizoen worden teruggevangen, kan worden geschat welk aandeel van *alle* gevangen vogels tot de lokale populatie behoort; de zogenaamde ‘residentieparameter’ (zie Schekkerman *et al.* 2009); de met zo’n model geschatte jaarlijkse overlevingskansen gelden voor deze groep van ‘lokale bewoners’. De overlevingsberekeningen zijn uitgevoerd met het computerprogramma RMARK (White & Burnham 1999, Laake & Rexstad 2007).

Voor de juveniele vogels is het niet mogelijk om aan de hand van terugvangsten de absolute overleving te berekenen. Immers, een (groot) deel van de overlevende juveniele vogels keert het volgend jaar niet terug naar de geboorteplek maar vestigt zich elders, en wordt om die reden niet teruggevangen. Mede daardoor zijn de berekende jaarlijkse overlevingskansen voor juveniele vogels veel lager dan die van de adulten. De *verschillen tussen jaren* in de berekende waarden kunnen echter wel degelijk echte verschillen in overleving weerspiegelen, en als index zijn de overlevingsgetallen daarom ook voor juvenielen bruikbaar.

3. Weer en waterstanden in het broedseizoen 2009

Het broedseizoen van 2009 volgde op een winter met ‘eindelijk’ weer eens een serieuze koudeperiode. Na een reeks van elf zachte winters op een rij in 1997/98-2007/08 konden de schaatsen weer eens enkele weken lang ondergebonden worden.

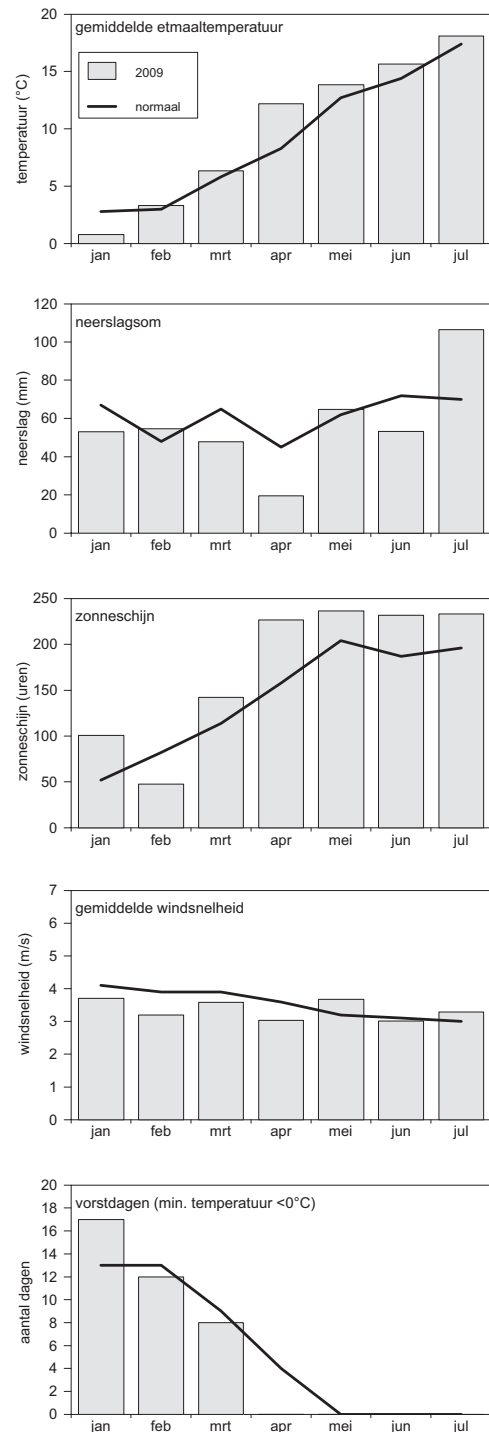
Hieronder wordt per maand een overzicht gegeven van de relevante weersomstandigheden en hun eventuele invloed op de telresultaten. De weersgegevens zijn ontleend aan de maandelijkse weerrapporten van het KNMI (MOW-Bulletin, www.knmi.nl). Figuren 3.1 en 3.2 vatten de weersgegevens en waterstanden samen.

De winter 2008/09 was in De Bilt, ondanks een koudere periode, ‘vrij zacht’ in de terminologie van IJnsen (1991). De regionale verschillen waren echter groot, zo blijkt bijvoorbeeld uit een vergelijking van de meetstations De Kooy nabij Den Helder (‘zachte winter’), De Bilt (‘vrij zacht’), Eelde (‘normaal’) en Maastricht (‘normaal’). Het aantal vorstdagen (minimumtemperatuur onder 0°C) was in De Kooy, De Bilt, Eelde en Maastricht resp. 43, 58, 64 en 64 en het aantal ijsdagen (hele dag onder 0°C) was er resp. 2, 7, 7 en 10. In Den Helder daalde de temperatuur geen enkele keer onder de -10°C, in De Bilt en Eelde gebeurde dat twee keer en in Maastricht vijfmaal. Met ander woorden: hoe verder naar het zuidoosten hoe kouder de winter en het was in Maastricht gemiddeld dus kouder dan in Eelde (IJnsen-getal 23,5 resp. 18,2 waarbij een hoger getal een koudere winter aangeeft). Normaal gesproken is het precies andersom.

Later bleek dat we op een ‘echte’ winter nog een jaar moesten wachten, de winter 2009/10 was in De Bilt ‘koud’.

Na een vrij zachte en sombere **november** 2008 bleef de temperatuur in **december** tot de kerstdagen rond normale waarden schommelen, met kort voor de kerst nog +11,9°C in Zeeland. Na 24 december ging de temperatuur scherp onderuit en op de 31e werd het in Twente -12,5°C. In deze laatste week vielen in De Bilt ook drie ijsdagen (normaal, oftewel gemiddeld in 1971-2000, is twee dagen in december). December was verder een droge, zonnige wintermaand.

De kou zette in **januari** 2009, met een korte onderbreking op 4 januari, door tot de 11e. Op 6, 9 en 10 januari daalde de temperatuur in De Bilt tot rond de -10°C en op de 6e in Ell Lb tot -20,8°C. Voor het eerst sinds 1997 (Elfstedentocht op 4 januari) konden weer toertochten op natuurijs worden geschaatst. In de nacht van 4 op 5 januari viel er ten zuidoosten van de lijn Bergen op Zoom, Utrecht, Hoogeveen sneeuw. Dat bracht in het oosten van Noord-Brabant en Limburg een sneeuwdek van rond de 10 cm en in de rest van Brabant, in Gelderland en in Twente meest 2-5 cm, zodat er voor het eerst sinds jaren weer eens sprake was van een wat

Figuur 3.1. Samenvatting van het weer gedurende het eerste halfjaar van 2009, afgeleid uit gegevens van het KNMI op station De Bilt (www.knmi.nl). Weergegeven zijn de actuele weersmetingen en de lange termijn waarden (‘normalen’) in 1971-2000. / Weather characteristics during the breeding season 2009. Shown are mean daily temperatures, precipitation, sunshine, average windspeed and the number of days with temperatures below zero. Bars indicate actual values in 2009, lines long term averages 1971-2000.

langer tijdvak met sneeuwpret. Boven het sneeuwdek, dat de 12e weer verdween, kwam het in het zuidoosten op vier dagen tot zeer strenge vorst (lager dan $-15,0^{\circ}\text{C}$). Met een gemiddelde temperatuur in De Bilt van $0,8^{\circ}\text{C}$ tegen normaal $2,8^{\circ}\text{C}$ (figuur 3.1) was januari 2009 de koudste januarimaand sinds 1997. Opvallend was dat de afwijking in het zuiden van het land ten opzichte van de 'normale' waarde groter was dan in het noorden. Zo bedroeg de gemiddelde temperatuur in Maastricht $-0,3^{\circ}\text{C}$ (normaal $+2,6^{\circ}\text{C}$) en in Eelde $0,9^{\circ}\text{C}$ (normaal $2,0^{\circ}\text{C}$). Van 11-25 januari was het wisselvallig, waarbij de temperatuur op de meeste dagen enkele graden boven het langjarig gemiddelde lag. Aan het einde van de maand werd het geleidelijk weer wat kouder.

Februari zorgde voor een somber vervolg van de winter. De eerste helft van de maand lag de temperatuur rond de normale waarde en in de tweede helft van de maand was het iets zachter dan normaal. Het weerbeeld was de gehele maand wisselvallig.

Maart was vrij zacht, relatief droog en vrij zonnig en vrijwel de gehele maand lag de temperatuur rond of iets boven de normale waarde voor de tijd van het jaar. Van 13-22 maart was het overwegend zonnig, droog en rustig. In De Bilt werden acht vorstdagen genoteerd, tegen negen normaal. Aan zee kwam lokaal geen enkele vorstdag voor, in het oosten van het land liep het aantal plaatselijk op tot 14.

April was met een gemiddelde maandtemperatuur van $12,2^{\circ}\text{C}$ in De Bilt (normaal $8,3^{\circ}\text{C}$, figuur 3.1), de op één na zachtste aprilmaand in de complete meetreeks vanaf 1706 en wordt alleen overtroffen door april 2007. De maand was zeer zonnig en gemiddeld over het land droog. Hogedrukgebieden hielden een groot deel van de maand storingen op afstand en zorgden voor de aanvoer van zachte lucht. Vrijwel de gehele maand lag de gemiddelde temperatuur ruim boven normaal en koude dagen kwamen niet voor. Met name rond het midden van de maand kwam de temperatuur zelfs regelmatig 5 tot 10 graden boven normaal uit. Op 3 april werd in een groot deel van het land, waaronder De Bilt, de eerste warme dag van het seizoen genoteerd (maximumtemperatuur $20,0^{\circ}\text{C}$ of hoger). In totaal telde april in De Bilt zes warme dagen, tegen twee normaal. Vorstdagen kwamen in De Bilt niet voor. Vooral de noordelijke helft van het land was droog met op veel plaatsen minder dan 15 mm neerslag.

Aan de droogte kwam in de warme en zonnige maand **mei** in delen van het land een eind. Vrijwel de gehele maand lag de temperatuur rond de normale waarde zonder duidelijke uitschieters of langere warme perioden. Op 25 mei werd in De Bilt voor het eerst in 2009 de zomerse grens van $25,0^{\circ}\text{C}$ overschreden. Dat was daar tevens de enige zomerse dag deze maand (normaal drie). De regionale verschillen in neerslag waren zeer groot. In een strook van Zuid-Holland naar Groningen viel op veel plaatsen 100-140 mm neerslag terwijl er in het zuidoosten plaatsen waren met minder dan 20 mm. In grote delen van Gelderland en Overijssel ontstond een

neerslagtekort van tientallen millimeters en in Noord- en West-Nederland een overschot van enkele tientallen millimeters wat mogelijk effect had op de vestiging van Kwartelkoningen (SOVON-Nieuws 23[1]:12). Op 14 mei veroorzaakte een zware bui in Zeeuws-Vlaanderen wateroverlast. In de nacht van 25 op 26 mei trokken zware buiencomplexen over een groot deel van het land. De buien gingen vergezeld van uitzonderlijk actief onweer met lokaal windstoten tot ca. 105 km/uur en hagel met een doorsnede van 5 cm. In een strook van Zuid-Holland naar de Noordoostpolder viel op een aantal plaatsen in korte tijd 40-58 mm neerslag. De buien veroorzaakten grote overlast en schade en kosten bijvoorbeeld lokaal jonge Ooievaars het leven (zie hoofdstuk 6).

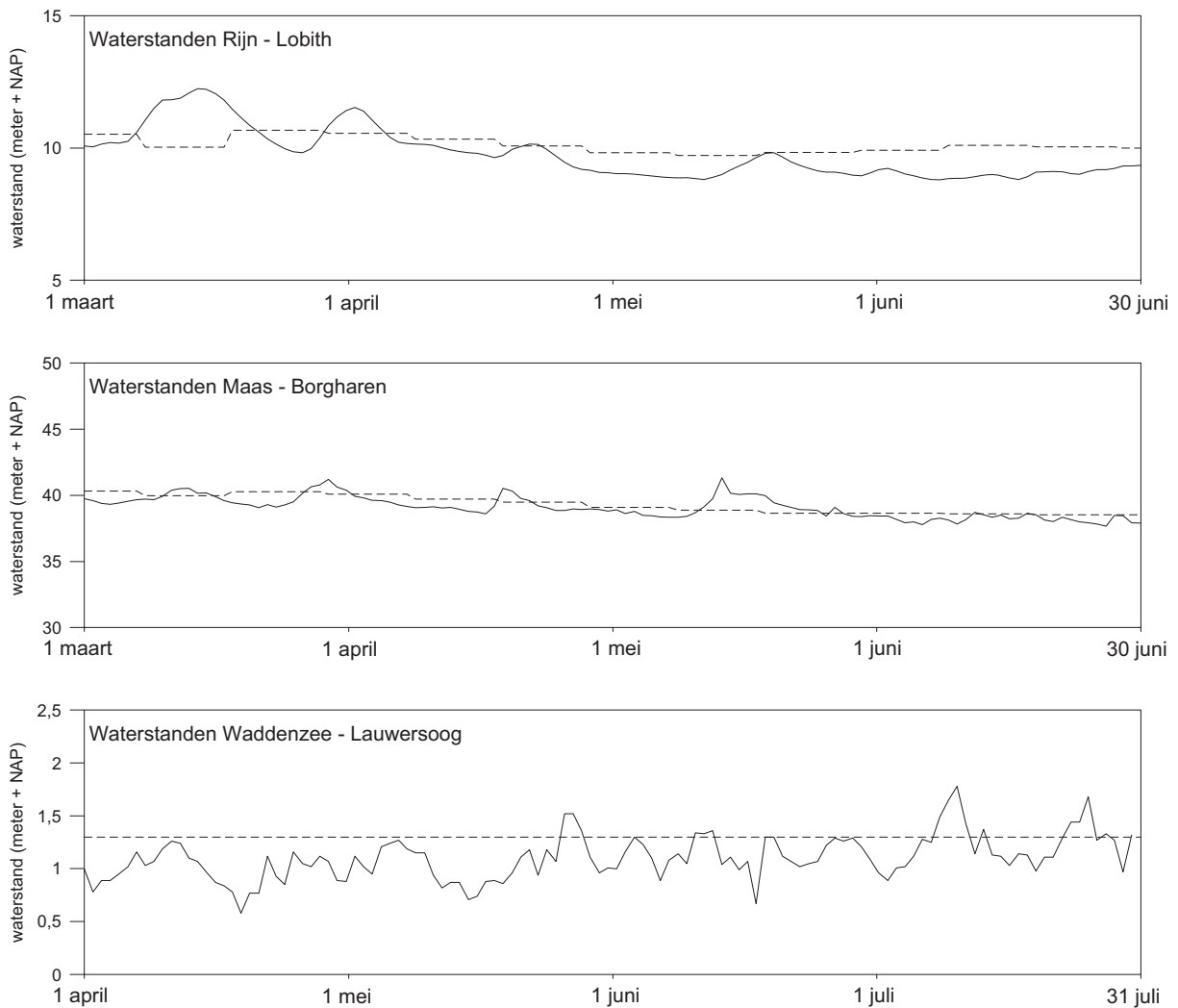
Juni was aan de warme kant, vrij droog en zonnig. Na een warme start lag de temperatuur lange tijd onder het langjarig gemiddelde, met enkele opvallend koude nachten ($-2,6^{\circ}\text{C}$ aan de grond op 13 juni in Twente). De laatste week was zomers met maxima rond de 25°C . De meeste neerslag viel in een strook van Zeeland naar Gelderland in de periode 7-11 juni, toen enkele depressies over ons land trokken. Tijdens de zomerse laatste dagen van de maand kwamen plaatselijk buien tot ontwikkeling die lang op één plek bleven hangen waardoor er lokaal wateroverlast ontstond.

Juli was de vijfde relatief zonnige maand op rij, maar in tegenstelling tot zijn voorgangers in De Bilt erg nat (figuur 3.1). De maand was over het geheel genomen warm, met de eerste week en halverwege de maand twee perioden met relatief hoge temperaturen. Na de 17e bleef het wisselvallig. Gemiddeld over het land viel 101 mm neerslag (normaal 70 mm) met opnieuw grote regionale verschillen. Aan de westkust viel plaatselijk ca. 55 mm terwijl op veel plaatsen in de Noordoostpolder, Noordoost-Gelderland, Overijssel, Zuid-Drenthe en Oost-Groningen meer dan 150 mm viel.

Over het algemeen waren er door het voorjaar heen ruim voldoende dagen met prima omstandigheden voor broedvogelinventariseerders.

De waterstand in de Rijn bij Lobith was vroeg in het seizoen twee maal relatief hoog en kwam daarbij boven de 11 m boven NAP uit: 8-19 maart en 30 maart-3 april. Beide keren zorgde dat echter niet voor uitgebreide overstromingen (figuur 3.2). Na begin april was het waterpeil vrijwel steeds relatief laag. De waterstand in de Maas lag gedurende het gehele seizoen dicht bij de gemiddelde waarde, met enkele 'golfjes' rond 12 maart, 29 maart, 18 april en – meest opvallend - 13 mei, maar ook hier niet met grote overstromingen tot gevolg. In een dynamisch milieu als het Waddengebied heeft de waterstand in de sommige broedseizoenen grote invloed op de (kolonie)broedvogels doordat de broedgebieden geheel onderstromen met als gevolg sterfte onder bijvoorbeeld jonge sterns en Scholeksters. Hoge waterstanden waarbij de landaanwinningswerken

overstromen kwamen in het broedseizoen in 2009 drie maal voor (figuur 3.2): in de nacht van op 26 op 27 mei, 8-11 juli en 23-25 juli maar geen enkele keer zorgde dat voor grote problemen.

Figuur 3.2. Waterstanden in Rijn (Lobith) en Maas (Borgharen) in maart-juni 2009 en waterstanden in de Waddenzee (Lauwersoog) in april-juli 2009 (Rijkwaterstaat, www.waterbase.nl). Voor de rivieren zijn actuele metingen (dikke lijn) vergeleken met het lange termijn gemiddelde (stippellijn); voor de Waddenzee is het hoogste tij per dag aangegeven. De stippellijn in de Waddenzee-figuur geeft aan bij welk tij de meeste landaanwinningwerken overspoelen / Water tables in Rivers Rhine (Lobith) and Meuse (Borgharen) and in the Wadden Sea. For the rivers, daily values (solid line) are compared with long-term averages (dashed line). For the Wadden Sea the dashed line marks the tide leading to inundation of (lower) salt marshes.

Kerkuil. Ooijpolder Nijmegen Gl, 21 maart 2009 (Harvey van Diek)

4. Algemene ontwikkelingen in 2009

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste aantalsontwikkelingen binnen de Nederlandse broedvogels in 2009 samengevat. Eerst wordt een overzicht geboden van de meest pregnante toe- en afnames ten opzichte van 2008. Dan wordt een beeld van de ontwikkelingen per habitatype geschetst. Speciale aandacht gaat vervolgens uit naar het wel en wee van soorten van de Rode Lijst en broedvogels waaraan instandhoudingsdoelen in het kader van Natura 2000 gekoppeld zijn. Tot slot wordt een blik geworpen op de door klimaatverandering gestuurde veranderingen die in de loop van deze eeuw naar verwachting hun beslag zullen krijgen.

4.2. Winnaars en verliezers in 2009

Wie denkt dat jaarlijks broedvogels bijhouden maar een saai klusje is, kan wellicht met een blik op figuur 4.1 op andere gedachten worden gebracht. Natuurlijk: bij heel wat soorten zijn slechts mondjesmaat veranderingen in de populatiegrootte te vinden, maar daar staat tegenover dat flink wat broedvogels in 2009 sterk in aantal toe- of juist afnamen. Veel van de in figuur 4.1. genoemde soorten worden nader besproken in de soortteksten. In het onderstaande zetten we wat opmerkelijke ontwikkelingen op een rij en trachten deze waar mogelijk te verklaren. Bedenk daarbij dat procentuele veranderingen bij soorten met een kleine populatie altijd spectaculairder lijken dan bij soorten met een grote populatie.

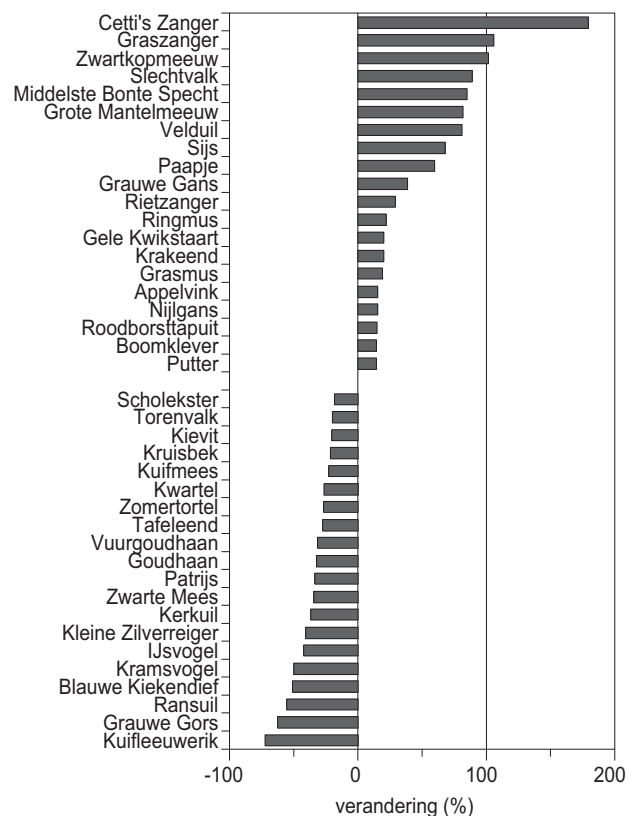
Negatieve ontwikkelingen

De aan het broedseizoen voorafgaande winter was landelijk gezien weliswaar vrij zacht, maar januari bracht overal in het land sneeuw en ijs, waarbij het in het vooral in het zuidoosten op vier nachten met temperaturen onder de -15°C bibberen geblazen was. De gevolgen bleven niet uit: in de top 20 van soorten die ten opzichte van 2008 het sterkst zijn afgenomen, figureren een aantal vorstgevoelige vaderlandse overwintelaars als Kerkuil (-37%), Kleine Zilverreiger (-41%) en IJsvogel (-42%). Bij de Kerkuil hield de afname gelijke tred met de intensiteit van de vorstperiode: de achteruitgang in de Achterhoek, Noord-Brabant en Limburg lag rond de 70%, terwijl die in de drie westelijke provincies onder de 25% bleef. Een vergelijkbaar patroon, met wat gedemptere percentages, werd vastgesteld bij de Steenuil: variërend van -12% in het zuidoosten tegen -3% elders. Hetzelfde werd opgemerkt bij de IJsvogel, die het in het Gooi (-55%) minder slecht deed dan in Twente (-73%). Bij goed gevolgde regionale populaties viel voorts op dat de soort vooral uit B-habitat verdween:

de beste plekken waren vaak nog wel bezet. Van een enorme crash was bij de echt wintergevoelige soorten overigens geen sprake: de dip van 2009 kan niet tippen aan het dramatische instorten van de stand van bijv. IJsvogel en Kerkuil na legendarische winters als die van 1978/79 en 1984/85.

Dat de afname tengevolge van het winterweer niet beperkt bleef tot het oosten van het land, blijkt onder meer uit de tik die de Kleine Zilverreiger kreeg. De soort nam voor het eerst sinds de opmars midden jaren negentig begon gevoelig af.

Niet bij alle opvallend in aantal afgenomen soorten kan met een beschuldigende vinger naar het winterweer worden gekeken. Bij de twee meest dramatische dalers, Kuifleeuwerik en Grauwe Gors, is dat geen doorslaggevende factor. Hier wordt de al jaren sterk negatieve tendens verder doorgetrokken. De huidige sterke afname in combinatie met de iele populatieomvang (-72% en 9-15 paren bij Kuifleeuwerik, -63% en 3-6 paren bij Grauwe Gors) maakt duidelijk dat uitsterven op korte

Figuur 4.1. Procentuele verandering van de indexen in 2009 ten opzichte van de gemiddelde index in 2004-08. De 20 sterkste stijgers en dalers zijn vermeld. / Changes in index between 2008 and 2009, shown for the 20 species with most pronounced population changes.

termijn een reële optie is.

Bij enkele andere soorten die al jaren structureel afnemen als Zomertortel en Ransuil kan dat niet worden gezegd, maar duidelijk is wel dat de verontrustende trend nog allesbehalve omgebogen is. Vergeleken met de Kerkuil, waarvan we de burgerlijke stand dankzij het uitgebreide netwerk van vrijwilligers goed in de vingers hebben, is onze kennis omtrent het voorkomen van de Ransuil nogal magertjes. Meer aandacht is gewenst, zodat bijvoorbeeld meer gefundeerde uitspraken gedaan kunnen worden over de wel geponeerde stelling dat de afname vooral verband zou houden met de opkomst van predatoren als Havik, Buizerd en Bosuil, dan wel de afname van geschikte, door kraaiachtigen gebouwde, nesten. Bij de teloorgang van de Zomertortel is voedselgebrek vrijwel zeker een bepalende factor.

De lijst van verliezers telt een aantal naaldhoutspecialisten als Zwarte Mees, Goudhaan, Vuurgoudhaan en Kruisbek. In hoeverre de winter hierbij een rol speelt, is onduidelijk. Goudhaan en Zwarte Mees nemen niet altijd af na een strenge winter, waarschijnlijk spelen andere factoren een belangrijker rol. IJzel kan voor enkele van deze soorten funest zijn, maar daarvan was in de winter van 2008/09 nauwelijks sprake. Toch indiceert het BMP-materiaal dat het winterweer wellicht meespeelt. De afname in bossen in het midden en zuiden was namelijk groter dan die op de noordelijke zandgronden en in het westen, waar de vorst een minder grote rol speelde.

Kenmerkende soorten van agrarisch gebied figureren al jaren in de top van soorten met een negatieve aantalsontwikkeling. Ditmaal geldt dat voor Patrijs, Kwartel, Scholekster en Kievit. Op de Kwartel na gaat het om een continuering van een al jaren negatieve trend.

Positieve ontwikkelingen

Een aantal betrekkelijk kort in Nederland broedende soorten domineert de top 20 van sterkste stijgers in 2009. Frappant daarbij is dat van een negatief wintereffect bij Cetti's Zanger en Graszanger geen sprake is. Bij de eerstgenoemde viel wel op dat vogels in moeras-habitat (Biesbosch) het beter verging dan die in droge struwelen (kust Zeeuws-Vlaanderen). De toename van de Graszanger stakte ten opzichte van 2008, maar bezien over de voorgaande vijf jaar blijft de omvangrijke populatiestijging een feit. Beide soorten komen vooral voor in het zuidwesten van het land, waar de winter relatief mild was. Voor in de jaren zeventig al actieve vogelaars, die de opkomst van beide soorten gefnuikt zagen door enkele strenge winters, blijft het echter frappant dat koud winterweer kennelijk toch niet automatisch de teloorgang van Cetti's Zanger en Graszanger betekent.

Wie zeker geen last had van het winterweer was de Middelste Bonte Specht. Deze broedvogel nam verder toe en vertoonde ook in kerngebied Limburg - toch het koudste deel van het land - geen dip. De verspreiding blijft vooralsnog grotendeels beperkt tot Limburg be-

zuiden Roermond, Twente en de oostelijke Achterhoek, maar ook daarbuiten breidt de soort zich langzaam maar zeker uit. Aan de andere kant van het land zet de opmars van de Grote Mantelmeeuw eveneens door. Opvallend is de voorkeur van de soort voor strekdammen. Het Deltagebied blijft voor deze meeuw de veruit belangrijkste regio, maar hij begint ook langzaam maar zeker toe te nemen in Wadden- en IJsselmeergebied.

De Nederlandse Slechtvalk-populatie verdubbelde in drie jaar tijd en bedraagt nu 69 paar, verdeeld over 10 van de 12 provincies. Die toename past in het overwegend positieve Europese beeld.

Veel in de positieve top 20 figurerende soorten nemen al jaren gestaag in aantal toe. Dat geldt onder meer voor Grauwe Gans, Rietzanger, Roodborsttapuit en Boomklever. Rietzangers lijken sinds midden jaren negentig steeds zo'n vijf jaar lang een toename te vertonen, waarna steevast een dipje volgt. In 2005-09 steeg de index met bijna 50%. De Rietzanger is een schoolvoorbeeld van de link tussen het van regenval afhankelijke waterpeil in de overstromingsvlaktes van de Sahel en de omvang van de Nederlandse broedpopulatie. Redelijke neerslagcijfers in de laatste jaren doen de soort goed. Een vergelijkbaar patroon is te vinden bij de Gele Kwikstaart, die zich in de Sahel vooral rond het aanwezige vee ophoudt. De positieve trend van deze soort in Nederland kent grote regionale verschillen, waarbij vooral de sterke stijging in het noordelijk zeekleigebied opvalt. De zeekleigebieden in het zuidwesten blijven daar ver bij achter. Een derde Sahel-overwinteraar in het positieve rijtje is de Grasmus, wiens succes in Nederland ook nadrukkelijk verweven is met de regenval in het overwinteringsgebied. Veel Sahel-gangers doen het dus momenteel goed, maar zeker niet allemaal. Dat de Zomertortel (die in het overwinteringsgebied overigens misschien net zo veel te lijden heeft van massale houtkap en jacht als van droogte) zo dramatisch blijft afnemen, geeft aan dat de problemen van deze soort niet alleen in de winterkwartieren gezocht moeten worden.

Verheugend waren de toenames van Velduil en Paapje. Na een historisch dieptepunt van 10-15 paren in 2007 steeg de velduilstand dit jaar tot 29-35 paren, vrijwel allemaal op de Waddeneilanden gesitueerd. De toename kwam geheel op het conto van de kwelders. Ook het positieve Paapjes-verhaal kent een duidelijk geografische restrictie: alleen in noordelijk Drenthe en het aangrenzende deel van Friesland gaat het de soort voor de wind.

De Sijs is onder de sterk in aantal fluctuerende soorten de enige die het in 2009 relatief goed deed. De populatie verdriedubbelde ten opzichte van 2007, maar desondanks zijn er wel eens betere jaren geweest; sinds 1990 was de soort in acht jaren talrijker dan in 2009.

De meest opvallende soort in het positieve rijtje is wellicht de Ringmus. De trend sinds 1990 is eenduidig negatief, maar na een dieptepunt in 2007 volgde een

bescheiden herstel dat in 2009 doorzette. De index in dat jaar (dubbel zo hoog als in 2007) bracht de soort terug op het peil van 2003.

4.3. Ontwikkelingen per landschapstype

Agrarisch gebied

De index voor de 19 kenmerkende soorten van agrarisch gebied bleef steken op hetzelfde peil als in 2008, toen een dieptepunt bereikt werd. Het goede nieuws is dus dat de afname niet verder voortschreed, maar dat is een schrale troost. De verschillen tussen de soorten onderling zijn groot. Zo doen twee door hun eigen specialistische werkgroepen gekoesterde soorten, te weten Ooievaar en Grauwe Kiekendief, het onverminderd goed. Kerkuil en Steenuil, die eveneens over aandacht niet te klagen hebben, kenden een winterdipje. Verontrustender is echter dat veel weidevogels als Kievit, Tureluur en Grutto wederom een daling van enkele procenten lieten zien. Dat past helaas in het algehele beeld: een vergelijking van de populatieontwikkelingen sinds 1990 met die in de laatste vijf jaar leert dat de afname bij het gros van de soorten zelfs nog begint te versnellen.

Bij de zangvogels van agrarisch gebied viel de verdere daling van de Veldleeuwerik op, terwijl de index van de Geelgors voor het eerst sinds 1990 twee jaar achtereen een daling vertoonde. De index is nog altijd dubbel zo hoog als in 1990, maar de komende jaren moet blijken of er sprake is van een tijdelijke dip of dat een structurele afname in het verschiet ligt. Bij veel agrarische soorten bestaan er frappante regionale verschillen. De trend in de veengebieden van West-Nederland en de zeekleigebieden van Noord-Nederland over de afgelopen vijf jaren is voorzichtig positief, terwijl die in het Rivierengebied en de zuidwestelijke zeekleigebieden juist in steeds sterkere mate negatief verloopt. Dit patroon zien we vooral terug bij soorten als de Kievit en Gele Kikstaart.

Bij sommige schaarse soorten als de Kwartelkoning gaat bovenstaand patroon niet op: de soort deed het toe-

valligerwijs ook goed in het noorden, maar dan vooral in de Drentse beekdalen, waar een combinatie van goed maaibeheer en een juiste hoeveelheid regenval doorslaggevend was.

Bos

De gecombineerde trend sinds 1990 van 26 bosvogelsoorten kent geen al te forse schommelingen (figuur 4.2).

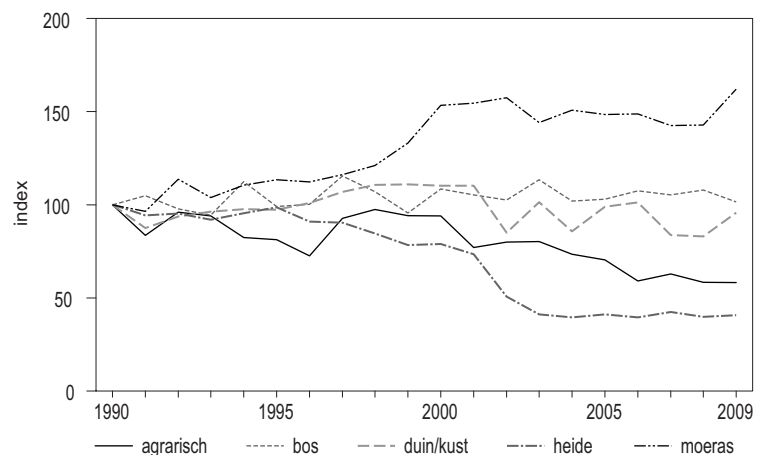
Alle in het bos broedende roofvogels vertoonden enige afname. Bij de Sperwer speelt dit al jaren, zodat de stand ten opzichte van 1990 inmiddels bijna gehalveerd is. De meeste spechten vertonen nauwelijks schommelingen, met Middelste en Kleine Bonte Specht als positieve uitzonderingen. De index van laatstgenoemde soort wijst op een verdubbeling van de populatie sinds 1990, een toename waaraan in sommige delen van het land nog geen einde gekomen is. Enkele bosvogels kregen in 2009 plots een flinke tik, met name Goudhaan, Vuurgoudhaan en Zwarte Mees. Bij de Kuifnees zette de al jaren negatieve trend zich voort. Wellicht wordt de afname van deze kensoort van arm dennenbos in de hand gewerkt door toenemende concurrentie in het rijker en gevarieerder wordende Nederlandse bos. De Bonte Vliegenvanger doet het relatief goed in de bossen in het noorden en oosten des lands. Het is onduidelijk waarom de ontwikkeling hier in positieve zin afwijkt van die in het zuiden van het land (stabiel) en de Veluwe (afname), al kan een betere afstemming van het broedproces op de periode van rupsenpiek in het geding zijn.

Duin & kust

De index van de gecombineerde soortgroep van duin & kust vertoont na enige schommelingen vanaf 2004 een lichte maar gestage afname, een ontwikkeling die ook in 2009 doorzette.

Problemen zijn er met name voor Blauwe Kiekendief, Strandplevier en Tapuit. Blauwe Kiekendieven zijn inmiddels vrijwel geheel beperkt tot de Waddeneilanden, waar de soort voor het eerst sinds 1940 (!) ontbrak op Ameland. Bij de Strandplevier was sprake van een ver-

Figuur 4.2. Aantalsontwikkeling 1990-2009 in de landschapstypen Agrarisch gebied, Bos, Duin & Kust, Heide, en Moeras. Voor elk landschapstype is de gecombineerde trend van een aantal gespecialiseerde broedvogelsoorten gegeven. / Trend in 1990-2008 for species breeding in farmland, woodland, dunes/coast, heathland and marshland. Shown are aggregated trends (geometrical mean) for habitat specialists.

*Blauwe Kiekendief. Montferland Gl, 17 maart 2009
(Michel Geven)*

ontrustende afname in het Deltagebied, waar bijna driekwart van de Nederlandse populatie nestelt. Tapuiten handhaven zich vooral op de Waddeneilanden, de kust tussen Den Helder en Petten en op enkele binnenlandse zandverstuivingen zoals het Aekingerzand. Toch trad langs de kust weer een verdere afname op. Een lichtpuntje was de vondst van broedparen op de Maasvlakte, waar de soort al jarenlang niet vastgesteld was.

Ook optimisten komen aan hun trekken langs de kust. Wat te denken van de nog steeds uitdijende populatie Lepelaars, die voor het eerst sinds anderhalve eeuw de grens van 2000 paren overschreed! Bijna driekwart ervan broedt in het Waddengebied. Een andere opvallende stijger was de Zwartkopmeeuw. Van de minimaal 2100 paren huisde driekwart in het Deltagebied. Vooral in de Westerschelde namen de aantallen fors toe (Hooge Platen van 175 naar 800 paren en Zuidgors Ellewoutsdijk van 7 naar 215), iets dat gepaard ging met een fikse afname in het Antwerpse havengebied. De landelijke populatiegroei van de Kleine Mantelmeeuw vlakkt steeds verder af, waarbij slechte broedprestaties de voorbode van een fikse afname kunnen betekenen.

Heide

De gecombineerde trend van 13 kenmerkende broedvogels van heide is onverminderd negatief. In 2009 werd een dieptepunt bereikt. De kwijnende populatie Korhoenders op de Sallandse Heuvelrug bleef stabiel en kwam in het nieuws door commotie over het wegvangen van een hoenderetende Havik. Voor het tiende opeenvolgende jaar kon geen broedende Klapekster in Nederland worden vastgesteld. Het bleef bij een overzomeraar op het Fochteloërveen. Van de na 2003 niet meer geregeld in ons land broedende Duinpieper ont-

brak dit jaar elk spoor, terwijl Draaihalzen op minder dan een kwart van de index van 1990 bleven steken. Wulpen moeten op de heide met een steeds grotere maat lantaarn gezocht worden: de stand is er sinds 1990 met 87% gekelderde.

Toch zijn er ook positieve ontwikkelingen. Soorten die de laatste jaren een gunstige aantalsontwikkeling vertoonden, zetten hun opmars in 2009 voort. Dat geldt met name voor Geoorde Fuut, Nachtzwaluw en Roodborsttapuit. De trend van Boompieper en Boomleeuwerik was de afgelopen vijf jaar stabiel.

Moeras

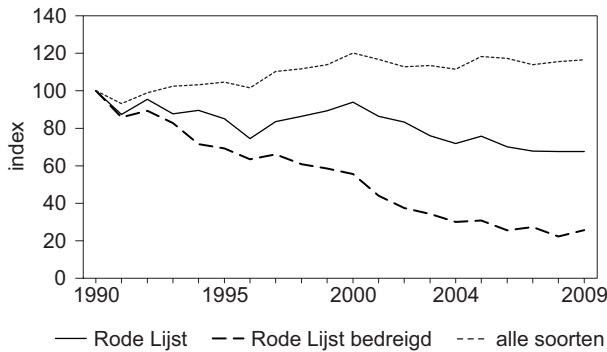
Sinds de eeuwwisseling bevindt de gecombineerde trend van 25 moerasspecialisten zich op een hoog peil, al lijkt van een verdere groei geen sprake meer.

Verheugend is dat het voorzichtige herstel van het Woudaapje gecontinueerd werd, de populatie wordt nu op 25-50 paren geschat. De Grote Zilverreiger noteerde met 102-110 paren het op één na beste broedseizoen sinds de spectaculaire opkomst in de jaren negentig. Ook het aantal broedende Purperreigers groeit gestaag verder. Naast verbeterde winteroverleving in de Sahel spelen factoren in de broedgebieden hierbij een rol. Zo leverde nieuw gegraven petgaten en een gewijzigde vaarroute in het Naardermeer meer broedgelegenheid en rust, hetgeen zeker een rol speelde bij de plotse toename van 44 paren in 2008 naar 84 in 2009.

De populatiegroei van Grauwe Ganzen is duidelijk aan het afvlakken. Na een dipje in 2006 zit de Rietzanger al een paar jaar in de lift, hetgeen dit jaar resulteerde in de hoogste waarde sinds 1990. Bij verwante, eveneens in Afrika overwinterende soorten als Snor, Bosrietzanger en Kleine Karekiet, is de trend al jaren stabiel. Dit geldt ook voor de Zwarte Stern, na decennia lange afname. Lokaal treden er wel verschillen op. Zo nam het aantal broedparen in de moerassen en laagveenweilanden van Zuid-Holland jarenlang af, om in 2009 een voorzichtig herstel te tonen.

Enkele moerasvogels doen het inmiddels al een reeks van jaren minder goed. Dat geldt onder meer voor de Bruine Kiekendief, die vooral in het rivierengebied klappen kreeg. Andere soorten die het in 2009 voor het derde achtereenvolgende jaren afnamen, waren Zomertaling, Waterral, Grote Karekiet en Buidelmees. Laatstgenoemde is al jaren op zijn retour, maar met 37 paren deed de soort het relatief goed in het Ketelmeer/Vossemeer. De Gelderse Poort (3 paren) is niet meer van grote betekenis. Opvallend is voorts dat de Fuut het in moerasgebieden al jarenlang lastig heeft. De stand is ten opzichte van 1990 gehalveerd, zonder tekenen van herstel.

In een recent in *Ardea* verschenen artikel wordt de trend van een aantal Nederlandse moerasvogels in de periode 1950-2008 geanalyseerd (van Turnhout *et al.* 2010). Twaalf soorten bleken over deze periode in aantal te zijn toegenomen, terwijl 9 een afname vertoonden en er bij 2 geen duidelijke trend zichtbaar was. De meeste

Figuur 4.3. Aantalsontwikkeling in 1990-2009 van alle reguliere Nederlandse broedvogels ($N=170$), van alle Rode Lijst-soorten waarvan goede trends beschikbaar zijn ($N=70$) en van Rode Lijst-soorten uit de categorie 'bedreigd' en 'ernstig bedreigd' ($N=24$). / Trend in 1990-2009 in all 170 breeding bird species in the Netherlands, compared with trends in all 70 Red List species and 24 (severely) threatened Red List species.

moerasvogels die goed boeren geven de voorkeur aan drogere moerashabitat met opslag van struweel en bos. Soorten die afhankelijk zijn van overjarig waterriet zitten al meer dan een halve eeuw in de hoek waar de klappen vallen. Het belang van natuurontwikkeling voor moerasvogels is evident, maar niet zaligmakend. Voorts wijzen de auteurs op het belang van de regen-cijfers in de Sahel voor soorten als Purperreiger en Rietzanger. Ze zullen op termijn te lijden kunnen hebben van de aanleg van dammen in de Sahel-rivieren, waardoor uitgestrekte vloedvlaktes steeds meer tot het verleden gaan behoren.

4.4. Rode Lijst

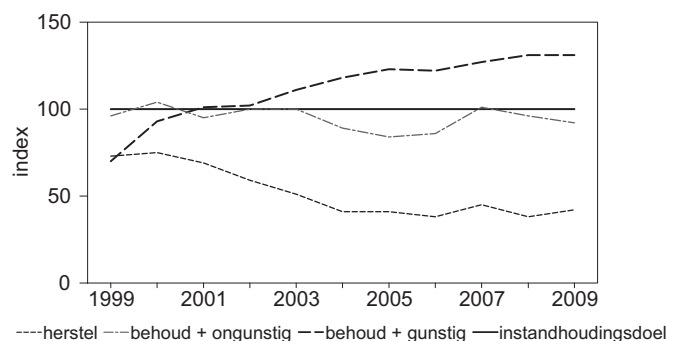
De 70 soorten die op de Rode Lijst staan (en waarvan goede trendgegevens beschikbaar zijn) bereikten in 2009 een niveau dat 34% lager ligt dan in 2009. De gecombineerde trend van deze soorten is dan ook al jarenlang negatief. In figuur 4.3. is voorts goed te zien dat de stand van soorten uit de zware Rode Lijst-categorieën 'bedreigd' en 'ernstig bedreigd' sneller afneemt dan die van de lichtere categorieën. Het algemene beeld luidt als volgt: veel soorten die het al moeilijk hebben doen het blijvend slecht, terwijl soorten waar het recent beter gaat vaak al langere tijd een positieve trend vertonen.

In de periode 2007-09 namen 16 soorten van Rode Lijst jaarlijks in aantal toe. Zeven hiervan hebben de laagste status van de lijst, namelijk 'gevoelig', terwijl de categorieën 'kwetsbaar', 'bedreigd' en 'ernstig bedreigd' elk met drie soorten vertegenwoordigd zijn. Een groot deel van de Rode Lijst-soorten met een positieve aantalsontwikkeling is gebonden aan zoet water en moeras. Het gaat daarbij om soorten die op de Rode Lijst staan

vanwege hun kwetsbare kleine broedpopulaties (Grote Zilverreiger, Oeverloper), maar ook om soorten waarvan de populatie na een dip weer de weg naar boven gevonden lijkt te hebben (Woudaapje, Purperreiger). Rode Lijst-soorten van duin en kust die het recent goed doen zijn Middelste Zaagbek, Grote Mantelmeeuw en Velduil. Vooral de laatste valt op in dit positieve rijtje. Er is inderdaad sprake van een bescheiden herstel, maar de index van 2009 bedraagt hoe dan ook nog altijd slechts een kwart van die in 1990. Opvallend is nog dat Rode Lijst-soorten van bos en van open agrarisch gebied nauwelijks vertegenwoordigd zijn bij de recente stijgers.

Twintig soorten van de Rode Lijst namen in 2007-09 steeds verder in aantal af. De helft hiervan valt in de categorie 'kwetsbaar'. Pijlstaart, Strandplevier en Tapuit kennen de status 'bedreigd', terwijl Korhoen, Kuifleeuwerik en Duinpieper als 'ernstig bedreigd' te boek staan. Deze zes kunnen met recht tot de zorgkinderen van de Nederlandse avifauna worden gerekend: hun trend is al een forse reeks van jaren negatief en duidelijke tekenen van herstel blijven - ondanks de voor sommige soorten verrichte inspanningen - uit.

Twee soorten habitat herbergen een opvallend groot deel van de Rode Lijst-soorten die het blijvend moeilijk hebben. Het gaat om duin & kust en om open agrarisch gebied. Bij duin & kust gaat het zowel om verschillende struweelbroeders als Blauwe Kiekendief en Nachtegaal als om soorten van de zilte dynamische milieus als Bontbekplevier, Strandplevier en Visdief. In open agrarisch gebied gaat het zowel om broedvogels van akkeren grasland zoals Kwartelkoning en Veldleeuwerik, als om enkele soorten die deze habitat vooral als voedselgebied gebruiken, zoals de Ransuil.

Figuur 4.4. Trend van broedvogelsoorten met (1) een landelijke verbeteropgave, (2) een landelijke behoud-doelstelling en een slechte staat van instandhouding, en (3) een landelijke behoud-doelstelling en een gunstige staat van instandhouding. Weergegeven is de gezamenlijke index (meetkundig gemiddelde) van alle soorten binnen één categorie, afgezet tegen de landelijke doelstelling (instandhoudingsdoel = 100). / Trend in breeding birds relative to their conservation target (either conservation or current level of recovery).

4.5. Natura 2000

Een aanzienlijk deel van de voor Nederlandse broedvogels belangrijke terreinen maakt inmiddels deel uit van het onder de vlag van Natura 2000 opererende Europese netwerk van beschermde natuurgebieden. Voor dit netwerk zijn instandhoudingsdoelstellingen ontwikkeld, die richting moeten geven aan het uit te voeren natuurbeheer en -beleid. Voor steeds meer Nederlandse Natura 2000-gebieden zijn de aanwijzingsbesluiten inmiddels officieel vastgesteld en worden beheerplannen ontwikkeld. Eind december 2010 werden in één klap 23 gebieden aan de lijst toegevoegd, waaronder een aantal voor broedvogels zeer belangrijke zoals de Noordzeekustzone Gr/Fr/NH, het Lauwersmeer Gr/Fr, het Sneekermeergebied Fr, het Drents-Friese Wold & Leggelderveld Dr/Fr, Broekvelden, Polder Vettenbroek & Polder Stein in het Reeuwijkse Plassengebied ZH, het Markiezaat ZI/NB en de Yerseke & Kapelse Moer ZI. Een compleet overzicht is te vinden op de website van het nieuwe ministerie van ELI (http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=actualiteit&item=groep_5).

In figuur 4.4 is de trend van Nederlandse broedvogels met een instandhoudingsdoelstelling uiteengezet. De gezamenlijke landelijke instandhoudingsdoelstelling is daarbij op 100 gezet.

De meest negatieve trend vinden we terug bij de 19 soorten die een ongunstige staat van instandhouding kennen en waarbij herstel gewenst is. Evident is dat dit gewenste herstel op landelijke schaal bij de meeste soorten uitblijft: bij 8 van de 19 soorten is de populatie sinds 1990 tenminste gehalveerd. Het gaat onder meer om Blauwe Kiekendief, Kempphaan, Tapuit en Grote Karekiet. Toch zijn er ook lichtpuntjes in deze groep: bij Woudaap, Purperreiger en Grauwe Kiekendief is de negatieve trend doorbroken en is de stand sinds 1990 meer dan verdubbeld. Andere soorten uit deze categorie die recent een stijgende lijn vertonen zijn Paapje en Grauwe Klauwier.

Een tweede categorie betreft een kleine cluster van 9 soorten met een landelijke behoudsdoelstelling en een slechte staat van instandhouding. Deze groep doet het over het algemeen duidelijk beter dan de eerstgenoemde. Dat geldt met name voor Grote Stern, Dwergstern, Nachtzwaluw en Rietzanger. Daar staat tegenover dat de trend van Kluut, Bontbekplevier en Visdief al enige jaren negatief is, terwijl de Kwartelkoning forse schommelingen vertoont.

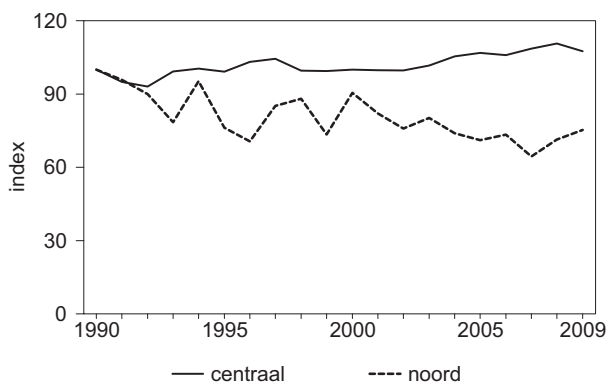
Figuur 4.5. Gemiddelde aantalsontwikkeling van Nederlandse broedvogels die (a) overwegend ten noorden van ons land broeden (N=63) en (b) overwegend een Centraal-Europese verspreiding kennen (N=83). / Average trend in species breeding mainly (a) to the N of The Netherlands, and (b) in Central Europe.

De 17 broedvogelsoorten met een gunstige staat van instandhouding en een gunstige aantalsontwikkeling doen het, geheel conform verwachting, het best van de drie onderscheiden Natura 2000-categorieën. Deze groep voldoet momenteel aan de nagestreefde landelijke instandhoudingsdoelstelling. Liefst 10 van de 17 soorten in deze categorie zijn vooral in moeras en zoet water te vinden. Dit neemt niet weg dat de aantalsontwikkeling van enkele soorten in negatieve zin afwijkt, met name die van de Bruine Kiekendief.

4.6. Effecten van klimaatverandering: een blik in de toekomst

Met het oog op de klimaatverandering zal de verspreiding van Europese broedvogels, en ook de samenstelling van de Nederlandse broedvogelbevolking, in de toekomst een ander aanzien krijgen. Naar verwachting zouden sommige broedvogelsoorten op de lange termijn louter tengevolge van de opwarming van ons klimaat uit ons land verdwijnen (bijv. Grauwe Gans, Bontbekplevier, Spotvogel, Bonte Vliegenvanger), of juist kunnen verschijnen (bijv. Zwarte Wouw, Rode Patrijs, Griel, Orpheusspotvogel). Bij de meeste soorten met een hoofdzakelijk Centraal-Europese verspreiding zal er naar verwachting weinig veranderen. Een overzicht van mogelijke verschuivingen is te vinden in de fameuze 'Climatic Atlas of European Breeding Birds' (Huntley *et al.* 2007).

In een recent onderzoek is gekeken of broedvogels die op grond van de gedane voorspelling geacht worden uit ons land te verdwijnen, het nu al minder doen dan soorten met een sterke Centraal-Europese verspreiding, die het naar verwachting wel bij ons uit kunnen zingen. Het gevonden patroon voldoet precies aan deze verwachting: veel soorten met een overwegend noordelijke verspreiding in Europa (bijv. Korhoen, Wulp, Noordse Stern) doen het slecht in Nederland, terwijl soorten met een centrale verspreiding (bijv. Meerkoet, Bosuil, Appelvink) stabiel zijn (Jiguet *et al.* 2010).

5. Speciale projecten

5.1. Monitoring Waddenzee

Kees Koffijberg & Lieuwe Dijkse

Inleiding

Monitoring van broedvogels in de Waddenzee vormt een belangrijk onderdeel van het broedvogelmeetnet en heeft een internationaal karakter vanwege inbedding in het samenwerkingsverband TMAP (*Trilateral Monitoring and Assessment Program*) met Duitsland en Denemarken. Bovendien worden in de Waddenzee niet alleen broedvogels geteld, maar wordt voor een selectie van soorten ook het broedsucces gevolgd. Het is de bedoeling dat op deze wijze achtergronden van waargenomen populatieontwikkelingen tijdig ontrafeld kunnen worden en voorspellingen voor toekomstige ontwikkelingen mogelijk zijn (van Kleunen *et al.* 2010). Dit hoofdstuk gaat in op de belangrijkste resultaten van het broedseizoen 2009 en richt zich daarbij geheel op de 33 soorten die worden gemonitord binnen het TMAP programma.

Populaties en trends

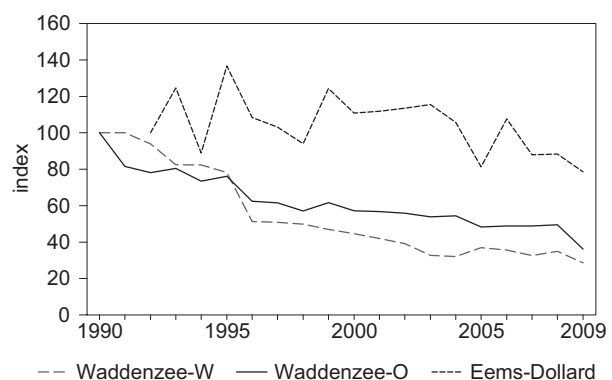
Voorals 'nieuwkomers' blijven het goed doen als broedvogel in het Waddengebied (tabel 5.1). De broedpopulaties van o.a. Aalscholver, Lepelaar, Brandgans en Grote Mantelmeeuw is het de afgelopen jaren voor de wind gegaan, zij het dat bij Aalscholver recent wel een tendens tot stabilisatie optreedt. De Kleine Zilverreiger kende bovendien een inzinking in 2009 (en 2010), als gevolg van de voorgaande relatief koude winter (analoog aan de situatie elders in het land), maar het is de vraag of dat tot een langdurige val zal leiden. Zwartkopmeeuwen, die zich aanvankelijk in het Waddengebied op verschillende plaatsen vestigden, lijken in tegenstelling tot de rest van het land geen vaste grond onder de voeten te krijgen, en de kleine broedpopulatie steekt schril af bij die in met name het Deltagebied. Het is onduidelijk in hoeverre de afname van Kokmeeuwen (zie onder) hierbij een rol speelt. Op veel plaatsen zijn kokmeeuwenkolonies in het Waddengebied verdwenen, wat de vestigingsmogelijkheden voor Zwartkopmeeuwen kan belemmeren. In de Duitse Waddenzee nemen Zwartkopmeeuwen nog steeds sterk toe, met name in de monding van de Elbe bij Hamburg, waar zich nu de grootste kolonie van Duitsland bevindt (2000 13 paren, 2008 149 paren; Ludwig *et al.* 2008).

Tegenover deze positieve ontwikkelingen staan langetermijnafnames bij 14 van de 29 in tabel 5.1 genoemde soorten (incidentele broedvogels uitgezonderd). Hieronder bevinden zich karakteristieke Waddenbroedvogels als Eider, Blauwe Kiekendief, Scholekster, Kluut, Strandplevier, Kokmeeuw, Zilvermeeuw, Visdief, Noordse Stern en Velduil. Van Blauwe Kiekendief,

Strandplevier en Velduil is de nog resterende broedpopulatie erg kwetsbaar geworden. In 2009 werden voor het eerst geen Blauwe Kiekendieven meer vastgesteld op Ameland, terwijl ook 'bolwerken' op Texel en Terschelling een veer moesten laten. Velduilen deden het in 2009 boven verwachting goed en namen toe ten opzichte van het dal in 2007, maar de populatie blijft natuurlijk klein en kwetsbaar. Hetzelfde geldt voor de Strandplevier, die zich in 2009 op alle bekende broedplaatsen handhaafde en zelfs een bescheiden toename liet zien op Rottumeroog.

Het aantal Scholeksters nam in 2009 verder af; alleen de (kleinere) populatie in de Eems-Dollardregio doet het naar verhouding minder slecht (figuur 5.1). In voorgaande jaren leek zowel in de oostelijke als westelijke Waddenzee juist sprake van een stabilisatie op laag niveau. Alleen al met het oog op de koudere winters in 2009/10 en 2010/11 (extra sterfte onder overwinteraars?) is herstel waarschijnlijk niet op de korte termijn te verwachten. Ook bij Eiders werd de neergaande trend doorgetrokken; ze leken het in 2009 zelfs slechter te doen dan in voorgaande jaren. Het goed beoordelen van de aantalsontwikkeling wordt bij deze soort overigens geplaagd door telproblemen, zodat voor de schatting van de broedpopulatie een ruime marge wordt aangehouden.

Een lichtpuntje is dat de afname bij de Kluut tot stilstand gekomen lijkt. Hoewel de populatie sinds 1990 meer dan gehalveerd is, bleef het aantal broedparen in

Figuur 5.1. Trend voor Scholekster in de Waddenzee sinds 1990. Er is onderscheid gemaakt tussen de westelijke en oostelijke Waddenzee en de Eems-Dollard. / Trend in Eurasian Oystercatcher in the Dutch Wadden Sea, given for the western and eastern Wadden Sea and the Eems-Dollard region.

de afgelopen jaren nagenoeg gelijk (figuur 5.2). Langs de Noordkust van Groningen vond in 2009 zelfs een licht herstel plaats dankzij de inrichting van een binnendijks natuurgebied in de Linthorst-Homanpolder. Ook bij de Bontbekplevier werd geen verdere afname vastgesteld, mede door de gunstige situatie langs de Friese Waddenkust (24 paren). Daar staat tegenover dat de populatie langs de Groningse Waddenkust door verdergaande industrialisatie van broedplaatsen in de Eemshaven en rond de haven van Delfzijl vrijwel verdwenen is. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat de recente tendens tot afname duurzaam omgebogen zal worden. Kokmeeuwen hebben zich in de laatste jaren in sterke mate geconcentreerd op Griend, waar nu meer dan de helft van de Waddenpopulatie broedt. Dit compenseert

echter niet voor de afname elders in het Waddengebied. Vooral langs de Fries-Groningse kust is de populatie vrijwel gedecimeerd. Bij de Zilvermeeuw bevestigde de inventarisatie in 2009 dat de langjarige afname inmiddels gestagneerd is, op een niveau van ruim de helft van de broedpopulatie in 1990. Kleine Mantelmeeuwen zitten nog steeds in de lift, maar metingen aan het broedsucces op Texel suggereren dat deze trend wel eens op korte termijn tot staan zou kunnen komen (C.J. Camphuysen, zie onder).

Onder de sterns laten Visdief en Noordse Stern een afname op lange termijn zien, waarbij Noordse Sterns enorme fluctuaties ondergaan. In 2009 deed deze soort het iets beter dan in voorgaande jaren. Bij de Visdief lijkt de langjarige afname vooralsnog tot staan gekomen.

Tabel 5.1. Broedpopulaties van TMAP-soorten in de Nederlandse Waddenzee in 2009 en de trends vanaf 1990 (lange termijn) en 2000 (korte termijn). Bonte Strandloper, Steenloper, Dwergmeeuw en Lachstern zijn incidentele broedvogels waar geen trend voor wordt bepaald. Trendclassificatie naar tabel 2.5. / Breeding population in TMAP species in the Dutch Wadden Sea in 2009 and trends since 1990 (long term) and 2000 (short term), respectively (note that some species are accidental breeders and come without trend classification).

Soort	Populatie 2009	Trend vanaf 1990	Trend vanaf 2000
Aalscholver	3048	++	?
Kleine Zilverreiger	9	++	++
Lepelaar	1432 ¹	++	++
Brandgans	58	++	++
Bergeend	-	0	0
Eider	4300-5000 ¹	-	-
Middelste Zaagbek	2	?	?
Blauwe Kiekendief	19	--	--
Scholekster	-	-	-
Kluut	1836	-	--
Bontbekplevier	78	0	-
Strandplevier	30	-	?
Kievit	-	+	0
Bonte Strandloper	0		
Kemphaan	1	?	?
Watersnip	-	-	--
Grutto	-	-	0
Wulp	-	-	0
Tureluur	-	0	0
Steenloper	0		
Zwartkopmeeuw	6	++	?
Dwergmeeuw	0		
Kokmeeuw	44.885 ¹	-	-
Stormmeeuw	2326 ¹	-	-
Kleine Mantelmeeuw	>37.380 ²	++	++
Zilvermeeuw	>19.287 ²	-	-
Grote Mantelmeeuw	15	++	++
Lachstern	0		
Grote Stern	11.896	+	?
Visdief	3575 ¹	-	0
Noordse Stern	937	-	+
Dwergstern	290	+	?
Velduil	28	-	?

¹ schatting, met correctie voor niet getelde gebieden

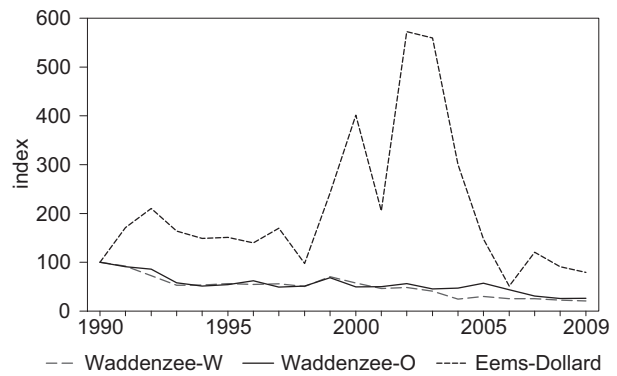
² telling onvolledig, schatting te onbetrouwbaar

Broedsucces

Sinds 2005 (met een pilot in 2004) wordt in de Waddenzee het broedsucces van een aantal kustbroedvogels gevolgd. Dit project is ontstaan vanuit de behoefte om het nieuwe beleid ten aanzien van de schelpdiereters te kunnen evalueren en is in 2010 opgegaan in een trilateraal meetnet dat in TMAP-kader is gestart. Doel is om het reproducerend vermogen van kustbroedvogels in de Waddenzee te volgen en jaarlijks het broedsucces (aantal uitgevlogen jongen per paar) te bepalen. Naast de soorten die van belang zijn voor het beleid t.a.v. scheldiervisserij en de voedselvoorziening voor vogels, Eider en Scholekster, gaat het ook om Kluut, Kokmeeuw, Zilvermeeuw en Visdief (vanaf 2010 aangevuld met Lepelaar, Kleine Mantelmeeuw, Noordse Stern en Grote Stern). Metingen aan het broedsucces van deze langlevende soorten geven inzicht in de mechanismen achter de waargenomen populatieveranderingen en signaleren bovendien veel eerder dan tellingen van broedparen of populaties er goed voor staan of in de probleemzone geraken (*early-warning* signaal).

Een analyse van de reproductie van de zes genoemde soorten laat zien dat de hierboven genoemde afnames vooral worden veroorzaakt doordat jaarlijks onvoldoende jongen worden grootgebracht (van Kleunen *et al.* 2010). Vooral Eider, Scholekster, Kluut en Visdief produceren structureel te weinig jongen om de populatie op peil te houden. Bij de grote meeuwen is het lastiger om een Waddenzee-breed beeld te krijgen, omdat deze soorten op Texel nauwkeurig worden gevolgd (Camphuysen & Gronert 2010) maar elders veel minder goed. Uit dat onderzoek blijkt dat ook Kleine Mantelmeeuwen al jarenlang weinig jongen grootbrengen. Dat heeft nog niet geleid tot veranderingen op populatieniveau, maar het is aannemelijk dat dit niet lang meer zal duren.

De oorzaken voor het lage broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee zijn divers en het is vaak moeilijk één enkele factor aan te wijzen die bepalend is voor de huidige slechte broedresultaten. In ieder ge-

Figuur 5.2. Trend voor Kluut in de Waddenzee sinds 1990. Er is onderscheid gemaakt tussen de westelijke en oostelijke Waddenzee en de Eems-Dollard. / Trend in Pied Avocet in the Dutch Wadden Sea, given for the western and eastern Wadden Sea and the Eems-Dollard region.

val spelen bij Eider, Scholekster, Kleine Mantelmeeuw, Zilvermeeuw, Visdief en mogelijk ook Kluut voedselproblemen een rol, zowel in de nestfase (conditie volwassen vogels) als in de kuikenfase (overleving opgroeiende jongen). Predatie wordt eveneens bij veel soorten als oorzaak genoemd en lijkt een belangrijke drijfveer achter de afname van enkele soorten (Kluut, Kokmeeuw, Visdief) langs de vastlandskust. Een betrekkelijk nieuw fenomeen is het overstromingsrisico door stormvloed. Van de Pol *et al.* (2010) lieten zien dat in de afgelopen decennia het risico van overstromingen door stormvloed in het broedseizoen significant is toegenomen, vermoedelijk ten gevolge van klimaatveranderingen. Steeds vaker gebeurt het dat door één of enkele stormvloed tusschen half mei en half juli veel legsels wegspoelen en kuikens verdrinken. Voor de Scholekster kon worden aangetoond dat de tendens tot toenemende stormvloed inmiddels het broedsucces structureel negatief beïnvloedt.

5.2. Broedvogelmonitoring Zoete Rijkswateren 2009

André van Kleunen

Voorkomen en aantalsontwikkeling van schaarse en karakteristieke broedvogels in hoofdwatersysteem Maas

Inleiding

SOVON coördineert voor Rijkswaterstaat Waterdienst het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren (van Turnhout 1999a, b). Jaarlijks wordt verslag gedaan van de resultaten volgens een thematische aanpak. Afgelopen vier jaar zijn de Randmeren, het IJsselmeergebied, de Rijntakken en het Beneden Rivierengebied eruit gelicht (o.a. van Dijk *et al.* 2010). Ditmaal wordt ingezoomd op het voorkomen van zeldzame broedvogels, kolonievogels en indicatieve soorten en soortgroepen van het hoofdwatersysteem Maas.

Gebied

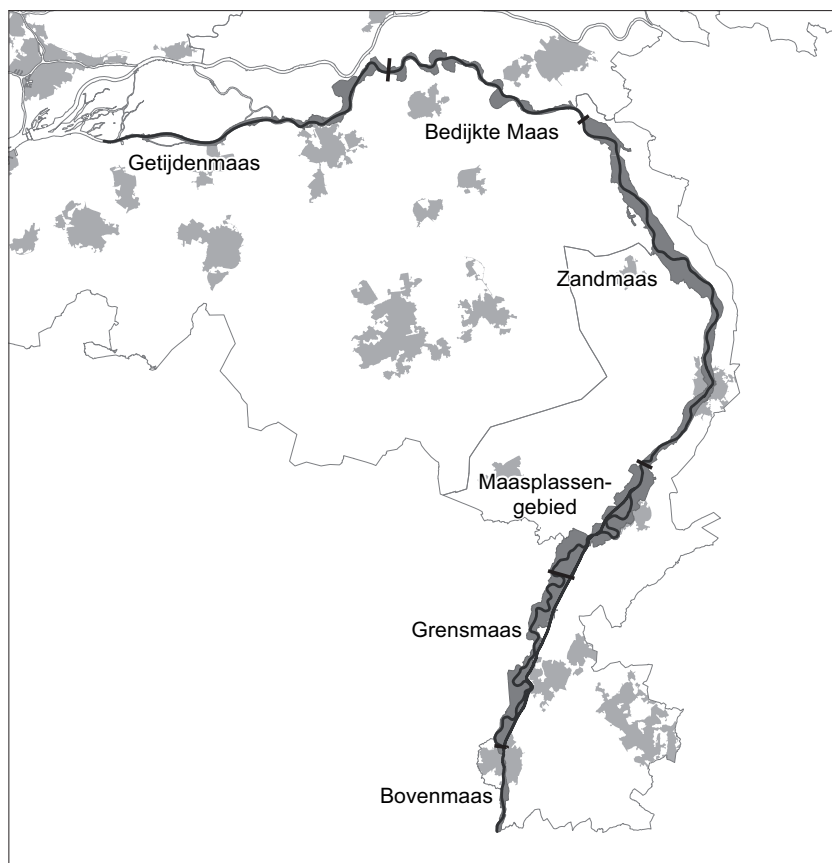
Een beschrijving van de Maas is te vinden in Middelkoop (1998) en Reeze *et al.* (2005). De Maas is 935 km lang, gemeten vanaf de oorsprong c. 200 km ten noordoosten van Dijon in Frankrijk tot de monding in het Haringvliet. Het Nederlandse deel, van de grens bij Eijsden tot het Haringvliet, is 300 km lang. Het hier behandelde gedeelte omvat de Maas tussen Eijsden en Geertruidenberg, voor zover binnen de landsgrenzen vallend.

De Maas wordt in belangrijke mate gevoed door regen-

water. Dit betekent doorgaans hoge waterstanden in de winter en lage in de zomer. Om de Maas bevaarbaar te houden wordt de wateraanvoer (ook) in Nederland over grote trajecten permanent gereguleerd via stuwen, dit in tegenstelling tot de Rijntakken.

Het deel tussen Eijsden en Borgharen wordt de Bovenmaas of Kalkmaas genoemd (figuur 5.3), in aansluiting op de Ardennermaas. Dit deel is gestuwd. Tussen Borgharen en Ohé en Laak, waar de werking van de stuw bij Linne merkbaar wordt, loopt de Grensmaas die met België gedeeld wordt. Dit onbedijkte en ongestuwde traject is uniek voor Nederland door de aanwezigheid van ondiepe grindbanken, een relatief hoge stroomsnelheid en natuurlijke oevers. Dit traject is onbevaarbaar voor de scheepvaart. Die gaat via het Julianakanaal.

Tussen Ohé en Laak en Roermond loopt de Maas door het Maasplassengebied met zijn vele grote (voormalige) zand- of grindgaten, waarvan sommige in directe verbinding staan met de Maas. Hier gaat de Maas over in de Gestuwde Maas. Het deel tussen Rijkkel en Mook wordt wel Zandmaas genoemd. Ook dit deel is grotendeels onbedijkt, al worden de dorpen (net als verder

Figuur 5.3. Ligging hoofdwatersysteem Maas met veel genoemde toponiemen. / Situation of Dutch part of River Meuse and names used in this chapter.

zuidelijk) sinds midden jaren negentig tegen hoogwater beschermd door kades. Het traject tot de stuw bij Lith is wel bedijkt en wordt ook wel de Bedijkte Maas genoemd. De Zandmaas kent verharde rivieroeveren (al is de stortsteen zeer recent lokaal verwijderd) en wordt omzoomd door intensief gebruikte landbouwgronden. Ten westen van Lith is de Maas weer ongestuwd en staat ze onder invloed van beperkte getijdenwerking, vandaar de aanduiding Getijdenmaas. De westgrens van het hoofdwatersysteem Maas ligt ter hoogte van Geertruidenberg, waar de Bergsche Maas overgaat in de Amer.

Uitgedrukt in de ecotopenclassificatie worden de genoemde Maastrajecten gedomineerd door cultuurland, naast diep water. Dit areaal is afgenomen en zal nog verder afnemen. Daarvoor in de plaats komen meer natuurlijke ecotopen, zoals ondiep water, (natuurlijke) oeverzones, moeras, laaggelegen graslanden, zachten hardhoutoebossen. Sinds 1990 heeft veel natuurontwikkeling plaatsgevonden langs de Maas door de omvorming van intensief benut cultuurland in extensief begraasd natuurgebied, het graven van kleiputten, de aanleg van natuurvriendelijke oevers en eilandjes (Maasplassen) en - in het kader van Plan Grensmaas - verbreding van de stroomgeul en verlaging van de rivierbegeleidende gronden (weerden). Anno 2006 was 1430 ha nieuw natuurgebied gerealiseerd, verspreid langs de Maas tussen Eijsden en 's-Hertogenbosch (Kurstjens *et al.* 2008a, b, Peters *et al.* 2008a, b, Peters & Kurstjens 2008).

In het hoofdwatersysteem Maas liggen geen Natura 2000-gebieden waarvoor instandhoudingsdoelen voor broedvogels zijn aangewezen.

Broedvogelmonitoring Maas

De broedvogelmonitoring richt zich op het volgen van de aantalsontwikkelingen van indicatieve soorten (alle BMP-B soorten, aangevuld met Wilde Eend, Meerkoet, Waterhoen, Kleine Karekiet en Rietgors) van de Zoete Rijkswateren: veelal water- en moerasvogels, aangevuld met schaarsere broedvogels (van Turnhout 1999a). Sinds 1999 zijn 79 BMP-plots in het Maasdal in meer dan één jaar onderzocht. Om de gevolgen van natuurontwikkeling te volgen is in 1994 een broedvogelmonitoringprogramma voor het Zuidelijk Maasdal opgezet volgens de BMP-methodiek (zie o.a. Kurstjens & van der Weide 2005).

Daarnaast wordt de Maas jaarlijks met wisselende volledigheid onderzocht op kolonievogels en zeldzame broedvogels. Het Zuidelijk Maasdal vormt een LSB-kerngebied en voor een aantal zeldzame soorten kunnen jaarlijkse aantalschattingen worden gemaakt. De tellingen worden voornamelijk uitgevoerd door vrijwilligers en medewerkers van provincies. De verzamelde telgegevens worden gebruikt om de aantalsontwikkeling van afzonderlijke soorten en soortgroepen te berekenen op basis van indexen (periode 1999-2009).

Huidig voorkomen van zeldzame broedvogels en kolonievogels

In tabel 5.2 wordt een overzicht gegeven van aantalschattingen voor zeldzame vogels en kolonievogels langs de Maas in 2009. Vergeleken met andere delen van de Zoete Rijkswateren zijn veel zeldzame moeras- en watergebonden vogels van oudsher schaars langs de Maas. Niettemin is de Maas voor een aantal soorten van landelijke betekenis. Zo nestelt er een substantieel deel van de Nederlandse broedpopulatie van de Kleine Plevier (vermoedelijk minimaal 5%), Oeverloper (meer dan 50%), IJsvogel (3-5%) en in sommige jaren ook Oeverzwaluw (tot 10%). Ook soorten met een (zuid)oostelijke verspreiding binnen Nederland zijn langs de Maas vertegenwoordigd, vooral Grote Gele Kwikstaart, maar ook - weliswaar in zeer kleine aantallen - Europese Kanarie en Middelste Bonte Specht, meestal in gebieden grenzend aan de Maas. Van de Kramsvogel nestelt een substantieel (min. 10%) van de inmiddels zeer kleine Nederlandse populatie (25-60 paren) langs de Maas.

Zuidelijk Maasdal (Bovenmaas, Grensmaas en Maasplassen)

Dit deel van het hoofdwatersysteem Maas herbergt van veel zeldzame soorten de meeste broedvogels. Door de aanwezigheid van relatief natuurlijk oevers en (grind)banken is dit traject interessant voor pioniersoorten als Kleine Plevier (22 paren in 2009) en Oeverloper (3), maar ook Oeverzwaluw (>317) en IJsvogel (5). Grote Gele Kwikstaarten zijn sterk gebonden aan dit deel van de Maas (9-15 paren), met een voorkeur voor beekmondingen. Ook veelal boombroedende kolonievogels als Blauwe Reiger (vooral Maasplassen) en Roek nestelen er in behoorlijke aantallen. Naar schatting ging het in 2009 om respectievelijk 192-250 en 316-350 paren.

In verband met de natuurontwikkeling die er plaatsvindt wordt er uitgekeken naar nieuwe soorten. Soorten als Zwarte Wouw, Kleine Zilverreiger, Griel, Dwergstern en Bijeneter worden wel eens genoemd, maar de meeste zijn nog niet vastgesteld. In 2009 vond evenwel een succesvol broedgeval plaats van de Zwarte Wouw bij de Pieterplas in Maastricht, het enige in Nederland. Een andere roofvogel, de Slechtvalk, heeft zich structureel gevestigd in het gebied, met in 2009 3 territoria rond de Maasplassen (Bakhuizen *et al.* 2010). De Aalscholver ontbrak als broedvogel om onduidelijke redenen, maar vestigde zich in 2009 met 14 paren in het Maasplassengebied. Paapje (bij Roosteren in juni 2009 juvenielen in gezelschap van oudervogels) en Engelse Kwikstaart (tweemaal zingend bij grindgat Itteren in voorjaar 2009) zijn zeldzaamheden.

Gestuwde Maas en Zandmaas

De beschikbare gegevens laten zien dat de Maas ten noorden van de Maasplassen van mindere betekenis is voor zeldzame broedvogels en kolonievogels dan het Zuidelijk Maasdal. Dit deel van de Maas heeft

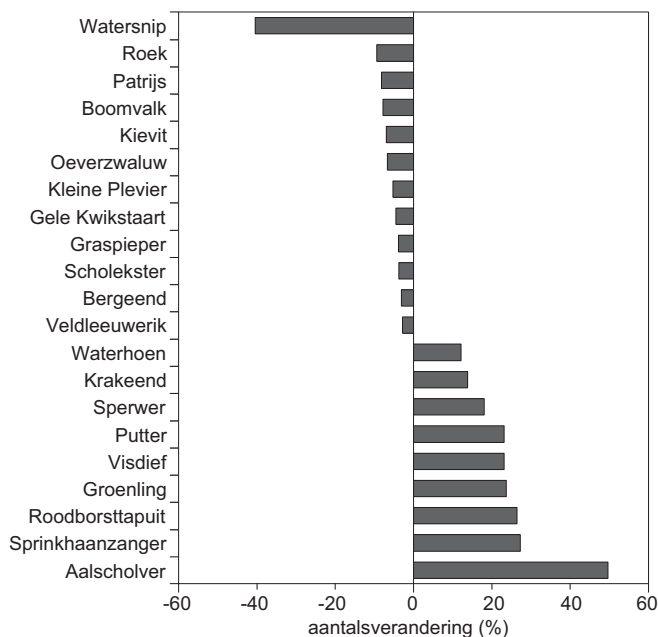
Tabel 5.2. Aantallen van kolonievogels en zeldzame broedvogels langs de Maas in 2009 waarbij onderscheid is gemaakt tussen het Zuidelijk Maasdal (Bovenmaas, Grensmaas en Maasplassengebied) en de Zand-Getijdenmaas (Zandmaas, Bedijkte Maas en Getijdenmaas). / Numbers of colonial and rare breeding birds in 2009 along parts of the River Meuse.

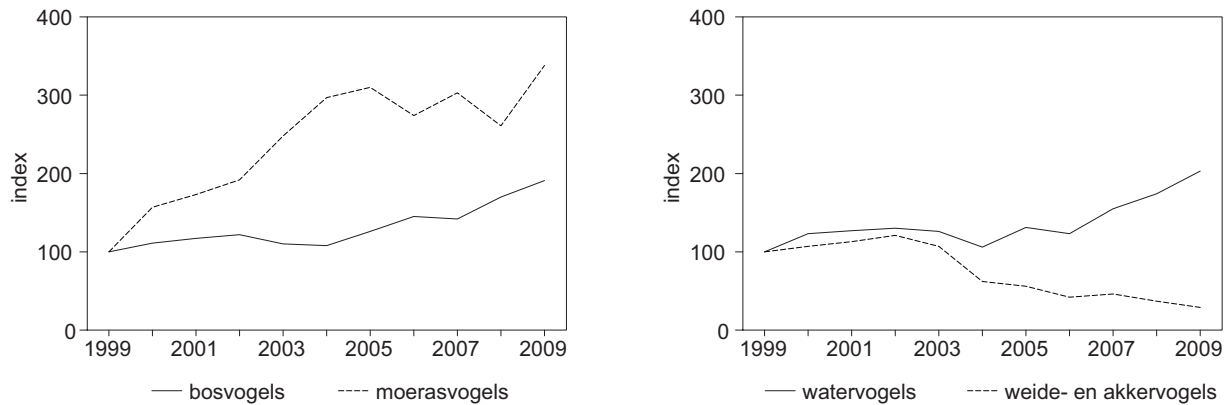
Oppervlakte (ha)	Zuidelijk Maasdal 14.708	Zand- Getijdemaas 21.005	Totaal 38.713
Aalscholver	14	0	14
Blauwe Reiger	192-250	87-150	279-400
Zwarte Zwaan	1-3	>=0	>=1
Sneeuwgans	0	2	2
Canadese Gans spec.	>=4	>=62	>=66
Brandgans	>=6	>=24	>=30
Smient	0-2	0	0-2
Zwarte Wouw	1	0	1
Slechtvalk	3	1	4
Kwartelkoning	0	0-1	0-1
Kluut	-	4	4-9
Kleine Plevier	22	>=9	>=31
Oeverloper	3	0-1	3-4
Visdief	4	5	9
IJsvogel	5	11-23	16-28
Oeverzwaluw	>=317	>=230	>=547
Engelse Kwikstaart	1	0	1
Grote Gele Kwikstaart	9-15	0-3	9-18
Paapje	1	0	1
Kramsvogel	4	0	4
Buidelmees	0	0-1	0-1
Roek	316-350	188-250	504-600
Europese Kanarie	0-3	3-5	3-8

dan ook een onnatuurlijker karakter en is grotendeels ingericht voor scheepvaart en intensieve landbouw. Natuurontwikkeling vond tot nu toe op relatief kleine schaal plaats maar biedt pioniersoorten zoals Kleine

Plevier en Oeverzwaluw wel broedgelegenheid, gezien het ontbreken van natuurlijke oevers. Vermeldenswaard is het voorkomen van 4 paar Kluten bij Keent, ten westen van Grave.

Figuur 5.4. Jaarlijkse aantalsverandering (%) over de periode 1999-2009 van soorten die een significante aantalsverandering laten zien in het hoofdwatersysteem Maas. / Annual population changes (%) in 1999-2009 in species showing significant trends along River Meuse.

Figuur 5.5. Geïndexeerde aantalsontwikkeling (%) over de periode 1999-2009 in hoofdwatersysteem Maas, weergegeven voor soorten van bos en struweel, moerasvegetatie, open water en grasland en akker. / Population changes (%) in 1999-2009 in species groups along River Meuse.

Ook langs dit gedeelte van de Maas zijn Blauwe Reiger en Roek goed vertegenwoordigd, met resp. 87-150 en 188-250 paren. De meeste kolonies Blauwe Reigers liggen langs de Getijdenmaas, terwijl Roeken zowel langs de Getijdenmaas, Bedijkte Maas als noordelijke Zandmaas nestelen.

De Slechtvalk broedde in 2009 aan de Maas bij Gennep. Opmerkelijk zijn de twee broedgevallen van Sneeuwganzen in de Hemertse Waard in 2009.

Aantalsontwikkelingen

Van 58 indicatieve soorten kan de trend over 1999-2009 statistisch worden beoordeeld. Voor 9 soorten bleek deze significant positief, voor 10 negatief. Van 8 soorten is de trend stabiel en van 31 onzeker. Hieronder worden de aantalsontwikkelingen toegelicht per soortgroep. Figuur 5.4 laat de sterkste stijgers zien. Hieronder bevinden zich veel (vrij) algemene water- en struweelvogels, die de afgelopen tien jaar veelal ook op landelijke schaal zijn toegenomen. De Visdief, een Rode Lijst-soort, is weliswaar toegenomen, maar het gaat om kleine aantallen (tabel 5.2). Voor de Aalscholver geldt dit laatste eveneens.

De dalers betreffen vooral soorten van cultuurland die landelijk afnemen en waarvan sommige soorten inmiddels op de Rode Lijst staan. Opvallend is dat er ook twee soorten van dynamische habitats bij de dalers staan: Kleine Plevier en Oeverzwaluw, soorten die landelijk gezien de laatste tien jaar stabiel waren.

Figuur 5.5 laat de aantalsontwikkelingen zien in de verschillende biotopen.

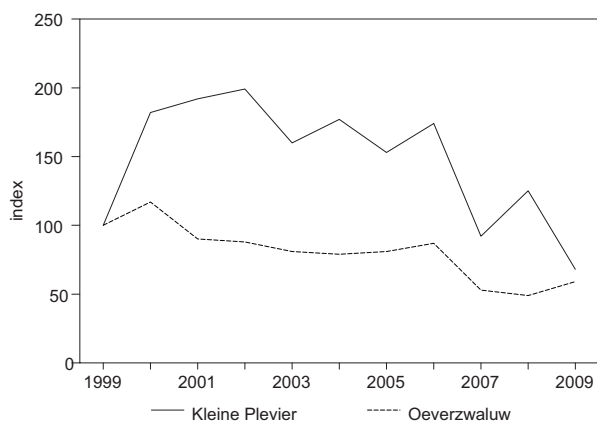
Pioniervogels

Vergeleken met andere hoofdwatersystemen zijn de pioniervogels niet ruim vertegenwoordigd langs de Maas. Meeuwen, sterns en plevieren ontbreken van oudsher of zijn er zeer schaars. Een uitzondering is de Kleine Plevier, waarvoor de Maas binnen Nederland van belang is. De trend van deze soort over de laatste tien

jaar is negatief (figuur 5.6). In het goed onderzochte Zuidelijk Maasdal nam het aantal territoria af van 40 in 2006 naar 22 in 2009. De soort is er gebonden aan natuurontwikkeling en grindwinning. Hij kan snel kan reageren op nieuwe pioniersituaties, zoals die in beide gevallen ontstaan. De meeste natuurontwikkelingsgebieden worden echter na enige jaren ongeschikt doordat kale bodems begroeid raken (van Turnhout *et al.* 2007), terwijl de grindwinning gaandeweg wordt afgebouwd (Peters & Kurstjens 2008). In beide gevallen worden pioniersituaties dus schaarser.

Voor de Oeverloper is de Maas een belangrijke rivier, hoewel het om zeer kleine aantallen gaat. Geschikte biotopen zijn vooral langs de Grensmaas te vinden, met een cluster van 3-4 paren in 2006 in Proefproject Meers als meest opmerkelijke wapenfeit. In 2008 en 2009 was de soort hier eveneens aanwezig (telkens 2 paren), vermoedelijk ook in 2007. In dit gebied wordt beoogd om een natuurlijk rivierlandschap te herstellen, met onder andere hoge grindruggen, stroomversnellingen, eilandjes en oobosjes (Kurstjens *et al.* 2007). Met vergelijkbare maatregelen elders langs de Grensmaas gaat deze steltloper wellicht een glorieuze toekomst tegemoet.

De Oeverzwaluw kan eveneens tot de pioniersoorten worden gerekend, gezien zijn gebondenheid aan steilwanden, hetzij ontstaan door oeverafslag, hetzij door graafwerkzaamheden. Langs de Grensmaas nestelen in sommige jaren enorme aantallen in de rivieroever. In het verleden heeft de soort geprofiteerd van oeverafslag ten gevolge van de hoogwaters in 1994 en 1995; in 1996 ging het om ruim 2100 paren (Hustings *et al.* 2006). Daarna bleven vergelijkbaar hoge waterstanden uit en raakten de wanden langzamerhand in verval. De trend over de afgelopen tien jaren is er dan ook een van geleidelijk afname, in tegenstelling tot de landelijke trend die stabiel is. Los daarvan voorziet Plan Grensmaas in een verlaging van de weerden, waardoor het aantal voor Oeverzwaluwen geschikte steilwanden in de nabije toekomst zal afnemen. Ook het aantal kunstmatige

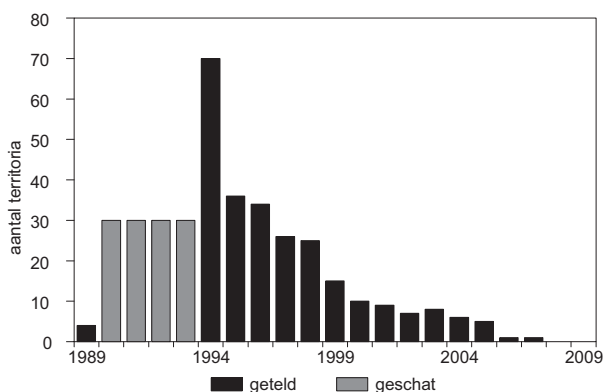

Figuur 5.6. Geïndexeerde aantalsontwikkeling van Kleine Plevier en Oeverzwaluw in hoofdwatersysteem Maas 1999-2009. / Population changes in Little Ringed Plover and Sand Martin along River Meuse in 1999-2009.

steilwanden in het Maasplassengebied is verminderd, door de afbouw van grindwinning (Kurstjens & van der Weide 2003). Andersom zou in het noordelijk deel van de Zandmaas echter veel nieuwe habitat kunnen ontstaan door oeverherstel. Door het verwijderen van stortsteen wordt hier gestreefd naar natuurlijker oevers, met ruimte voor erosie.

Weide- en akkervogels

Ondanks het grote areaal cultuurland broeden er weinig weidevogels langs de Maas. Vrijwel alle cultuurland wordt dan ook zeer intensief bewerkt. Bovendien zijn veel gebieden te kleinschalig, te droog of te zeer door akkerbouw in beslag genomen om van veel betekenis te zijn voor weidevogels. Kritische soorten van natte graslanden zoals Grutto, Tureluur, Zomertaling en Slobeend zijn ronduit schaars tot zeldzaam. Patrijs, Kievit, Scholekster, Gele Kwikstaart en Graspieper zijn beter vertegenwoordigd maar laten alle een matige af-

Figuur 5.7. Aantalsontwikkeling van de Grauwe Gors in het Zuidelijk Maasdal. / Population changes in Corn Bunting along the southern part of River Meuse.

name zien. De trend van de Veldleeuwerik is onzeker. Het algehele negatieve plaatje voor de weidevogels is conform het landelijke beeld. De sterkste achteruitgang vond plaats vanaf 2003. De groep heeft te lijden van de hoge intensiviteit van de landbouw, maar neemt ook in natuurontwikkelingsgebieden af door verruiging van graslanden.

Het Zuidelijk Maasdal was lange tijd een bolwerk voor de Grauwe Gors in Nederland (figuur 5.7). Toen de soort overal begon te verdwijnen, handhaafde zich met name bij Itteren en Borgharen een mooie kern. Vanaf eind jaren negentig ging het echter ook hier snel bergafwaarts. Hoewel in 2007 nog een territorium is gemeld, kan de soort als verdwenen worden beschouwd. De Grauwe Gors heeft niet weten te profiteren van nieuwe habitat ontstaan door natuurontwikkeling. De plotselinge toename naar 70 territoria in 1994 wordt toegeschreven aan de hoogwaters in de voorgaande winter, waardoor ruigte- en pioniervegetaties ontstonden op rivierafzettingen op landerijen. Hierdoor nam de oppervlakte geschikte broedhabitat tijdelijk toe. Hoewel de daarop volgende winter eveneens extreem hoogwaterkende, daalden de aantallen in 1995 scherp. Het bleef toen in het voorjaar lang nat in de weerden, waardoor ze minder geschikt voor vestiging van deze grondbroeder waren (Kurstjens *et al.* 2003).

De Kwartelkoning is, vergeleken met sommige Rijntakken, opvallend zeldzaam en kan worden beschouwd als een onregelmatige broedvogel met hooguit enkele territoria. Eind jaren negentig en rond de eeuwwisseling was er een kortstondige kleine opleving in het Zuidelijk Maasdal, met in 1998 4 territoria.

Watervogels

Watervogels zijn als groep de laatste tien jaar toegenomen. Aalscholver, zwanen, ganzen en eenden kennen een stabiele of toenemende trend, net als landelijk het geval is.

Door natuurontwikkeling zal het areaal verruigd grasland toenemen en dat van voedselrijk grasland afnemen, vermoedelijk ten nadele van graseters als ganzen. Daarentegen kan nieuwe natte natuurontwikkeling positief uitwerken op bijv. eenden. De IJsvogel profiteerde van verbeterde waterkwaliteit en lijkt weinig problemen te hebben om nestgelegenheid te vinden. De trend is de laatste tien jaar stabiel, met schommelingen in verband met het winterweer. De vooral in Zuidoost-Nederland relatief strenge winter van 2008/09 had zijn weerslag op de populatiegrootte. In het Zuidelijk Maasdal nam het aantal paren af van 15 in 2008 naar 5 in 2009.

Moerasvogels

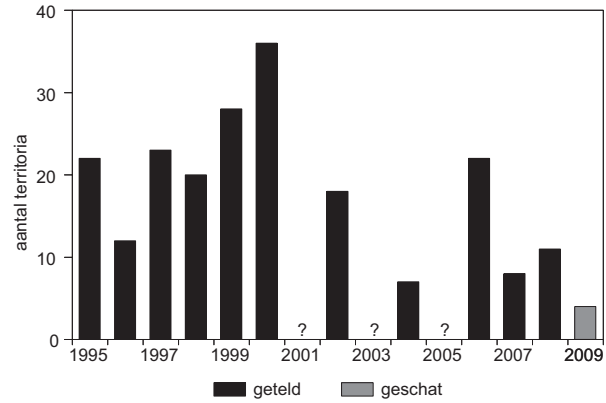
Vergeleken met andere rivieren als Rijn, Waal en IJssel broeden er langs de Maas relatief weinig moerasvogels en zijn de dichtheden er laag. Met name voor aan rietmoeras gebonden soorten is maar weinig biotoop aanwezig. De groep wordt hier gedomineerd door ruigteminnende soorten als Sprinkhaanzanger, Blauwborst en

Rietgors. Daarnaast is ook de Kleine Karekiet redelijk algemeen, een soort die met een kleine oppervlakte riet genoeg kan nemen. Gezamenlijk laat de groep een toename zien, welke met name zichtbaar is in gebieden waar natuurontwikkeling heeft plaatsgevonden (Peters & Kurstjens 2008). De duidelijkste (significante) toename vertoont de Sprinkhaanzanger.

Bos- en struweelvogels

Van oudsher is deze groep goed vertegenwoordigd langs delen van de Maas, zoals in de Maasheggen (Zandmaas), ondanks de kaalslag onder heggen die heeft plaatsgevonden. De algehele toename binnen deze groep komt vooral op conto van soorten van struweel en jong bos, zoals Roodborsttapuit, Groenling en Putter. De Nachtegaal, een Rode Lijst-soort, is betrekkelijk zeldzaam, met de meeste territoria langs de noordelijke Zandmaas en Maasplassen (Kurstjens *et al* 2008b, Peters *et al.* 2008a). De trend van de afgelopen tien jaar wordt als onzeker beoordeeld maar lijkt positief af te steken bij de landelijke, die recent begint te dalen.

De broedgelegenheid voor deze soortgroep is langs het gehele Maastraject toegenomen door natuurontwikkeling. Naar verwachting zullen, met verdergaande ooi-bosontwikkeling, soorten van ouder bos betere vestigingsmogelijkheden vinden.

Figuur 5.8. Aantalsontwikkeling van Kramsvogel in Zuidelijk Maasdal. / Population changes in Fieldfare along the southern part of River Meuse.

Het Zuidelijk Maasdal, met name de Bovenmaas, is van relatief groot belang voor de Kramsvogel. Ook hier staat deze soort echter op het punt om stiekem te verdwijnen, met in 2009 nog maar 4 paren tegen enkele tientallen in het verleden (figuur 5.8). In 2006 was er een broedpoging van de Zwarte Wouw in het Zuidelijk Maasdal en in 2009 een succesvol broedgeval. Mogelijk vormt dit het begin van een kolonisatie van dit in theorie zeer geschikte gebied.

Gebrande Kamp. Milsbeek Lb, 25 juli 2009 (Fred Hustings)

5.3. Monitoring Weidevogels

Wolf Teunissen

Beleid en monitoring

In het vorige Broedvogelrapport (Teunissen 2010) is al uitgebreid beschreven dat er de nodige veranderingen op komst zijn in het beleid ten aanzien van boerenlandvogels. Dit nieuwe beleid valt onder de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL) waarin, net als in de oude Subsidieregeling (Agrarisch) Natuurbeheer (S(A)N), subsidie wordt verstrekt aan terreinbeheerders van natuurgebieden (de vroegere SN) of agrarische gebieden (de vroegere SAN). Een belangrijke verbetering ten opzichte van de oude regeling is dat er nu niet alleen contracten kunnen worden afgesloten voor graslandgebieden, maar ook voor akkerbouwgebieden. Een tweede belangrijke verandering is dat de regie voor dit beleid bij de provincies komt te liggen en dat erop gestuurd zal worden dat niet langer elk gebied voor de regeling in aanmerking kan komen. Er zullen grove begrenzings komen van gebieden die in potentie geschikt zijn voor weidevogels, waarbinnen gebruik gemaakt kan worden van de SNL. Om te onderzoeken of dit nieuwe beleid ook leidt tot verbeteringen in de weidevogelstand, en de condities die van belang zijn voor weidevogels, zal monitoring moeten plaatsvinden. Hoe dat precies zal worden uitgevoerd is op het moment van schrijven nog onderwerp van discussie, maar het zal duidelijk zijn dat de aantalsontwikkeling van weidevogels daarin een belangrijk onderdeel is. Het huidige Weidevogelmeetnet vormt natuurlijk een belangrijke basis voor die monitoring en daar zal dus zoveel mogelijk gebruik van gemaakt blijven worden.

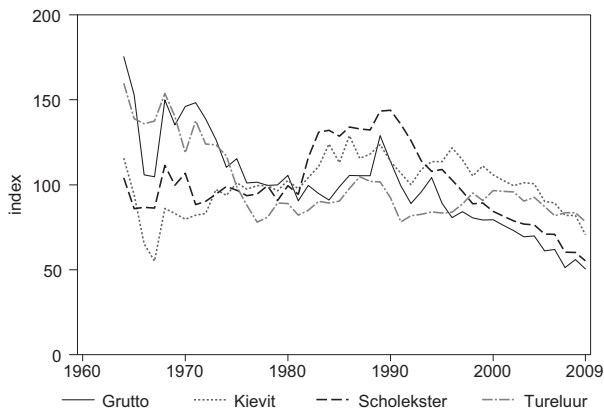
Er bestaan verschillende wensen ten aanzien van de monitoring. Provincies zijn vooral geïnteresseerd in een globaal beeld van de aantalsontwikkeling in de gebieden die zij in het kader van weidevogelbeleid hebben aangewezen. Dit vormt dan de basis om een gesprek te kunnen voeren met de beheerders in een gebied, om wellicht te komen tot verdere aanpassingen. Dit sluit goed aan bij de steekproefbenadering zoals die nu ook wordt gehanteerd in het Weidevogelmeetnet. Die gebieden zullen meestal bestaan uit een mix van reservaten en boerenland. De nieuwe regeling biedt boeren de mogelijkheid om een deel van het afgesloten beheer (voornamelijk uitgesteld maaien) jaarlijks (c. 10%) te variëren. Nog eens c. 10% kan tijdens het broedseizoen worden afgesloten (flexibel beheer), bijv. op plekken waar op dat moment veel vogels broeden of oudervogels met jongen rondlopen. Dit betekent echter dat er permanent zicht nodig is op de aanwezige aantallen vogels in een gebied. Indien in dit soort gebieden al reguliere BMP-tellingen plaatsvinden, kan daarvan gebruik worden gemaakt. Dat zal echter lang niet overal het geval zijn en bovendien is het de vraag of die tellingen wel jaarlijks zullen plaatsvinden. Dat betekent dat er alternatieven gevonden moeten worden om toch

een goede indicatie te krijgen van de aanwezige vogels. Waarschijnlijk zullen hiervoor nieuwe telmethodes moeten worden ontwikkeld die geschikt zijn voor het doel (flexibel beheer zo optimaal uitleggen) en tegelijk minder tijdrovend zijn dan volledige inventarisaties.

De behoefte aan goede tellingen die iets zeggen over de dichtheden blijft echter ook bestaan. Of de SNL effectief is, zal namelijk worden gemonitord door de kwaliteit te meten van de gebieden met een SNL-overeenkomst. Die kwaliteit wordt op een aantal aspecten beoordeeld. Allereerst zal dat, net als in de oude SAN-regeling, gebaseerd zijn op de dichtheid aan weidevogels in het gebied, waarbij drie klassen worden gehanteerd. Klasse 1 bevat minimaal 100 broedparen per 100 ha, waarvan minimaal 50 broedparen moeten bestaan uit zogenaamde kritische soorten (alle soorten minus Kievit en Scholekster). Klasse 2 bevat minimaal 75 broedparen, waarvan zeker 35 behoren tot de kritische soorten. Klasse 3 moet minimaal 50 broedparen bevatten, waarvan tenminste 20 tot de kritische soorten kunnen worden gerekend. Om dit soort informatie te kunnen verzamelen zullen goede inventarisaties zoals met het BMP nodig blijven.

Daarnaast wordt de kwaliteit ook gemeten door de structuur van het grasland te meten. Dit gebeurt aan de hand van de oppervlakte met lang gras en de kruidenrijkdom van het gewas. Verder wordt ook het aanwezige waterpeil (of de drooglegging) in het gebied bepaald en tenslotte de openheid van het landschap en de onderlinge verbondenheid van de kwalitatief goede stukken grasland binnen het gebied. Metingen voor het bepalen van deze kwaliteitsmaten hoeven natuurlijk niet allemaal jaarlijks te worden uitgevoerd. Waterpeil en openheid van het landschap zullen niet jaarlijks sterk veranderen, zodat kan worden volstaan met een meting eens in de bijvoorbeeld zes jaar. Bovendien kunnen deze gegevens voor een belangrijk deel worden onttrokken aan bestaande overzichten in een GIS. De graslandstructuur is wel sterk aan variatie onderhevig, aangezien die in hoge mate wordt bepaald door het agrarisch landgebruik (maaien, beweiden, bemesting, enz.), maar ook door de weeromstandigheden. Vermoedelijk zullen in een belangrijk deel van de gebieden ook schattingen worden gemaakt van het reproductiesucces. Dit kan plaatsvinden door zogenaamde alarmtellingen uit te voeren, waarbij gelijktijdig ook de graslandsituatie op een perceel wordt beschreven.

Het zal duidelijk zijn uit het voorgaande dat de gegevensbehoefte in het agrarisch gebied zal toenemen en dat het belangrijk wordt om al die monitoringactiviteiten goed te integreren en op elkaar af te stemmen. Daar wordt inmiddels hard aan gewerkt, maar dat is nog niet volledig afgerond. De regeling gaat ook uit

Figuur 5.9. Aantalsontwikkeling van vier steltlopersoorten in het agrarisch gebied van Nederland sinds de jaren zestig. De ontwikkeling is gebaseerd op gegevens uit het Oude Tijdreeksenproject en het Weidevogelmeetnet. / Population changes in four wader species since the 1960s.

van een meer gebiedsgerichte benadering en dus is het voor provincies belangrijk om ook een goed beeld te hebben van de belangrijke (kern)gebieden en de verschuivingen daarin. Een combinatie van de informatie die wordt verzameld met de huidige inventarisaties via het Broedvogelmeetnet, aangevuld met punttellingen zoals ontwikkeld voor het Meetnet Agrarische Soorten (MAS), lijkt voor dit doel het meest efficiënt.

Aantalsontwikkelingen in het agrarisch gebied

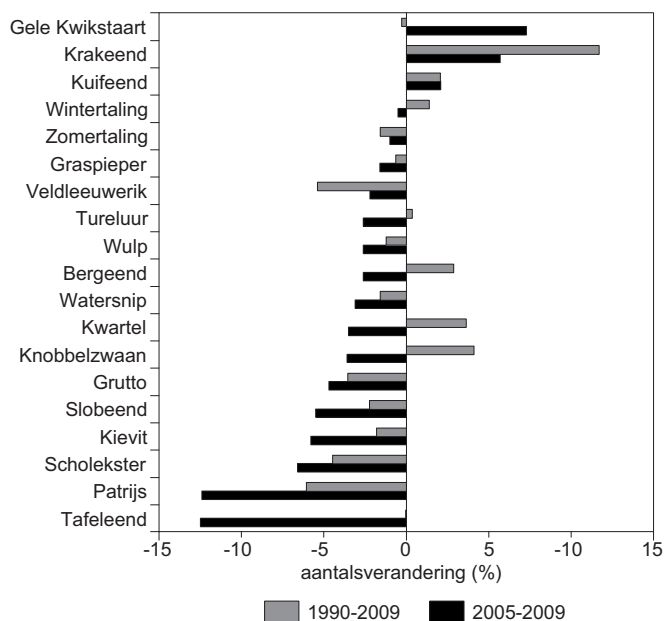
Wereldwijd staan broedvogels van het agrarisch gebied onder druk, vooral door industrialisatie van de landbouw. De aantalsontwikkeling van weidevogels in Nederland wijkt hier niet van af. Zeker als we over een langere periode kijken naar de vier talrijkste soorten

van het boerenland (figuur 5.9) zien we dat deze soorten inmiddels sterk in aantal zijn afgenomen. Daarin valt op dat Grutto en Tureluur tot begin jaren tachtig een sterke achteruitgang lieten zien, terwijl Kievit en Scholekster in dezelfde periode min of meer stabiel bleven. Grutto en Tureluur zijn van oorsprong broedvogels van de natte graslanden. In de periode van hun afname werd op steeds grotere schaal ruilverkaveling toegepast, wat gepaard ging met egalisatie van hoogteverschillen, ontwatering en een sterke mechanisering van de landbouw (CBS 1994). Daardoor gingen veel natte graslanden verloren; ze werden vervangen door droge graslanden die intensiever werden bewerkt en voor Grutto en Tureluur ongeschikt waren.

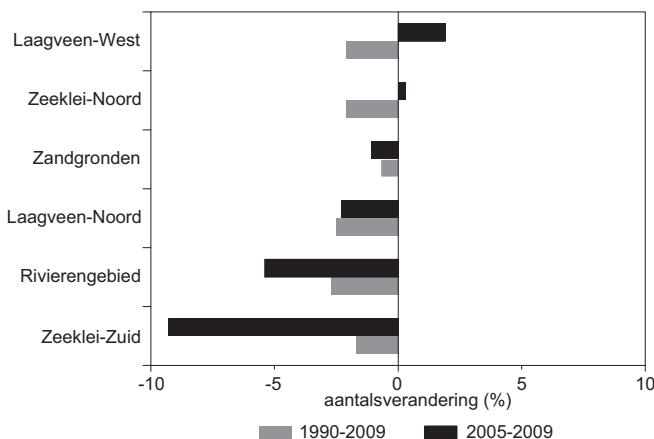
In de jaren tachtig zijn de aantallen vrij stabiel gebleven of zelfs licht toegenomen, zoals bij Kievit en Scholekster. In eerste instantie profiteerden deze soorten wellicht van het toegenomen aanbod aan drogere graslanden. Sinds begin jaren negentig zien we echter bij alle vier de soorten een gestage afname. Hier zal ongetwijfeld de nog verdere mechanisering van de landbouw (bijv. introductie mestinjectie en grotere maaaimachines, waarbij ook 's nachts wordt gemaaid) een rol hebben gespeeld, maar ook het verlies aan broedhabitat door uitbreiding van steden (opmars industrieterreinen en nieuwbouw), toegenomen infrastructuur en verlies aan open landschap, waardoor ook predatoren meer kans kregen om zich in weidevogelgebieden te vestigen.

Als we de ontwikkelingen op de middenlange termijn (sinds 1990) vergelijken met de meer recente (laatste vijf jaar), valt op dat vrijwel alle soorten het recentelijk slechter doen dan over de totale periode sinds 1990 gerekend (figuur 5.10). Een opmerkelijk positieve uitzondering vormt de Gele Kwikstaart, die in de laatste vijf jaar met jaarlijks ruim 7% toeneemt. Voorts blijkt

Figuur 5.10. Gemiddelde jaarlijkse aantalsverandering (%) van weidevogels in het agrarisch gebied sinds 1990 en in de afgelopen vijf jaar. Soorten zijn gerangschikt op de aantalsontwikkeling in de laatste periode, waarbij de soorten met de sterkste toename bovenaan staan. / Mean annual population changes in meadowbirds since 1990 and in 2005-09 separately.

Figuur 5.11. Gemiddelde jaarlijkse aantalsverandering van negen soorten boerenlandvogels per regio in de periode 1990-2009 en 2005-09 in het agrarisch gebied. De sterkste afname in de laatste vijf jaar vond plaats in de zuidelijke zeekleigebieden en de grootste toename werd aangetroffen in de veengebieden van West-Nederland. / Mean annual population changes in nine farmland species in 1990-2009 and 2005-09 according to region. Strongest declines occurred on sea clay soils in SW-Netherlands, some increases on peat soils in W-Netherlands.

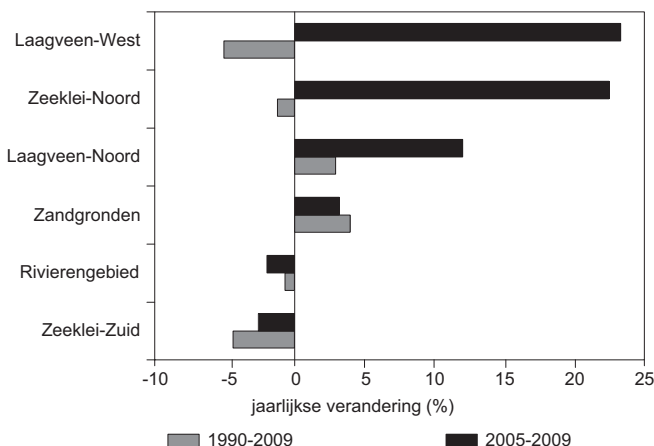

de afname bij Zomertaling en Veldleeuwrik niet te zijn gestopt, maar wel af te zwakken. Bij de Veldleeuwrik verloopt de mate van afname recent half zo snel als gerekend over de hele periode. Twee soorten (Patrijs en Tafeleend) laten daarentegen een zeer sterke afname zien van jaarlijks ruim 10%. In het geval van de Patrijs is dit vooral een gevolg van een sterke afname in 2009 ten opzichte van 2008, terwijl bij de Tafeleend dit niet alleen in 2009 het geval was, maar ook al in 2008. Wat verder opvalt is dat de steltlopers, die getalsmatig de bulk uitmaken van de weidevogels, sterk in aantal achteruitgaan. De afname van de Kievit springt daarbij in het oog. Een soort waarvan lange tijd werd gedacht dat die de dans wel zou ontspringen! Dit patroon kwam overigens ook al tot uiting bij een vergelijking tussen de resultaten van de SAN-karteringen die SOVON en Bureau Altenburg & Wymenga hebben uitgevoerd in 2006 en 2009 voor Veelzijdig Boerenland in West-Nederland. Daaruit bleek dat de afname voor alle soorten in die drie jaar 12% bedroeg, terwijl deze voor de kritische soorten (dus zonder Kievit en Scholekster) 'slechts' 4% bedroeg (Teunissen & Koopmans 2010). De algehele afname werd dus met name veroorzaakt door Kievit en Scholekster.

Regionale verschillen

Voor een aantal talrijke soorten (Slobeend, Kuifeend, Scholekster, Kievit, Grutto, Tureluur, Veldleeuwrik, Graspieper en Gele Kwikstaart) kunnen betrouwbare regionale trends worden berekend. Die regio's bestaan uit de zandgronden, de noordelijke en zuidelijke kleigebieden, de noordelijke en westelijke veengebieden en het rivierengebied. De gemiddelde jaarlijkse afname voor deze negen soorten gecombineerd varieert van 0,7% tot 2,7% (figuur 5.11). Recentelijk lijken er echter grote veranderingen op te treden. In de veengebieden van West-Nederland is in de laatste vijf jaar een jaarlijkse toename van bijna 2% geconstateerd, terwijl er ook in de zeekleigebieden van Noord-Nederland sprake is van een lichte stijging in de aantallen. De ontwikkelingen in het Rivierengebied zijn veel minder florissant. De snelheid waarmee de aantallen afnemen is in de laatste vijf jaar verdubbeld ten opzichte van de langjarige ontwikkelingen (sinds 1990). Ronduit dramatisch is het gesteld in de zuidelijke zeekleigebieden. Nemen de aantallen over de totale periode gerekend met nog geen 2% jaarlijks af, de laatste vijf jaar is de jaarlijkse afname bijna 10%. Als meer in detail wordt gekeken, blijkt dat alle soorten het in deze regio slecht doen in vergelijking met de andere regio's, met uitschieters voor Slobeend, Tureluur en Veldleeuwrik. Zulke regionale verschillen verdienen nadere studie.

Figuur 5.12. Gemiddelde jaarlijkse aantalverandering van de Gele Kwikstaart per regio in de periode 1990-2009 en 2005-09. De grootste (recente) toename werd aangetroffen in de veengebieden van West-Nederland en de zeekleigebieden van Noord-Nederland. Alleen in het rivierengebied en de zeekleigebieden van Zuid-Nederland was sprake van enige (recente) afname. / Mean annual population changes in Blue-headed Yellow Wagtail in 1990-2009 and 2005-09 according to region. Marked increase especially on peat soils (W-Netherlands) and sea clay (SW-Netherlands).

Deze verschillen zien we ook gedeeltelijk terug op soortniveau. Uit figuur 5.10 is al gebleken dat de Gele Kwikstaart recent sterk in aantal is toegenomen en wanneer we kijken of er regionale verschillen zijn, blijkt dat die toename vooral plaatsvindt in de veengebieden van West- en Noord-Nederland en de zeekleigebieden van Noord-Nederland (figuur 5.12). De toenames in

de veengebieden van West-Nederland en de zeekleigebieden van Noord-Nederland (beide ruim 20%) vallen daarbij het meeste op. Vergeleken met de situatie in 1990 zien we momenteel regionale aantallen die variëren van 40% tot 160% ten opzichte van het eerdere niveau. Van 2008 op 2009 nam de Gele Kwikstaart in elke regio toe.

Gele Kwikstaart. Groessen Gl, 10 juni 2007 (Michel Geven)

5.4. Drie jaar MUS, de eerste indexen beschikbaar

Jan Schoppers

MUS (Meetnet Urbane Soorten) loopt nu drie jaar en het lijkt erop dat we bouwen aan een solide meetnet voor stadsvogels. Het is een laagdrempelige, populaire telling met veel nieuwe deelnemers waaronder een hoog aandeel vrouwelijke waarnemers. Het stedelijk gebied is blijkbaar voor de laatste groep een aantrekkelijke habitat om te tellen. Bijna een kwart is vrouw, terwijl dat in alle tellingen van SOVON samen 12% is (Penninkhof 2010).

We zitten met deze telling op de goede weg om betrouwbare gegevens te verzamelen in een tot voor kort onderbemonsterde habitat. In deze bijdrage een overzicht van drie jaar tellen, de gebruiksmogelijkheden en een vooruitblik op het nieuwe seizoen.

Plussen en minnen

In de afgelopen drie jaar zijn er jaarlijks 280.000-300.000 vogels ingevoerd in MUS, afkomstig uit 455-490 postcodegebieden (ieder 8-12 telpunten). In 2009 bedroeg het aantal vogels voor de eerste, tweede en derde telronde resp. 96.000 (452 gebieden), 103.800 (433) en 100.400 (416). Dit stevige fundament biedt ons de kans om voor de eerste drie jaar indexen te berekenen, die inzicht geven in de omvang van jaarlijkse fluctuaties van de algemenere stadsvogels. In tabel 5.3 zijn deze voor een selectie van 35 soorten weergegeven.

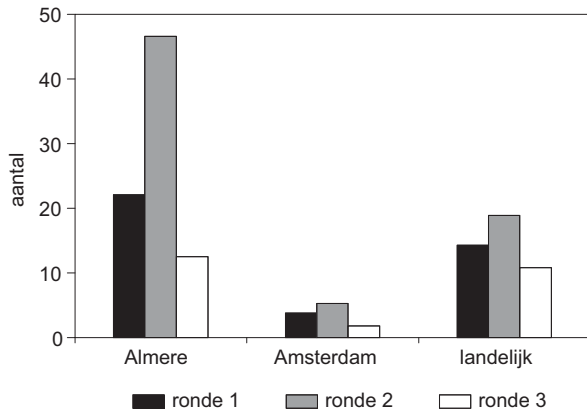
Onder de soorten die gedurende de drie onderzoeksjaren lijken te zijn toegenomen, bevinden zich opvallend veel watervogels. De Canadese en Grauwe Gans nemen landelijk toe als broedvogel en dat zien we ook terug in het stedelijk milieu. Verrassend is de gesuggereerde toename van een aantal huizenbroeders zoals Gierzwaluw, Kauw en Huismus. Het is vanwege de korte looptijd van het project onduidelijk in hoeverre het echt om trends gaat. Verheugend is wel dat MUS blijkbaar voldoende data genereert om indexen te destilleren van notoir lastig te tellen soorten als de Gierzwaluw: de invloed van toevalsfactoren lijkt in ieder geval niet dermate groot dat de indexen 'alle kanten op flapperen'. De interpretatie van deze gegevens is echter lastig, aangezien het om rondvliegende vogels gaat, een mengelmoes van broedvogels en niet-broedvogels. De Huismus leek het in 2009 wat beter te doen dan in beide voorgaande jaren en had blijkbaar weinig last van de regionaal koude winter van 2008/09. Een afname in 2009 ten opzichte van 2008 was er wel bij Torenavalk, Houtduif, Waterhoen, IJsvogel, Winterkoning, Tjiftjaf en Staartmees. Vooral Waterhoen, IJsvogel en Winterkoning laten vaak een dip zien na een echte winter. Bij de Torenavalk speelt beslist ook de slechte veldmuizenstand mee. Verrassend genoeg laat ook de Merel een afname zien, onze verreweg algemeenste stadsvogel. Verder een duidelijke afname bij de zomervogels Tuinfluiter en Zomertortel.

Tabel 5.3. Indexen en trends van 35 broedvogels in stedelijk gebied in 2007-09. Verklaring: ++ sterke (>5%) toename, + matige (<5%) toename, 0 stabiel, - matige (<5%) afname en - sterke (>5%) afname. Omdat het slechts om drie jaar gaat hebben de trends voornamelijk beperkte zeggingskracht. / Indices of 35 breeding bird species of urban habitat in 2007-09 and indication of trend.

Soort	Trend	2007	2008	2009
Canadese Gans	++	100	122	262
Holenduif	++	100	116	138
Halsbandparkiet	++	100	126	163
Gierzwaluw	++	100	90	118
Kauw	++	100	120	126
Grauwe Gans	+	100	118	139
Wilde Eend	+	100	103	108
Torenavalk	+	100	206	152
Waterhoen	+	100	122	113
Meerkoet	+	100	102	110
Scholekster	+	100	120	120
Turkse Tortel	+	100	101	107
Zwartkop	+	100	102	112
Boomklever	+	100	113	123
Boomkruiper	+	100	108	117
Huisemus	+	100	96	108
Groenling	+	100	109	111
Houtduif	0	100	107	101
Winterkoning	0	100	108	101
Heggenmus	0	100	98	103
Tjiftjaf	0	100	108	96
Pimpelmees	0	100	103	102
Koolmees	0	100	100	100
Ekster	0	100	100	104
Zwarte Kraai	0	100	93	96
Vink	0	100	95	97
IJsvogel	-	100	126	49
Roodborst	-	100	93	91
Merel	-	100	96	94
Tuinfluiter	-	100	104	83
Staatmees	-	100	103	74
Ringmus	-	100	64	74
Zomertortel	--	100	60	38
Zanglijster	--	100	94	84
Spreeuw	--	100	74	68

Huisemus uitgelicht

Elke MUS-teller kan na inloggen op www.sovon.nl via MUS/Verspreiding de kaartjes per soort bekijken en ook inzoomen op stad of regio. Wat direct opvalt bij de Huismus is dat de aantallen in de oostelijke helft (zandgronden) duidelijk hoger zijn dan in het westen van Nederland (figuur 5.13). Ook uit Oostelijk en Zuidelijk Flevoland zijn hoge aantallen doorgegeven. Wanneer we inzoomen op de regio Amsterdam en Almere ontstaat een opvallend beeld.

Figuur 5.13. Gemiddeld aantal Huismussen per ronde in Almere (940), Amsterdam (162) en landelijk (19.136) in 2009. Tussen haakjes het aantal Huismussen. Maximaal aantal geteld postcodegebieden resp. 12, 16 en 452. / Mean number of House Sparrows during three special visits in the cities of Almere and Amsterdam, and in urban areas nationwide.

In het centrale stedelijke deel van Amsterdam zijn weinig of geen Huismussen geteld. De hoogste aantallen komen voor in relatief groene buitenwijken zoals Zeevang in het Oostelijke Havengebied. Blijkbaar is hier voldoende broedgelegenheid, en bovendien is de afstand tot het buitengebied daar ook veel kleiner (voedsel!) dan in hartje Amsterdam.

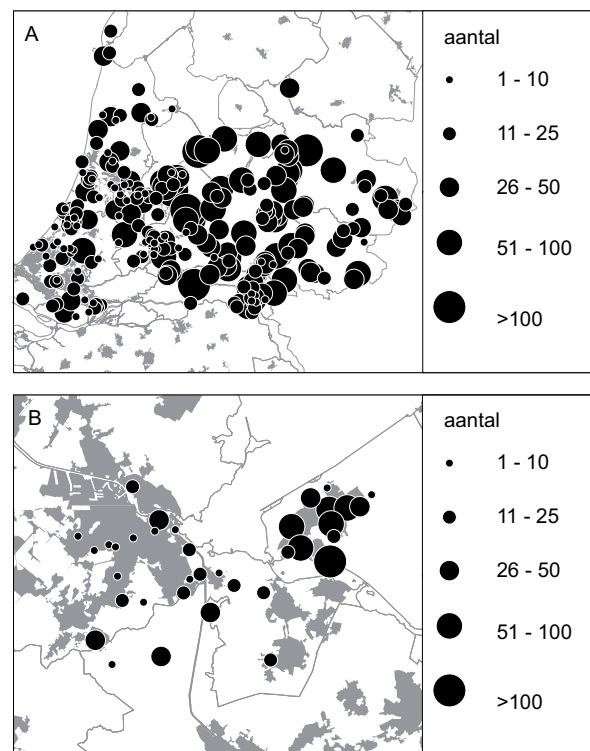
Totaal anders is de situatie in Almere, waar op alle routes veel meer Huismussen zijn gezien dan in Amsterdam. Figuur 5.14 laat dat zien, waarbij ter vergelijking ook de landelijke situatie (incl. kleinere steden en dorpen) is weergegeven. De aantallen bij de eerste en tweede telling zijn in Almere bijna 6 en 9 maal hoger dan in Amsterdam. Ook de toename tussen de eerste en tweede is in Almere groter dan in Amsterdam, resp. 2,1 en 1,5 maal. Vanaf het begin van de tweede ronde vliegen de eerste jonge Huismussen uit; het zou dus kunnen dat de reproductie in Almere beter is. Het aantal getelde postcodegebieden is in Amsterdam iets hoger dan in Almere; maar als we dat afzetten tegen het totaal aantal postcodegebieden (resp. 78 en 35) dan is de teldekking in Amsterdam (21%) lager dan in Almere (34%). Voor eenzelfde aandeel moeten er in de hoofdstad nog 10 postcodegebieden bij komen.

Oorzaken

Wanneer we beide steden vergelijken met het landelijke beeld dan is het duidelijk dat de situatie in Amsterdam voor de Huismus niet rooskleurig is. Melchers (2007) constateerde een achteruitgang van 40.000 paren in 1995 naar 5400 in 2005-06. Vermoedelijk gaat de soort in de binnenstad verdwijnen. Als oorzaken worden genoemd het ontbreken van jaarrond groenblijvende

struiken en bomen (dekking), nestgelegenheid en foerageergebied (met een constant voedselaanbod op korte afstand van de broedplaats). Hoopvol zijn de plekken (vooral stadsranden) waar Huismussen relatief talrijk zijn en waar gebruik gemaakt wordt van speciale huismusnestkasten. Hier wordt het hele jaar bijgevoerd en is voldoende dekking aanwezig.

De situatie in Almere is het tegenovergestelde van de hoofdstad. De gemiddelde dichtheden zijn hier hoog (zelfs hoger dan landelijk). Almere is een jonge stad (vanaf jaren tachtig) met relatief veel groen. De overheersende laagbouw is blijkbaar geschikt als broedplaats. Er wordt vermoed dat de vogels daar vooral in spouwmuren en minder onder dakpannen nestelen en daarnaast grotere gebouwen gebruiken (T. Eggenhuizen & T. Kalkman). Veel vogels en ook de Huismus nemen toe in Almere, zo blijkt ook uit de tuinvogeltelling in de winter, die al bijna 20 jaar wordt georganiseerd (Kalkman 2010, T. Kalkman). De algemeen heersende indruk dat nieuwbouw weinig geschikt is voor veel stadsvogels, wordt in Almere in ieder geval voor de Huismus ontkracht. Voldoende stof om daar via MUS verder in te duiken.

Figuur 5.14. Verspreiding van de Huismus in Midden-Nedeland en in de regio Amsterdam/Almere in 2009. De stipgrootte is een maat voor het aantal Huismussen per postcodegebied. / Distribution of House Sparrow in urban plots in the central Netherlands and in the Amsterdam/Almere regions.

5.5. Constant Effort Sites

Hans Schekkerman, Christian Kampichler, Frank Majoor & Henk van der Jeugd

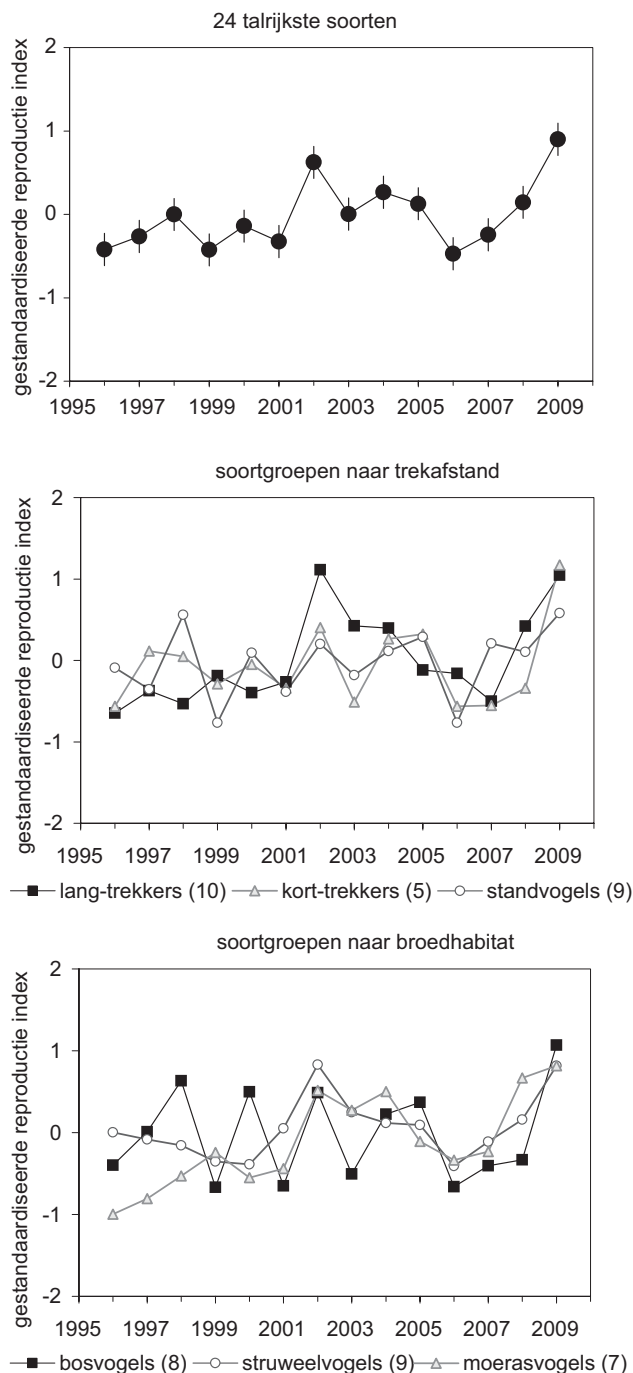
Inleiding

Om meer inzicht te krijgen in de mechanismen achter de populatieontwikkeling van een aantal zangvogelsoorten loopt sinds 1994 in Nederland het *Consant Effort Site* project (CES), gecoördineerd door het Vogeltrekstation in samenwerking met SOVON. In dit project vangen vrijwilligers jaarlijks op 12 ochtenden, tussen april en begin augustus, vogels in vaste mistnetopstellingen, en voorzien deze van een ring. Zo worden tegelijkertijd gegevens verzameld over populatiegrootte (aantal gevangen vogels), reproductiesucces (aandeel eerstejaars), overleving (terugvangsten van geringde individuen) en broedfenologie (verschijningsdatum van vliegvlugge jongen). Zo'n 'geïntegreerde populatiemonitoring' (Baillie 2001, van der Jeugd *et al.* 2007) geeft inzicht hoe veranderingen in het aantal broedvogels worden bepaald door de balans tussen reproductie en sterfte. Dat levert belangrijke eerste aanwijzingen op of de oorzaken van aantalsveranderingen vooral moeten worden gezocht in de broedtijd (in Nederland) of in de rest van de jaarcyclus (in Nederland of daarbuiten). Met het CES worden vooral zangvogelsoorten gevolgd die voorkomen in (riet)moerassen, struwelen en heggen. Ook bosvogels zijn zo te volgen, mits ze af en toe afdalen uit de boomtoppen. Voor de monitoring van reproductie vormt het CES een belangrijke aanvulling op het Nestkaartenproject van SOVON omdat veel soorten worden gevangen die daarin zijn ondervertegenwoordigd. Daarnaast geeft CES een meer integraal beeld van het reproductiesucces doordat ook late legsels/vervolglegsels en sterfte van pas uitgevlogen jongen in de vangsten tot uitdrukking komen.

Reproductiesucces

In Bijlage 4 zijn voor de 24 in het CES-project meest gevangen soorten reproductie-indexen weergegeven voor 1994-2009. Figuur 5.15 geeft hiervan een samenvatting, in de vorm van jaargemiddelden berekend over alle soorten en over enkele ecologische soortgroepen, onderscheiden naar trekafstand en voorkeursbroedhabitat. Om alle soorten even zwaar te laten meewegen in deze gemiddelden is de berekening (lineaire regressie met effecten van soort en jaar) uitgevoerd op gestandaardiseerde indexen (verschillen tussen de jaar-indexen en de gemiddelde index per soort, gedeeld door de standaardafwijking van het gemiddelde). Deze samenvatting is beperkt tot de periode 1996-2009. In 1994 en 1995 waren nog maar 7 en 13 CES-locaties actief, waardoor de gegevens minder goed vergelijkbaar zijn met die uit latere jaren (30-42 locaties).

Het broedseizoen van 2009 was het meest succesvolle sinds de start van het CES-project. Het grote aandeel jongen in de vangsten was merkbaar in alle habitats en bij zowel stand- als trekvogels. Bij 20 van de 24 meest talrijke zangvogelsoorten was de reproductie-index

Figuur 5.15. Gemiddelde gestandaardiseerde reproductie-indexen (\pm standaardfout) voor de 24 meest algemene zangvogelsoorten uit het CES-project (boven) en voor dezelfde soorten onderscheiden naar trekafstand (midden) en broedhabitat (onder), 1996-2009. / Average reproduction index (with SD) of 24 common passerines monitored at CES stations. The two lower panels differentiate after migration strategy and breeding habitat.

voor 2009 hoger dan gemiddeld, en bij de helft van de soorten zelfs fors hoger (meer dan 1 standaarddeviatie). De vier soorten die (iets) minder dan gemiddeld scoorden waren Sprinkhaanzanger, Merel, Heggenmus en Staartmees. Dat drie van deze soorten standvogels van bos en struweel zijn, wijst niet op een minder succesvol seizoen voor deze groep in het algemeen. In vergelijkbare habitat levende soorten als Winterkoning, Roodborst, Pimpelmees en Matkop produceerden juist veel jongen. Andere soorten waarvoor 2009 een echt topseizoen was, zijn Blauwborst, Braamsluiper, Grasmus, Zwartkop, Tjiftjaf en Ringmus. De resultaten uit het CES worden bevestigd door gegevens uit het Nestkaartenproject van SOVON en door enkele langlopende populatiestudies aan holenbroeders door het Nederlands Instituut voor Ecologie en de Rijksuniversiteit Groningen.

Het hoge reproductiesucces is vrijwel zeker te danken aan het gunstige weer in het broedseizoen. Het voorjaar van 2009 was warm en zeer zonnig, en bovendien viel er weinig regen. De zomer was eveneens warm maar bood ook geregeld flinke regen- en onweersbuien. Deze omstandigheden hebben een gunstig effect gehad op de overleving van de kwetsbare jonge vogels. Ook was er voldoende voedsel: in de bossen was, na een langzame start, sprake van een ware explosie in het aantal rupsen laat in het voorjaar. Rupsen vormen het stapelvoedsel van veel bosbewonende zangvogels, en deze konden daarom vaker en succesvoller dan gebruikelijk een tweede broedsel grootbrengen.

In figuur 5.15 is zichtbaar dat de variatie in het reproductiesucces bij verschillende ecologische soortgroepen enigszins parallel verloopt, het meest duidelijk tussen moeras- en struweelvogels (correlatie $r=0.60$, $P<0.05$). Het verloop bij bosvogels wijkt daar wat sterker van af, wat een gevolg zou kunnen zijn van specifieke omstandigheden in bossen (zoals het rupsenaanbod). Mede door het uitzonderlijk goede broedjaar 2009 is de langjarige trend in de gemiddelde reproductie-index van de 24 talrijkste soorten significant toenemend. Als gekeken wordt naar ecologische groepen is deze toename alleen significant bij moerasvogels en langeafstandtrekkers. Het broedseizoen van 2010 lijkt op grond van voorlopige gegevens echter beduidend minder succesvol te zijn verlopen, ook voor deze soorten, zodat te bezien staat of deze trends overeind blijven.

Overleving

Schattingen van de jaarlijkse overleving van adulten en juvenielen voor de 24 meest talrijke zangvogelsoorten in het CES zijn weergegeven in Bijlage 4, voor zover de gegevens het maken van zo'n schatting toelieten. Figuur 5.16 vat de resultaten samen voor de jaren 1996-2009, voor alle soorten en voor enkele groepen onderscheiden naar trekafstand en voorkeursbroedhabitat.

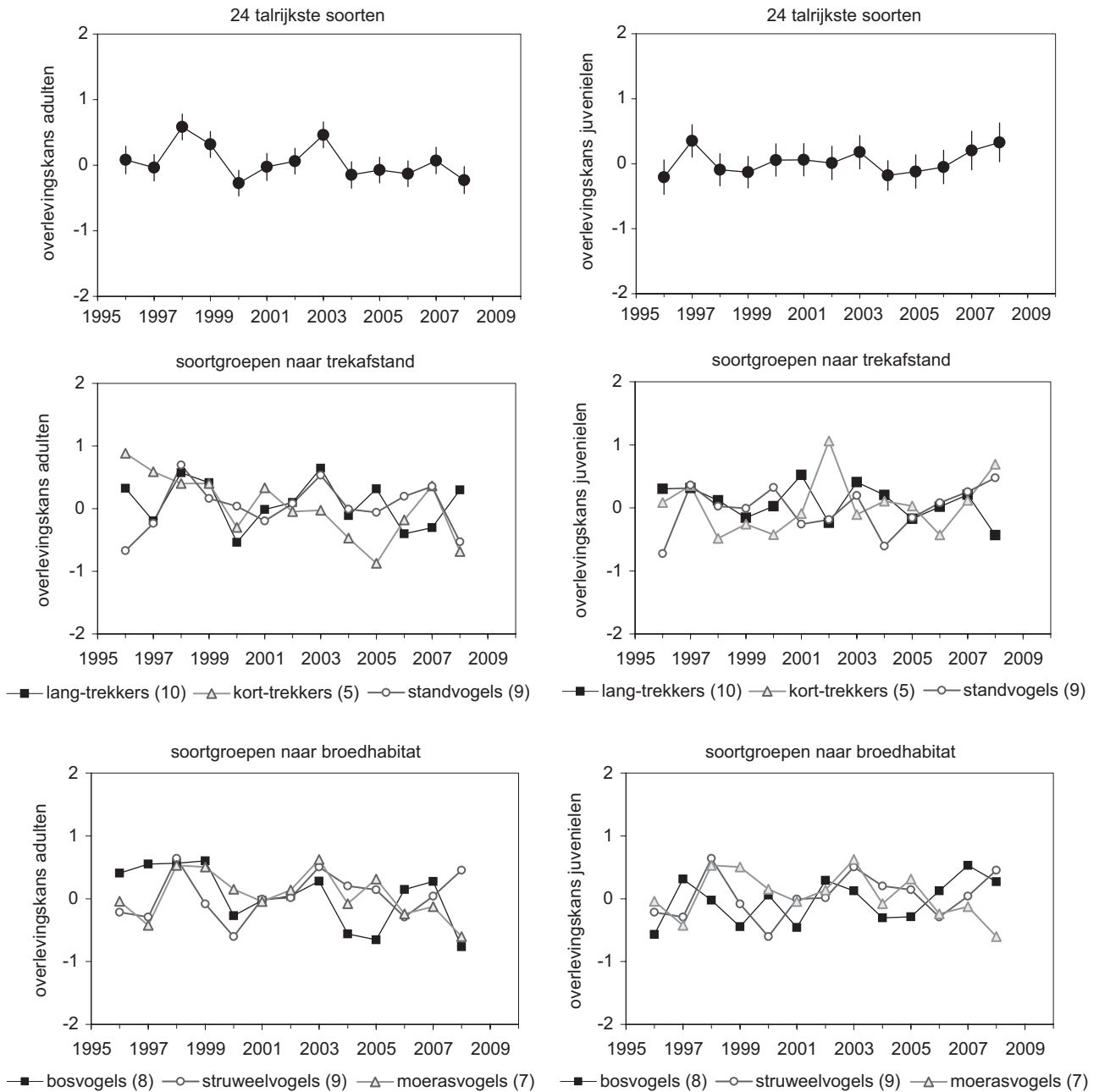
De meest recente jaarlijkse overleving die met de vanggegevens uit 2009 kan worden geschat, is die tussen de broedseizoenen van 2008 en 2009. Gemiddeld vielen de overlevingscijfers voor dit seizoen voor adulte

vogels relatief laag uit, maar voor juvenielen juist vrij hoog (fig. 5.16). Ook in eerdere jaren valt op dat overlevingsschattingen voor adulte en juveniele vogels niet synchroon variëren (correlatie $r=-0.17$, n.s.). Naast mogelijke verschillen in ecologie tussen jonge en oudere vogels zal daarbij een rol spelen dat de schattingen voor juvenielen minder nauwkeurig zijn (doordat veel minder van de als jong geringde vogels worden teruggelaten dan van de adulte; voor veel soort-jaarcombinaties kon de jongenoverleving zelfs helemaal niet worden geschat), en bovendien een mix weerspiegelen van overleving en terugkeer naar de geboorteplaats. Het is zelfs denkbaar dat na winters met relatief veel sterfte onder adulte vogels, er voor jonge vogels juist meer plekken beschikbaar zijn om zich te vestigen. Overigens was de overleving in 2008/09 ook voor volwassen zangvogels niet extreem slecht: hij was lager dan gemiddeld voor 13 soorten, maar hoger voor 9 soorten. Bij de juvenielen was deze verhouding 5:7.

De winter van 2008/09 kende na een lange reeks van zachte winters weer eens een serieuze koudeperiode. Die was echter beperkt van duur en bovendien vooral merkbaar in het zuidoosten van het land; in De Bilt viel de winter als geheel in de categorie 'vrij zacht'. Dat de kou toch enige invloed heeft gehad blijkt uit het feit dat de adulte overleving juist bij standvogels en kortafstandtrekkers laag uitviel. Voor de overleving van jonge vogels uit deze groepen gold juist het tegendeel. Dat zou kunnen wijzen op het belang van opvallende plaatsen voor de vestiging van jongen, maar bezien over de hele CES-reeks geldt voor jonge standvogels net als voor adulte dat de overlevingskans afneemt bij toenemende strengheid van de winter, uitgedrukt in het Hellmann-getal (beide $r=-0.52$, $P=0.05$). Standvogels zijn, zoals verwacht, de enige groep waarbij dit verband significant is.

De jaarlijkse variatie in overlevingskansen lijkt bij verschillende ecologische soortgroepen minder synchroon te verlopen dan de jaarlijkse variatie in broedsucces (gemiddelde correlatie -0.10 voor overleving, $+0.32$ voor reproductie). Dat kan worden verklaard doordat broedsucces vooral wordt bepaald door de omstandigheden in het broedseizoen, waarvan sommige, zoals het weer, in verschillende habitats vergelijkbare effecten zullen hebben. Voor de overleving zijn omstandigheden buiten het broedseizoen relatief belangrijker, en die verschillen zijn wellicht sterker tussen soorten en groepen. Hiermee in overeenstemming is voor de adulte overleving de correlatie tussen groepen, ingedeeld naar trekgedrag, nog geringer ($+0.08$) dan bij groepen ingedeeld op grond van broedhabitat ($+0.16$). Bij jonge vogels was dat echter niet zo (-0.22 resp. -0.23).

Over de afgelopen 14 jaar is er geen duidelijke gemeenschappelijke trend waar te nemen in de overleving van zangvogels (fig. 5.16). Bij kortafstandtrekkers en bij bosvogels is de langjarige trend in de overleving van adulte vogels significant negatief, maar bij juvenielen is dat niet het geval.

Figuur 5.16. Gemiddelde gestandaardiseerde jaarlijkse overlevingskansen (\pm standaardfout) voor de 24 meest algemene zangvogelsoorten uit het CES-project (boven) en voor dezelfde soorten onderscheiden naar trekafstand (midden) en broedhabitat (onder), 1996-2008. De linker figuren geven de overleving van volwassen vogels weer, de rechter figuren een combinatie van de overleving en vestiging op de geboorteplaats van jonge vogels. / Average annual survival rates (with SD) of 24 common passerines monitored at CES stations. Lower panels differentiate after migration strategy and breeding habitat.

6. Soortbesprekingen

6.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aantallen in 2009 en trends tot en met 2009 besproken van broedvogels die een rol spelen bij Natura 2000 (Vogelrichtlijn), op de Rode Lijst staan of om andere redenen onderzocht worden. In totaal worden 115 soorten besproken, waarvan 4 'algemene' BMP-soorten, 17 kolonievogels en 94 zeldzame soorten*.

Van een selectie van kolonievogels en zeldzame broedvogels is het mogelijk de Nederlandse populatie jaarlijks (vrijwel) compleet in kaart te brengen. Tabel 6.1 presenteert een overzicht van de getelde en de (eventueel) geschatte aantallen, evenals de trend op de langere (vanaf 1990) en kortere termijn (vanaf 2000). Op deze wijze wordt inzichtelijk gemaakt of een langetermijntrend tendensen tot verandering vertoont.

Ter bepaling van de aantallen territoria/paren (verder doorgaans 'paren' of 'broedparen' genoemd) zijn de criteria aangehouden van de handleidingen van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (van Dijk *et al.* 2004) en het Broedvogel Monitoring Project (van Dijk 2004). Van een aantal zeer zeldzame soorten worden waarnemingen verzameld en beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA; zie voor soortenlijst www.dutchbirding.nl). In soortteksten is het oordeel van de CDNA, indien beschikbaar, bij de waarneming vermeld (Klein Waterhoen, Ruigpootuil, Noordse Nachtegaal, Krekelzanger en Iberische Tjiftjaf; conform Ovaa *et al.* 2010). Niet ingediende gevallen zijn apart opgenomen. Overigens staat SOVON op het standpunt dat goede documentatie van zeldzame soorten - identificatie Pn broedgedrag - onontbeerlijk is. Wat het laatste betreft wordt sinds het rapportagejaar 2006 meer aandacht dan voorheen besteed aan het achterhalen van documentatie, onder

* Voor Natura 2000 worden in dit hoofdstuk alle zeldzame soorten en kolonievogels beschreven die gehanteerd zijn bij de kwalificatie van gebieden (van Roomen *et al.* 2000). Er worden in totaal 51 Rode Lijst-soorten besproken met de status 'verdwenen' (4 soorten), 'ernstig bedreigd' (12), 'bedreigd' (11), 'gevoelig' (15) of kwetsbaar (9) (van Beusekom *et al.* 2005).

andere in de vorm van broedcodes.

De naamgeving en het soortconcept volgen de aanbevelingen van de Commissie Systematiek Nederlandse Avifauna (CSNA, beslissingen tot januari 2010, zie 'Lijst van Nederlandse Vogelsoorten', A.B. van den Berg, versie september 2010; www.dutchbirding.nl onder CDNA/CSNA en Lijst NL Vogelsoorten). De soortvolgorde is echter conform Voous (1980).

6.2. Uitleg bij tekst, figuren en tabellen

Tekst

De soortteksten beginnen met een vaste kop met de Nederlandse en wetenschappelijke naam en de eventuele status op de Rode Lijst en als Natura 2000-soort (Vogelrichtlijn). Vervolgens worden gegeven: het getelde aantal*, de geschatte populatie (alleen bij - vrijwel - compleet getelde soorten), de landelijke trend vanaf 1990 resp. 2000, een inschatting van de mate waarin het onderzoek volledig dekkend was en een toelichting hierop.

* Bij zeer zeldzame soorten worden soms twee getallen genoemd: het aantal territoria dat betrekking heeft op waarschijnlijke en zekere broedgevallen (minimaal broedcode 4, zie handleidingen), met daarachter tussen haakjes het totaal aantal territoria, dus inclusief meldingen met een lagere of ontbrekende broedcode (bijv. paartje Smient of Oeverloper in geschikte habitat maar zonder broedgedrag; broedcode 3). Bij soorten die worden beoordeeld door de CDNA wordt het aantal aanvaarde gevallen vermeld en vervolgens tussen haakjes het totaal aantal meldingen, inclusief gevallen die niet zijn ingediend (niet-aanvaarde gevallen worden niet opgenomen). Bij Kleinst Waterhoen (tot 2007 door de CDNA beoordeeld) is uit het oogpunt van vergelijkbaarheid de werkwijze van de CDNA aangehouden, zodat gevallen zonder een geluidsopname of foto bij het totaal tussen haakjes zijn opgenomen.

Trendindicatie vanaf 1990 of 2000

Symbol	omschrijving	criterium
++	sterke toename	significante toename van >5% per jaar (minimaal verdubbeling in 15 jaar)
+	matige toename	significante toename van <5% per jaar
0	stabiel	geen significante aantalsontwikkeling
-	matige afname	significante afname van <5% per jaar
--	sterke afname	significante afname van >5% per jaar (minimaal halvering in 15 jaar)
?	onzeker	geen betrouwbare trendklassificatie mogelijk

Tabel 6.1. Landelijk (vrijwel) compleet getelde kolonievogels en zeldzame soorten in 2009. Achtereenvolgens worden gegeven het getelde aantal paren of territoria in 2009 (dit hoeft niet hetzelfde te zijn als het aantal paren dat tot broeden overging!), een eventuele schatting van de Nederlandse populatie in 2009, de mate van volledigheid van het onderzoek in 2009, de landelijke populatieschatting 1998-2000 (SOVON 2002) en de landelijke trend vanaf 1990 resp. 2000. / Colonial and rare breeding birds in The Netherlands in 2009. Given are: counted numbers ('geteld 2009'; between brackets the number including possible breeding records or records lacking sufficient detail) and, in some species, estimates for the national population ('schatting 2009'), coverage ('volledigheid 2009'), estimated population in 1998-2000 ('schatting 1998-2000'; last Breeding Bird Atlas) and trend in 1990-2009 and 2000-2009.

soort	geteld 2009	schatting 2009	volledigheid 2009	schatting 98-2000	trend 90-09	trend 00-09
Roodhalsfuut	9	9-11	>90%	5-10	++	?
Geoorde Fuut	437	450-540	71-90%	300-500	+	-
Aalscholver	21.384	23.000-24.000	>90%	18.400-19.500	+	0
Grote Aalscholver	4		?	0	?	?
Roerdomp	182		?	200-250	+	-
Woudaap	20	25-50	40-70%	10-30	+	+
Kwak	27	30-40	71-90%	1-6	++	++
Koereiger	1	1	>95%	0-3	?	?
Kleine Zilverreiger	87	100-120	71-90%	5-20	++	++
Grote Zilverreiger	102	102-110	>95%	1-11	++	++
Blauwe Reiger	9496	11.250-12.250	71-90%	10.000-12.750	+	-
Purperreiger	746	740-765	>95%	370-445	+	+
Ooievaar	742	745-765	>95%	330-396	++	++
Heilige Ibis	5	5	>95%	0	?	++
Lepelaar	2065	2100-2250	>95%	1008-1270	++	++
Wilde Zwaan	1	1	>95%	0	?	?
Kolgans	292		<40%	200-250	++	+
Canadese Gans spec.	1561		<40%	1000-1400	++	++
Brandgans	6820		71-90%	750-1100	++	++
Smient	10 (42)		?	20-30	+	?
Pijlstaart	3 (5)		?	20-30	0	?
Krooneend	350	360-420	>90%	120-170	++	++
Witooegeend	3 (4)		?	0-3	?	?
Eider	3506	4300-5000	71-90%	8000-10.000	-	-
Brilduiker	2 (4)		?	15-20	?	--
Middelste Zaagbek	47 (55)	55-80	71-90%	35-45	++	+
Rosse Stekelstaart	10 (13)		?	1-5	++	+
Zwarte Wouw	1	1	>95%	0-1	?	?
Zeearend	2	2	>95%	0	?	?
Bruine Kiekendief	711		40-70%	1300-1450	-	-
Blauwe Kiekendief	22	22	>95%	85-105	--	--
Grauwe Kiekendief	62	62	>95%	29-45	+	+
Slechtvalk	69	70-75	>95%	5-7	++	++
Korhoen	12	12	>95%	15-23	--	?
Porseleinhoen	137		?	150-300	-	--
Klein Waterhoen	0 (5)		?	0-10	?	?
Kleinst Waterhoen	4 (6)		?	2-9	?	?
Kwartelkoning	162	170-200	71-90%	240-700	++	--
Kraanvogel	3 (4)	3	>95%	0-1	?	?
Steltkluit	4 (7)	4-7	71-90%	1-32	0	--
Kluut	5459	5500-5700	>90%	7000-9000	-	-
Kleine Plevier	696		40-70%	750-1100	+	0
Bontbekplevier	347	360-390	>90%	430-470	0	0
Strandplevier	162	170-200	71-90%	270-320	-	-
Bonte Strandloper	1		?	1-3	?	?
Kemphaan	14		?	100-140	--	--
Poelruiter	0	0	?	0	?	?
Oeverloper	8 (11)		?	5-10	++	?
Zwartkopmeeuw	2115	2100-2200	>95%	416-850	++	++
Dwergmeeuw	2 (3)		?	5-8	?	?
Kokmeeuw	100.636	113.000-119.000	71-90%	132.000-137.000	-	-

soort	geteld 2009	schatting 2009	volledigheid 2009	schatting 98-2000	trend 90-09	trend 00-09
Stormmeeuw	3069	4000-4500	71-90%	5600-6500	-	-
Kleine Mantelmeeuw	78.161	96.000-102.000	71-90%	58.500-72.000	++	+
Zilvermeeuw	36.517	51.000-54.000	40-70%	62.000-67.000	-	-
Geelpootmeeuw	2 (3)		?	16-32	?	?
Grote Mantelmeeuw	42 (45)	42-50	71-90%	11-15	++	++
Drieteenmeeuw	0		niet geteld	0-3	?	?
Lachstern	0	0	?	0	?	?
Grote Stern	19.029	19.000-19.200	>95%	14.500	+	?
Visdief	14.253	14.800-15.800	>90%	18.000-19.500	0	0
Noordse Stern	1022	1050-1150	>90%	1900-2300	-	-
Dwergstern	776	780-830	>95%	463-512	+	+
Witwangstern	0	0	?	0-1	?	?
Zwarte Stern	1079	1150-1340	71-90%	1000-1250	0	0
Witvleugelstern	0	0	?	0	?	?
Kerkuil	1737	1750-1900	>95%	1150-2000	++	+
Oehoe	6	6	>95%	1-2	++	+
Steenuil	1988		<40%	5500-6500	?	0
Velduil	29 (30)	29-35	>90%	35-45	--	-
Ruigpootuil	5		?	0-1	?	?
Nachtzwaluw	903		40-70%	900-1150	+	++
IJsvogel	375	440-540	71-90%	70-300	++	+
Bijeneter	0		?	0	?	?
Draaihals	10		?	50-65	--	--
Middelste Bonte Specht	159	170-200	71-90%	5-15	++	++
Kuifleeuwerik	9	9-15	71-90%	60-80	--	--
Oeverzwaluw	19.801	25.000-31.000	71-90%	18.500-32.000	+	0
Huiszwaluw	36.722	65.000-92.000	40-70%	110.000-125.000	+	+
Duinpieper	0	0	>90%	25-30	--	?
Engelse Kwikstaart	11		?	40-80	?	?
Grote Gele Kwikstaart	317	340-440	71-90%	240-300	+	+
Rouwkwikstaart	6 (7)		?	20-30	?	?
Noordse Nachtegaal	2		?	0-2	?	?
Paapje	244	275-450	40-70%	500-700	-	?
Tapuit	206	220-260	71-90%	600-800	--	--
Kramsvogel	16	25-60	40-70%	150-200	--	--
Koperwiek	0		?	0	?	?
Cetti's Zanger	144	160-220	71-90%	0-1	++	++
Graszanger	62	70-110	40-70%	3-31	++	++
Krekelzanger	1 (2)		?	0-1	?	?
Grote Karekiet	146	150-180	71-90%	250-300	--	-
Orpheusspotvogel	6		?	0	?	?
Iberische Tjiftjaf	1		?	0	?	?
Kleine Vliegenvanger	1		?	0-1	?	?
Baardman	651		?	1200-2000	-	0
Kortsnavelboomkruiper	47		?	75-100	?	?
Buidelmees	55		40-70%	140-210	--	--
Grauwe Klauwier	272	310-360	71-90%	160-200	0	++
Klapekster	0	0	>90%	1-4	--	?
Roodkopklauwier	1		>95%	0	?	?
Huiskraai	5		?	1	?	?
Roek	42.065	49.000-54.000	71-90%	60.000-64.000	+	-
Bonte Kraai	1 (5)		?	1-2	?	?
Raaf	70	75-90	71-90%	90-100	0	0
Europese Kanarie	59		?	400-450	-	?
Roodmus	8		?	10-15	?	?
Ortolaan	0	0	>95%	0-5	--	--
Grauwe Gors	3	3-6	71-90%	50-100	--	--

Trendfiguur

De landelijke trend wordt in figuren weergegeven door absolute aantallen (gemiddelden van de range van de jaarlijkse schattingen van de Nederlandse populatie, er kunnen jaren ontbreken) of jaarindexen vanaf 1990. In bijlage 3 zijn de jaarindexen opgenomen van soorten waarvan de trend als voldoende betrouwbaar wordt beschouwd.

Verspreidingskaarten

Van een aantal soorten waarvan de verspreiding landelijk (vrijwel) dekkend in kaart is gebracht, worden verspreidingskaarten van 2009 gepresenteerd. De kaarten geven de aantallen per locatie (kolonievogels) of per atlasblok (5x5 km, zeldzame soorten). Van enkele zeldzame soorten wordt de verspreiding over 2007-09 weergegeven (maximum aantal per atlasblok). De stipgrootte is een rechtstreekse maat voor de getelde aantallen. In de legenda staan enkele voorbeelden van stipgroottes met het bijbehorende aantal.

*Tabel 6.2. In 2009 getelde aantallen van enkele exoten die niet op de lijst van landelijk integraal te tellen soorten staan, met daarbij de landelijke populatieschatting 1998-2000 (SOVON 2002). * zie soorttekst in 6.3/ Non native species incompletely counted in 2009, and estimated population in 1998-2000 (* see 6.3).*

Soort	Geteld 2009	Schatting 1998-2000
Rosse Fluiteend*	1	0
Zwarte Zwaan	22	60-70
Indische Gans	28	70-100
Sneeuwgans*	3	0-1
Keizergans	2	0-1
Casarca*	8	5-20
Muskuseend	2	15-30
Carolinaeend	1	1-5
Mandarijneend	52	200-260
Chileense Smient	1	0
Halsbandparkiet	147	220
Monniksparkiet	1	5-15
Grote Alexanderparkiet	3	0

Geoorde Fuut. Breda NB, 14 april 2009 (Hans Gebuis)

6.3. Futen tot en met reigers

ROODHALSFUUT *Podiceps grisegena*

Rode Lijst: gevoelige soort
 Geteld: 9 Schatting populatie: 9-11
 Volledigheid: >90%, bekende gebieden goed onderzocht

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ?

Dit jaar bleef de Nederlandse populatie volledig beperkt tot de belangrijkste twee broedplaatsen in Drenthe. Op de voormalige vloeivelden van Diependal bij Smilde werden 6 paren gemeld (W. Spoelder) en waren één of meer paren succesvol. Op de vennen in het Nationaal Park Dwingelderveld kwamen 3 paren tot broeden. Er

werden echter geen jongen grootgebracht (J. Kleine). Buiten Drenthe werd in de broedtijd, net als in 2008, alleen een solitaire vogel gemeld op het Drontermeer Gl. Hoewel deze vogel ruim een maand aanwezig was en zich soms territoriaal gedroeg, waren er geen aanwijzingen voor een broedgeval (M. Jansen, R. Foppen).

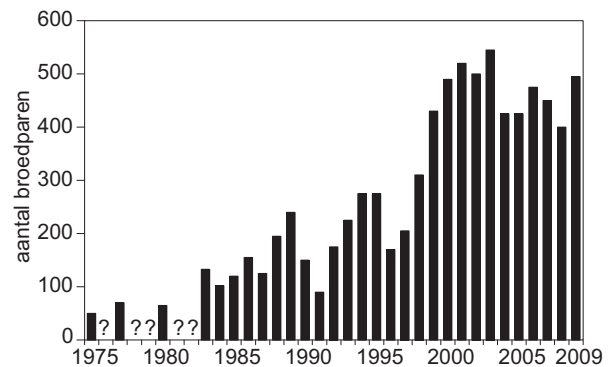
GEOORDE FUUT *Podiceps nigricollis*

Rode Lijst: nee
 Geteld: 437 Schatting populatie: 450-540
 Volledigheid: 71-90%, belangrijkste gebieden onderzocht, onvolledige gegevens uit enkele gebieden in Oost-Brabant (o.a. Strabrechtse Heide, Visvijvers Valkenswaard)

Natura 2000: ja
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / -

De Geoorde Fuut vertoonde de laatste jaren een bescheiden afname, maar in 2009 waren de aantallen weer bijna terug op het hoge niveau van 2003, toen naar schatting 530-560 paren in ons land tot broeden kwamen.

Het zwaartepunt van de populatie lag, zoals gebruikelijk, in de heide- en hoogveengebieden van Drenthe en Noord-Brabant. De geconstateerde toename komt grotendeels op het conto van het Bargerveen Dr, waar een recordaantal van 171 paren werd geteld, tegen 99 in 2008 (B. Versluijs). Daarnaast werden in vrijwel alle regelmatig bezette broedgebieden hogere aantallen vastgesteld dan in het voorgaande jaar: Dwingelderveld Dr (21 paren; 2008: 16), Cartierheide bij Hapert NB (16; 2008: 14), Engbertsdijksvenen Ov (16; 2008: 12) en de Westerbroekstermadepolder Gr (13; 2008: 11). Nieuw was een vestiging van maar liefst 22 paren in het natuurontwikkelingsgebied de Groene Jonker bij Zevenhoven ZH. Dit geeft eens te meer aan dat de soort allesbehalve gebonden is aan de hogere gronden. Minder goede berichten kwamen er uit de Sophiapolder bij Oostburg Zl, in 2008 nog goed voor 31 paren. Hier

Figuur 6.1. Geoorde Fuut. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Black-necked Grebe. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

werden in 2009 slechts 5 paren gemeld. Mogelijk is een deel van de Zeeuws-Vlaamse broedvogels verkast naar het aangrenzende Vlaanderen, waar de soort licht toenam ten opzichte van 2008 (Anselin 2010).

AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo (sinensis)*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

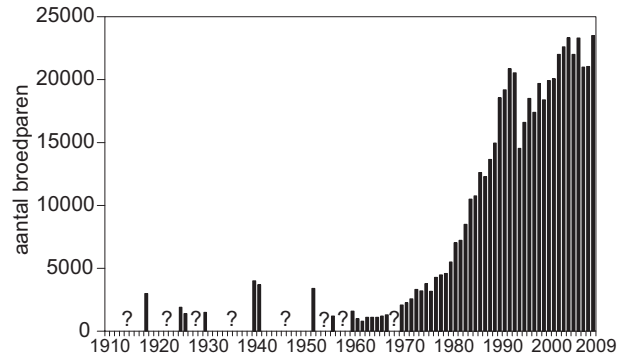
Geteld: 21.384

Schatting populatie: 23.000-24.000

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / 0

Volledigheid: >90%, gegevens ontbreken van Eernewoude Fr, Hengforden-Olst Ov, Crobsche Waard-Haafden Gl, Drutense Waarden-Druten Gl en Dordtsche Biesbosch ZH

De landelijke populatie kende in de afgelopen twee decennia een lichte groei, af en toe onderbroken door inzinkingen waarvan die in 1994 (-20%) de meest opmerkelijke was. In 2010 lagen de aantallen iets hoger dan in de voorafgaande jaren. Veel opvallender zijn de regionale verschuivingen, met name in het IJsselmeergebied dat ruim de helft van de Nederlandse Aalscholwers huisvest. Vooral in de laatste vijf jaar heeft het zwaartepunt zich hier verplaatst van de omgeving van Lelystad Fl naar die van Enkhuzen-Medemblik NH. Hier floreren kolonies op De Kreupel (3166 paren in 2009), 't Ven (1727) en Vooroever Onderdijk (1175). Tegelijkertijd hebben de Flevolandse kolonies in de Oostvaardersplassen (2445, maximum sinds 1990 was 8380 in 1992) en de Lepelaarplassen (1024, max. 5500 in 1993) aan belang ingeboet, net als die op iets grotere afstand van het IJsselmeer in De Wieden Ov en het Naardermeer NH. Elders in het land waren de veranderingen minder groot, al kunnen de fluctuaties per kolonie opvallend zijn. Een voorbeeld is de kolonie in de Geerpolder bij Leimuïden ZH, die in de afgelopen 12

Figuur 6.2. Aalscholver. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1910. Aangevuld naar Bijlsma et al. (2001, alwaar bronnen) / Great Cormorant. Dutch breeding population (pairs) since 1910.

jaren meestal 200-400 paren kende, maar in 2008 een inzinking doormaakte (80) waarvan hij in 2009 (298) hersteld bleek.

GROTE AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo carbo*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 4

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig, lage trefkans in kolonies Aalscholwers

In 2008 werd voor het eerst een zeker broedgeval van de nominaatvorm van de Aalscholver vastgesteld, op een uit steen- en betonblokken opgebouwde strekdam aan de oostzijde van de Roggenplaat in de Oosterscheldemonding. Het was niet zeker of het een zuiver paar betrof. In 2009 waren op dezelfde locatie tenminste 2 en mogelijk 3 zuivere paren van *P. c. carbo* aanwezig. Bij de zekere paren vlogen 2 resp. 3 jongen uit. In juli waren er tenminste 6 adulten, 5 juvenielen en 3 subadulten aanwezig (S. Lilipaly). Deze ondersoort broedt vooral langs rotskusten in Noordwest-Europa.

De nestplaatskeuze in de Oosterschelde komt dus aardig in die richting.

Een geheel andere nestplaats, namelijk een wilg, kozen de Grote Aalscholwers in de aalscholverkolonie op de Schuldinkplaat in het Lauwersmeer die hier niet eerder broedend waren vastgesteld (www.lauwersmeer.com; Kleefstra & de Boer 2009). Een mengpaar bracht er 3 jongen groot en daarnaast was er een Grote Aalscholver aanwezig met een niet-succesvol nest (partner onbekend).

ROERDOMP *Botaurus stellaris*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 182 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, geen goede gegevens uit o.a. (Wormer- en Jisperveld en Polder Westzaan)

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / -

Oostvaardersplassen F1 en delen van Noord-Holland

Het aantal getelde paren lag ruim 20% boven het voor 2008 gegeven aantal. Net als vorig jaar kan er echter geen betrouwbare landelijke schatting worden gemaakt vanwege het ontbreken van gegevens uit vitale gebieden als de Oostvaardersplassen F1 en in mindere mate het Wormer- en Jisperveld NH. In slechts één belangrijk kerngebied werd een substantiële toename vastgesteld: de Biesbosch herbergde 13 paren tegen 5 in 2008. Natuurontwikkeling speelt daarbij een belangrijke rol (T. Muusse, Staatsbosbeheer). In veel andere kerngebieden was de stand stabiel tot afnemend (Rottighe Meente & Brandmeer Fr: van 11 naar 7 paren, Meijndel & Berkheide ZH: van 5 naar 2). Het hoogste aantal paren per gebied bedroeg 15 en werd vastgesteld in De Wieden Ov. De winterse vorstperiode, die vooral het oosten en zuiden van het land trof, lijkt niet tot een forse daling geleid te hebben. Het wordt interessant om

te bezien hoe dat na de nog pittiger winter van 2009/10 zal zijn.

Recent onderzoek toont aan dat de toenemende Britse populatie op termijn sterk afhankelijk is van slechts enkele kerngebieden, omdat alleen die voldoende jongen produceren (Gilbert *et al.* 2010). Het zou zinvol zijn om uit te vinden hoe het in Nederland gesteld is met het broedsucces in belangrijke kerngebieden ten opzichte van de overige broedplaatsen.

Om meer te weten te komen over hun terreingebruik en trekgedrag van is een viertal Roerdompen in het IJperveld NH voorjaar 2010 van een zender voorzien. Hun verrassende escapades, die tot in Afrika voerden, zijn te volgen via de website van vogelbescherming (zoek onder beschermen/zenderonderzoeken/roerdomp).

WOUDAAP *Ixobrychus minutus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 20 Schatting populatie: 25-50

Volledigheid: 40-70%, bekende gebieden onderzocht, elders toevalstreffers; lage trefkans

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

Met 20 gevonden territoria werd de lichte stijging van de voorgaande jaren gecontinueerd. Op twee plekken werden zekere broedgevallen vastgesteld: bij Zevenhuizen ZH (3 territoria, waaronder minimaal één zeker broedgeval; M. van de Vorm) en bij Echt Lb (5 jongen uitgevlogen; Roemen 2009). De plas bij Zevenhuizen was ook in beide voorgaande jaren bezet, bij Echt was de soort voor zover bekend sinds 1973 niet meer gezien. Het nest, dat op nauwelijks een meter van een smal pad tussen twee kleiputten bleek te liggen, betekende het eerste Limburgse broedgeval sinds ongeveer 1990 en wellicht nog eerder.

Territoria werden voorts gevonden in de Amsterdamse Waterleidingduinen NH (13 juni zingende man; Vader 2009), de Lepelaarplassen F1 (2; K. de Pater), een eiland in het Drontermeer F1 (M. Jansen), de Oostelijke

Vechtplassen Ut (3; H. Russer e.a.), de Rietputten bij Vlaardingen ZH (L. Batenburg), de Rijnstrangen G1 (4; Werkgroep Gelderse Poort) en de Strabrechtse Heide NB (J. Timmermans). Vogels te Meijndel ZH en Brunssum Lb waren maar eind mei maar kort aanwezig, terwijl een eenmalige waarneming bij Arcen Lb gezien de datum (1 juli) goed betrekking kan hebben gehad op een territorium. Met de lastige inventariseerbaarheid van de Woudaap in het achterhoofd is dit lijstje hoe dan ook geen slecht resultaat voor een soort waarvan in de jaren negentig het uitsterven werd verwacht.

In Vlaanderen werden 33-40 territoria gekarteerd, waarvan het merendeel (23-24) in Belgisch-Limburg. Hiermee krijgt de recente verrassende heropleving van de Vlaamse populatie een vervolg (Anselin 2010).

KWAK *Nycticorax nycticorax*

Rode Lijst: wilde populatie uit Nederland verdwenen
 Geteld: 27 Schatting populatie: 30-40
 Volledigheid: 71-90%, onderscheid ontsnapte en wilde missen

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++
 vogels soms onduidelijk; losse vestigingen makkelijk te

Locaties en aantallen kwamen in grote lijnen overeen met de voorgaande jaren. De meeste broedgevallen werden geconstateerd op bekende plekken: Artis Amsterdam NH (19 nesten; W. de Waal), Avifauna Alphen aan de Rijn ZH (3 nesten; S. Strik) en Blijdorp Rotterdam (1 succesvol nest; D. Hoek). Al deze gevallen betreffen ooit losgelaten, maar alweer vele jaren vrij vliegende, paren en hun nazaten.

In de Biesbosch NB verbleven een ongeringde en geringde adult (escape) in een Blauwe Reiger-kolonie. Later in het seizoen werd een juveniel op deze locatie gezien, evenals enkele tweede kalenderjaar vogels (T. Muusse). Ook in 2007 werd er een territorium gemeld uit de Biesbosch.

Bij Lopik Ut werden voor het achtste achtereenvolgende jaar Kwakken vastgesteld (2 nesten; A. Boele). Eén nest bleef leeg, het andere leverde 3 uitgevlogen jongen op (alle geringd). Mogelijk wilde vogels

met verdacht gedrag werden daarnaast gemeld uit de Oostvaardersplassen FI (F. de Roder).

Kwak. Lopik Ut, 11 juli 2009 (Arjan Boele)

KOEREIGER *Bubulcus ibis*

Rode Lijst: nee
 Geteld: 1 Schatting populatie: 1
 Volledigheid: >95%, bekende gebieden onderzocht, elders

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend
 toevalstreffers

Hoewel geen zeker broedgeval kon worden vastgesteld, waren er wel aanwijzingen in de richting van een nest in de Braakman ZI. Nabij de kolonie Kleine Zilverreigers aldaar werden tussen 23 mei en 28 juni geregeld 1-2 Koereigers gezien (2 ex. van 23-26 mei). Op 29 mei en 2 juni verbleef minimaal 1 ex. in de kolonie. Dat de vogel tijdens een bezoek boven de kolonie bleef hangen, suggereert plekgebondenheid en kan op een nest duiden. Duidelijke aanwijzingen voor succesvol broeden bleven uit (H. Castelijns). De waarneming op 4 juli van een paartje met 3 vliegvlugge jongen te Ellewoutsdijk ZI, aan de overzijde van de Westerschelde (M.

Hoekstein e.a.), leidt echter tot speculaties of er toch niet een broedgeval heeft plaatsgevonden. Koereigers werden in de Braakman ook in 2006 (nest; tweede zekere broedgeval voor ons land) en 2008 (vogel met nestmateriaal) waargenomen, terwijl er in 2007 een geringde, ontsnapte vogel in de omgeving rondhing. Ondanks de noordwaartse uitbreiding van de sterke toegenomen Franse broedpopulatie (vestiging in 1969, 14.098 paren in 2007; Boele & van Winden 2010, Marion 2009), laat de definitieve vestiging in Nederland van de vermoedelijk meest succesvolle kolonist ter wereld nog op zich wachten.

KLEINE ZILVERREIGER *Egretta garzetta*

Rode Lijst: gevoelige soort
 Geteld: 87 Schatting populatie: 100-120
 Volledigheid: 71-90%, geen gegevens van Terschelling en onvolledige tellingen in Volkerakmeer en Zoommeer; lastig te tellen in gemengde kolonies met Lepelaar en Aalscholver

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

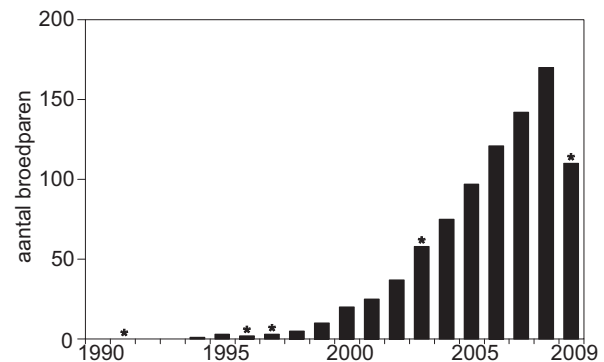
Voor het eerst sinds zijn opmars begon, kreeg de Kleine Zilverreiger een serieuze tik. De landelijke populatie

daalde van 160-180 paren in 2008 naar 100-120 in 2009. Dit is ongetwijfeld een gevolg van de aan het

broedseizoen voorafgaande vorstperiode in december-januari. Veel in Nederland uit het ei gekropen Kleine Zilverreigers lijken in eigen land te overwinteren; een strategie die ditmaal minder goed uitpakte. Zo waren de aantallen in het Waddengebied bij de midwintertelling in januari 2009 veel kleiner dan in de jaren ervoor en halveerde de midwinterpopulatie in het Deltagebied. Hier werden ook diverse sterk vermagerde exemplaren dood gevonden.

De omvangrijkste Nederlandse kolonie bevindt zich sinds 1998 bij het Quackjeswater op Voorne ZH. Ook hier was voor het eerst sprake van een substantiële afname: van 75 paren in 2008 naar 33 in 2009 (H. Meerman). In de Braakman ZI ging het om een halvering van 25-30 paren naar 15 (H. Castelijns). De lastig te tellen kolonie in het Volkerakmeer leek stabiel (5-10 paren; C. Joosse), terwijl de vestiging temidden van Aalscholwers in De Maire op Schouwen-Duiveland terugviel van 30 naar 18 paren (S. Lilipaly). Nieuw was de vestiging op de Sassenplaat in het Hollands Diep, waar 5 paren werden geteld (SBB, T. v.d. Es). Op de Waddeneilanden liep het aantal paren op Schiermonnikoog terug tot 4, het laagste aantal sinds 2003 (O. Overdijk, R. Kleefstra). Kleine vestigingen waren voorts aanwezig op Rottumeroog (3 paren; A. Corté) en Texel (2; SBB/L. Dijkse), terwijl gegevens van de tot en met 2008 gestaag groeiende populatie op de Boschplaat (Terschelling) helaas niet

werden ontvangen. De enige vestiging buiten Waddenen Deltagebied bevond zich in de Oostvaardersplassen, waar tenminste 2 paren tot broeden kwamen (M. Roos, Waterdienst Rijkswaterstaat). Dat is meer dan in de vorige twee jaren, maar blijft ruim onder de 25 paren in 2005 en 2006.

Figuur 6.3. Kleine Zilverreiger. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990 (* jaren volgend op koude winter). / Little Egret. Dutch breeding population (pairs) since 1990 (* after severe/cold winter).

GROTE ZILVERREIGER *Casmerodius albus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 102

Schatting populatie: 102-110

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

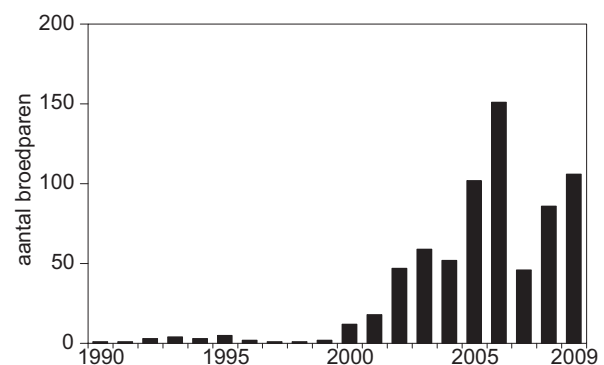
Volledigheid: >95%, moeilijk te tellen in grote moerasgebieden

In 2009 trad verder herstel op van de broedpopulatie ten opzichte van 2008 (86 paren) en het relatief slechte jaar 2007 (46). Door dit herstel is de soort weer terug op het niveau van 2005 (102 paren).

In de belangrijkste Nederlandse kolonie, de Oostvaardersplassen FI werden 96 nesten geteld (M. Roos, Waterdienst Rijkswaterstaat). De tweede vaste broedplaats, in De Wieden Ov, was voor het zevende achtereenvolgende jaar bezet. Er werd één nestvondst gemeld (2003-08: 1-8; Natuurmonumenten).

In Friesland werden losse, broedverdachte paren gemeld uit de Rottige Meenthe (H. Ruiter) en het Lauwersmeer (Kleefstra & de Boer 2009). Verder zuidelijk deed zich dat voor in het Drontermeer GI (R. Foppen). In de Brabantse Biesbosch werden verdachte paren (invalend in rietveld) waargenomen in Polder Turfzakken en Hardenhoek (T. Muusse).

In de Veenhuizerstukken Gr werden in tegenstelling tot de voorgaande twee jaren geen broedverdachte Grote Zilverreigers waargenomen.

Figuur 6.4. Grote Zilverreiger. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990. / Western Great Egret. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

BLAUWE REIGER *Ardea cinerea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 9496

Schatting populatie: 11.250-12.250

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / -

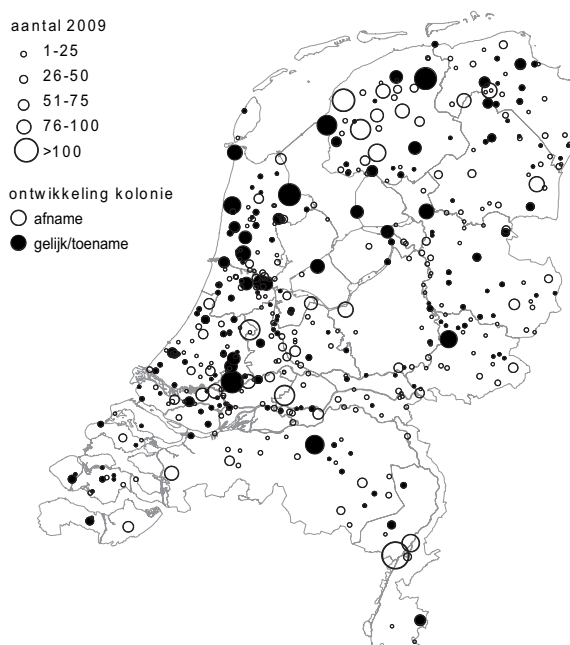
Volledigheid: 71-90%, her en der grote kolonies (minimaal 50 paren in 2008) niet geteld; Hoanekrite Fr, Amsterdamse Bos NH, Keukenhof-Lisse ZH, Linschoten Ut, Leiden ZH en Rotterdam ZH.

Twaalf jaar na de laatste strenge winter vielen er, niet geheel onverwacht, rake klappen in de blauwe reigerkolonies. Met name in Zuid-Holland, op de hoge zandgronden en in het rivierengebied ging het mis. Per provincie traden opmerkelijke verschillen op (tabel 6.3). Bijna 80% van alle bekende kolonies werd geteld en de achteruitgang komt landelijk neer op ruim 14%. Een verlies van bijna 4000 potentiële broedvogels. Uit het verleden blijkt dat de soort zich na strenge winters onder gunstige omstandigheden in drie jaar kan herstellen van zo'n achteruitgang (van Dijk *et al.* 2002). Herstel zou in principe dus niet lang hoeven te duren. Of het in dit geval ook zo zal gaan, is niet waarschijnlijk. Ook de winter van 2009/10 heeft immers danig huisgehouden in de reigerpopulatie. Bovendien zullen we moeten afwachten wat de winter van 2010/11 gaat doen, die in elk geval niet mild gestart is.

Tabel 6.3. Blauwe Reiger. Geteld aantal per provincie in 2009 en procentuele verandering van 2008 op 2009 in kolonies die in beide jaren geteld zijn. / Grey Heron. Counted number per province in 2009 and population changes compared to 2008.

Provincie	2009	Vershil (%)
Groningen	607	-13
Friesland	1408	-8
Drenthe	466	-10
Overijssel	692	-12
Gelderland	1033	-14
Flevoland	207	16
Utrecht	474	-10
Noord-Holland	1687	-3
Zuid-Holland	1650	-22
Noord-Brabant	566	-13
Zeeland	285	-3
Limburg	423	-12

Gegeven de landelijke wintermortaliteit is het vermeldenswaard dat een aantal kolonies zich wist uit te breiden. In de eerste plaats twee kolonies in Alphen aan de Rijn ZH. De Oosterbegraafplaats, Alphen ZH telde in 2008 en 2009 3 resp. 20 paren. In het nabij gelegen Vogelpark Avifauna kwam het totaal dit jaar op 21 (2008: 8 paar). Ook in Zeeland, bij de Gluurmuur in de Braakmanpolder, wist de kolonie uit te dijen naar 33 paren (2008: 7). Ten slotte verdubbelde de kolonie in het Zuiderpark, Den Haag in één jaar van 21 naar 43.

Figuur 6.5. Blauwe Reiger. Broedverspreiding in 2009 in vergelijking met 2008 (cirkel: afname, stip: toename/gelijk). / Grey Heron. Breeding distribution in 2009 compared to 2008 (open circle: decrease, dot: increase/stable).

PURPERREIGER *Ardea purpurea*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 746 Schatting populatie: 740-765

Volledigheid: >95%, alle bekende kolonies geteld. Mogelijk solitaire paren in niet-onderzochte rietvelden gemist

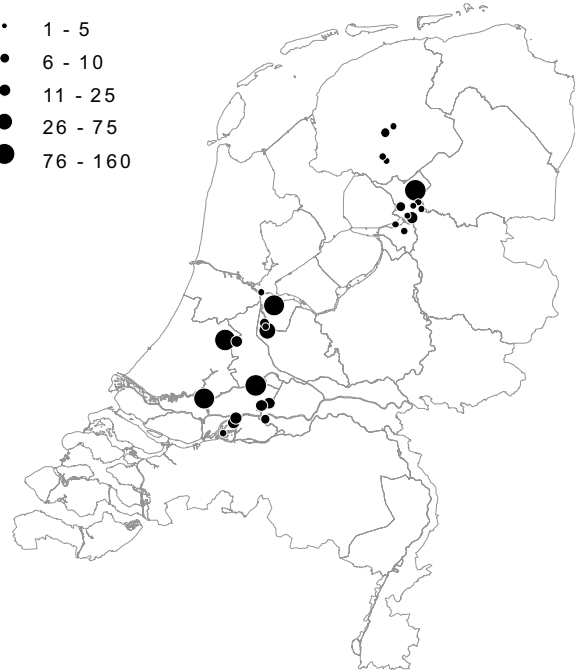
Het herstel van de Nederlandse populatie lijkt voorlopig nog niet gestopt. In de periode 2004-09 groeide de populatie jaarlijks met gemiddeld 9% (2008-09: 6%). In de periode 1992-2003 bedroeg de jaarlijkse toename iets minder dan 7%. De positieve wending ten opzichte van de jaren zeventig en tachtig, met een jaarlijkse gemiddelde afname van ruim 9%, is vooral te danken aan beter beheer van de broedgebieden in ons land en verbeterde overleving van overwinteraars in West-Afrika. De Sahel, waar vrijwel al onze Purperreigers overwinteren, werd in de jaren zeventig en tachtig enkele malen getroffen door catastrofale droogtes die van grote invloed waren op verschillende Europese trekvogels, waaronder de Purperreiger (Zwarts *et al.* 2009). Door het herstel vanaf 1993 is de grootte van de Nederlandse populatie inmiddels weer vergelijkbaar met die van 1978-79 (600-700 paren), maar nog niet met die in 1971 en 1977 (tenminste 900) (Bijlsma *et al.* 2001).

In het Naardermeer NH was de groei naar verhouding het grootst. De kolonie liep sinds 2005 (74 nesten) terug naar 44 in 2008. Nieuw gegraven petgaten en een veranderde vaarroute zorgden voor meer rust en nestgelegenheid (R. de Wijs, Natuurmonumenten). De kolonie telde in 2009 84 paren. Aan de Lingedijk bij Leerdam ZH, waar de aantallen in 2003-07 wat onduidelijk waren (in 2008 werden 4 nesten doorgegeven) bleek een Purperreiger, uitgerust met een satellietzender, te nestelen op korte afstand van waar zij in 2007 gebroed had. Dit leidde tot de vondst van een nieuwe vestiging van 6 paren (J. van der Winden, Bureau Waardenburg). Nadien werden nog twee kleine vestigingen op deze manier ontdekt (www.vogelbescherming.nl/vogels_beschermen/zenderonderzoeken/purperreiger). Hieruit blijkt dat zelfs deze grote vogels ongemerkt nieuwe kolonies kunnen stichten in een drukbevolkt land als Nederland. In de Zouweboezem bij Ameide ZH doet zich sinds drie jaar eveneens een interessante ontwik-

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

- 1 - 5
- 6 - 10
- 11 - 25
- 26 - 75
- 76 - 160

Figuur 6.6. Purperreiger. Broedverspreiding in 2009. / Purple Heron. Breeding distribution in 2009.

keling voor. De vogels broeden er in toenemende mate in bomen. In 2009 was het aandeel boombroeders 45%. Sedert enkele jaren schommelt het broedbestand er rond 150-180 paren. Gezien het aantal vogels, de actieradius en de geschiktheid van het foerageergebied wordt aangenomen dat met name het voedselaanbod op dit moment het plafond bepaalt. Met het oog op de aantallen in het rietland in voorgaande jaren zou hier in principe nog voldoende nesthabitat aanwezig moeten zijn voor enige uitbreiding (R. Terlouw, Zuid-Hollands Landschap).

OOIEVAAR *Ciconia ciconia*

Rode Lijst: nee

Geteld: 742 Schatting populatie: 745-765

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

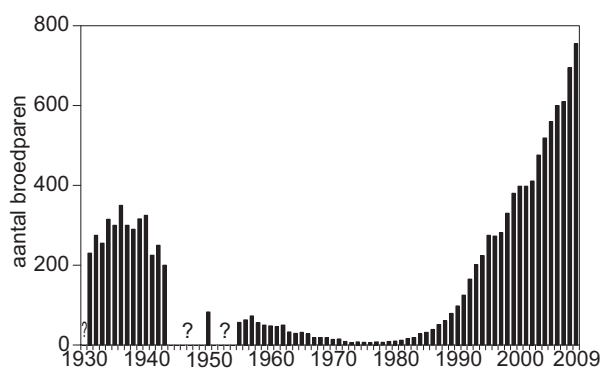
De Werkgroep Ooievaarstelling wist, ondanks de gestaag groeiende populatie en uitdijende verspreiding, opnieuw een vrijwel compleet landelijk beeld samen te stellen. In totaal werden 742 bewoonde nesten geteld, waarmee de groei ten opzichte van 2008 (682 nesten, +9%) iets lager was dan die van 2007 op 2008 (+12%).

De toename was het grootst in de regio's West- en Midden-Nederland en Flevoland (+14% tot 96 nesten in 2009), Noord- en Noordoost-Nederland (+12% tot 77 nesten), Noordwest-Overijssel met aangrenzende delen van Friesland en Zuidwest-Drenthe (+11% tot 294 nesten) en Veluwe, IJsselstreek en Oost-Nederland

(+10% tot 108 nesten). In de regio Grote Rivieren en Zuid-Nederland was het aantal vrijwel gelijk (2008 en 2009 resp. 165 en 167).

Slecht weer zorgde voor soms zeer plaatselijke effecten. Vooral de zware buien in de nacht van 25 op 26 mei, vergezeld van uitzonderlijk actief onweer en lokaal windstoten en hagel, hadden invloed. In een strook van Zuid-Holland naar de Noordoostpolder viel op een aantal plaatsen in korte tijd 40-58 mm neerslag. Lokaal was duidelijk te zien waar de zwaarste buien waren langsgetrokken, omdat in die stroken bijna alle jongen dood waren, terwijl een kilometer verderop vrijwel niets te merken was. Uiteindelijk vlogen er landelijk minimaal 890 jongen uit (2008: tenminste 1042) waarvan er 498 geringd konden worden.

Het gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per broedpaar (1,20) was lager dan in 2008 en 2009 (1,58 resp. 1,52). Er waren vrij grote regionale verschillen variërend van 0,99 uitgevlogen jongen per paar langs de Grote Rivieren en in Zuid-Nederland tot 1,29 in Noordwest-Overijssel, aangrenzend Friesland en Zuidwest-Drenthe en 1,43 in de regio Veluwe, IJsselstreek en

Figuur 6.7. Ooievaar. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1930. Aangevuld naar Bijlsma et al. (2001, alwaar bronnen); Werkgroep Ooievaarstelling, STORK. / White Stork. Dutch breeding population (pairs) since 1930.

Oost-Nederland (STORK, Werkgroep Ooievaarstelling 18 juni 2010; zie ook www.ooievaars.eu).

HEILIGE IBIS *Threskiornis aethiopicus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5

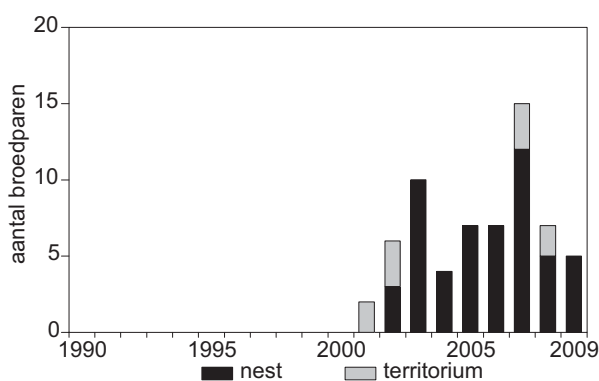
Schatting populatie: 5

Volledigheid: >95%, bekende broedplekken onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ++

Voorjaar 2009 werden bezette nesten van de Heilige Ibis gemeld op twee reeds eerder gebruikte locaties: Botshol NH (3; A. de Jong) en het Soerendonks Goor NB (2; P. Wouters). Nieuwe locaties werden dit jaar niet bekend. De grootste vrijvliegende Nederlandse populatie bij vogelpark Avifauna in Alpen aan den Rijn ZH telde aanvang 2009 20-30 dieren, maar net als in 2008 konden hier geen wildnesten ontdekt worden (S. Strik). Sinds begin 2009 tracht Avifauna de vrijvliegende ibissen terug te vangen, waarmee een belangrijke bron voor verdere verspreiding van deze exoot wordt ingedamd.

Figuur 6.8 Heilige Ibis. Populatieontwikkeling (aantal nesten en territoria) vanaf 1990. / Sacred Ibis. Dutch breeding population (nests and territorial birds) since 1990.

LEPELAAR *Platalea leucorodia*

Rode Lijst: nee

Geteld: 2065

Schatting populatie: 2100-2250

Volledigheid: >95%, gegevens ontbreken van Rottumerplaat en de Eerste Duintjes, Terschelling

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

Passeerde de Nederlandse stand in 1997 de grens van 1000 paren, in 2009 werd die van 2000 paren overschreden. Rekening houdend met twee kolonies waarover geen aantallen binnenkwamen, zullen er tenminste 2100 paren in ons land genesteld hebben. Voor een vergelijkbaar aantal moeten we teruggaan tot midden 19e eeuw!

In het Waddengebied, goed voor 72% van de landelijke populatie, namen de aantallen met 12% toe ten opzichte van een jaar eerder; de grootste kolonie hier was die van De Geul op Texel (300 paren, meer dan in heel Nederland in de jaren zestig!). In het Deltagebied waren 7 kolonies bezet, met de grootste in het Quackjeswater te Voorne-Putten (195 paren). In totaal nam de Deltapopulatie toe met 18% vergeleken

met 2008. De twee kolonies in het IJsselmeergebied (Oostvaardersplassen Fl en Vooroever Onderdijk NH) deden het wat minder (-8%), maar de kleine aantallen in het binnenland groeiden sterk (van 82 naar 138 paren, +68%). Dit was vooral een gevolg van de toename in de hoogwaterzone van De Wieden Ov, waar zich in zeven jaar tijds een behoorlijke kolonie ontwikkelde (60 paren in 2009). De vogels nestelen hier in nat en volledig door water omgeven wilgenstruweel waar ook Blauwe Reiger, Purperreiger en Grote Zilverreiger nestelen, een voor Nederland unieke combinatie (Brandsma 2010). Ook de vestigingen in Botshol Ut (29 paren) en de Blauwe Kamer bij Rhenen Gl (22) beginnen zoetjesaan uit te dijen.

Lepelaar. Terschelling Fr, 3 mei 2009 (Arie Ouwerkerk)

6.4. Zwanen tot en met eenden

ROSSE FLUITEEND *Dendrocygna bicolor*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

In Friesland werd het voor zover bekend eerste zekere broedgeval van de Rosse Fluiteend in ons land vastgesteld. Dit is een exoot die tot 2009 zelden 'vrijvliegend' gezien werd en waarvan de reguliere broedgebieden rond en ruim ten zuiden van de evenaar liggen in Midden- en Zuid-Amerika, Afrika en India.

In een plasdras-gebied nabij Wommels was op 23 augustus een paar aanwezig met 4 pullen van minder dan twee weken oud (J. Hendriksma). De volwassen eenden, beide ongeringd, trappelden op de bodem in de maximaal 10 cm diepe plas terwijl de kuikens er al pikkend omheen zwommen. Aanvankelijk zouden er 10-12 pullen aanwezig zijn geweest en op een foto van 14 augustus zijn er in ieder geval 8 zichtbaar (H. Tamminga op www.lauwersmeer.com). Waar de vogels exact gebroed hebben is niet bekend, wellicht langs de nabijgelegen Bolswardertrekvaart. Bij een vervolgonderzoek eind augustus waren alle pullen verdwenen zodat aannemelijk is dat geen enkele jonge vogel vliegvlug werd. In het broedseizoen van 2010 werden de vogels niet aangetroffen.

Wel doken in de zomer van 2010 op enkele plekken (maximaal) 5 ongeringde vogels op: eind maart bij

Everdingen Ut, in mei bij Amerongen Ut en vanaf juli op De Hamert Lb. In Duitsland worden eveneens kleine aantallen Rosse Fluiteenden gezien maar is voor zover bekend nog nooit een broedpoging ondernomen (Bauer & Woog 2008). Hetzelfde geldt voor België, ondanks toenemende waarnemingen (G. Vermeersch, INBO).

Rosse Fluiteend. Wommels Fr, 23 augustus 2009 (J.T. Hendriksma)

WILDE ZWAAN *Cygnus cygnus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: 1

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Sinds de vestiging in 2005 werden van de enige in ons land broedende Wilde Zwanen jaarlijks eieren of jongen vastgesteld op de Wapserveense broedplaats in ZW-Drenthe. In 2009 waren de broedaanwijzingen echter bijzonder mager. Zoals gebruikelijk verbleef het paar in maart-april op de broedplaats en werd het deels vervallen nest opgebouwd. Op 3 mei zat het vrouwtje op het nest met het wakend mannetje nabij en op 9 mei zwommen beide vogels bij het nest. Wat broedgedrag betreft bleef het hierbij. Tot eind mei verbleef het paar in de omgeving om daarna voor enkele maanden uit de regio te verdwijnen. Het is niet duidelijk waarom het bij deze mislukte poging is gebleven (van Dijk 2009b). Achteraf kan dit gezien worden als het voorspel van het broedseizoen van 2010, toen wel weer eieren werden uitgebroed. Maar tot grote verrassing bleek het om een

ander broedpaar te gaan! Het vrouwtje was een Drents jong uit 2006 (gele pootring), het mannetje een onbekende vogel.

In februari-maart 2009 werden op twee andere plaatsen territoriale Wilde Zwanen vastgesteld. In februari verbleef een paar op de Veenhuizerstukken Stadskanaal Gr. De vogels baltsten soms. Op 21 februari lag één van de zwanen (waarschijnlijk vrouwtje) dood onder hoogspanningskabels. De andere zwaan hield zich daarna wekenlang op bij de dode partner en werd steeds magerder (N. de Vries, waarneming.nl).

Tussen 20 februari en 8 maart verbleef een zich territoriaal gedragend paar in het Diaconieven in de Tjongervallei bij Nijeberkoop Fr. Op 12 maart werd een zwaan dood gevonden en was de andere verdwenen (H. Bresser, T. Jager)

KOLGANS *Anser albifrons*

Rode Lijst: nee

Geteld: 292

Schatting populatie: ?

Volledigheid: <40%, inventarisatie ontbreekt of incompleet voor bijv. Oude Venen Fr, IJssel, Nederrijn en Ilperveld e.o. NH

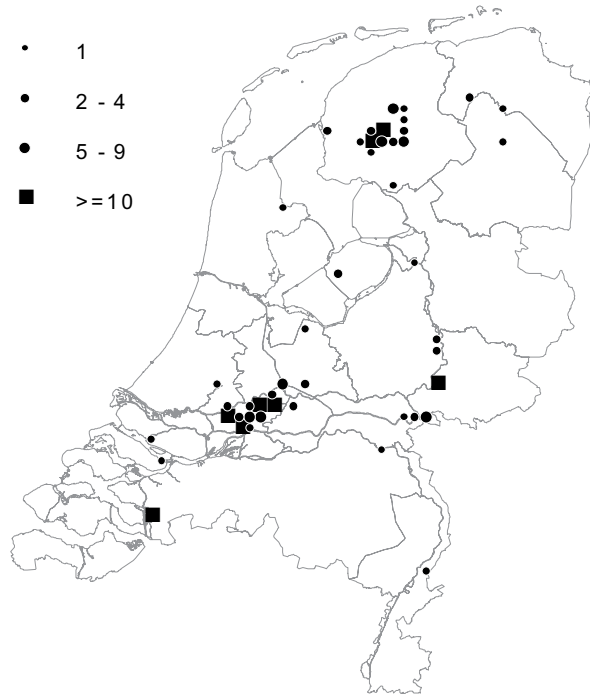
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Het aantal van 292 in 2009 getelde broedparen lag ruim boven de 194 gemelde paren in 2008, maar gezien de onvolledigheid van de gegevens vallen daar geen harde conclusies uit te trekken. Dat de uit losgelaten lokvogels en aangeschoten exemplaren ontstane Nederlandse broedpopulatie een blijvertje is, mag inmiddels wel als feit worden aangemerkt. De belangrijkste kerngebieden zijn de Friese meren, Zuid-Holland tussen Lek en Nieuwe Merwede, en in mindere mate de Gelderse Poort en de IJssel.

In veel gebieden lijkt een groot deel van de gemelde paren niet tot broeden over te gaan, en als daarvan wel sprake is, komen er nauwelijks vliegvlugge jongen groot. Zo werden voor het Markiezaat NB 10 paren gemeld, waarvan er slechts één jongen produceerde (R. Teixeira).

In het Sneekermeergebied Fr werden 76 paren geteld. Tot 2008 bracht deze al jaren bestaande populatie nauwelijks jongen groot, maar met 29 uitgevlogen jongen in 2008 en tenminste 40 in 2009 werden de vogels plots productief (Kleefstra 2009). De omvang van deze populatie groeit al enige jaren niet meer, maar met het toegenomen broedsucces kan daar wellicht verandering in komen. Het zou erg interessant zijn om in andere belangrijke gebieden als de Zouweboezem ZH (40 paren), de Donkse Laagten Alblasserwaard ZH (14), Polder Kort & Lang Ambacht in de Sliedrechtse Biesbosch ZH (15) en Scharperswijk in de Vijfheerenlanden ZH (18) meer te weten te komen over het broedsucces. In de in 2008 minutieus gevolgde kolonie langs de IJssel bij Olburgen Gl werden dit jaar eieren geschud en geolied (J. Schoppers).

Figuur 6.9. Kolgans. Broedverspreiding in 2009. / Greater White-fronted Goose. Breeding distribution in 2009.

SNEEUWGANS *Anser caerulescens*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Van deze Noord-Amerikaanse soort worden jaarlijks buiten de broedtijd enkele tientallen exemplaren gemeld. Hoewel er door ringmeldingen zekerheid bestaat over het wilde voorkomen van de soort in ons land, zal het overgrote deel van deze vogels uit gevangenschap afkomstig zijn. Een deel van deze vogels stamt uit Duitsland, in het bijzonder de omgeving van Neuss, 50 km ten oosten van Roermond. De Duitse populatie lijkt te groeien en een deel van de vogels is te herkennen aan de gele kleurringen met zwarte inscriptie.

Als broedvogel is de Sneeuwvangans in ons land (nog) uiterst zeldzaam, de broedgevallen in 2009 zijn pas de

Sneeuwvangans. Nest in Polder Den Hoek, Lekkerkerk ZH, 3 juni 2009 (Vincent de Boer)

eerste sinds het enige bekende geval in 1999 (paar met jongen Nijkerkernauw Gl).

In de Hemertse Waard Gl werden 2 ongeringde paren van de witte vorm met resp. 1 en 2 jongen gezien (M. Slikerveer-Bakker). Deze vogels verblijven al enkele jaren in deze omgeving en trekken op met Soepganzen.

In polder Den Hoek bij Lekkerkerk ZH werd in juni een nest met 6 eieren gevonden. Dit broedgeval was succesvol en van de 3 pullen werden er 2 vliegvlug. Ook hier betrof het ongeringde vogels van de witte fase. Ze zijn in de omgeving losgelaten uit een waterwildcollectie (V. de Boer).

CANADESE GANS SPEC. *Branta canadensis / hutchinsii*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1561 Schatting populatie: ?

Volledigheid: <40%, soort te talrijk en verspreid voorkomend voor compleet landelijk beeld, steekproef voldoende maar extra telgebieden in het hele land wenselijk

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

In 2009 werden 1561 paren doorgegeven, verdeeld over Grote Canadese Gans (240), Kleine Canadese Gans (21) en 'Canadese gans spec.' (1300). Dat forse niet nader gedetermineerde contingent heeft deels van doen met een invoerprobleem. Nu dat is opgelost valt te hopen dat eenieder volledig gedetermineerde Canadezen gaat doorgeven. De verhouding binnen het aandeel op naam gebrachte vogels is overigens veelzeggend: Kleine Canadese Ganzen (in feite een verzamelnaam van verschillende ondersoorten) zijn veruit in de minderheid.

De voorkeur van Canadese Ganzen voor moerasvegetaties in zoet water nabij grasland wordt steeds duidelijker zichtbaar. Daar waar een combinatie van genoemde habitats te vinden is, zoals in het Zuid-Hollandse veenweidegebied en de Friese meren, vinden we de grootste concentraties. Ten opzichte van 2008 is de verspreiding in Zuid-Holland aanmerkelijk dichter, maar dit is vooral te danken aan actieve tellers. Opmerkelijk is de scherpe grens tussen Noord- en Zuid-Holland: met een ruim voorkomen in de veenweidegebieden aan de zuidkant, terwijl het akkerland in de Haarlemmermeer aan de noordzijde het vrijwel zonder Canadezen moet doen. Op het nabijgelegen Schiphol wordt de soort vanwege de veiligheid van de luchtvaart overigens niet getolereerd. De aantalsontwikkeling op de zandgronden blijft achter bij die in veen en klei, al dient gezegd dat het beeld in onder meer Noord-Brabant zeer incompleet is. Een vergelijking tussen de bij SOVON binnengekomen paren in 2009 met de in het voorjaar op Waarneming.nl doorgegeven meldingen van Canadese Ganzen laat omissies in het SOVON-bestand zien in West-Brabant, de regio Waalwijk-Oss, in de IJsseldelta (Zwolle/Kampen) en in West-Friesland (Enkhuizen-Medenblik).

Van der Jeugd *et al.* (2006) gingen ervan uit dat slechts een op de vijf in Nederland verblijvende Canadese

Ganzen daadwerkelijk tot broeden komt. Het zou interessant zijn te weten of dit aandeel, met de toenemende omvang van de populatie, aan verandering onderhevig is. In het al veel langer gekoloniseerde Engeland neemt de soort nog steeds toe, maar nu vooral in landelijk gebied zonder grote oppervlaktes open water. De dichtheid ligt hier weliswaar lager dan in moerasgebied, maar door het ruime aanbod van deze habitat kan de stand toch aanzienlijk toenemen (Austin *et al.* 2007).

Kort na het broedseizoen concentreert een deel van de Nederlandse broedpopulatie zich in (rui)concentraties. Zulke plekken zijn o.a. bekend uit het noordoosten (Mussels bij Beilen Dr 265 in 2006; Makkumer Noordwaard Fr 236 in 2006), het zuidwesten (1215 in het Krammer-Volkerak West ZI in juni 2009; Ganzenwerkgroep Zeeland 2010) en zuidoosten van het land (Niers bij Gennep Lb tot 350) en worden steeds gewoner. Er zijn aanwijzingen dat sommige ruiplaatsen gebruikt worden door vogels uit de wijde omgeving. Interessant in dat kader is de melding van enige noordwaarts gerichte (rui)trek langs de kust nabij Haarlem NH in de afgelopen jaren (R. Slaterus). Ook de database van www.trektellen.nl laat een doortrekkie zien eind mei/begin juni. In het kader van de verspreidingsdynamiek en verplaatsingen is het zaak om op halsbanden en poottringen te letten. Zulke vogels kunnen gemeld worden op www.geese.org (zie ook Voslamber 2010). Alle Canadese Ganzen mogen in Nederland jaarrond geschoten worden. In het seizoen 2007/08 werden er 4768 geschoten, een verdubbeling ten opzichte van de 2041 in 2005/06. Het accent ligt daarbij op West-Brabant, het Groene Hart en Oost Zeeuws-Vlaanderen (Montizaan & Siebenga 2010). In aangrenzend Vlaanderen worden geregeld groepen Canadezen afgemaakt tijdens de nazomerrui; in 2010 ging het om tenminste 1785 ex. (Adriaens *et al.* 2010).

BRANDGANS *Branta leucopsis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 6820

Schatting populatie: ?

Volledigheid: 71-90%, telling in de noordelijke Delta onvolledig maar wel mooie steekproef; ook elders hiaten

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

Ondanks het onvolledige beeld is het duidelijk dat de Nederlandse broedpopulatie in 2009 wederom gegroeid is, al zijn er tekenen dat het groeitempo afvlakt. De verspreidingskaart in het vorige broedvogelrapport bevatte vooral in Zeeland helaas wat onvolledigheden. Het nu gepresenteerde overzicht geeft alle aan SOVON gemelde broedlocaties weer. De kern van de verspreiding ligt in de Delta, waar circa driekwart van de Nederlandse populatie broedt en het aantal vestigingen nog altijd toeneemt. De grootste kolonie was wederom die op de Slijkplaat in het Haringvliet, waar 1518 broedparen werden geteld (R. Strucker, P. Wolf, S. Lilipaly, M. Hoekstein). Andere gebieden in de Delta met meer dan 250 paren waren de Scheelhoekeilanden (578; R. Strucker e.a.), de Middelpaten in het Veerse Meer (411; A. Hannewijk), krib Midden-Hellegat (393; R. Strucker e.a.), Noordplaat Volkerak (928; R. Strucker e.a.) en Spuitkop Markiezaat (583; R. Teixeira). Met een totaal van zo'n 2400 paren was het Haringvliet wederom het belangrijkste bekken. Voor het eerst in jaren werd echter geen substantiële populatiegroei vastgesteld. Hetzelfde geldt al enkele jaren voor het Markiezaat. De aantallen in het Volkerakmeer namen echter met meer dan 25% toe. De kolonie op de Middelpaten is niet jaarlijks geteld, maar verviervoudigde tussen 2005 en 2009.

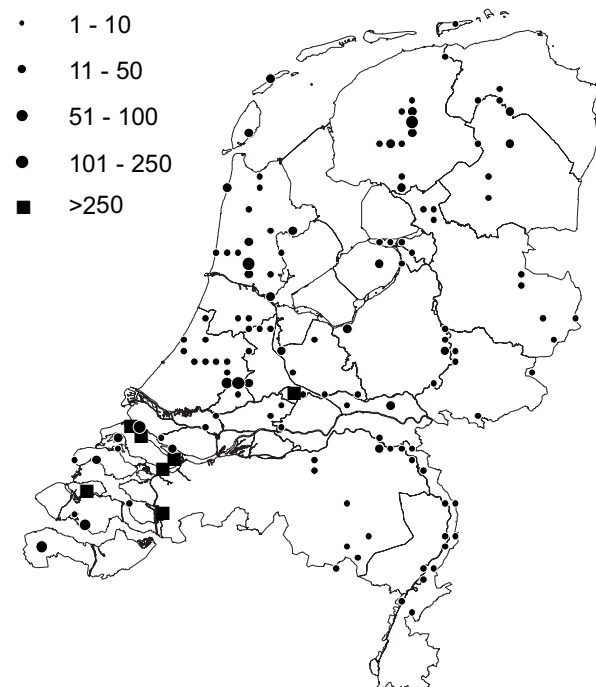
Ook buiten de Delta zijn inmiddels gebieden met meer dan 100 broedparen te vinden, namelijk de Oude Venen Fr (128; R. Kleefstra), het Wormer- en Jisperveld NH (minimaal 215, mogelijk onvolledig; C. Scharringa), Stuweiland Hagestein bij Vianen Ut (276; W. Stoopendaal) en de Reeuwijkse Plassen ZH (minimaal 200; SBB, H. v. Gasteren). In het faunabeheerplan van de Provincie Noord-Holland worden, zonder specificatie, ook het Zwanenwater, Castricum en het Alkmaardermeer genoemd als locaties waar meer dan 200 paren broeden. Voor het Zwanenwater geven Haas & van Lunsen (2010) echter een maximum van 56 paren in 2008 op en een kleine terugval naar 48 paar in 2009. Visbeen & Scharringa (2010) schetsen een helder beeld van de huidige kennis in Noord-Holland.

Dat de Nederlandse Brandganzen inmiddels op eigen kracht een populatie op peil houden, staat buiten kijf. Voorts staat vast dat veel Nederlandse broedvogels afstammelingen zijn van wilde populaties elders (vooral uit het Oostzee-gebied broedvogels; van der Jeugd *et al.* 2009), op grond waarvan ze in de provinciale faunabeheerplannen en andere beleidsdocumenten veelal niet als exoten worden beschouwd (zie o.a. Lensink *et al.* 2010). Daarnaast is er nog steeds enige input van tamme, geleewiekte vogels uit kinderboerderijen, watervogelcollecties e.d., waarvan de vrijvliegende jongen de populatie versterken. Ongetwijfeld worden niet

alle locaties waar dit plaatsvindt gemeld, maar deze informatie is wel degelijk van belang en dus welkom.

Door de landbouw aangekaarte problemen met foeragerende Brandganzen in voorjaar en zomer hebben in enkele provincies geleid tot het verlenen van afschotvergunningen ter voorkoming van landbouwschade in het zomerhalfjaar. In het seizoen 2007/08 werden 2382 Brandganzen geschoten, waarvan 1718 in Zuid-Holland (Montizaan & Siebenga 2010). Helaas ontbreken juist in Zuid-Holland gegevens van een aantal WBE's, onder meer die van de in dit kader relevante Hoekse Waard (Montizaan & Siebenga 2010). Het werkelijke aantal afgeschoten Brandganzen zal derhalve nog wat hoger kunnen liggen. Vanwege de vermeende niet-natuurlijke afkomst van de vogels is bestrijding van broedende Brandganzen in grote delen van de provincie Noord-Holland toegestaan, met uitzondering van de kleine populatie op Texel, die als natuurlijk wordt beschouwd. De provincie Zuid-Holland heeft onlangs een streefstand van 2600 paren vastgesteld en gaat ervan uit dat de gehele populatie een niet-natuurlijke achtergrond heeft (www.zuid-holland.nl/overzicht, zoek op trefwoord reguleren ganzenpopulatie).

In een recent onderzoeksrapport over de weidevogel-populaties in het Wormer- en Jisperveld werd gesteld

Figuur 6.10. Brandganzen. Broedverspreiding in 2009. / Barnacle Goose. Breeding distribution in 2009.

dat de korte vegetaties die de grazende Brandganzen in voorjaar en zomer creëren slecht uitpakken voor weide-

vogels, die onvoldoende dekking voor hun nest zouden vinden (Kleijn *et al.* 2009).

CASARCA *Tadorna ferruginea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 8

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, deel meldingen heeft betrekking op overzomerende paren

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Het stabiele en vrij lage aantal meldingen van broedvogels de laatste jaren staat in contrast met de grote en groeiende nazomerpopulatie. In 2009 werden 8 paartjes bekend waarvan 7 zonder duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval (Drentsche Aa Dr, Beltrum Gl, Oostvaardersplassen Fl, Bovenmeent Hilversum NH, Eempolders Ut, Bergambacht ZH en Slikken van Flakkee ZH). Het enige zekere broedgeval vond plaats in de Eendenkooi Bakkerswaal, Lekkerkerk ZH, waar een paar met kleine jongen verbleef (H. Zantinge). In 1998-2000 werd de Nederlandse broedpopulatie geschat op 5-20 paren; ondanks het intensieve onderzoek

werden slechts 7 zekere broedgevallen gevonden. In 2003-09 werden 4-9 paren per jaar bekend (totaal 39) met in totaal 8 zekere broedgevallen. Deze aantallen vallen in het niet bij de nazomerpopulatie in ons land, met bijvoorbeeld op het Eemmeer NH/Ut in juli 2008 en juli 2009 maximaal resp. 520 en 540 vogels (R. van Beusekom). Sinds enkele jaren zijn in de nazomer ook in andere gebieden concentraties aanwezig, zoals in het Lauwersmeer Gr (40 op 22 augustus 2009; R. Wijering) en de Vreugderijkerwaard bij Zwolle en de verder stroomafwaarts gelegen IJsselmonding in het Ketelmeer Ov (35 op 4 augustus 2009; P. Julsing).

SMIENT *Anas penelope*

Rode Lijst: nee

Geteld: 10 (42)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, volledigheid regionaal variabel, belangrijk deel van meldingen heeft betrekking op overzomerende vogels

Natura 2000: nee

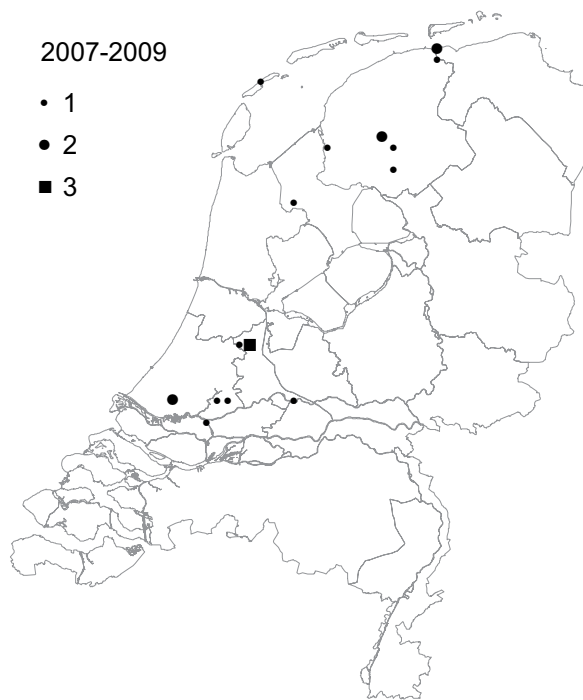
Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / ?

Er werden 42 gevallen bekend maar slechts op vijf locaties werd gedrag vertoond dat op daadwerkelijk broeden wees. Nestindicatief gedrag werd waargenomen in de Bandpolder bij het Lauwersmeer (J. Postma), de Groene Jonker bij Zevenhoven ZH (D. Verheul) en op twee plaatsen in de Krimpenerwaard ZH (R. Terlouw, V. de Boer). Een paar met jongen werd gemeld van de Akerdijkse Plassen ZH (R. Verbeek).

In de overige vijf gevallen met een relatief hoge broedcode ging het om territoriale, vaak baltsende, paren in het broedseizoen. Zekere en waarschijnlijke broedgevallen werden in 2007-09 met name gemeld uit Friesland, Zuid-Holland en Utrecht.

2007-2009

- 1
- 2
- 3

Figuur 6.11. Smient. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum aantal per atlasblok, alleen meldingen van waarschijnlijke en zekere broedgevallen met minimaal broedcode 4). / Eurasian Wigeon. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square; probable and confirmed breeding records).

PIJLSTAART *Anas acuta*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 3 (5)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, geen gegevens uit bijv. Ketelmeer

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / ?

Ook 2009 was een mager jaar voor de Pijlstaart. Het enige zekere broedgeval werd vastgesteld op de Terschellinger Boschplaat, waar op 6 juni bij de Eerste Duintjes een vrouwtje van een nest met 8 eieren vloog (R.L. Vogel). In de Scherpenissepolder bij Scherpenisse Z1 waren 2 paren aanwezig zonder aanwijzingen voor broedgevallen (R.

Teixeira), in de overige gevallen ging het om solitaire vogels in geschikte habitat. Hoewel dit beeld ongetwijfeld niet volledig is, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het de Pijlstaart als broedvogel in Nederland niet voor de wind gaat.

KROONEEND *Netta rufina*

Rode Lijst: nee

Geteld: 350

Schatting populatie: 360-420

Volledigheid: >90%, belangrijkste gebieden volledig
Wolderwijd & Nuldernauw en Reeuwijkse Plassen

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

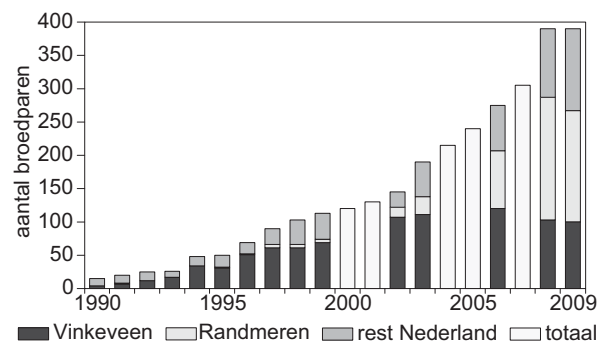
en simultaan geteld; minder volledige tellingen van

Na een gestage toename sinds de eeuwwisseling lijken de aantallen Krooneenden in ons land recent te stabiliseren. Het aantal broedparen passeerde in 2009, net als in 2008, de grens van 350. Een ongelooflijk luxueuze situatie vergeleken met de 6-15 paren rond 1990!

Het overgrote deel van de Krooneenden broedt rond het IJsselmeer/Markermeer en in het Utrechts-Hollands plassengebied, met kleinere aantallen in de infiltratiegebieden van de Zuid-Hollandse duinen. De belangrijkste broedgebieden blijven de Vinkeveense Plassen Ut (2009: 100 paren; S. Dirksen), waar de stand de laatste jaren vrij stabiel is, en de Randmeren.

Het laatste gebied is inmiddels de belangrijkste regio geworden. Door gericht onderzoek werden op het Veluwemeer en het Drontermeer resp. 134 en 21 paren gevonden (M. Jansen, R. Foppen). Succesvolle broedgevallen bleken echter schaars, op het Veluwemeer werden slechts 9 vrouwtjes met jongen gezien (2008: 17) en op het Drontermeer 5 (2008: 9). Er werd genesteld op eilandjes met een ondiepe randzone met een volledige kranswierbedekking (Jansen 2009). Elders langs de Randmeren werden nog eens 14 paren gemeld.

De aantallen in Meijendel en Berkheide ZH vielen met 32 paren hoger uit dan de voorgaande twee jaren, toen in beide jaren 22 paren werden gemeld. Vóór 2004 was de soort slechts een onregelmatig broedvogel in dit gebied en in 2005-06 ging het maar om 3 paren (telgroep Meijendel en Berkheide).

Figuur 6.12. Krooneend. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990 in de Vinkeveense Plassen (S. Dirksen, J. van der Winden), de Randmeren (R. Foppen, S. Deuzeman, M. Jansen e.a.) en overig Nederland. / Red-crested Pochard. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

Elders waren meerdere paren aanwezig op de Reeuwijkse Plassen ZH (10; H. van Gasteren), het IJmeer bij Amsterdam NH (9; N. Zijlmans) en de Makkumer Zuidwaard Fr (5; M. Versluys). Er werd succesvol gebroed bij Blauwe Stad, Winschoten Gr. (A. Boven), Harderbos (2; E. van de Water), bij Valkenburg ZH (R. Strijker) en de Leidsche Hout ZH (M. Kolkman). Losse paren werden verspreid over het land gemeld.

WITOOGEEND *Aythya nyroca*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3 (4) Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Het aantal gemelde Witoogeenden schommelt nogal de laatste jaren. Werd er in 2008 slechts één paar gemeld, in 2009 waren dat er liefst 4. Tweemaal was er zelfs sprake van een succesvol broedgeval. Voor het laatste succesvolle Nederlandse broedgeval moesten we terug naar 1989 (Strabrechtse Heide NB).

In het Drontermeer GI/Fl was vanaf 7 mei een mannetje aanwezig, in eerst instantie baltsend met een vrouwtje Tafeleend. Vanaf 25 mei kreeg het mannetje gezelschap van een vrouwtje Witoogeend, hetgeen resulteerde in een broedgeval. Op 12 augustus werd een bijna vliegvlug jong gezien (M. Jansen, R. Foppen).

Het tweede succesvolle broedgeval vond plaats in de Nieuwkoopse Plassen ZH; hier werd op 31 juli een vrouwtje Witoogeend gezien met een jong van circa één week oud (M. Lok, F. van Olphen).

Naast de beide broedgevallen verbleef er een baltsend paar in Terra Nova bij Loenen NH op 8 juni. Net als in het Drontermeer was ook op deze locatie het mannetje al ruim een maand aanwezig, voordat er een vrouwtje bij kwam (R. Foppen). Bij Wierden Ov hield zich tussen 11 mei en 26 juni een ongeringd mannetje op (B. Hulsebos).

EIDER *Somateria mollissima*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3506 Schatting populatie: 4300-5000

Volledigheid: 71-90%, geen gegevens van Rottumerplaat en Rottumeroog en onvolledige tellingen Groninger Waddenkust. Grootte van de kleine populatie in Delta onduidelijk.

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

De Eider is een lastige soort om goed te tellen. In het Waddengebied, dat het leeuwendeel van de populatie huisvest, broeden ze wijd verspreid in ruig begroeid terrein; de inventarisatieperikelen worden nog vergroot doordat Eiders geen territoriaal gedrag kennen en geen echte paarband aangaan (de Boer *et al.* 2007). Omdat daardoor een gebiedsdekkende telling van nesten of paren niet mogelijk is, hebben Duiven & Zuidewind (1995) een specifieke telmethode ontwikkeld. Bij deze *gedifferentieerde telling* worden bij hoogwater de mannetjes en vrouwtjes afzonderlijk geteld met opsplitsing naar leeftijd. Hieruit wordt het aantal broedende vrouwtjes berekend, waarbij wordt uitgegaan van een gelijke sexratio conform Swennen *et al.* (1979).

In de praktijk blijkt dat in tenminste een deel van de gebieden niet meer te kloppen. Zo is op Vlieland, Ameland en recent ook Schiermonnikoog het aandeel mannetjes duidelijk hoger. Daarom is een nieuwe methode bedacht, de zogenaamde *vrouwtjestelling* gericht op de vrouwtjes Eiders (Kats 2007). Aangenomen wordt dat rond 1 april de presentie van vrouwtjes rond de broedgebieden het hoogst is. Door het aantal getelde vrouwtjes rond de broedgebieden (vooral op open water) op 1 mei te verminderen met het getelde aantal rond 1 april wordt het aantal broedende vrouwtjes oftewel de broedpopulatie verkregen (de Jong & Smit *in*: de Boer *et al.* 2007). Hierbij wordt ervan uitgegaan dat broedende vrouwtjes begin april al rond de nestlocatie te vinden zijn, terwijl ze op 1 mei daadwerkelijk broeden en derhalve niet meer bij tellingen van rond de broed-

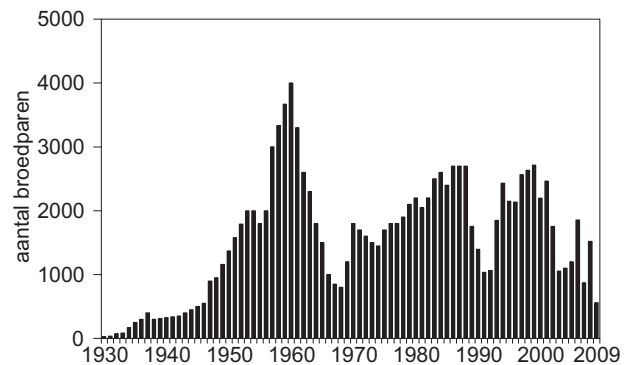
plaats verblijvende groepen Eiders opgemerkt worden. Om het broedsucces van Eiders te kunnen meten is het noodzakelijk broedpopulaties op eiland- of deelgebiedniveau te kunnen vaststellen. Eiders met uitgekomen jongen kunnen immers aanzienlijke afstanden zwemend afleggen.

De resultaten in 2009 wijzen op een behoorlijke teruggang op Schiermonnikoog (806 paren tegen gemiddeld 2317 in 2000-06) en de duinen van Vlieland (560 tegen gem. 1557 in 2000-08). Op de Boschplaat van Terschelling werden 1357 paren geteld maar ontbreekt recent goed vergelijkingsmateriaal. Op Texel is de laatste jaren sprake van een bescheiden toename, ditmaal werden 238 paren geteld (max. 145 in 2006-08). Op Griend (46 paren) liep de stand wat terug (2004-08 69-92), terwijl van Rottumerplaat en -oog (in 2008 samen nog goed voor 1223 paren) geen gegevens werden ontvangen. Langs de Groninger Noordkust broeden vermoedelijk 30-50 paren, terwijl langs de Friese Waddenkust slechts 1 paar werd gemeld. Het is niet altijd bekend in hoeverre de tellingen conform de nu als standaard aangewezen methode hebben plaatsgevonden. Meer aandacht voor een correcte telmethode is op zijn plaats.

Onderzoek naar het broedsucces op de Waddeneilanden in 2008 (de cijfers voor 2009 zijn nog niet beschikbaar) wees op grote lokale verschillen. Opvallend genoeg produceren kleine populaties relatief veel jongen. Zo telde Texel gemiddeld 1,21 jong per paar op een totaal van 134 paren, terwijl op Griend 1,11 jong per paar

groot werd op 90 paren. De grootste populatie in de steekproef, 1519 paren op Vlieland, kwam slechts op 0,05 jong per paar uit (Waddenmeetnet Reproductie). Al met al blijkt de Nederlandse Waddenpopulatie een terugval te vertonen. Dat maakt het des te belangrijker om de Eiders nog beter te gaan volgen.

Buiten het Waddengebied werden 2 zekere paren gemeld op Neeltje Jans ZI (M. Hoekstein) en op de Maasvlakte ZH, waar op 3 juni 3 vrouwtjes met halfwas jongen rondzwommen in de Europahaven (R. Geene). In beide gebieden nestelen waarschijnlijk meer Eiders.

Figuur 6.13. Eider. Reconstructie broedpopulatie Vlieland (Kats et al. 2007, P. de Boer, C. Zuhorn). / Common Eider. Reconstructed breeding population at the Wadden Island of Vlieland.

BRILDUIKER *Bucephala clangula*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 2 (4) Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, zeldzaamheid lijkt reëel, langs IJssel wellicht paren gemist?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / - -

Na enige jaren zonder duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval waren er in 2009 op twee locaties succesvolle broedgevallen.

In het gebied Heerderstrand bij Heerde GI werd op 28 mei een vrouwtje met 8 pulli gezien. De vogels hebben waarschijnlijk gebroed in een nabijgelegen beukenvak met geschikte hopen. Op dezelfde locatie werd op 24 mei nog een tweede vrouwtje gezien (W. van den Bergh). De noordoostelijke Veluwe en het aangrenzende IJsseldal vormt traditioneel het belangrijkste broedgebied van de Brilduiker in ons land. Een tweede succesvol broedgeval vond plaats in de Engbertsdijksvenen Ov; hier werd op 22 juni een vrouwtje met 6 kleine jongen waargenomen (H. Hazelhorst). Gedurende het hele voorjaar wa-

ren er op deze locatie meerdere Brilduikers aanwezig. Een opvallende locatie, aangezien hoogveengebieden tot nu toe niet of nauwelijks als broedplaats gebruikt werden.

In de Amsterdamse Waterleidingduinen NH (H. Vader) en Polder Maltha, Biesbosch NB (J. Dijkhuizen) verbleven paren tot diep in het voorjaar in een beperkt gebied. Broeden kon evenwel niet worden aangetoond.

Voorts werd in de driehoek Heerde-Epe-Oene GI eind april (vóór de datumgrens, niet voldoende voor een territorium) op drie locaties territoriaal gedrag waargenomen. Het betrof in totaal 4 paren, waarvan de mannetjes riepen (J. Schoppers).

MIDDELSTE ZAAGBEK *Mergus serrator*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 47 (54) Schatting populatie: 55-80

Volledigheid: 71-90%, sinds 2006 worden in belangrijke gebieden zoals Grevelingen ook nestindicerende vogels geteld en niet alleen vrouwtjes met jongen.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Het aantal in Nederland broedende Middelste Zaagbekken week nauwelijks af van dat in 2008. Pakweg de helft van de Nederlandse populatie nestelt in het Grevelingenbekken, waar ondanks de toegenomen predatie geen afname werd vastgesteld. Met 16 paren (waarvan minstens 5 met jongen) was de Hompelvoet weer het belangrijkste broedgebied (K. de Kraker). Op eilanden elders in het Grevelingenmeer werden nog

eens 10 paren gemeld, waarvan 8 met jongen (K. de Kraker, M. Hoekstein)

Bij een grootschalige kartering op Voornes Duin werden ten noordwesten van de Haringvliet 3 paren vastgesteld, maar geen nesten of jongen ontdekt (Klemann 2010). De afgelopen jaren is de soort hier niet onderzocht. In het Haringvliet vormt de Slijkplaat al enige jaren de belangrijkste broedplaats. In 2009 werden 3

nestelende vrouwen ontdekt terwijl er mogelijk nog 4 andere paren verbleven (R. Strucker, P. Wolf, S. Lilipaly, M. Hoekstein). De 5 km verderop gelegen eilanden voor de Scheelhoek herbergden minimaal 1 paar (nestvondst), mogelijk 2 (R. Strucker e.a.), terwijl bij de Beninger Slikken 2 paren met jongen werden gezien (D. Visser) en mogelijk ook op de Korendijkse Slikken en Ventjagersplaten werd gebroed (P. Groeneweg, R. Strucker, P. Wolf e.a.).

Na Grevelingenmeer en Haringvliet is het Veerse Meer het derde Deltabekken waar de soort jaarlijks tot broeden komt. Bij een kartering van het hele bekken werden 10 paren geteld, waaronder een vrouw met jongen bij de Middelplaten en een vrouw met afleidingsgedrag bij het Aardbeieneiland (Hoekstein *et al.* 2009). Buiten het Deltagebied werden alleen 2 paren vastgesteld op Griend (D. Lutterop). Een uitbreiding van de Waddenpopulatie lijkt nog niet aan de orde.

ROSSE STEKELSTAART *Oxyura jamaicensis*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 10 (13) Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Volledigheid: onbekend, bekende gebieden (deels) geteld (Markiezaat NB, Vogelplas Starrevaart ZH), elders losse meldingen

Het Markiezaatsmeer NB is de laatste jaren de belangrijkste broedplaats van deze exoot. Hier werden 5 (baltsende) paren gemeld, waarvan er 1 kleine jongen had (schatting 5-8 paren; R. Teixeira, R. Froom). Verrassend waren de 2 zekere broedparen bij het Rietland in het Drontermeer FL (M. Jansen). Bij de bekende broedplaats op de Starrevaart ZH vond minstens 1 zeker broedgeval plaats (E. van Winden). Het broedsucces is hier al jaren laag, waarschijnlijk worden de pullen gepredeerd door roofvissen (S. Schilperoort). De Aalkeet-Binnenpolder bij Vlaardingen ZH herbergde 1 paar dat met zekerheid tot broeden kwam en er broedde mogelijk een tweede paar (A. van der Giessen). Overzomerende paren zonder specifieke aanwijzingen voor een broedgeval waren ook te vinden in de Lepelaarplassen FL (G. Boomhouwer) en op de Dobbeplass bij Delft ZH (A. Joon). Voorts werden op 12, vooral in Zuid-Holland en

Flevoland gesitueerde, locaties voor korte of langere tijd een of meerdere (vaak ook baltsende) mannetjes gezien.

Solitaire mannen pappen bij gebrek aan vrouwtjes van de eigen soort regelmatig aan met andere eenden, in 2009 bijv. met een jonge Wilde Eend in het Harderbroek FL (R. Jonkvorst), een vrouw Kuifeend met pullen bij De Lier ZH (G. Beerder) en een Tafeleend in Voornes Duin ZH (M. Klemann).

In Groot-Brittannië - waar de grootste Europese broedpopulatie huist - is de Rosse Stekelstaart tengevolge van het op het behoud van de nauwe verwante Witkopeend gericht restrictieve beleid sinds 2005 sterk afgenomen: de huidige populatie is terug op het niveau van vóór de grote toename, die zo'n 35 jaar geleden een aanvang nam (Henderson 2009).

6.5. Roofvogels tot en met Kraanvogel

ZWARTE WOUW *Milvus migrans*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: 1

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

Net ten zuiden van Maastricht Lb vond een succesvol broedgeval plaats dat beschreven is door Voskamp & Don (2009). Het paar, waarvan het vrouwtje vermoedelijk in het tweede kalenderjaar was (nauwelijks gevorkte staart, relatief korte vleugels, lichte buik), was vanaf 24 april of iets eerder aanwezig en sleepte op 4 mei met nestmateriaal. Het nest op 18 m hoogte in een ratelpopulier bevatte twee jongen die op 15 juli werden geringd en half augustus voor het laatst in de omgeving werden gezien. In het gebied verbleven ook in voorgaande jaren regelmatig Zwarte Wouwen, waarbij de aanwezigheid van een nabije kolonie Blauwe Reigers

op Belgisch gebied (waar vaak gefoerageerd werd) niet zonder betekenis leek te zijn. Het betekende het tweede succesvolle Nederlandse broedgeval (eerste in 1996, Bussloo Gl). Inmiddels worden vrijwel jaarlijks broedpogingen in Nederland of net over de Belgisch-Duitse grens vastgeteld; de meeste pogingen worden niet doorgezet of mislukken. In België neemt de soort in het zuiden van Wallonië toe, zijn de kleine aantallen langs de oostgrens stabiel en blijft de soort in Vlaanderen een onregelmatige broedvogel (Vermeersch & Anselin 2009, Voskamp & Don 2009).

ZEEAREND *Haliaeetus albicilla*

Rode Lijst: nee

Geteld: 2 Schatting populatie: 2

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

In 2009 nestelde voor het vierde achtereenvolgende jaar een paar in de Oostvaardersplassen Fl. Het broedgeval wordt uitgebreid beschreven door De Roder & Bijlsma (2009). De vogels brachten een 50 cm dikke laag verse takken aan op het ook in 2008 gebruikte nest, in een wilg, nog geen 9 m boven de grond. De eileg moet op 28 februari zijn begonnen, bijna een maand eerder dan in het eerste jaar van broeden (26 maart). Dit is een gevolg van toenemende broedervaring van het paar (vrouwtje in 2009 in zevende kalenderjaar, mannetje nog ouder maar precieze leeftijd onbekend). De 2 eieren leverden 1 uitvliegend jong op dat op 14 mei werd geringd. De toen gevonden prooiresten op het nest (11 Meerkoeten, 2 Grauwe Ganzen, 2 karpers)

wijken niet af van die in vorige jaren. Gekleuringde jonge Zeearenden uit 2007-09 zijn inmiddels op verschillende plekken binnen Nederland gezien (max. 125 km) terwijl een in 2008 geringd mannetje op 380 km afstand werd gesignaleerd in Schleswig-Holstein in Noord-Duitsland.

Nieuwe broedgevallen lijken in Nederland aanstaande, gezien de aanwezigheid van Zeearenden in de broedtijd op geschikt ogende locaties. Een paar dat in het Lauwersmeer rondhing en aan nestbouw begon (zonder door te zetten, wat gebruikelijk is voor nog niet broedende, onervaren paren) deed de hoop op een toekomstige tweede broedplaats opvlammen.

BRUINE KIEKENDIEF *Circus aeruginosus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 711 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

Volledigheid: 40-70%, onvoldoende informatie uit delen van het Waddengebied, Noord-Holland (o.a. Wieringermeer, Wormer- en Jisperveld) en Noordelijke Delta (Haringvliet), maar landelijke steekproef voldoende

In het broedseizoen 2009, dat voorafging aan het Jaar van de Bruine Kiekendief, was er een kleine toename ten opzichte van 2008. De rond de eeuwwisseling ingezette forse afname met bijna 30% lijkt hiermee (tijdelijk?) tot staan gebracht te zijn.

Het voorkomen is anno 2009 een West- en Noord-Nederlandse aangelegenheid, met concentraties in het Deltagebied, de Waddeneilanden en laagveenmoerassen. Op de zandgronden is de soort inmiddels zo goed als verdwenen, terwijl het voorkomen in het oostelijke rivierengebied en het IJsseldal marginaal is. Het 'Jaar van' in 2010 zal een preciezer licht werpen op het huidige voorkomen en de aantallen buiten de jaarlijks onderzochte gebieden.

Het broedseizoen van 2009 begon, net als in 2008, met een gemiddelde eileg op 24 april relatief vroeg. De gemiddelde legselgrootte was normaal, de broedselgrootte aan de lage kant, wat gezien de lage veldmuizenstand te verwachten was (Bijlsma 2010).

Op de Waddeneilanden bleven de aantallen in 2009 ten opzichte van 2008 min of meer stabiel. Terschelling is hier het belangrijkste broedgebied met 50 paren in 2009 (2008: 53), gevolgd door de duinen van Ameland (27; 2008: 30) en de Texelse Duinen (24; 2008: 21). In het Lauwersmeer vormden de 20 gevonden paren een voor de huidige tijd normaal aantal. De aantallen bleven hier de afgelopen 10 jaar stabiel in sommige delen, terwijl ze elders afnamen of zelfs verdwenen, zoals op de Zoutkamperplaat waar een relatie met de intensieve jaarrondbegrazing voor de hand ligt (Kleefstra & de Boer 2009).

De aantallen in het belangrijke en goed onderzochte Oost-Zeeuws-Vlaanderen namen in 2009 verder af, de soort is hier de laatste vijf jaar op zijn retour. In 2009

werden *c.* 30 paren gemeld, tegen 35-40 in 2008. Deze ontwikkeling speelt zich vooralsnog vooral binnendijs af en wordt mogelijk in de hand gewerkt door grootschalige bestrijding van Grauwe Ganzen. De bestrijdingsacties, gericht op het verhinderen van succesvolle nesten, vinden grotendeels plaats in maart-april, de periode dat Bruine Kiekendieven een broedplaats uitkiezen en met de eileg beginnen. Juist in deze fase zijn ze erg verstoringsgevoelig. De opkomst van vossen in de regio vanaf 2007 doet er nog een schepje bovenop. Het nestsucces is inmiddels gedaald tot rond de 50%, terwijl dit begin deze eeuw nog meer dan 80% bedroeg. In hoeverre de recente afname in het buitendijs gelegen Saeftinghe structureel gaat uitpakken, zullen de komende jaren uitwijzen. In 2009 werden hier 28 paren vastgesteld, tegen 35-40 in 2008. In de voorafgaande vijf jaar nam de soort in dit gebied nog in aantal toe (Castelijns *et al.* 2010).

Elders komen wisselende berichten uit goed onderzochte gebieden. Zo nam de Bruine Kiekendief flink af in het Zwanenwater NH, hier werd in 2009 slechts 1 paar vastgesteld tegen 7 in 2000.

Lokaal en in weerwil van de negatieve landelijke trend blijven de aantallen stabiel of nemen ze iets toe. Voorbeelden zijn de Boezems van Kinderdijk ZH (2004-08: 5 paren, 2009: 6), de Nieuwkoopse Plassen ZH (2004-08: 6-7, 2009: 8) en Rottumerplaat Gr (2004-08: 2-5, 2009: 5). Landelijk leggen deze positieve uitzonderingen echter weinig gewicht in de schaal.

De afname van de Bruine Kiekendief blijft niet beperkt tot Nederland. Zo is de stand in Vlaanderen inmiddels teruggelopen van 90 paren in 2007 naar 75 in 2009 (Anselin 2010).

BLAUWE KIEKENDIEF *Circus cyaneus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Natura 2000: ja

Geteld: 22 Schatting populatie: 22

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Volledigheid: >95%, volledig geteld met speciale aandacht voor het Waddengebied

In 2009 is de soort volledig onderzocht en werden slechts 22 broedparen vastgesteld; in 2008 waren dat er nog 34. De soort is sinds medio jaren negentig vrijwel jaarlijks afgenomen en stevent als de trendlijn kan worden doorgetrokken af op complete verdwijning uit Nederland.

Het voorkomen is sterk geconcentreerd op de Waddeneilanden, met bolwerkjes op Terschelling (6 territoria)

en Texel (8). Op Terschelling nam het aantal ten opzichte van het voorgaande jaar af (-2), net als op Texel (-3). Op Ameland, waar in 2008 nog 5 territoria werden vastgesteld, bleek de Blauwe Kiekendief in 2009 voor het eerst afwezig. Het eiland is vanaf de vestiging in 1940 jaarlijks bewoond geweest (zie ook Bijlsma *et al.* 2001). Vlieland en Schiermonnikoog herbergden in 2009 resp. 1 en 2 territoria (resp. 1 en 4 in 2008).

Buiten de Waddeneilanden vormen de Oostvaardersplassen FI het enige gebied waar jaarlijks territoria worden gemeld: 2 in 2009, hetzelfde aantal als in de drie voorgaande jaren. De indruk is dat deze vogels jaarlijks tot nestbouw overgaan maar nooit jongen weten groot te brengen (F. de Roder, W. Schipper). Verder waren er in 2009 meldingen van territoria van het vasteland in de Marnewaard Gr (paar bracht 2 jongen groot; R. Cazemier), in de Westpolder Gr (broedpoging; B. Koks, Werkgroep Grauwe Kiekendief) en in Flevoland (broedpoging; B. Koks, Werkgroep Grauwe Kiekendief). De meest nabijgelegen populatie op de Duitse Waddeneilanden (34 territoria in 2009) kende

lange tijd nog een opgaande lijn maar vertoont een licht neergaande trend over het laatste decennium (Dierschke 2008, Dierschke *et al.* 2010, de Boer *et al. in press*). Ecologisch populatieonderzoek aan Blauwe Kiekendieven op de Waddeneilanden suggereert dat (beschikbaarheid van) het stapelvoedsel (konijn, woelmuizen) in de broedtijd een beperkende factor is, al zou de gemeten reproductie voldoende moeten zijn om de populatie in stand te houden. Dit geeft aan dat de overleving te laag is en wellicht afgenomen. Kleuringonderzoek toont aan dat de meeste broedvogels van de Waddeneilanden elders overwinteren, waar exact is niet bekend. Kennis hieromtrent is dringend nodig (de Boer *et al. in press*).

GRAUWE KIEKENDIEF *Circus pygargus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

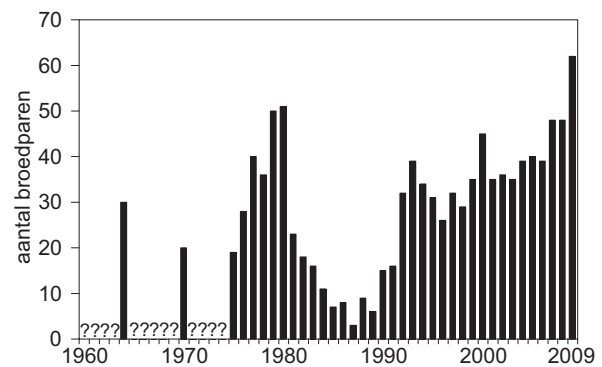
Geteld: 62 Schatting populatie: 62

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

De Werkgroep Grauwe Kiekendief telde in Groningen 52 paren, een record. Dat is een aantal dat in de afgelopen 25 jaar in heel Nederland nooit is vastgesteld! Los van het Groningse bolwerk trof de werkgroep broedparen aan in de Drentse Veenkoloniën (1), bij Kollum Fr (1) en in Flevoland (4). Bijzonder waren de in totaal 4 nestvondsten op de kwelders van Noord-Friesland. Op deze locatie, qua biotoop zo afwijkend van de huidige Nederlandse broedplekken (vrijwel uitsluitend in akkerland), kwam de soort voor zover bekend nooit eerder tot broeden, al zijn er oude juniwaarnemingen bekend (1953, echter toegeschreven aan vogels van de Waddeneilanden; van der Ploeg *et al.* 1976). Het totaal voor Nederland komt daarmee op 62, waarmee deze schitterende roofvogel een ware comeback heeft gemaakt vanaf het dieptepunt eind jaren tachtig, toen het om minder dan een handvol ging. Destijds zag het er naar uit dat hij binnen enkele jaren zou uitsterven! Een wereld aan informatie over de Grauwe Kiekendief, met ook veel informatie van buiten het broedseizoen, is te vinden op de website van de werkgroep (www.werkgroepgrauwekiekendief.nl).

Figuur 6.14. Grauwe Kiekendief. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1960 (Werkgroep Grauwe Kiekendief). / Montagu's Harrier. Dutch breeding population (pairs) since 1960.

SLECHTVALK *Falco peregrinus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 69 Schatting populatie: 70-75

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

In 2009 waren tenminste 69 territoriale paren in ons land aanwezig (Werkgroep Slechtvalk Nederland, P. van Geneijgen). Hoewel nog niet alle gegevens compleet zijn, is al wel duidelijk dat de populatie in vier jaar tijd verdubbelde (2006-08: 34, 41 resp. 50 territo-

ria). In vrijwel alle provincies die al in 2008 bezet waren, nam het aantal territoria toe, met de meeste nieuwe paren in Gelderland (11; 2008: 5) en Zuid-Holland (8; 2008: 5). Andere opnieuw bezette provincies waren Noord-Brabant (14; was 12 in 2008), Limburg (11;

was 9), Noord-Holland (7; was 5), Groningen (6; was 4), Zeeland (6 in beide jaren), Overijssel (4; was 3) en Flevoland (1 in beide jaren). Voor het eerst kon ook de provincie Utrecht een paar Slechtvalken verwelkomen op een electriciteitscentrale (niet succesvol), waarmee Friesland en Drenthe de enige provincies zijn die het (nog?) moeten doen zonder broedparen. Er werden 59 jongen geringd (2008: 57) wat gezien de ligging van de broedplaatsen een hele mooie prestatie is en absoluut geen klus voor een ringer met hoogtevrees. Ook in Vlaanderen (incl. regio Brussel) zit de groei er nog steeds in met in 2009 43 broedparen (2008: 35)

waarvan de meeste in de provincie Antwerpen (18) (G. Robbrecht, Fonds voor de Instandhouding van Roofvogels *in* Anselin 2010). De Duitse populatie bedroeg in 2005 naar schatting 810-840 paren met vanaf 1980 een sterk positieve trend (Sudfeldt *et al.* 2009). Slechts een klein deel van de Europese populatie van 12.000-25.000 paren komt in ons land tot broeden (Burfield 2008). Samen met o.a. Zearend neemt de Slechtvalk op Europese schaal overigens een bijzondere positie in aangezien beide soorten een positieve Europese trend laten zien, terwijl het met veel andere roofvogels beduidend minder goed gaat.

KORHOEN *Tetrao tetrix*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 12

Schatting populatie: 12

Volledigheid: >95%, uitgezette vogels (Veluwe) niet in totaal aantal opgenomen

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: -- / ?

Op de Sallandse Heuvelrug Ov werden 12 Korhanen geteld, even veel als in 2008. Het aantal schommelt hier sinds de eeuwwisseling tussen 8 (2002) en 23 (2006). Het wegvangen door de terreinbeherende instantie van een vrouwelijke Havik in 2009 en 2010 leidde tot commotie (Bijlsma & Jansen 2010). Het zou gaan om een Havik gespecialiseerd in predatie op Korhoenders (drie plukresten gevonden), maar het is onduidelijk in hoeverre dit individu herkenbaar was en hoe zeker juist dit individu weggevangen was. Los hiervan zijn er vragen

mogelijk over het nut van predatorbestrijding bij kleine en (vooral door andere oorzaken) kwijnende populaties zoals van het Korhoen (Bijlsma & Jansen 2010). Het is onduidelijk hoe de introductiepoging op de Hoge Veluwe verloopt. Van de in 2007 en 2008 uitgezette vogels werd in 2009 weinig meer gezien (slechts enkele waarnemingen in rubriek op www.korhoender.nl), maar een krantenbericht in De Gelderlander van 24 juli 2009 repte van een tiental nog levende vogels.

PORSELEINHOEN *Porzana porzana*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 137

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, geen gegevens uit o.a. Oostvaardersplassen, elders telling wisselend volledig

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / - -

Ook 2009 lijkt een tamelijk mager jaar te zijn voor het Porseleinhoen, maar door het ontbreken van informatie uit enkele belangrijke kerngebieden is het lastig een goed landelijk beeld te schetsen. Feit is dat het aantal territoria ten opzichte van 2008 in 14 gebieden toenam, in 3 gebieden afnam en in 18 gebieden gelijk bleef. Biesbosch NB en Drentse Aa waren de enige kerngebieden waar in 2009 het hoogste aantal territoria sinds 2000 behaald werd. Met 15-17 territoria vormden De Wieden Ov het belangrijkste (getelde) gebied voor deze soort. Vergeleken met topjaar 2005 (30-35) is het echter aan de magere kant. Opvallende

toenames vergeleken met het voorgaande jaar werden opgemerkt in de Biesbosch (van 7 naar 11 territoria; T. Muusse), de Drentse Aa (van 1 naar 4; B. Dijkstra e.a.) en vooral het Fochteloërveen Fr/Dr (van 0 naar 7; H. Feenstra). Andere gebieden met meer dan 4 territoria waren de Groene Jonker bij Zevenhoven ZH (7; P. van Hoek), het Houtwiel Veenwouden Fr (7; E. van der Laan), Tetjehorn Schildmeer Gr (6; L. Luijten) en het Lauwersmeer (5; Kleefstra & de Boer 2009). Een opvallende daling trad op in de Boezems van Kinderdijk ZH (van 7 naar 2; A. Kooij).

KLEIN WATERHOEN *Porzana parva*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 (5)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig; waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

De meldingen in 2009 kwamen uit Landgoed Zoomland NB (V. Nederpelt) en De Wieden Ov (Natuurmonumenten). In het laatste gebied werden 4 territoria doorgegeven, waarvan 2 in de hoogwaterzone. Deze meldingen zijn (nog) niet doorgegeven aan de CDNA. Wij willen waarnemers oproepen om documentatie (geluidsopnamen) van waarnemingen van deze zeer zeldzame soort ter beoordeling voor te leggen aan de CDNA.

Na het broedseizoen, in augustus, werd in de Groene

Jonker bij Zevenhoven ZH een juveniel Klein Waterhoen waargenomen (K. Janmaat e.a.; aanvaard door de CDNA, Ovaa *et al.* 2010). Alhoewel een intrigerende waarneming, betreft het waarschijnlijk een zwerver. In het gebied waren door de aanwezigheid van verschillende zeldzame soorten in het broedseizoen vrijwel dagelijks vogelaars aanwezig; eventuele aanwijzingen voor een broedgeval zouden waarschijnlijk niet aan de aandacht ontsnapt zijn.

KLEINST WATERHOEN *Porzana pusilla*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen

Geteld: 4 (6)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig, lage trefkans

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

Polder Achteraf bij Tienhoven NH is de enige locatie waar sinds 2005 jaarlijks Kleinst Waterhoenders worden gemeld. In 2009 betrof het 1 territorium. Daarnaast worden jaarlijks op wisselende locaties incidentele meldingen gedaan. Sinds de uitschieter van 10 gemelde territoria in 2005 ligt het aantal jaarlijks in orde grootte 3-6. In 2009 trokken de vogels die zich, na een roepwaarneming op 27 mei, vrijwel dagelijks vanaf 8 juni overdag lieten zien in de Groene Jonker bij Zevenhoven ZH veel bekijks (van der Meer & van der Meer 2009, van der Meer *et al.* 2010). In dit natuurontwikkelingsgebied waren op twee plekken in totaal 3-4 adulte vogels aanwezig en broedde een paar succesvol. Er werden maximaal 5 pulli gezien op 14 juli, met nog 2 pulli op 18 juli. De laatste zichtwaarneming van een volwassen vogel was op 1 augustus. Ook in de Klaas Hennepoelpolder en Veerpolder bij Oegstgeest/Warmond ZH vond een succesvol broedgeval plaats, in een helofytenfilter. Hier vond de eerste melding plaats op 9 juli en werden 4-5 pulli gezien op 24 juli en ook hier werden bijzondere foto's gemaakt van o.a. de kleine zwarte pulli. De laatste waarneming viel op 7 augustus toen het paartje nog werd

vergezeld van 1 pul (C. Matthijsse e.a., VWG Teylingen, van der Meer *et al.* 2010). In de Weerribben Ov zouden 2 roepende Kleinst Waterhoenders zijn gehoord in de nacht van 30 op 31 mei (van der Meer & van der Meer 2009).

Kleinst Waterhoen. Groene Jonker, Zevenhoven ZH, 14 juni 2009 (Arjan Boele)

KWARTELKONING *Crex crex*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 162

Schatting populatie: 170-200

Volledigheid: 71-90%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / - -

Door middel van een tweetal nachtelijke simultaantellingen, in combinatie met aanvullende waarnemingen,

werden er 162 territoria vastgesteld door de 'crextellers'. In vergelijking met 2008 (207) betekent dit een

afname met 22% en daarmee het tweede jaar op rij met een afname. Desondanks kwam het aantal wel hoger uit dan in de drie magere jaren 2004-06, toen er gemiddeld 105 territoria werden vastgesteld.

Landelijk was er een duidelijke tweedeling: hoge aantallen in de drie noordelijke provincies (ruim 2/3 van totaal) en lage in de overige. Drenthe spande de kroon met 70 territoria (43% van totaal). Na 1998 (140) is dit het beste jaar ooit in deze provincie. Het stroomgebied van de Drentsche Aa (24 territoria) en het complex van de Eelder & Peizermeden, Matslootpolder en Polder Leutingewolde (20) boden plaats aan de opvallendste concentraties. In het eerste gebied wordt een groot deel van de beheerde hooilanden (SBB) pas na 1 augustus (of later) gemaaid. In het tweede gebied was in verband met de inrichting voor waterberging een groot areaal hooiland niet gemaaid (SBB/NM). De 29 roepende mannetjes in Groningen werden voor een belangrijk deel gehoord in het Oldambt (19, vooral in tarwe). Ook in Friesland (8) waren de aantallen hoger dan het jaar ervoor. Opvallend was verder het voorkomen in Zuid-Holland met 10 territoria, waarvan 6 in de Oost-Abtspolder (opspuiterrein met grazige vegetatie) bij Rotterdam.

In schril contrast met de hoge aantallen in het noorden en westen van het land staan de lage aantallen in het rivierengebied. Langs de IJssel werden 22 territoria gevonden, vooral ten noorden van Deventer. Dit is een duidelijke afname t.o.v. van de twee goede jaren ervoor (resp. 54 en 76) en vergelijkbaar met de dalja-

ren 2004-06 (15-23). De aantallen langs de Nederrijn en Waal waren dramatisch laag met slechts 2 resp. 3 territoria. De beschikbare habitat langs de drie rivieren week niet duidelijk af van die in voorgaande jaren. Wel kan droogte een rol hebben gespeeld. Als we naar de neerslaggegevens kijken in mei (www.knmi.nl) dan was er in grote delen van Gelderland en Overijssel een neerslagtekort van enkele tientallen mm en in Noord- en West-Nederland een overschot van enkele tientallen mm (zie <http://www.sovon.nl/default.asp?id=301>). Slechts 13 van de 162 territoria (8%) werden vastgesteld in regio's met neerslagtekort. Waarschijnlijk was er door de droogte ten tijde van de aankomst van de Kwartelkoningen (mei en juni) weinig voedsel beschikbaar (slakjes, wormen, spinnen en kevers). Daarnaast kan de droogte hebben geresulteerd in vertraagde of matige vegetatiegroei.

Onderzoek naar de bezetting langs de rivieren bracht aan het licht dat het vegetatietype 'uiterwaardruigte' favoriet is, als de gebieden tenminste niet te vaak overstroomd (hooguit 20 dagen per jaar), min of meer homogeen zijn en een grote oppervlakte aan geschikte habitat kennen (van Weperen 2010).

De beschermingsmaatregelen vonden vooral plaats in Drenthe en langs de IJssel. Dit zijn ook de enige regio's welke vanaf 1997 een positieve trend vertonen, al ging dat dit jaar voor de IJssel dus niet op (Koffijberg & Schoppers 2009). Van alle roepplekken (incl. natuurontwikkeling) zal 85-90% tot 1 augustus beschermd zijn geweest voor uitmaaien of oogsten.

KRAANVOGEL *Grus grus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3 (4)

Schatting populatie: 3

Volledigheid: >95%, bekende en potentiële broedgebieden onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

Het Fochteloërveen Dr/Fr bood opnieuw onderdak aan Kraanvogels in het broedseizoen. In 2009 vlogen bij 2 succesvolle paren in totaal 2 jongen uit. Een derde jong stierf voor het vliegvlug werd. Bovendien was er een territoriaal paar in het veen aanwezig terwijl zich in de omgeving nog een vierde, voor zover bekend niet-territoriaal paar, ophield (Feenstra 2009; <http://home.kpn.nl/kraanvogel2001>).

Vanaf 1999 verblijven er in het broedseizoen territoriale Kraanvogels in het Fochteloërveen. Het eerste nest werd gevonden in 2001, tot en met 2007 broedden er jaarlijks 1-2 paren en in 2008 zelfs 3. In totaal vlogen

er in 2001-09 18 jongen uit terwijl zeker 7 jongen voortijdig stierven.

In Duitsland gaat het goed met de Kraanvogel. De broedpopulatie groeide van 700 paren in 1978 naar 7000 in 2009, met sinds het midden van de jaren negentig ook een duidelijke uitbreiding van het westelijke verspreidingsgebied in het aan Noordoost-Nederland grenzende Nedersachsen (alwaar 600 broedparen in 2008; Mewes 2010). De Britse broedpopulatie, huizend in enkele Oost-Engelse graafschappen, neemt langzaam toe en bestond in 2008 uit 11-18 paren, een record sinds de vestiging in 1981 (Holling *et al.* 2010).

6.6. Steltlopers

STELTKLUUT *Himantopus himantopus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 4 (7)

Volledigheid: 71-90%, aansprekende soort die goed wordt onderzocht

Schatting populatie: 4-7

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / - -

Met 4 geregistreerde zekere broedgevallen was 2009 een matig jaar voor de Steltkluut, waarvan in 2000-09 gemiddeld 11,7 paren tot broeden kwamen bij een jaarlijkse variatie sinds 1990 van 1-31 paren. Het accent lag sterk op de Delta. Op Tiengemeten waren 2 paren aanwezig, waarvan tenminste 1 een nest bouwde, maar geen jongen grootbracht (R. Burgmans, RWS Waterdienst). Wel succesvol was een paar in de Augustapolder bij Bergen op Zoom dat 4 jongen grootbracht (R. Teixeira, RWS Waterdienst). Enkele kilometers hiervandaan was korte tijd een niet-broedend paar aanwezig in het Markiezaatsmeer (RWS Waterdienst, R. Teixeira). Een paar dat in het Oudeland van Strijen (Hoekse Waard)

was neergestreken zag 4 jongen uit het ei kruipen. De nestplaats lag in een begraasd perceel, maar werd door terreinbeheerder Staatsbosbeheer met de nodige egards behandeld. Desondanks werd geen van de jongen vliegvlug (W. Pen, SBB). De enige nestvondst buiten de Delta werd gedaan in het in 2007 ingerichte moerasgebied de Groene Jonker bij Zevenhoven ZH, waar op 8 juni een vrouw op het nest zat, maar pullen werden niet gezien (K. Janmaat e.a.). Eind mei was een paar aanwezig in de nabij de vorige locatie gelegen polder De Ronde Venen (F. Sidler), terwijl de enige melding in het noorden van het land een van 19 mei tot 7 juni in het Lauwersmeer aanwezig niet-broedend paar betrof (M. Hornman e.a.).

KLUUT *Recurvirostra avosetta*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5459

Volledigheid: >90%, telling vrijwel volledig in Waddengebied en volledig in Delta; in binnenland enkele kleine vestigingen gemist

Schatting populatie: 5500-5700

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

De jarenlange afname van de Kluut stokte in 2009: het getelde aantal en de populatieschatting kwamen enkele honderden paren hoger uit dan in 2008. Het lichte herstel is deels te danken aan ontwikkelingen in het oostelijk Waddengebied. Na een dieptepunt van 86 paren in de Dollard in 2006 trad een voorzichtig herstel op naar 178 paren dit jaar. De 261 paren van de Groninger Waddenkust wijzen eveneens op een licht herstel; het gaat om het hoogste aantal paren sinds 2003. Aan de Friese Waddenkust handhaafde de soort zich met 998 paren (2003-07 gem. 1057; 2008: 894).

In tegenstelling tot de positieve ontwikkeling in de Waddenzee viel in enkele bekkens in de Delta een substantiële teruggang te bespeuren. Zo nam het aantal paren in het Haringvliet t.o.v. 2008 met 44% af; met 253 paren bereikte de soort hier het laagste aantal sinds 2002. In het Volkerakmeer neemt de Kluut sinds 2003 jaarlijks in aantal af en werd met 145 paren een (voorlopig?) dieptepunt bereikt. In de Westerschelde excl. Saefinghe kwamen sinds 2002 meer dan 150 paren tot broeden, maar dit jaar bleef de teller steken bij 114. In een deel van de Delta lijkt de sterk afgenomen dynamiek in de afgesloten bekkens verantwoordelijk voor de afname. Voorbeelden hiervan zijn het in 1983 afgesloten Markiezaat, waar de soort na een piek van 356 paren in 1987 geleidelijk afnam naar een voorlopig

dieptepunt van 5 in 2009. De top van 587 paren in het Zoommeer viel eveneens in 1987, het jaar dat het getij uit dit bekken verdween. Tot 2000 broedden hier nog meer dan 100 paren, maar sinds 2005 is meer dan 10 paren al uitzonderlijk (Strucker *et al.* 2010).

Lange tijd konden de Kluten van het Deltagebied, na het te sterk begroeid raken van het ene terrein, terecht op een recent opgespoten eiland of binnenlands natuurontwikkelingsgebied. Met het in zicht komen van de afronding van natuurontwikkeling in de regio neemt deze mogelijkheid nu af. Anderzijds: een substantieel deel van het natuurontwikkelingsgebied rond met name de zoute bekkens kan bij goed terreinbeheer voor lange tijd geschikte broedhabitat vormen. Zonder deze natuurontwikkelingsgebieden – waar in 2009 62% van de Kluten in de Delta tot broeden kwam (Strucker *et al.* 2010) – zou de stand van de Kluut in deze regio allang in elkaar geklapt zijn. Met een totaal van 2750 paren is de Deltapopulatie echter nog altijd van groot landelijk en internationaal belang.

Buiten Waddengebied en Delta zijn recent alleen in het Ketelmeer & Vossemeer meer dan 100 paar Kluten geteld, maar helaas ontbreken gegevens uit 2009. Natuurontwikkeling in de Biesbosch leidde tot een vestiging van 87 paren; het hoogste aantal in meer dan 15 jaar. In de Zaanstreek kwamen 24 paren tot broeden en

is sprake van een afnemende tendens tengevolge van voortschrijdende industriële inrichting langs de noordoever van het Noordzeekanaal (Roos 2010). Altenburg (2010) beschrijft het belang van natuurontwikkeling voor de Kluut langs de rivieren. In zijn studiegebied

langs de Lek rond Culemborg G1 neemt de bescheiden populatie weer af door gebrek aan dynamiek. Plaatselijk, zoals in de Baarsenwaard, neemt de golfslag van schepen de functie van eb en vloed over, zodat de soort zich hier op beperkte schaal kan handhaven.

KLEINE PLEVIER *Charadrius dubius*

Rode Lijst: nee

Geteld: 696

Schatting populatie: ?

Volledigheid: 40-70%, voldoende steekproef maar in het hele land her en der onvolledig onderzoek van potentieel geschikte habitat

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / 0

Afhankelijk van de beschikbare broedhabitat als hij is, wisselt de stand van de Kleine Plevier van jaar tot jaar. Hoewel de landelijke stand de laatste vijf jaar stabiel lijkt te zijn, treden regionaal flinke aantalschommelingen op, ingegeven door de tijdelijke aanwezigheid van geschikte habitat. Een mooi recent voorbeeld is de Biesbosch, waar de soort door natuurontwikkelingsprojecten en het graven van geulen toenam van 10 paren in 2007 tot 31 in 2009.

Binnen de kerngebieden bleven de aantallen in de Gelderse Poort en in het zuidelijk Maasdal stabiel; van een ander belangrijk kerngebied, de Waal tussen Nijmegen en Waardenburg, ontbraken gegevens.

In het Deltagebied werden 155 broedparen vastgesteld tegen 146 in 2008. Naast de eerder genoemde Biesbosch vormen het Hollands Diep (18 paren) en Zeeuws-Vlaanderen (18) hier de belangrijkste regio's (Strucker *et al.* 2010).

Buiten de kerngebieden bevinden zich relatief veel paren op industrieterreinen, nieuwbouwlocaties en na-

tuurontwikkelingsgebieden, zowel op de klei- als zandgronden. Tot diep in Oost-Nederland duiken paren op langs bijvoorbeeld beekherstelprojecten. In een provincie als Drenthe, waar de soort pas vanaf 1960 als broedvogel bekend is, nestelen tegenwoordig rond 100 paren die een staalkaart aan habitats benutten: heide (geschied na vernatten, plaggen, opschonen van vennen), zandgaten, vloeivelden, natuurontwikkelingsgebieden, urbaan en incidenteel ook agrarisch gebied (Dijkstra 2009).

Concentraties van 10 of meer paren werden in 2009 uit verschillende delen van het land gemeld, zoals Waterberging Twisk NH (12; R. Hovinga), de uiterwaarden bij Doortwerth G1 (10; F. Majoor) en de Honsbroekse Pley bij Westervoort G1 (10; V. de Boer). In het Waddengebied is de Kleine Plevier een schaarse broedvogel. Daarom zijn de 12 paren op twee locaties in de Texelse Duinen opvallend (L. Dijkse, SBB Texel). De vogels nestelen hier in natuurontwikkelingsprojecten (Scharringa *et al.* 2010).

BONTBEKPLEVIER *Charadrius hiaticula*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 347

Schatting populatie: 360-390

Volledigheid: >90%, volledig onderzoek in Delta en vrijwel volledig in Waddengebied; in het binnenland eventueel incidentele vestigingen gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / 0

Het vastgestelde aantal was vrijwel gelijk aan dat in 2008. In het Waddengebied was de populatie over het algemeen stabiel, maar enkele deelgebieden deden het wat beter. Dat geldt met name voor de Friese kust, waar 24 paren werden geteld. Daarmee was de soort hier terug op het niveau van 2006 en 2007, de 13 paren van 2008 bleken een tijdelijke dip. Desondanks is de lange termijntrend hier negatief. Langs de Groninger Waddenkust werd geen enkel zeker territorium vastgesteld. In het Lauwersmeer wordt onregelmatig gebroed op de enkele nog aanwezige schelpenbanken en laaggelegene, droogvallen slik (1 paar in 2009; Kleefstra &

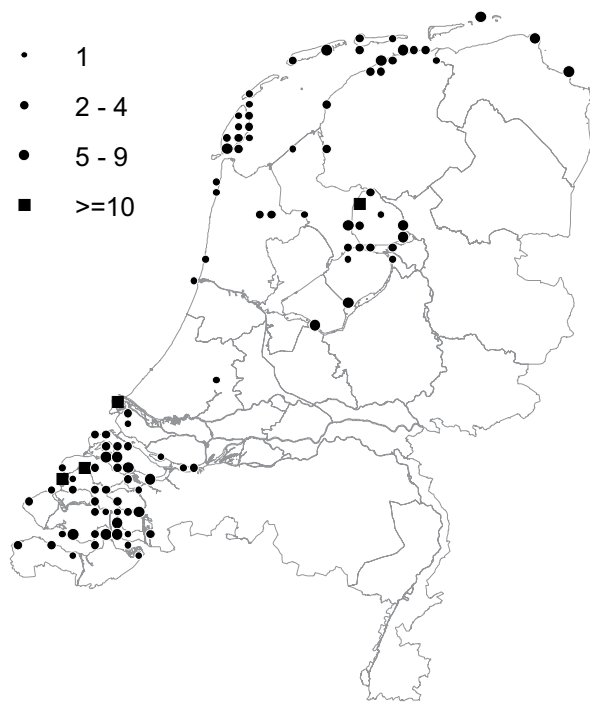
de Boer 2009).

Plaatselijk handhaaft de Bontbekplevier zich langs de IJsselmeerkust, onder meer in de Workumerbuitenwaard Fr (6 paren; Weidevogelmeetnet Friesland, via F. Nijland). Open akkerland kan als nestplaats worden geaccepteerd. Zo werden bij Espel en Rutte in de Noordoostpolder door J. Nagel in totaal 23 nesten gevonden in maïs (10), uien (5), bieten (4), aardappels (3) en graan (1). Elders in Flevoland werden door dezelfde waarnemer nog eens 22 nesten geteld, meer bepaald in uien (12), gras (4), bieten (3), maïs (2) en bollen (1). In totaal gaat het dus om 45 nesten op gras- en akkerland in Flevoland,

een substantieel aantal! Uit de Delta zijn incidenteel nesten in akkerland bekend, elders in Nederland is dit fenomeen recent niet gemeld.

Ondanks de ook hier optredende afname neemt het relatieve belang van de Delta-populatie toe. Momenteel broedt hier 45% van de Nederlandse Bontbekplevieren, waarbij de Oosterschelde met 70 paren de eerste viool speelt. Westerschelde (29 paren), Grevelingenmeer (28) en Voordelta (27) blazen eveneens een toontje mee. Meer dan 10 paren werden nog gemeld van de Maasvlakte (11) en Neeltje Jans (16). Van de Bontbekplevieren in de Delta kwam 28% tot broeden in natuurontwikkelingsgebieden (Strucker *et al.* 2010).

In Vlaanderen houdt de soort nog stand bij Zeebrugge, waar 5 paren aanwezig waren in 2009 (Anselin 2010).

Figuur 6.15. Bontbekplevier. Broedverspreiding in 2009. / Common Ringed Plover. Breeding distribution in 2009.

STRANDPLEVIER *Charadrius alexandrinus*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 162 Schatting populatie: 170-200

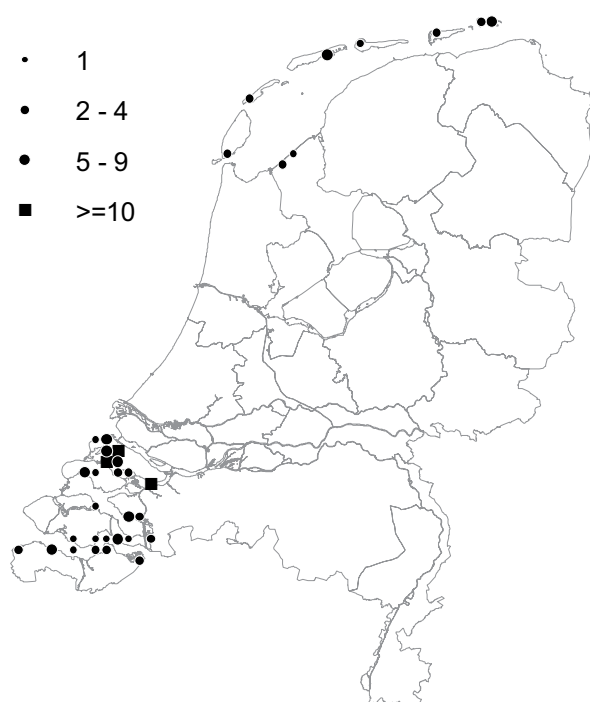
Volledigheid: 71-90%, Deltagebied geheel onderzocht, in Waddengebied minder volledig onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

Na het dieptepunt in 2008 zakte de stand van de Strandplevier nog iets verder in: een nieuw laagterecord is het logische gevolg. Toch vallen ook wat minieme lichtpuntjes te noteren. Zo stabiliseerde de stand in het Waddengebied en was lokaal sprake van een bescheiden toename, zoals op Rottumeroog (8 paren tegen 5 in 2008). Bovendien werd de soort in het Waddengebied vastgesteld in alle gebieden waar hij vorig jaar nog voorkwam, en dat is, vergeleken met de afgelopen jaren, al heel wat. Op de Afsluitdijk werden 3 paren gemeld (E. Brandenburg).

Met 71% van de Nederlandse populatie was het Deltagebied wederom veruit de belangrijkste regio voor de Strandplevier. Toch werd hier met 132 paren opnieuw een dieptepunt bereikt sinds de start van de integrale tellingen in 1979. Het Grevelingenbekken was met 63 paren hofleverancier van de Delta, en dus van Nederland. De Slikken van Flakkee-Noord en van Bommenede vormen hier met 13, resp. 14 paren de belangrijkste broedplaatsen. In de andere bekens is de stand geslonken tot hooguit 20 paren. Van de Strandplevieren in de Delta broedt slechts 21% in natuurontwikkelingsgebieden (Strucker *et al.* 2010). Er zal een maximaal accent op de dynamiek in deze gebieden gelegd moeten worden om de Strandplevier op termijn te behouden.

Figuur 6.16. Strandplevier. Broedverspreiding in 2009. / Kentish Plover. Breeding distribution in 2009.

De aangrenzende Vlaamse populatie bestond in 2009 nog slechts uit 6 paren bij Zeebrugge en 4 paren op Antwerpen-linkeroever (Anselin 2010).

BONTE STRANDLOPER *Calidris alpina*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen

Natura 2000: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / ?

Volledigheid: onbekend, wellicht losse territoria gemist in het Waddengebied

Het broedgebied van de ondersoort *C.a. schinzii* van de Bonte Strandloper reikt zuidwaarts tot de Waddenzee, maar in het Nederlandse deel hiervan is de soort verworden tot een zeer zeldzame, niet-jaarlijkse broedvogel van kwelders en het Lauwersmeer. In laatstgenoemd

gebied was in mei een paar in broedkleed aanwezig, waarvan het mannetje geregeld baltsvluchten uitvoerde. Vanwege het ontbreken van afleidingsgedrag (wel in 2008, bijna zelfde locatie) wordt betwijfeld of er daadwerkelijk gebroed is (Kleefstra & de Boer 2009).

KEMPHAAN *Philomachus pugnax*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 14 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Volledigheid: onbekend, zeldzame voorkomen reëel; lokaal vrij volledig onderzocht, elders (in Noord-Holland en Friesland) onvolledig

Het aantal gemelde territoria lag dit jaar een fractie boven de daljaren 2007 en 2008, maar van een daadwerkelijk herstel is geen sprake. Bovendien werd de soort nog in slechts twee provincies als broedvogel gemeld. De Westwouderpolder aan de oostzijde van het Alkmaardermeer NH is al enige jaren de belangrijkste broedplaats. Hier werd dit voorjaar geen uitgebreid onderzoek verricht, naar schatting waren 5-7 territoria aanwezig, zonder waarnemingen van zekere broedgevallen (SBB, A. van Dorp). De enige andere locaties in Noord-Holland waren de tegenover de Westwouderpolder gelegen Hempolder (1 territorium; C. Scharringa) en de enkele kilometers verderop ge-

legen Krommenieër Woudpolder. De broedverdachte vogels werden echter na 20 mei niet meer teruggezien (B. van Duin).

In Friesland werden in de Bantpolder bij het Lauwersmeer broedverdachte vrouwtjes gezien (2; J. Postma) en in de Wydlannen bij de Oude Venen een alarmerend vrouwtje (G. Jellema). In de Noordkeeg op Ameland hield zich 1 broedverdacht baltsend paar op (J. Huizenga). Territoriumindicatieve waarnemingen werden in Friesland voorts verricht in het Sjoukemuoi's Gat bij het Lauwersmeer en de Dulf bij Tijnje (Weidevogelmeetnet Friesland, via F. Nijland).

*Kleine Plevier. De Maasheggen, Beugen NB, 5 mei 2010 (Harvey van Diek)
(zie soortbeschrijving p. 76)*

POELRUITER *Tringa stagnalis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: 0

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Verrassend was de waarneming van een pleisterende adulte zomerkleed Poelruiter in de Osdorper Binnenpolder, onder de rook van Amsterdam NH, van 7 mei tot en met 22 juni. Deze vogel gedroeg zich vanaf 13 mei opvallend territoriaal (R. Rotscheid, R. Altenburg, D. van Dorp e.a.). De vogel verjoeg Tureluurs en voerde baltsvluchten uit die soms enkele minuten duurden (met trillende vleugels, afgewisseld met glijvluchten),

waarbij zowel vanaf de grond als in de lucht werd gezongen. Op 30 mei probeerde hij te copuleren met een Tureluur. De vogel bleef echter ongepaard, zodat we deze soort niet als nieuwe Nederlandse broedvogel kunnen noteren. De dichtstbijzijnde Poelruiters broeden in Finland en het oosten van Polen (Hagemeyer & Blair 1997).

OEVERLOPER *Actitis hypoleucos*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 8 (11) Schatting populatie: ?

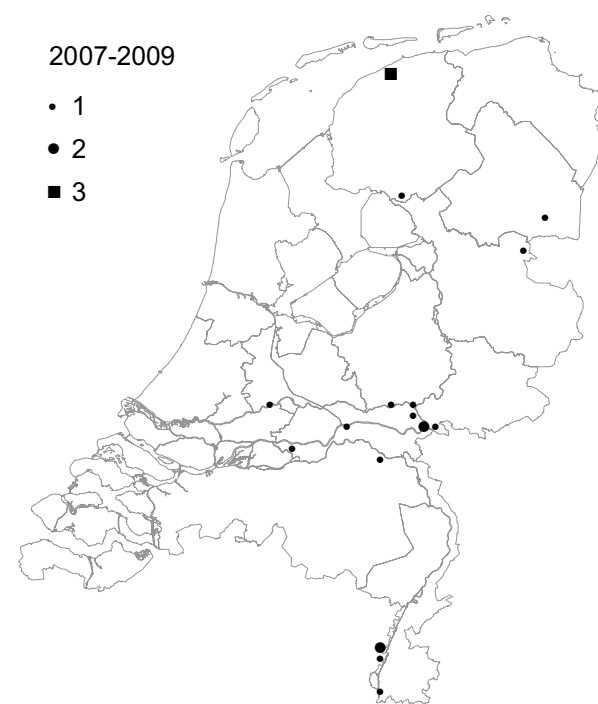
Volledigheid: onbekend, vermoedelijk hier en daar gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ?

De 8 zekere territoria betekenden een gemiddeld jaar voor de Oeverloper. Het zwaartepunt van de verspreiding lag langs de rivieren. Hier werden op enkele min of meer jaarlijks bezette plekken in het Zuidelijk Maasdal Lb territoria gemeld en wel bij Meers (nestvondst; R. Schols), bij Maasband (alarmerend paar; R. Schols) en de Pietersplas bij Maastricht (succesvol broedgeval; M. Berlijn). Daarnaast waren paren aanwezig langs de Nederrijn bij Driel G1 (territoriaal gedrag; M. van Roomen) en langs de Lek bij Lopik Ut (afleidingsgedrag; A. Boele). Na het ontbreken van de soort in de Gelderse Poort in 2008, werd hier een succesvol broedgeval gemeld in de Millingerwaard (J. van Diermen) en was er een territorium aanwezig in de Gendtse Polder (territoriaal gedrag; Werkgroep Gelderse Poort).

Buiten het normale verspreidingsgebied werd de soort voor het tweede opeenvolgende jaar gemeld in Zomerpolder De Keegen bij Marrum Fr waar het gehele broedseizoen, ook in de meest 'spannende' maand juni, vogels aanwezig waren en aan het eind van het broedseizoen ook vliegvlugge jongen werden gezien (totaal 3 paren aanwezig; T. Walda). Het eerste zekere Drentse broedgeval werd gevonden bij Erm (paar met 3 jongen op 6 juli; P. Heegen).

Figuur 6.17. Oeverloper. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum aantal per atlasblok). / Common Sandpiper. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

6.7. Meeuwen en sterns

ZWARTKOPMEEUW *Larus melanocephalus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 2115 Schatting populatie: 2100-2200

Volledigheid: >95%, tellingen ontbreken van natuurontwikkelings-eilanden Ketelmeer Ov, Huizerhoef, Gooimeer NH en van het Normerven, Wieringen NH

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

Wederom een succesvol jaar voor de Zwartkopmeeuw. De populatie groeide met ruim 70% naar 2100-2200 broedparen. In de periode 2004-08 bedroeg die groei jaarlijks gemiddeld 8,7%. Dat er in 2009 zo'n sterke groei plaatsvond, is met name te danken aan de kolonie op de Hooge Platen ZI waar 800 (!) paren werden geteld. In 2008 zaten hier 'slechts' 175 paren (Strucker *et al.* 2010). Uit kleuringonderzoek is in het verleden duidelijk geworden dat er uitwisseling plaatsvindt tussen de broedvogels van de Nederlandse Delta en het Antwerpse Havengebied, dat 98% van de Belgische populatie huisvest. Hier laat de populatie een nog wisselender beeld zien dan bij ons: van 1115 broedparen in 2008 terug naar maximaal 323 in 2009 (Anselin 2010). Gezamenlijk was de Delta met 1785 broedparen goed voor bijna 85% van de Nederlandse populatie. Langs de IJsselmeeroevers en de Randmeren werden in totaal 277 paren geteld. De grootste kolonie daar, op de Kinseldam, telde 220 broedparen. De aantallen zijn hier heel snel opgelopen, met sinds de vestiging in 2004 resp. 1, 6, 16, 140, 160 en 220 paren (van Groen 2010). Omgerekend naar provincies herbergen Zeeland (47%),

Zuid-Holland (35%) en Noord-Holland (12%) het overgrote deel van de Nederlandse Zwartkopmeeuwen. Drenthe was in 2009 de enige provincie zonder broedparen. In tabel 6.4 is per kolonie een overzicht te vinden van de (procentueel) 10 grootste stijgers en dalers in 2009.

Tabel 6.4. Zwartkopmeeuw. Kolonies met opmerkelijke aantalsverschillen in 2008-09. / Mediterranean Gull. Colonies with marked population changes in 2008-09.

Kolonie	2008	2009
Den Bommel, Ventjagersplaten ZH	13	0
Goes, Industrieterrein, Houtkade ZI	60	0
Westdorpe, Autrichepolder, natuurbouw ZI	10	1
Tholen, Schakerloopolder, natuurbouw ZI	12	2
Haringvliet, Slijkplaat ZH	388	304
Kinseldam, Durgerdam NH	160	220
Vogeleiland De Kreupel NH	7	17
Stellendam, Scheelhoek, eilanden ZH	80	245
Westerschelde, Hooge Platen ZI	175	800
Ellewoutsdijk, Zuidgors ZI	7	215

DWERMEEUW *Hydrocoloeus minutus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 2 (3) Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, recente broedgebieden onderzocht.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Op vogeleiland De Kreupel bij Andijk NH werden aan het begin van het broedseizoen 5 alarmerende en invalende vogels waargenomen aan de rand van een visdiefkolonie. Op 7 juni werden, vlak bij elkaar, 2 nesten gevonden met respectievelijk 1 en 2 eieren. Het eerste legsel was wellicht nog incompleet. De zeer fanatiek verdedigende vogels vielen tijdens de telling goed op

en zaten als eerste weer op hun, sterk op die van Visdief gelijkende, nesten. Omdat er na deze datum geen controles meer zijn uitgevoerd, is niet zeker of er ook jongen zijn uitgevlogen. Er zijn gedurende het verdere broedseizoen echter geen onvolwassen Dwergmeeuwen ter plekke waargenomen (L. Kelder, SBB).

KOKMEEUW *Chroicocephalus ridibundus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 100.636 Schatting pop.: 113.000-119.000

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van Blauwe Stad-Winschoten Gr, Ketelmeereilanden OV, Verkeersplein Holendrecht NH, Twiske-Oostzaan NH, Rovertse Heide-Esbeek NB, Mariapeel Lb

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

In de verreweg grootste kolonie van het land, Griend, werden 32.780 paren geteld. De aantallen zijn hier vanaf de eeuwwisseling met ongeveer 50% gestegen maar lijken nu aan hun plafond te zitten; ze schommelen in ieder geval al jarenlang rond de 33.000. De vogels gingen hier vroeg over tot eileg (eerste complete legsels 25 april, een week eerder dan in het voorgaande jaar). Het broedsucces, bepaald op grond van het gemiddeld aantal vliegvlugge jongen per paar in een enclosure, bedroeg 0,79 en was daarmee te weinig om de populatie in stand te houden (moet tenminste 1,0 zijn) (Lutterop & Kasemir 2010).

In het Deltagebied werden 20.120 paren geteld, wat meer dan in beide voorgaande jaren maar nog binnen de marges die tegenwoordig gebruikelijk zijn. De grootste kolonies waren die van de Hellegatsplaten (2540 paren), de Slijkplaat (2360) en het Zuidgors bij Ellewoutsdijk (2350). De Delta-populatie is tussen eind jaren zeventig en midden jaren negentig ongeveer gehalveerd, maar blijft sindsdien stabiel. In 30 jaar tijds is de habitatkeus ingrijpend veranderd. Tot 2002 nestelde het merendeel van de Kokmeeuwen in zoute gebieden,

sindsdien komen meer vogels in zoete gebieden tot broeden dan in zoute. De soort is vrijwel verdwenen van de buitendijkse schorren en is tegenwoordig sterk afhankelijk van binnendijkse natuurontwikkeling (jaarlijks 30-40% van de populatie) en opgespoten gebieden (32-50%). Het aantal kolonies is in drie decennia niet noemenswaard veranderd (rond 60), maar broeden in grote kolonies met meer dan 5000 paren komt sinds 1991 niet meer voor; rond 1980 nestelde daar nog 60% (Strucker *et al.* 2010).

In het IJsselmeergebied zijn de kolonies op de nieuw aangelegde locaties De Kreupel (7500 paren) en Kinseldam (2000) het vermelden waard. Mogelijk hebben ze een aanzuigende werking op broedvogels in bijv. Waterland, waar een afname wordt geconstateerd. Het is afwachten hoe het deze nieuwe kolonies (gevestigd in 2005 resp. 2004) zal vergaan. De vestiging van grote aantallen aan de Vooroever bij Andijk (max. 1665 paren in 2001) was binnen enkele jaren verleden tijd, nadat vegetatiesuccessie de broedplaatsen ongeschikt maakte (Scharringa *et al.* 2010).

STORMMEEUW *Larus canus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3069 Schatting populatie: 4000-4500

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van Schiermonnikoog, de Groede Terschelling, Rottumerplaat, deel Alkmaar NH, IJmuiden NH (Corus en sluizen), Zuid-Scharwoude NH en de Noordoostpolder FI.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

Het verspreidingsbeeld ten opzichte van 1992, het jaar waarin begonnen is met het stelselmatig verzamelen van kolonievogelgegevens door SOVON, is behoorlijk veranderd. In de Delta broedt weliswaar nog steeds zo'n 11% van de Nederlandse populatie. In het Waddengebied, destijds goed voor zo'n 50%, is het aandeel licht gestegen naar 56%. De grootste veranderingen vonden plaats in de duinen van Noord- en Zuid-Holland. Achttien jaar geleden was er sprake van een heuse exodus nadat de vos in de jaren tachtig de Hollandse duinen had ontdekt. De Stormmeeuwen verlieten rond 1990 in groten getale de duinen en trokken het binnenland in om te broeden op graslanden en daken van industrieterreinen. Het feit dat deze in principe plaatstrouwe vogels zich uiteindelijk toch kunnen aanpassen, maakt dat ze regelmatig op lastig te tellen locaties broeden. Voorbeelden zijn daken van flats en industriegebieden die niet of amper te bereiken zijn en akkers en graslanden waar ze nauwelijks opvallen.

Daarmee is ook duidelijk waarom er maar mondjesmaat gegevens binnenkomen van stedelijk gebied en de

Tabel 6.5. Stormmeeuw. Kolonies met opmerkelijke verschillen in 2008-09. / Mew Gull. Colonies with marked population changes in 2008-09.

Kolonie	2008	2009
Klundert, Industrierrein Moerdijk NB	130	64
Eierlandsche Duinen, Texel NH	302	157
Oostvoorne, Maasvlakte ZH	105	61
Melissant, Slikken van Flakkee Zuid ZH	133	84
De Hors, Texel NH	137	95
Duinpark, Texel NH	188	231
Kwelder Vogelpolle, Ameland Fr	15	22
Oosterschelde, Werkeiland Roggenplaat ZI	12	25
Diepgatweg, Waarland NH	27	76
Oostvoorne, Dintelhaven ZH	14	50

Noordoostpolder. Dat er nu al 6 jaar op rij een afname geconstateerd wordt, kan dan ook (deels) te maken hebben met het niet tellen/doorgeven van nieuwe kolonies. Ondanks een drietal volhardende binnenlandkolonies (Heteren Gl, Azewijnse Broek Gl en Budel-Dorpplein NB) liggen praktisch alle kolonies nabij de zee. In tabel 6.5 is de aantalsontwikkeling weergegeven van enkele opmerkelijke kolonies. De kolonie op de

Maasvlakte is achteruitgegaan doordat er minder broedgelegenheid beschikbaar was. Misschien had dit tot gevolg dat de nabijgelegen kolonie in de Dintelhaven 36 paren meer telde in 2009. In het Deltagebied blijkt natuurontwikkeling voor veel vogelsoorten van belang te zijn, maar niet voor de Stormmeeuw (slechts 23 paren, 5% van het Delta-totaal) (Strucker *et al.* 2010).

KLEINE MANTELMEEUW *Larus fuscus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 78.161

Schatting populatie: 96.000-102.000 Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van grote kolonies op Terschelling, Schiermonnikoog, Rottumerplaat en IJmuiden

Anno 2009 telde de Nederlandse populatie rond 100.000 paren, waarmee de populatie in een decennium ongeveer verdubbeld is. Dit hoge aantal zorgt ervoor dat de inspanning om alle kolonies geteld te krijgen in relatief korte tijd enorm is toegenomen. Vooral in het Waddengebied konden sommige kolonies niet geteld worden. Om een bijdrage te leveren aan de telling van de grootste kolonie van deze Natura 2000-soort in het Waddengebied, De Geul op Texel, reisde een delegatie van het SOVON-kantoor tijdens de piek van het broedseizoen af naar Texel. Het aantal bleek hier ten opzichte van de laatste nestentelling in 2006 te zijn teruggelopen met bijna 9% (2009: 9851 paren). Over het Waddengebied als geheel was een kleine toename te melden ten opzichte van het voorgaande jaar (+6%).

In het Deltagebied werden ruim 39.000 paren geteld, waarvan 23.650 in de westelijke havengebieden van Rotterdam bij de Maasvlakte en Europoort (Strucker *et al.* 2010). De aantallen namen met 10% af vergeleken met 2008. Een van de oorzaken zou het beëindigen van stortactiviteiten op het vuilstort bij Nieuwdorp ZI kunnen zijn. Uit daar afgelezen kleurringen blijkt dat veel vogels zich hier tijdens het broedseizoen te goed deden aan het eetbare vuil (R.J. Buijs). Ook op het industrieterrein van Moerdijk NB liep het aantal broedparen met 26% terug naar 1531 paren door het bouwrijp maken van de broedplek (R.J. Buijs). Omdat het merendeel van de Kleine Mantelmeeuwen in de Delta nestelt op braakliggend industrieterrein, vormt toenemende bebouwing een serieus probleem. Wellicht zal echter de aanleg van de Tweede Maasvlakte een uitwijkplaats verschaffen (Strucker *et al.* 2010).

Tabel 6.6. Kleine Mantelmeeuw. Kolonies met opmerkelijke verschillen in 2008-09. / Mediterranean Gull. Colonies with marked population changes in 2008-09.

Kolonie	2008	2009
Borssele, Quarleshaven ZI	2434	1068
Oud-Sabbinge, Middelpaten ZI	1518	866
Klundert, Industrierrein Moerdijk NB	2061	1531
Werkeiland Neeltje Jans ZI	2452	1837
Oostvoorne, Maasvlakte ZH	9456	7382
Punt van de Groede, Terschelling Fr	1600	1939
Borssele, van Cittershaven ZI	1882	2277
Forteiland, IJmuiden NH	688	943
Oostvoorne, Europoort Shell terrein ZH	949	1770
Vierde en Vijfde Slenk, Schiermonnikoog Fr	1849	4000

In het binnenland en het IJsselmeergebied blijft de soort een schaarse broedvogel, waarvan naar schatting 650-1000 paren tot broeden overgingen. Dat is overigens bijna eenderde meer dan in 2008.

Onderzoek naar de broedbiologie van Kleine Mantelmeeuwen in de Kelderhuispolder op Texel wijst uit dat intraspecifieke predatie van eieren (14,9% in 2009) en vooral kleine jongen (62,3%) leiden tot een laag uitvliessucces van 0,37 jongen/paar (49 nesten). Bij gelijkblijvend slechte broedresultaten is een toekomstige instorting van de populatie te verwachten (Camphuysen & Gronert *in press*, C.J. Camphuysen). Bij Moerdijk lag het uitvliespercentage een stuk hoger: 1,69 jong/paar. De broedvogels alhier foerageerden hoofdzakelijk in het binnenland en op een vuilstort (R.J. Buijs).

ZILVERMEEUW *Larus argentatus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 36.517 Schatting populatie: 51.000-54.000

Volledigheid: 40-70%, gegevens ontbreken van grote kolonies op Terschelling, Schiermonnikoog, Rottumerplaat, IJmuiden, Ketelmeereilanden en Saeftinghe

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

In 1992, toen de populatie Zilvermeeuwen stabiliseerde na lange toename, werd de soort in het broedvogelverslag nog de 'verreweg talrijkste zeemeeuw' genoemd, met een geschatte populatie van 90.000 broedparen. Nu, na bijna twee decennia van afname, moeten we concluderen dat bijna 42% van dat aantal verdwenen is en de Kleine Mantelmeeuw de leidersrol heeft overgenomen.

Landelijk liep de stand met 11% terug ten opzichte van 2008. Toch waren er ook kolonies die het beter deden, vooral in het Waddengebied. Voorbeelden zijn Schiermonnikoog, waar op de kwelder bij de Vierde Slenk 1370 paren geteld werden (846 in 2008) en Rottumeroog, waar de 1507 paren een sterke verbetering betekenden ten opzichte van 2008 toen de kolonie ineens gehalveerd bleek (gem. 2000-07: 1645 paren).

In het Deltagebied liep het aantal broedparen terug tot 16.281 excl. Saeftinghe (waar bij de laatste telling in 2004 nog 8000 paren nestelden), een afname met 15%. In de oostelijke Delta speelt het afdekken van vuilstorten een rol, in het westelijk deel (vooral regio Europoort/Maasvlakte) zorgt industrievestiging en havenuitbreiding voor habitatverlies (Strucker *et al.* 2010).

Puur en alleen kijken naar het aantal broedparen is niet genoeg. Zeemeeuwen leven lang, waardoor jarenlange slechte broedresultaten aanvankelijk niet leiden tot populatiedaling, maar uiteindelijk een snelle instorting kunnen bewerkstelligen. Dat zou bij de Kleine Mantelmeeuw wel eens het toekomstscenario kunnen

Tabel 6.7. Zilvermeeuw. Kolonies met opmerkelijke verschillen in 2008-09. / European Herring Gull. Colonies with marked population changes in 2008-09.

Kolonie	2008	2009
Oude-Tonge, Nieuwkoop eilanden ZH	230	0
Borssele, Luxemburgweg, noordzijde ZI	130	0
Oostvoorne, Maasvlakte ZH	1363	879
Klundert, Industrierrein Moerdijk NB	395	260
Borssele, Quarleshaven ZI	2666	1873
Eurodecor, Almere-Buiten FI	30	63
Rottumeroog Gr	701	1507
Oostvaardersdiep strekdam FI	26	64
Duinpark, Texel NH	31	106
Hollandsch Diep, Sassenplaat NB	1	60

zijn. Broedbiologisch onderzoek aan Zilvermeeuwen op Texel (Camphuysen & Gronert *in press*, C.J. Camphuysen) in 2009 leverde wat betere resultaten op dan bij de Kleine Mantelmeeuw: bij 175 gevolgde nesten werd 13,7% van de eieren gepreedeerd en 51,2% van de uitgekomen kuikens, met name door soortgenoten (kannibalisme). Het uiteindelijke uitvliessucces kwam uit op 0,81 jong/paar (21 nesten). Vergelijkbaar onderzoek in 1983-84 op Terschelling wijst uit dat het uitvliessucces destijds beduidend lager lag (0,34-0,44 jong/paar; Spaans *et al.* 1987). In de kolonie op het industrierrein van Moerdijk NB lag het nestsucces op 1,54 jong/paar (260 nesten) (R.J. Buijs).

GEELPOOTMEEUW *Larus michahellis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 2 (3) Schatting populatie: ?

Volledigheid: herkenning moeilijk in grote meeuwenkolonies waardoor mogelijk broedparen gemist zijn

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Op een viertal locaties werden vogels aangetroffen. In de Kelderhuispolder op Texel werd op 5 juni een broedgeval vastgesteld van een 'volbloed' Geelpootmeeuw gepaard met een hybride Zilvermeeuw x Geelpootmeeuw (H. Verdaat). In Zeeland werden op Neeltje Jans enkele hybride vogels met 'geelpootbloed' aangetroffen in de zilvermeeuwenkolonie (P. Wolf). Het ontbrak aan tijd om deze vogels nauwkeurig te volgen, om na te gaan met welke vogels ze gepaard waren en om hoeveel paren het exact ging. Op 4 juni werd op de Ventjagersplaten, Den Bommel ZH, een waarschijnlijke broedvogel aangetroffen (S. Lilipaly, M. Hoekstein). Tot slot is er op

het Forteiland van IJmuiden tijdens ringwerkzaamheden een man Geelpootmeeuw gevangen op een nest met twee eieren. Dit mannetje was gepaard met een vrouw Kleine Mantelmeeuw. Beide eieren zijn uitgekomen en de jongen ook uitgevlogen. Jaarlijks worden hier 'Geelpootachtigen' waargenomen in de kolonie (F. Cottaar).

De laatste decennia heeft de soort zich vanuit het Middellands Zeegebied richting het noordwesten verspreid, met vestigingen vanaf 1985 in Nederland (SOVON 2002), 1995 in Groot-Brittannië (Holling & the Rare Breeding Birds Panel 2010) en 2002 in België

(Anselin 2010). In Nederland en België zijn zuivere paren nog niet met zekerheid vastgesteld (steeds mengparen met Kleine Mantelmeeuw of Zilvermeeuw), maar

dit is niet onmogelijk. Op Brownsea Island, Dorset UK, wordt sinds 1995 bijna jaarlijks door 1-2 zuivere paren een broedpoging ondernomen (Green 2004).

GROTE MANTELMEEUW *Larus marinus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 42 (45) Schatting populatie: 42-50

Volledigheid: 71-90%. Mogelijk in sommige gebieden over het hoofd gezien door relatief schuw gedrag en soms ontbreken van alarm bij verstoring

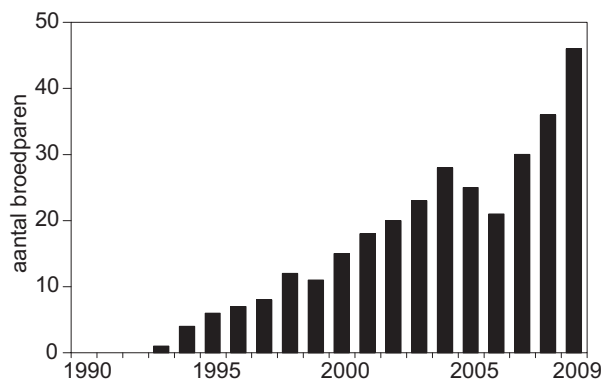
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

De grootste meeuw ter wereld doet het goed in Nederland. In 2009 werden minimaal 42 (waarschijnlijke) broedgevallen vastgesteld. Om diverse redenen is niet alle potentiële broedhabitat onderzocht, zoals delen van de Friese IJsselmeerkust. Ook bestaat de kans dat broedvogels over het hoofd gezien zijn in bezochte meeuwenkolonies. Naar schatting zal het werkelijke aantal paren dan ook tussen de 42 en 50 liggen.

Van de meldingen kwam de helft uit het Deltagebied, waar zich een mooie concentratie bevindt in het Grevelingenmeer (12 paren). In het oogspringend binnen de Grevelingen is de 'kolonie' van 5 paren op de Stampersplaat. In vijf andere Deltawateren werd door 1-3 paren gebroed. Ondanks de aantrekkelijkheid van grote kolonies Zilvermeeuwen en Kleine Mantelmeeuwen wordt er maar door enkele paren gebroed. In alle wateren van de Delta behalve de Westerschelde is de soort inmiddels als broedvogel vastgesteld (Strucker *et al.* 2010)

Op Griend, waar sinds 2002 gebroed wordt, bevonden zich net als in 2008 3 paren. Eén van de nesten spoelde weg tijdens hoog tij in juni. Van een tweede paar droeg het vrouwtje een kleurring; ze bleek geboren te zijn in de Europoort ZH. Het nest van dit vrouwtje, met daarin 3 eieren, werd pas eind juni gevonden en spoelde op 10 juli weg. Van het succesvolle paar vlogen 2 jongen uit (3 eieren). Uit voedselresten rondom het nest bleek dat zij vis en vogelresten aangeboden kregen (Lutterop & Kasemir 2010). Elders in het Waddengebied broedde de soort op de Boschplaat, Terschelling (10 paren; A. Zonderland, SBB), Ameland (1) en voor het eerst op Texel (1) (beide L. Dijkse). In het Ketelmeer vertoefde een paar met nestindicerend gedrag (K. Vledder). Tot slot werd broeden vastgesteld in de Bocht van Molkwerum Fr. Hier werden op 3 juni 4 nesten aangetroffen. Ze werden tijdens een vervolfbezoek op 17 juni niet meer teruggevonden (E. van Hijum).

Figuur 6.18. Grote Mantelmeeuw. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990. / Great Black-backed Gull. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

In het Lauwersmeergebied Fr hield een paar Grote Mantelmeeuwen, bestaande uit een volwassen en een onvolwassen exemplaar, territorium op een strekdam van basaltblokken. De vogels alarmeerden bij benadering in mei. Bezoek per kano aan de strekdam leverde echter geen nestvondst op (Kleefstra & de Boer 2009). Gezien het aanbod aan broedgelegenheden in Waddengebied en Delta is een verdere opmars niet onaannemelijk, mits de voedselsituatie dit toelaat. Uit ervaringen in beide gebieden blijkt dat het in grote meeuwenkolonies erg lastig is om de soort vast te stellen als broedvogel. Het loont de moeite om de kolonie van afstand met een telescoop of verrekijker intensief af te speuren. Tijdens het betreden van kolonies kunnen Grote Mantelmeeuwen, schijnbaar kalm, in de groep alarmerende meeuwen opgaan. Alle meeuwen boven de kolonie bekijken bleek tijdens een telling in 2009 op Terschelling een doeltreffende methode om een aantal territoriale paren op te merken (J. van Bruggen e.a.).

LACHSTERN *Gelochelidon nilotica*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen
 Geteld: 0 Schatting populatie: 0
 Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Sinds het verassende broedgeval op het Balgzand NH in 2005, het eerste nest sinds 1958, duiken vrijwel ieder jaar verdachte vogels op maar broedpogingen blijven achterwege. In 2009 waren op 7 juni enkele uren lang 2 baltsende en regelmatig roepende Lachsterns aanwezig bij het Vogelmeer in de Kennemerduinen NH (H.

Groot e.a.). Het (waarschijnlijke) mannetje ving zeker viermaal een zandhagedis, waarvan er één werd aangeboden aan het vrouwtje. Voorts waren er twee pogingen tot copulatie. Beide vogels verdwenen echter weer snel.

GROTE STERN *Sterna sandvicensis*

Rode Lijst: bedreigde soort
 Geteld: 19.029 Schatting populatie: 19.000-19.200
 Volledigheid: >95%, Alle bekende kolonies geteld, hooguit geïsoleerde paren gemist

Natura 2000: ja
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / ?

Gezien de jarenlange groei van de landelijke populatie was de vastgestelde lichte achteruitgang in 2009 (-3%) enigszins verassend. Die afname was met name zichtbaar op Griend. Het aantal nesten stagneerde bij 7246 (2008: 8270), waarvan er 266 in juni gestart werden (869 in 2008). Omdat wordt aangenomen dat het bij juni-nesten grotendeels gaat om vogels die voor het eerst broeden, wordt de afname op Griend dus voor een fors deel veroorzaakt door het wegblijven van jonge broedvogels. De laatste 10 jaar broedt gemiddeld 56% van de Nederlandse Grote Sterns op Griend en gemiddeld 85% van de populatie van het Nederlandse Waddengebied (Lutterop & Kasimir 2010).

In het Deltagebied liepen de aantallen lokaal eveneens terug. In de Flauwers Inlaag bij Serooskerke ZI kwam het aantal broedparen niet hoger dan 240 (2008: 700). Op de Slijkplaat in het Haringvliet ZH kwam geen enkel paar van de in totaal 283 paren in 2008 terug om te broeden. Het goede nieuws kwam van de Hooge Platen in de Westerschelde ZI. De na Griend grootste kolonie van Nederland zag de aantallen toenemen tot 5300 (2008: 4405). Met nog eens 1593 paren in de Scheelhoek ZH leverde 2009 in het Deltagebied 7133 paren op, het hoogste aantal sinds het begin van de jaarlijkse tellingen in 1979 (Strucker *et al.* 2010).

VISDIEF *Sterna hirundo*

Rode Lijst: kwetsbare soort
 Geteld: 14.253 Schatting populatie: 14.800-15.800
 Volledigheid: >90%, gegevens ontbreken van enkele grotere kolonies (meer dan 50 paren in 2008): Ketelmeereilanden Ov, Lage Weide Utrecht Ut, Waterberging Twisk NH en Vogelplas Starrevaart ZH.

Natura 2000: ja
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / 0

De huidige verspreiding is geconcentreerd in Laag-Nederland, met de nadruk op de kustprovincies en het rivierengebied. Grotere kolonies (>100 paren) liggen vrijwel allemaal in de kuststreek (vooral Delta-, IJsselmeer- en Waddengebied), met verreweg de grootste kolonie op De Kreupel bij Andijk NH: 3588 paren in 2009. In binnenlandprovincies die worden gedomineerd door zandgronden, zoals Drenthe en Limburg, is de soort zeer schaars.

In 2009 stond de soort extra in de belangstelling. Dit Jaar van de Visdief bracht een opvallend groot aantal broedparen in bebouwd gebied aan het licht (van Kleunen *et al.* 2010). De vogels nestelen hier op ge-

bouwen en opspuiterreinen. In 2009 werden 46 kolonies met in totaal 1189 nesten geteld op bouwwerken (c. 9% van het getelde landelijke aantal in 2009). In de meeste gevallen ging het om platte daken van grote bedrijfsgebouwen met als substraat meestal grind, maar ook groene daken met korte vegetatie. De kolonies kunnen fors van omvang zijn; de grootste dakkolonie, in Zwolle, telde 188 nesten. Op zijn hoogtepunt in 1998 herbergde de kolonie op de veiling van Aalsmeer zelfs 300 paren. Dakkolonies zijn vastgesteld langs de rivieren, in het binnenland van Zuid- en Noord-Holland en in de drie noordelijke provincies. Nabij de kust ontbreken ze opvallend genoeg. Omdat dakkolonies niet

altijd opvallen en moeilijk te tellen zijn, is nog relatief weinig bekend over dit fenomeen. De eerste melding in de SOVON-database dateert van 1977: 5 paren op een bedrijfsgebouw in Hasselt Ov. In de jaren tachtig waren slechts drie kolonies bekend en in de jaren negenig acht. Daarna nam het aantal meldingen van ‘nieuwe’ kolonies snel toe. Hoewel dit overtrokken kan zijn als gevolg van toegenomen aandacht voor dit fenomeen, getuigt het ook van aanpassing aan een veranderende habitat. Zo zijn er aanwijzingen dat de soort in de omgeving van Amsterdam daken ging bezetten nadat nabije broedlocaties ongeschikt raakten (Groen *et al.* 1995). Een dak heeft als voordeel dat het meestal vrij is van grondpredatoren, verstoring, vegetatiesuccessie en overstromingen. Een mogelijk nadeel van een (donker) dak is hittestress, een gevolg van hoge temperaturen en het ontbreken van schuilmogelijkheden.

Hoewel de landelijke trend op de lange termijn nog stabiel is, vinden er de laatste jaren zorgwekkende ontwikkelingen plaats. Na het piekjaar 2007 zijn de landelijke aantallen hard onderuitgegaan en het huidige niveau ligt 25-30% onder dat van dat 2007. Op De Kreupel vielen de aantallen terug van 5180 paren in het voorlopige topjaar 2008 naar 3588 in 2009.

De aanwezigheid van veilige broedhabitat en het aanbod aan geschikte (en vangbare vis) zijn sturend voor vestiging en broedsucces van Visdieven. Op Griend, lange tijd bakermat van de grootste Nederlandse visdievenkolonie en kerngebied binnen de metapopulatie van de Waddenzee, bleek de sterke afname een gevolg van structureel laag broedsucces (lage kuikenoverleving door voedselgebrek) en emigratie. Het kunstmatig als broedplaats in stand houden van het eiland heeft ironisch genoeg gezorgd voor een ‘ecologische valkuil’ die weliswaar broedvogels blijft aantrekken, maar onvoldoende nieuwe rekruten genereert (Stienen *et al.* 2009). Dit effect kan ook elders optreden, in ieder geval in het IJsselmeergebied, waar een relatie wordt gelegd tussen broedsucces en spieringvisserij (van der

Winden *et al.* 2009). Ook in het Deltagebied wordt voedselgebrek beschouwd als belangrijke verklaring voor het lage broedsucces, in combinatie met verlies aan broedplaatsen, afgenomen natuurlijke dynamiek en toegenomen recreatie en predatie (Meininger *et al.* 2006). Gegevens verzameld over het broedsucces in het Jaar van de Visdief laten zien dat dit in 2009 in de meeste gebieden te laag was om de populatie in stand te houden.

Visdief. Loonse Waard, Wijchen Gl, 5 september 2009 (Harvey van Diek)

NOORDSE STERN *Sterna paradisaea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1022

Schatting populatie: 1050-1150

Volledigheid: >90%, gegevens ontbreken o.a. van enkele kleine kolonies op Schiermonnikoog. Broedparen in visdiefkolonies worden gemakkelijk gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

In Nederland kennen we 40-45 bewoonde kolonies. Deze bevinden zich vrijwel zonder uitzondering in de Delta en het Waddengebied. Eerstgenoemd gebied boekte met 78 paren een vooruitgang van 16% ten opzichte van 2008 (Strucker *et al.* 2010) en laatstgenoemd kwam met 944 paren eveneens hoger uit (+4%). Een nieuwe broedlocatie hier was de Kroon's Polders, Vlieland (1).

Alhoewel er al met al geen sprake was van een sterke verbetering in populatieomvang lag het totale getelde aantal broedvogels met 1022 zeker hoger dan in 2008 (978). Rekening houdend met niet-getelde (kleine) kolonies en gemiste paren in visdiefkolonies, zullen er dit jaar zo'n 1050-1150 paren in Nederland gezeten hebben. Op Griend, de grootste kolonie, liep de stand op van 330 paren in 2008 naar 374 in 2009. Het broed-

succes was er echter vrijwel nihil; er werden slechts 5 vliegvlugge jongen gezien (Lutterop & Kasemir 2010). Op het Schelpenbankje van de Vliehors op Vlieland zaten met 41 paren maar liefst 36 meer dan in 2008 (echter: 103 in 2007). Positief nieuws werd ook gemeld vanaf het Havenscherp van Delfzijl, waar de kolonie ruim verdubbelde naar 89 paren.

Zoals het een pioniersoort echter betaamt, waren er ook kolonies met mindere resultaten. Op het kweldertje

Vogelpolle op Ameland liep de stand met 34% terug naar 190 paren en van de kolonie op de kwelder bij Ferwert Fr konden van de 22 paren van 2008 slechts 3 paren teruggevonden worden. Plotselinge verschuivingen in aantallen broedparen per kolonie zijn bij de Noordse Stern normaal, zeker in ons land, dat aan de uiterste verspreidingsrand ligt. De mate waarin onderlinge uitwisseling binnen het internationale Waddengebied optreedt, is alleen met (kleur)ringonderzoek vast te stellen.

DWERGSTERN *Sternula albifrons*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 776 Schatting populatie: 780-830

Volledigheid: >95%, gegevens ontbreken alleen van de Richel, Vlieland; mogelijk solitaire paren gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

Na een aantal jaren van voorspoed liepen de totalen dit jaar iets terug. De populatieontwikkeling is al sinds 1990 gunstig te noemen. In slechts zes jaren was er sprake van een terugval. Dat is geen slechte score voor een pioniersoort die zich focust op ongestoorde kale zandstrandjes of schelpenbanken, een binnen Nederland uitermate schaarse broedhabitat. De voornaamste reden dat zo'n terugval ook in 2009 weer optrad, was de achteruitgang in de grootste kolonie, op de Hooge Platen in de Westerschelde, in 2008 nog goed voor 250 broedparen. In 2009 liep dit aantal terug naar 179 (Strucker *et al.* 2010). De achteruitgang hier staat mogelijk in verband met erg hoog water waardoor minder nestgelegenheid voorhanden was ten tijde van de nestplaatskeuze (P. Wolf, DPM). Dit jaar gaat echter ook de boeken in als het jaar waarin een paartje Dwergsterns werd aangetroffen op een nieuw aangelegd eilandje in het Eemmeer (R. van Beusekom). Daarmee wist zich toch nog 1 paar Dwergsterns staande te houden in een zoetwatermilieu, want de Dwergsterns van De Kreupel bij Andijk NH lieten zich dit jaar niet meer zien. In totaal werden er 28 kolonies geteld (31 in 2008) waarvan 15 meer dan 10 paren telden (13 in 2008).

Tabel 6.8. Dwergstern. Kolonies met opmerkelijke verschillen in 2008-09. / Little Tern. Colonies with marked population changes in 2008-09.

Kolonie	2008	2009
Serooskerke, Prunje Oost ZI	36	0
Razende Bol, Texel NH	20	0
Vliehors, westpunt, Vlieland Fr	127	37
Grevelingen, Stampersplaten ZI	42	14
Melissant, Slikken van Flakkee Zuid ZH	68	28
Westerschelde, Hooge Platen ZI	250	179
Oosterschelde, Werkeiland Neeltje Jans ZI	29	61
De Hors, Texel NH	82	203
Grevelingen, Markenje ZH	2	13
Haringvliet, Slijkplaat ZH	8	55
Hoofdplaat, Hoofdplaat-Nummer Een ZI	0	29

WITWANGSTERN *Chlidonias hybrida*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: 0

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

In de Weerribben Ov vlogen op 22 juni 2 adulte Witwangsterns rond. De vogels baltsten, zaten regelmatig op leliewortels en voerden elkaar maar werden er later niet meer aangetroffen (J. Bredenbeek). Ook elders in het land werden adult zomerkleed Witwangsterns gezien (o.a. 5 op 2 juni in Oost-Maarland bij Eijsden Lb en 3 op 3 juli in het Lauwersmeer Gr), maar op

geen enkele plek bleven de vogels langere tijd pleisteren. Voor de laatste zekere broedgevallen in ons land moeten we terug naar 1965 (7 nesten; Bijlmermeer, Amsterdam NH), 1997 (nest met 2 eieren; Drontermeer GI) en 1999 (nest met 2 pulli; Soerendonks Goor bij Maarheeze NB).

ZWARTE STERN *Chlidonias niger*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 1079

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van kolonies bij Kamperveen Ov, Bodegraven ZH, Reeuwijk ZH, Zegveld Ut, Woerden Ut, Wilnis Ut en Tienhovense Plassen Ut.

Schatting populatie: 1150-1340

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / 0

Het landelijke verspreidingsbeeld laat duidelijke kerngebieden zien met clusters van kolonies in het oosten van Zuid-Holland, in het westen van Utrecht, Zuid- en Midden-Friesland en Noordwest-Overijssel. Hier lag veruit de grootste kolonie, in De Wieden: 103 paren. Daarbuiten zijn nauwelijks kolonies gemeld. Relatief geïsoleerd ligt de kolonie in de Veenhuizerstukken bij Stadskanaal in Zuidoost-Groningen (13 paren). Op de hogere zandgronden, waar de soort in het verleden nestelde in vennen en hoogveengebieden, is hij inmiddels weggevaagd: er kwam geen enkele melding binnen!

Op landelijk niveau bleven de aantallen in de 1990-2009 stabiel, maar jaarfluctuaties zijn gebruikelijk. Zo kwamen de indexen in 2009 iets hoger uit dan in het

voorgaande jaar. In het laagveengebied worden overwegend stabiele aantallen vastgesteld, maar in het zee-kleigebied nemen ze wat af of fluctueren ze.

In Zuid-Holland, waar de soort broedt in moerassen en verspreid over de veenweiden, namen de aantallen sinds 2000 voortdurende af tot een dieptepunt in 2008 (272 paren). In 2009 werd enig herstel vastgesteld (312 paren), dat vooral te danken was aan grotere aantallen in slotenrijke graslanden. Het broedsucces in de afgelopen jaren, 0,7-1,1 vliegvlug jong per paar, is net voldoende om de populatie in stand te houden (drempelwaarde 0,85 jong per paar). De voedselsituatie zou er de afgelopen jaren overwegend gunstig zijn geweest (van der Winden *et al.* 2010).

WITVLEUGELSTERN *Chlidonias leucopterus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0

Volledigheid: onbekend

Schatting populatie: 0

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

In de Zwarte Stern-kolonie in Kinderdijk ZH was van 12 mei tot en met 11 juli een adulte zomerkleed Witvleugelstern aanwezig. De vogel riep veelvuldig, vloog met vis naar de kolonie en verjoeg er een Bruine Kiekendief, maar bleef voor zover bekend ongepaard (J. Hamelink, C. Stam e.a.).

Ongeveer 7 km noordoostelijker, in de Krimpenerwaard ZH, hield zich tussen 12 juni en 13 juli onregelmatig een adulte Witwangstern op bij broedende Zwarte Sterns en

Visdieven (E. Kleyheeg, C. Oskam e.a.). De vogel, mogelijk die van Kinderdijk, riep regelmatig maar ook op deze plek werd geen zeker broedgeval vastgesteld. De 4 succesvolle broedgevallen in 2007 in de Sliedrechtse Biesbosch ZH en in de Krimpenerwaard, die alle bij Visdieven plaatsvonden, kregen dus geen vervolg in 2009. Een hernieuwde vestiging in de komende jaren behoort echter zeker tot de mogelijkheden.

6.8. Duiven tot en met spechten

ZOMERTORTEL *Streptopelia turtur*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / -

De Zomertortel kreeg al speciale aandacht in het broedvogelverslag over 2004 (van Dijk *et al.* 2006). Dat dit nu wederom het geval is, heeft een verontrustende achtergrond. Weinig in het BMP gevolgde soorten laten een zo onversneden negatieve aantalsontwikkeling zien als de Zomertortel. Al in de jaren tachtig stapelden de aanwijzingen hiervoor zich op. De index in het startjaar van het BMP, 1984, bedroeg 141, om daarna te dalen naar 100 in referentiejaar 1990. Daarna zette de afname door: in 1993 zakte de index voor het eerst onder de 75, in 1999 onder de 50 en in 2009 kwam hij voor het eerst onder de 25 uit. Als de afname in dit tempo doorzet, zou de Zomertortel over pakweg 15 jaar als broedvogels uit ons land verdwenen kunnen zijn. Natuurlijk is dat speculatief, maar het is veelzeggend dat we dit soort theorieën te berde brengen voor een soort waarvan de broedpopulatie midden jaren tachtig nog op 35.000-50.000 paren werd geschat (SOVON 1987).

Op Europese schaal is sprake van een krachtige afname in Noordwest-Europa (vooral Engeland en Nederland) en een lichtere afname in het zuidwesten, terwijl de populatie in Midden- en Oost-Europa redelijk stabiel zou zijn. Er bestaat een verband tussen de afname van de Noordwest-Europese populatie en de regenval in de Sahel, maar de relatie is niet sterk genoeg om de rigoureuze afname te verklaren. Overigens heeft de soort in zijn tropische overwinteringsgebieden ook te lijden onder ontbossing en massaal afschot (Zwarts *et al.* 2009).

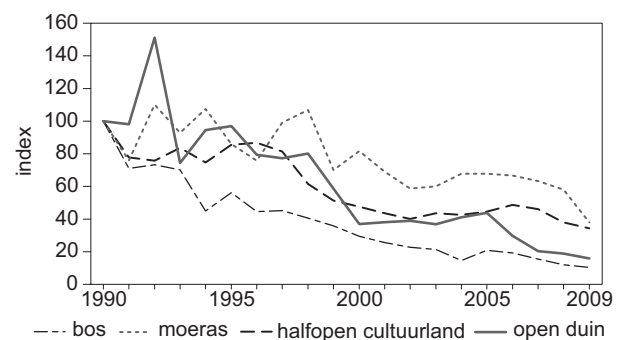
Figuur 6.19 geeft de Nederlandse trend in vier habitats sinds 1990. In al deze habitats is de aantalsontwikkeling eenduidig negatief, al gaat het verdwijnen van Zomertortels uit bos en duinstruweel nog wat sneller dan in moeras en halfopen cultuurland. In bos kan de toegenomen ouderdom van de Nederlandse bossen een rol spelen, aangezien Zomertortels jonge en dichte bosstadië prefereren (nestplaats), graag in combinatie met verjongingsvlakten (foerageerplekken). De verstruweling van open duin, een gevolg van atmosferische depositie, lijkt in theorie de hoeveelheid broedhabitat te vergroten. Tegelijkertijd groeien echter de open gebieden dicht waar de soort zijn voedsel zoekt.

Figuur 6.20 toont de dichtheid van Zomertortels in BMP-plots waar hij in de periode 1990-94 en 2005-09 steeds minimaal één jaar aanwezig was. In totaal gaat het om 259 plots. Bijna de helft van de in 1990-94 bezette plots bleek in 2005-09 verlaten te zijn en het totaal aantal territoria daalde van 756 tot 299. De leegloop was het sterkst in de duinen en in delen van Drenthe, Twente en de Achterhoek.

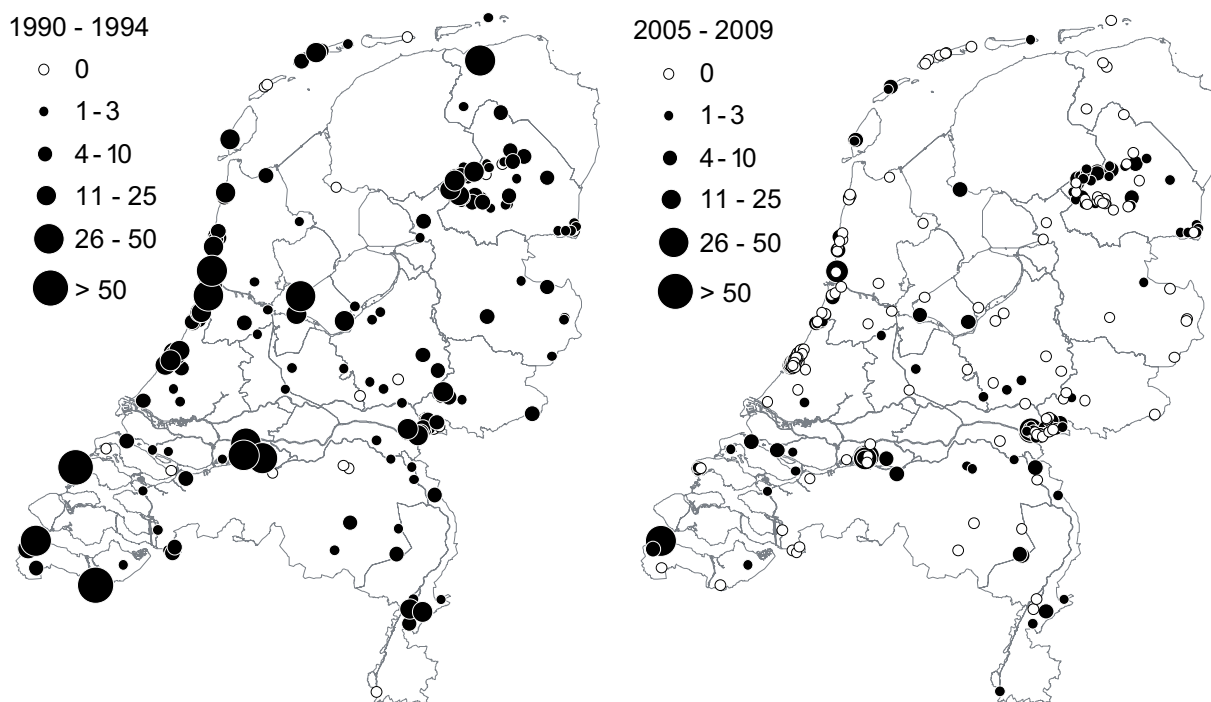
Natura 2000: nee

Landbouwkundige veranderingen spelen een belangrijke rol in de afname. Brits onderzoek (Browne & Aebischer 2003, Browne *et al.* 2005) toont aan dat het broedseizoen van de Zomertortel met 12 dagen verkort is (vooral veroorzaakt door een eerder vertrek, vrijwel zeker vanwege voedselgebrek), waardoor de vogels er niet meer in slagen twee broedsels groot te brengen. Voorts bleek het voedingspatroon opmerkelijk veranderd. In de jaren zestig werd in april-juni veel gefoeraagd op klavervelden en hooilandpercelen en in juli-september vooral op granen en erwten. In 1998-2000 zochten de vogels in april-mei vaak voedsel op erven, in tuinen en langs wegen en paden, en in juli-augustus op diverse landbouwgewassen en in erven en tuinen. Het voedsel in de jaren zestig bestond voor 95% uit onkruidzaden (met name duivenkervel), terwijl dit aandeel in 1998-2000 gezakt bleek naar 32%. Zaden van tarwe (37,1%) en koolzaad (31,4%) werden nu het meest gegeten. Duivenkervel was met 12% het belangrijkste onkruid, gevolgd door akkerviooltje (6,9%) en vogelmuur (4,6%).

De populatieafname bleek dus gepaard te gaan aan een afnemend belang van onkruidzaden als voedselbron. Iets dat veelzeggend is voor de ecologische kwaliteit van het boerenland! Het is aannemelijk dat hetzelfde patroon opgaat voor Nederland. Meer kennis over voedselkeuze en habitatgebruik van Nederlandse Zomertortel is echter wenselijk. Illustratief is wellicht Heggenreservaat de Poel op Zuid-Beveland, een van de weinige gebieden waar recent een kleine toename is vastgesteld (Hoekstein 2008). In dit reservaat lijkt een combinatie van dichte meidoornheggen (nestplek) en rijkdom aan onkruiden in de graslanden (voedsel) doorslaggevend. Voorts is het relevant om bij het faunaran-

Figuur 6.19. Zomertortel. Trend in 1990-2009 in vier habitats. / European Turtle Dove. Trend 1990-2009 in four habitats.

Figuur 6.20. Zomertortel. Maximale dichtheid in telgebieden die in 1990-94 en 2005-09 onderzocht zijn. / European Turtle Dove. Maximum density in census plots surveyed in 1990-94 and 2005-09.

den-beleid meer rekening te houden met deze soort. Over de broedbiologie van de Zomertortel is historisch referentiemateriaal beschikbaar (Bijlsma 1985). In de database van het Nestkaartenproject zitten echter slechts 45 nesten uit 1984-2008. Dat is veel te weinig

om uitspraken te kunnen doen over bij voorbeeld verschuivingen in timing van het broeden. Bij 54% van de gevolgde nesten vlogen jongen uit, gemiddeld 1,04 per nest.

KERKUIL *Tyto alba*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 1737 Schatting populatie: 1750-1900

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Op het kleine tikje in 2008 volgde in 2009 een behoorlijke dreun voor de kerkuilstand: naar schatting dik 1000 paren minder, ofwel in één jaar tijd 41% van de populatie eraf (de Jong 2010). Dat is even wennen na de vette jaren die de soort achter de rug heeft en waarbij record na record gebroken werd. Ter geruststelling: het huidige aantal is nog lichtjaren verwijderd van de droeve staat waarin de Kerkuil in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw verkeerde.

De oorzaak voor de afname moet gezocht worden in de combinatie van een tot in de zomer in veel regio's bijzonder lage veldmuisstand en pittige winterse omstandigheden.

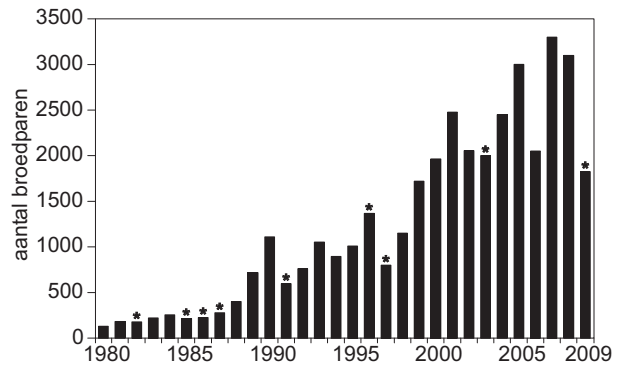
Typerend voor een moeilijk jaar was het lage aantal tweede legsels. In het goede jaar 2007 waren dat er 762, maar dit kelderde vervolgens naar 71 in 2008 en 39 in 2009. Een ander opvallend aspect was de late eileg en

het geringe aantal uitgevlogen jongen. Met name dat laatste staat vlot populatieherstel in de weg. Een type-rend beeld bij streng winterweer is dat opmerkelijk veel Kerkuilen jagen bij huizen en erven. In periodes met sneeuwval zijn vooral sneeuwvrij gemaakte ruimtes zeer in trek.

In vrijwel alle provincies nam de soort ten opzichte van 2008 in aantal af, met uitzondering van Groningen. De provincies Friesland en Drenthe herbergden resp. 372 en 241 bewoonde broedlocaties en waren samen goed voor 35% van de Nederlandse populatie. De afname in deze provincies t.o.v. 2008 lag met resp. 34% en 21% onder het landelijk gemiddelde. Ook in de drie westelijke provincies bleef de afname met maximaal 25% binnen de perken. De grootste afname deed zich voor in het zuiden en zuidoosten, met een terugval van 69% in Achterhoek-noord, 68% in Limburg en 71% in Noord-

Brabant. Niet toevallig hadden juist deze regio's in januari te maken met flinke vorst en lag hier de meeste sneeuw (met name tussen 4-11 januari). Van een langdurig sneeuwdek was echter geen sprake.

Al met al kan gesteld worden dat de huidige afname van de Kerkuil vooral van doen heeft met natuurlijke fluctuaties. Bij een herstel van de muizenstand en een serie minder sneeuwrijke winters valt een herstel te verwachten. Dat de winter van 2009/10 bepaald niet minder sneeuwrijk was, weten we inmiddels; we zijn dan ook benieuwd naar de effecten ervan op de kerkuilstand.

Figuur 6.21. Kerkuil. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1980 (* jaren volgend op koudere winter) (Kerkuilen Werkgroep Nederland). / Barn Owl. Dutch breeding population (pairs) since 1980 (* after severe/cold winter).

OEHOE *Bubo bubo*

Rode Lijst: nee

Geteld: 6

Schatting populatie: 6

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

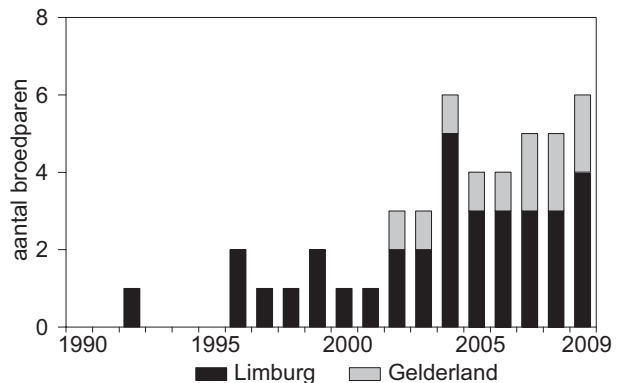
Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek; bekende en diverse potentiële gebieden onderzocht

Met 6 territoria maakte de kleine Nederlandse populatie Oehoes in 2009 een kleine groei door. De Nederlandse Oehoes worden samen met hun soortgenoten net over de Duitse grens op de voet gevolgd door de Oehoewerkgroep Nederland (Wassink 2010, website Oehoewerkgroep Nederland).

In de Achterhoek werden 2 territoria vastgesteld, waarvan er 1 succesvol was (2 jongen uitgevlogen, waarvan 1 gezenderd). Het andere nest bevatte 1 jong maar het is niet duidelijk of deze vogel uitgevlogen is.

In Limburg werd op 4 locaties een territorium bezet, waarvan 3 in het zuiden van de provincie en 1 op een nieuwe locatie in Noord-Limburg. Daarnaast was er een broedgeval net over de Duitse grens. Op 3 plekken werd daadwerkelijk een broedpoging ondernomen, waarvan er 2 succesvol waren en 6 uitvliegende jongen opleverden. De bekende Oehoes van de Enci-groeve bij Maastricht gingen ditmaal niet tot broeden over. Bij Eindhoven NB verbleef nog steeds een ongepaarde vogel die af en toe riep. Dit betreft een uit gevangenschap ontsnapt exemplaar (niet in landelijk totaal opgenomen).

De Limburgse Oehoes hebben overigens een serieus probleem. Er worden relatief veel vogels dood aangetroffen en de 'omloopsnelheid' binnen de populatie is

Figuur 6.22. Oehoe. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990 in Limburg en Gelderland. / Eurasian Eagle Owl. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

verdacht hoog voor een langlevende soort. Onderzoek aan enkele dode vogels leverden verbijsterende hoeveelheden PCB's op. Inmiddels wordt via zenderonderzoek getracht om duidelijkheid te krijgen over het foeragegedrag, en daarmee de locaties waar de PCB's worden opgedaan (Wassink 2010, P. Voskamp).

STEENUIL *Athene noctua*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 1988

Schatting populatie: ?

Volledigheid: <40%, voldoende steekproeven in belangrijke regio's (aantal, representativiteit)

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ? / 0

Het eerste serieuze winterweer na een reeks van 11 zachte winters lijkt de oorzaak van een relatief mager Steenuilen-jaar in delen van het land. Na een matige afname in de jaren negentig (en ook al eerder) stabiliseerden de landelijke aantallen na 2000. Sindsdien treden opmerkelijke regionale verschillen op met bijv. een aanhoudende afname langs de Grote Rivieren, stabiele en mogelijk licht toenemende aantallen op de zandgronden en een waarschijnlijk stabiele populatie op de zeekei.

In 125 telgebieden (samen 1508 km²) die in zowel 2008 als 2009 geteld zijn (specifiek op Steenuilen of op meer soorten), werden in 2008 943 territoria geteld en in 2009 872, een afname van 7,5%. De afname was sterker in dat deel van het land waar de laagste wintertemperaturen werden gemeten en waar in januari gedurende een langere periode een sneeuwdek van 4-10 cm aanwezig was (zie hoofdstuk 3). Ten zuidoosten van de lijn 's Hertogenbosch-Arnhem-Zutphen-Almelo

bedroeg de afname 11,7% (70 telgebieden met een totale oppervlakte van 587 km²; 469 resp. 414 territoria in 2008-09), terwijl de afname ten noordwesten van die lijn beperkt bleef tot 3,4% (55 telgebieden en 921 km²; 474 resp. 458 territoria). In 11 telgebieden op zeekei in Zeeland en Zuid-Holland (waaronder de gehele Hoeksche Waard, de omgeving van Zevenhuizen-Moerkapelle en de gemeente Schipluiden) nam het aantal territoria zelfs toe (2008-09 resp. 65 en 71).

Hoge Steenuil-dichtheden van 3 tot bijna 5 territoria per vierkante kilometer werden in 2009 aangetroffen in de telgebieden nabij Meddo G1 (23 territoria op 6,0 km²), Huppel bij Winterswijk G1 (20 territoria op 6,0 km²), Overdinkel Ov (14 op 3,8 km²), Lopik Ut (10 territoria op 2,1 km²) en Losser Ov (9 op 2,1 km²).

Het is afwachten wat de winter van 2009/10, die in een nog veel groter deel van het land voor kou en een langdurig sneeuwdek zorgde, voor effect heeft gehad op de Steenuilen.

VELDUIL *Asio flammeus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 29 (30)

Schatting populatie: 29-35

Volledigheid: >90%, bekende broedgebieden (m.n. Waddeneilanden) vrijwel volledig onderzocht

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / - / -

Na het diepe dal van 2007 (10-15 paren) liet de Velduil in 2008 (20-24) en 2009 (30-35) een licht herstel zien. De komende jaren zullen uitwijzen of het herstel doorzet. Sinds 1996 is het aantal broedparen niet boven de 50 uitgekomen.

Het gros van de Velduilen vertoefde ook dit jaar in het Waddengebied. Elders in het land werd alleen een waarschijnlijk broedgeval opgetekend in het Fochtelooërveen Dr (H. Feenstra), terwijl overzomeraars werden gemeld uit De Wieden Ov (A. van Dijk) en de Groote Peel NB (M. Mackus).

De aantalsontwikkeling op de Waddeneilanden is variabel. Voormalig bolwerk Texel moest het wederom met slechts 1 paar in de duinen stellen en op Vlieland bleef het bij enkele losse waarnemingen (2008: 1 territorium). Terschelling deed het met 6 paren wat minder dan in 2008 (8), maar op Ameland (van 6 naar 11 paren) en Schiermonnikoog (van 1 naar 7) ging het dit jaar stukken beter. Beide eilanden waren samen goed voor meer dan de helft van de Nederlandse populatie. Een broedpoging op Griend werd vrijdeld doordat het vrouwtje werd gepredeerd, waarschijnlijk door een Slechtvalk (Lutterop & Kasemir 2010). Op Rottumerplaat is na

2004 geen broedgeval meer vastgesteld. Op het vasteland was een succesvol paar aanwezig op de Friese kwelders (één jong; J. Feddema).

De toename van de Velduil op de Waddeneilanden valt geheel op het conto van de kwelders te schrijven. Waar de aantallen in het duingebied iets afnamen, was op de kwelders sprake van een verdubbeling van 8 naar 16 paren. Kleefstra (2009a) stelde op de kwelder van Schiermonnikoog voorts een behoorlijk broedsucces vast. Niet duidelijk is wat dit plotse succes op de kwelder veroorzaakt. Op Ameland werden bij verschillende nesten resten van aardmuizen gevonden. Het is niet bekend is of ook de huisspitsmuis, die dit eiland recent gekoloniseerd heeft, door de plaatselijke Velduilen wordt geconsumeerd (J. Krol, O. Klaassen).

In de Kooiduinen op Ameland, waar 1 paar tot broeden kwam, werd halfweg het seizoen een volwassen vogel gevonden die waarschijnlijk in prikkeldraad terecht was gekomen. De vogel knapte weliswaar op in een asiel, maar de kansen voor de 4 pullen zullen door de uitschakeling van een der oudervogels ongunstig geweest zijn (J. Huizenga).

RUIGPOOTUIL *Aegolius funereus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, speciale inventarisaties in geschikte bossen; waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Na de ontdekking van twee broedgevallen op de Hondsrug Dr in 2008, werd daar ook in 2009 naar Ruigpootuilen gezocht. Van de 5 gevonden territoria werden er 2 kortstondig bezet en 3 langer. In twee gevallen ging het om een paar dat een nest betrok. In het ene geval vloog één jong uit, het andere nest mislukte (waarschijnlijk door predatie). Enkele mannetjes hadden in 2009 op enig moment belangstelling voor speciaal voor hen opgehangen nestkasten; ze zaten althans enkele malen dicht bij zo'n nestkast te zingen. Uiteindelijk kozen deze mannetjes echter (voor zover gepaard) voor een natuurlijke holte (G. Ottens, M. Jonker, Werkgroep Ruigpootuilen).

Een landelijke populatieschatting geven is niet mogelijk bij deze lastig te inventariseren soort, waarvan niet alle mogelijk geschikte gebieden geïnventariseerd zijn. Nadat er in 1973-79 jaarlijks 1-9 territoria werden vastgesteld, doken er ook in 1985-87, 1994 en 1999 territoriale vogels op, uitsluitend in Drenthe (met uitzondering van een roepende mannetje nabij Bladel NB in maart 1976). Losse waarnemingen, vaak vondsten, zijn ook uit andere delen van het land bekend. Een voorbeeld is de vondst bij St Walrick (Wycken) Gl op 29 april 2009 van een vogel die door een Havik geslagen was. Dit betekende, los van de genoemde territoriale vogels, het 11e geval voor Nederland van een dode/verzwakte Ruigpootuil; de vogel kan worden geclasificeerd als een 'zwerfver'.

Hoewel sprake lijkt van een kleine opmars, valt te bezien of de ogenschijnlijke toename reëel is. Mogelijk zijn de 'nieuwe' mannetjes van 2009 eerder (ook in 2008) over het hoofd gehoord. Opvallend was bovendien dat een vogel die in eerste instantie van 20 februari - 28 maart op drie verschillende locaties in dezelfde boswachterij werd gehoord, later (6-19 april) bijna 10 km verderop werd teruggevonden in een andere boswachterij. Dat kon worden vastgesteld doordat er van alle mannetjes (vanaf 2008) geluidsopnamen zijn. De zang varieert in aantal 'poe-tjes', snelheid, pauze tussen de strofes en toonhoogte. Op sonogrammen is duidelijk het verschil tussen de verschillende mannetjes te zien (G. Ottens, M. Jonker).

Op c. 120 km afstand bevindt zich de populatie van de Lüneburgerheide in Niedersachsen, Duitsland, met 40-60 paren. De laatste jaren breidt deze zich langzaam uit in noordelijke en westelijke richting, zodat de dichtstbijzijnde territoria zich inmiddels op ongeveer 15 km van de Nederlandse grens bevinden, ter hoogte van Twente Ov. Bij sommige Duitse onderzoekers leeft het idee dat deze 'uitbreiding' voornamelijk het gevolg is van beter en grootschaliger onderzoek naar Ruigpootuilen. De soort broedt inmiddels ook zuidelijker in Duitsland, in Nordrhein-Westfalen (van Manen *et al.* 2009).

NACHTZWALUW *Caprimulgus europaeus*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 903

Schatting populatie: ?

Volledigheid: 40-70%, onvolledig onderzoek in of gegevens nog niet beschikbaar van Veluwe (ZO-Veluwe, Het Loo, Oldenbroek en Doornspijkse Heide) en Noord-Brabant (Esbeek-Netersel, Strabrechtse Heide, Brabantse Wal, Oirschotse Heide, Weerter- en Budelerberg en Stippelbergen)

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / ++

In 2009 vond geen landdekkend onderzoek plaats, maar bleek uit tellingen in vaste gebieden wel dat de gestage populatiegroei zich voortzet op alle zandgronden. Het gaat vooral om een dichtere bezetting van reeds bewoonde gebieden, niet zozeer om substantiële uitbreiding van het verspreidingsgebied. Voorbeelden zijn de Loonse en Drunense Duinen NB (43 territoria geteld in 2009, eerder nooit meer dan 18 hoewel het onderzoek toen wellicht minder volledig was), de Groote Peel NB/Lb (11 in 2007, 20 in 2009) en het Bargerveen Dr (c. 20 in 2008, 30 in 2009). De aantallen op de Utrechtse Heuvelrug worden nu vrijwel volledig bepaald door de

Leuserheide en omgeving, waar de soort toenam van 16 territoria in 2008 naar 24 in 2009. Gezien de oppervlakte nog niet bezette habitat in de omgeving kan hier een verdere groei verwacht worden.

Buiten de hoge zandgronden werd in 2009 alleen melding gemaakt van Nachtzwaluwen in de Schoorlse Duinen NH (4-5 territoria, net als in 2008) en Roggebotzand Fl (1; op zandopduiking in een zeekleigebied).

Het succesverhaal van de Nachtzwaluw is opmerkelijk in het licht van de overwegend negatieve ontwikkelingen van soorten die open milieus op de zandgronden bewonen. Sinds het Jaar van de Nachtzwaluw 2007

wordt door SOVON in samenwerking met Stichting Bargerveen en de Vlinderstichting een ecologische studie uitgevoerd om dit fenomeen te kunnen begrijpen. Hierbij wordt onder meer gekeken naar de - veranderingen in - voedselbeschikbaarheid (nachtactieve

insecten) en begrazing van heideterreinen. Het terrein-gebruik van individuele vogels wordt gevolgd met zenders, wat aantoonde dat niet alleen heide en bos werden bezocht maar ook een naburig beekdal (Sierdsema & van Kleunen 2010).

IJSVOGEL *Alcedo atthis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 375 Schatting populatie: 440-540

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden voldoende tot goed onderzocht m.u.v. deel rivierengebied (IJssel, Waal, Nederrijn, Zuidelijk Maasdal, Linge) en Veluweranden

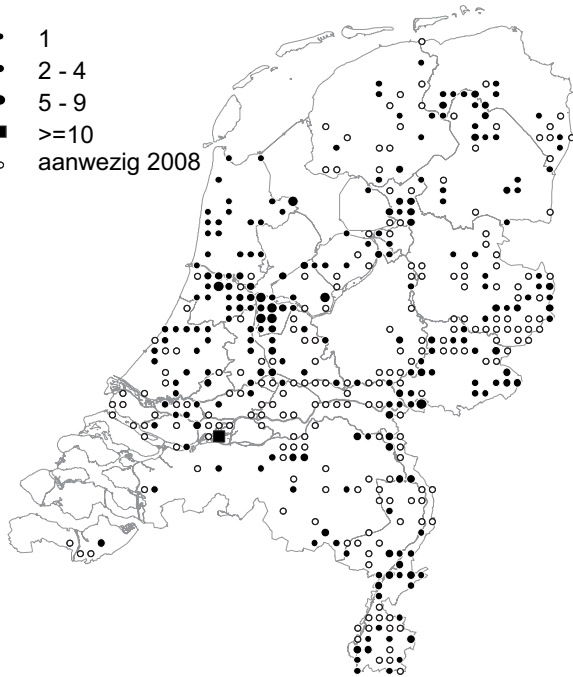
Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / +

Na een aantal sublieme jaren moest er wel eens de klad in komen. Geholpen door een lange serie zachte winters (1996/97 was de laatste echt koude winter) en met dank aan waterkwaliteitsverbetering, oeverherstel en vrijwilligers (kunstwanden!) zat de IJsvogel in de voorgaande jaren op de toppen van zijn Nederlandse kunnen. De stand in 2008 (landelijke schatting 900-1150 paren op grond van 797 daadwerkelijk getelde paren) betekende een ongekend record. De winter van 2008/09, met twee weken van strenge vorst in vooral de zuidoostelijke helft van het land, maakte een eind aan die bloeiperiode. Regionaal werden afnames gevonden van 47-73% (tabel 6.9). In de kerngebieden in het oosten en zuiden van het land waren vooral de kwalitatief minder goede broedplaatsen de klos. Zo varieerde de

afname in Twente van 50% langs jaarlijks goed bezette beken als de Dinkel en de Twickelervaart tot 84% langs de kleinere en minder regelmatig bezette beken (P. van den Akker). In dit verband is het opmerkelijk dat de afname in de Gooi- en Vechtstreek minder groot was dan in het oosten en zuiden van het land, dat sinds jaar en dag als voorkeursgebied wordt beschouwd. We moeten

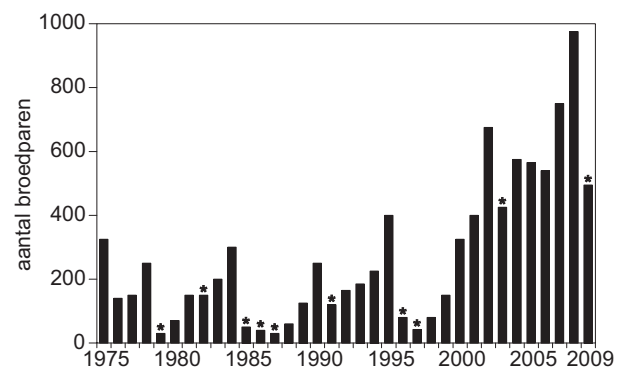
- 1
- 2 - 4
- 5 - 9
- >=10
- aanwezig 2008

Figuur 6.23. IJsvogel. Broedverspreiding in 2009 vergeleken met 2008. Aangevuld naar Bijlsma et al. (2001, alwaar bronnen) / Common Kingfisher. Breeding distribution in 2009 compared to 2008.

Tabel 6.9. IJsvogel. Aantalsveranderingen van 2008 op 2009 in verschillende goed onderzochte regio's. / Common Kingfisher. Regional population changes in 2008-09.

Regio	2008	2009	Vershil (%)	Bron
ZO-Groningen	9	3	-66	N. de Vries
Drenthe	70-100	40-50	-47	van Dijk 2009a
Gooi & Vecht	73	33	-55	J. Harder e.a.
Twente	66	18	-73	P. van den Akker e.a.
ZO-Achterhoek	36	14	-61	VWG ZO-Achterhoek
Gelderse Poort	26	11	-58	Werkgr. Gelderse Poort
M & Z-Limburg	44	16	-64	Bakhuizen et al. 2010

Figuur 6.24. IJsvogel. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975 (* jaren volgend op koudere winter). Aangevuld naar Bijlsma et al. (2001, alwaar ook bronnen). / Common Kingfisher. Dutch breeding population (pairs) since 1975 (* after severe/cold winter).

echter niet vergeten dat de vorst in het zuiden en oosten van het land heel wat strenger en langduriger was dan in het midden en westen.
Hoe dan ook: stiekem vinden we de afname nog wel meevallen. Oudgedienden herinneren zich hoe er na

echt strenge winters zoals die van 1962/63, 1978/79 en 1984/85 maar enkele tientallen paren in ons land waren overgebleven. Vergelijk dat eens met het getelde (375) en geschatte (440-540) aantal dit jaar. Een tiental jaren geleden zou dat bijna als een topjaar zijn beschouwd!

BIJENETER *Merops apiaster*

Rode Lijst: nee
Geteld: 0 Schatting populatie: ?
Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee
Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Na vier jaar op rij vermeld te zijn geweest met broedende Bijeneters waren er in 2009 geen meldingen welke op een broedgeval wezen. In de periode 2005-08 waren

er achtereenvolgens zekere broedgevallen in Meijndel bij Den Haag ZH in 2005 (3), in Friesland in 2006 en in Drenthe in 2006 (2), 2007 en 2008.

DRAAIHALS *Jynx torquilla*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort
Geteld: 10 Schatting populatie: ?
Volledigheid: onbekend, geen of onvoldoende informatie

Natura 2000: ja
Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -
uit grote delen van de Veluwe

Slechts 4 territoria voldeden volledig aan de criteria voor een waarschijnlijk of zeker broedgeval; ze werden aangetroffen in Zuidwest-Drenthe (Doldersummerveld en Wapserveld; A.J. van Dijk), de centrale Veluwe (omg. Gerritsfles; S. Deuzeman) en Midden-Limburg (Meinweg; E. van Asseldonk e.a.). Nu is de Draaihals een notoir lastige klant voor inventariseerders en zullen ook de eenmalige voorjaarswaarnemingen van zingende vogels in broedbiotoop na 15 mei wel betrekking hebben gehad op territoria. Deze werden vastgesteld in de omgeving van Wollega Fr (F. de Vries, H. de Jong), Dwingelderveld Dr (K. Schipper), Tubbergen Ov (B. Hulsebos), Kootwijkerzand en Planken Wambuis op de Veluwe (S. Deuzeman, H.J. van der Kolk) en bij Lochem Gl (J. van Diermen). Daarnaast zijn er nog enkele waarnemingen van stille vogels in de laatste

decade van mei die zowel op broedvogels betrekking kunnen hebben als late trekkers.
Zelfs wanneer er rekening mee wordt gehouden dat grote delen van de Veluwe, traditioneel het belangrijkste broedgebied, niet of onvoldoende onderzocht zijn, moet de conclusie toch luiden dat er hooguit enkele tientallen paren in Nederland tot broeden zullen komen. Daarmee verbeterd er dus niets in de precaire positie van deze soort, die misschien al een eeuw in aantal achteruitgaat en waarvan de kans op uitsterven steeds reëler wordt. Nederland schaart zich daarmee in het lange rijtje landen in West-, Noord- en Midden-Europa waar de Draaihals uitermate slechte tijden beleefd, een gevolg van habitatdegradatie in zowel de broedgebieden als Afrikaanse overwinteringsgebieden (Zwarts *et al.* 2009).

MIDDELSTE BONTE SPECHT *Dendrocopos medius*

Rode Lijst: nee
Geteld: 159 Schatting populatie: 170-200
Volledigheid: 71-90%, kerngebieden Twente en Zuid-Limburg goed onderzocht; ook in Noord-Brabant georganiseerde tellingen; elders mogelijk territoria gemist (m.n. Overijssel en Gelderland)

Natura 2000: nee
Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

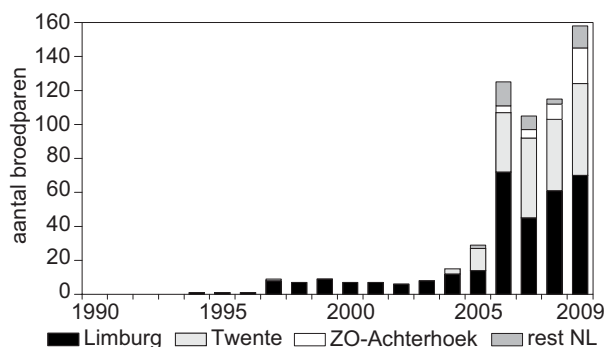
In Twente, Midden- en Zuid-Limburg en in toenemende mate ook de Achterhoek is de Middelste Bonte Specht inmiddels - 15 jaar na de vestiging als jaarlijkse broedvogel in ons land – niet meer weg te denken uit rijke loofbossen. Tientallen vogelaars spannen zich jaarlijks

in om de opmars van deze specht in kaart te brengen, een klusje dat bij succesvolle inventarisatie geen straf is: kippenvel wanneer de nasale jankende roep plotse-ling door het bos klinkt!
Twente beleefde een recordjaar met 54 bevestigde ter-

ritoria. Rond Losser zijn de aantallen inmiddels gestabiliseerd, de uitbreiding kwam uit de omgeving van Enschede (reëel) en Twickel (deels door beter onderzoek) (B. Hulsebos e.a.). In de Achterhoek is de soort na de vestiging in 2006 sterk in opkomst. De verspreiding blijft hier, op een vestiging bij Lochem na, beperkt tot het meest oostelijke deel in de ruime omgeving van Winterswijk (21 territoria; R. Kwak & VWG ZO-Achterhoek).

In Limburg deed de soort het heel goed met 70 territoria, vrijwel even veel als in het recordjaar 2006 (72). De verspreiding blijft hier vooralsnog beperkt tot de streek bezuiden Roermond, met een sterk accent op de hellingbossen in de uiterste zuidhoek. Een eerste vestiging ten westen van de Maas bij Venray kan echter de opmaat vormen voor een areaaluitbreiding (Bakhuizen *et al.* 2010).

In Noord-Brabant (8 territoria) is de verspreiding nogal versplinterd, al zit er een duidelijke kern rond Udenhout, Boxtel en Oirschot (dit jaar 5 territoria); een territorium bij Bergen op Zoom kan aansluiten op het Vlaamse verspreidingsgebied, maar die bij Waalwijk en Mierlo liggen erg geïsoleerd. Daarnaast waren er eenmalige waarnemingen tussen de datumgrenzen (3 locaties) en buiten de datumgrenzen (4) (H. Sierdsema, R. van Dongen e.a.). Nabij het toenmalige SOVON-kantoor in Beek-Ubbergen Gl was voor het derde opeenvolgende

Figuur 6.25. Middelste Bonte Specht. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990 in Limburg, Twente, ZO-Achterhoek en overig Nederland (bronnen in tekst). / Middle Spotted Woodpecker. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

jaar een territorium aanwezig.

Ver buiten de bekende Nederlandse broedgebieden hielden zich in 2009 ook Middelste Bonte Spechten op bij Ommen Ov (27 februari – 26 juni; M. Bunskoek), in het IJsseldal bij Zutphen (7 maart – 13 april; M. Ruijs, G. Verhoef) en, heel opmerkelijk, Barendrecht ZH (13 februari – 16 maart; P. Gouman e.a.). Het leek in deze gevallen te gaan om solitaire vogels met territoriaal gedrag.

Middelste Bonte Specht. Posterholt Lb, 26 januari 2009 (Ran Schols)

6.9. Leeuweriken tot en met lijsters

KUIFLEEUWERIK *Galerida cristata*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort
 Geteld: 9 Schatting populatie: 9-15
 Volledigheid: 71-90%, alle bekende broedplaatsen onderzocht

Natura 2000: nee
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Het gaat wel heel hard bergafwaarts met de Kuifleeuwerik. Werden er rond de eeuwwisseling nog enkele tientallen territoria geteld (38 in 2000), momenteel is dat aantal tot onder de 10 gedaald. De enige territoria werden vastgesteld in Noord-Brabant en Limburg: in 's-Hertogenbosch (2 territoria waarvan vermoedelijk 1 door ongepaarde man bezet; L. Portengen, J. v.d. Linden e.a.), Tilburg (1 paar; J. v. Laerhoven, P. Cools), Eindhoven (2 paren plus solitaire vogel; F. Neijts) en Tradeport-Venlo (succesvol broedpaar met 2 uitvliegende jongen, naast losse adult; H.P. Uebelgünn e.a., Bakhuizen *et al.* 2010). Een eenmalige maartaarnering in Meijndel ZH wijst eerder op een zwerven-

de vogel dan een territorium. Ook het uitpluizen van Waarneming.nl leverde geen verdere meldingen op, zodat moet worden gevreesd dat dit uiterst karige beeld reëel is. Met een gestage afname, een sterk geslonken populatie en vergelijkbare ontwikkelingen in de landen om ons heen moet er wel een wonder gebeuren wil de Kuifleeuwerik niet binnen enkele jaren afgevoerd zijn van de Nederlandse broedvogellijst. Midden jaren zeventig, toen de aantallen vermoedelijk al net over het hoogtepunt heen waren, nestelden nog 3000-5000 paartjes Kuifleeuweriken in ons land.

Ook in Vlaanderen is het aantal broedparen gedaald tot een handvol (Anselin 2010).

OEVERZWALUW *Riparia riparia*

Rode Lijst: nee
 Geteld: 18.057 Schatting populatie: 21.000-25.200
 Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken met name uit Bergum Fr, Kloosterburen Fr, Oudkerk Fr, Biddinghuizen Fl, Vleuten Ut en Barendrecht ZH

Natura 2000: ja
 Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / 0

De landelijke stand is in de jaren negentig bijna verdrievoudigd naar een hoogtepunt rond de eeuwwisseling, zakte toen binnen enkele jaren weer fors terug, en schommelt sinds 2004 rond een niveau dat tweemaal zo hoog ligt als aan het begin van de jaren negentig. In 2009 namen de aantallen landelijk gezien met bijna 14% af ten opzichte van het voorgaande jaar, echter met de bekende regionale differentiatie (van Bruggen 2010b). Ditmaal was de afname het sterkst in de zeekelegebieden van West- en Midden-Nederland (incl. Flevoland), waar de teruggang 17-25% bedroeg; in de zeekelegebieden van Friesland en Groningen bleef afname overigens uit. Toename deed zich vooral voor op de hoge zandgronden van Noordoost-Nederland (+8%). Vogels die op bouwlocaties nestelden, deden het veel slechter (-18%) dan die in meer natuurlijke situaties (+16%). Dit wijst erop dat de kredietcrisis, leidend tot

het inzakken van bouwactiviteiten, zijn tol eist van de Oeverzwaluwen: er zijn minder nestlocaties beschikbaar. Los daarvan staat buiten kijf dat de neerslag in de Sahel een enorme invloed uitoefent op het populatieverloop in heel Europa (Zwarts *et al.* 2009).

Kolonies met meer dan 400 nesten in 2009 waren die bij Amerika Dr (643), bij Lauwersoog Gr (533), Westdorp Dr (432), de Kamperhoek Fl (405) en Laaghalen Dr (402).

Een aparte vermelding verdient Jan Glas, die de tellingen van Oeverzwaluwen in de provincie Groningen precies 25 jaar coördineerde. In die periode kende het aantal enorme fluctuaties, met in de slechtste jaren nog geen 250 paren en in de beste jaren meer dan 3500; de laatste jaren (ruim 1500 in 2009) bevinden zich daartussenin (Glas z.j.).

HUISZWALUW *Delichon urbicum*

Rode Lijst: gevoelige soort

Natura 2000: nee

Geteld: 36.722

Schatting populatie: 65.000-92.000 Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

Volledigheid: 40-70%, gegevens ontbreken met name uit zeekelegebieden Zuid-Holland en Zeeland en Wieringermeer

Opnieuw waren er zeer vele tellers bereid om, meestal per fiets, stad en vooral platteland af te zoeken op Huiszwaluwen. Een klusje dat taai kan zijn – zeker als er weinig te tellen valt – en soms frustraties oplevert (vanwege ‘overlast’ weggehaalde nesten...) maar uitermate nuttig is, zeker wanneer enige uitleg kan worden gegeven aan omwonenden en belangstellenden. En een nest met uit het gat loerende jonge Huiszwaluwen blijft natuurlijk een prachtige beloning.

Ditmaal werden landelijke aantallen geteld die bijna griezelig overeenkwamen met die van het voorgaande jaar. In detail bekeken waren er echter volop regionale verschillen (van Bruggen 2010b). Afname werd vooral vastgesteld in Drenthe en Limburg bezuiden Roermond (-11% resp. -7%), toename in Zuid-Holland-Noord en het rivierengebied (+9% resp. +14%), evenals op de Waddeneilanden (zelfde ordegrootte, echter kleine steekproef).

De landelijke trend in de jaren negentig en het begin van de 21e eeuw was schommelend tot licht negatief (na een eerdere, omvangrijker afname in de jaren tachtig). Tegen de verwachting in deed de soort het vanaf 2005 een stuk beter, zodat de huidige stand ongeveer 20% hoger is dan die begin jaren negentig. Dat is te zien in tabel 6.10 waarin de gegevens zijn samengevat van 10 gebieden die in 1990-2009 alle jaren zijn geteld (of hooguit één jaar niet); een geweldige prestatie! In

Tabel 6.10. Huiszwaluw. Samenvatting van aantallen in gebieden die in 1990-2009 (vrijwel) jaarlijks geteld zijn: marge (minimum-maximum) en topjaar (maximum). / Common House Martin. Results in areas (almost) annually surveyed in 1990-2009: extremes and year of maximum.

Gebied	Marge	Topjaar	Bron
Groningen-stad	38-297	2008	A. Berghuis
Gaast Fr	77-188	2005, 2008	E. Brandenburg
Uffelte Dr	15-138	2009	A. van Dijk
Muiden NH	26-269	2009	D. Jonkers
Arkervaat-Nijkerk Ut	41-232	2008	R. Huisman
Arkemheen Ut	83-187	2005	R. Huisman
Berkelland 7 Gl	7-203	2009	F. Weijermars
Brinklaan-Wapenveld Gl	34-132	2009	A. Hottinga
Biervliet-Driewegen Zl	25-156	2009	P. du Burck
Lage Zwaluwe NB	52-149	2009	H. van Vught

alle gebieden werd het maximum na 2005 bereikt, veelal in 2009. Natuurlijk zijn er ook altijd uitzonderingen. In Harderwijk, waar vanaf 1986 tellingen plaatsvonden, was er een piek net na de eeuwwisseling, gevolgd door een forse daling vanaf 2004. Deze tegendraadse ontwikkeling valt niet eenvoudig te verklaren, al is er mogelijk een verband met lokale neerslagcijfers die suggereren dat een droog voorjaar gepaard gaat met weinig nesten (Schröder *et al.* 2010). Ook in Amsterdam-west was 2009 overigens een matig jaar, met het laagste aantal sinds 2004 (Tak 2010).

DUINPIEPER *Anthus campestris*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 0

Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / ?

Volledigheid: >90%, veel voormalige broedgebieden onderzocht

Opnieuw geen enkele aanwijzing voor een broedgeval. De soort broedde jaarlijks in Nederland tot en met 2003

maar ontbreekt sindsdien, op een incidentele vestiging na (2007 paartje Hulshorsterzand).

ENGELSE KWIKSTAART *Motacilla flavissima*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 11 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, informatie uit bollenvelden in Zuid-Holland onvolledig en elders waarschijnlijk ook paren gemist

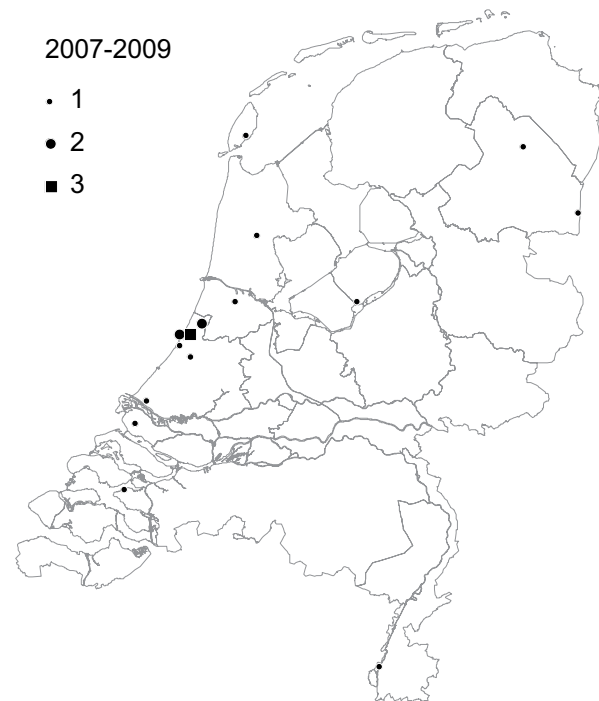
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

De Engelse Kwikstaart is een van de schaarse broedvogels waarvan het schier onmogelijk is een compleet beeld te vergaren. Het broeden in niet al te ruim door vogelaars bezochte habitat als bollenvelden en akkerland, in combinatie met de lastig van de Gele Kwikstaart te onderscheiden vrouwtjes, heeft hiermee van doen. Een trend valt dan ook niet te bepalen.

De meeste territoria worden gemeld in het westen van het land (figuur 6.27). In 2009 ging het om 11 territoria (8 in 2008). In en nabij de Zuid-Hollandse bollenstreek werden 5 paren geteld. In de Zilkerpolder bij Noordwijk broedde een (al dan niet gemengd) paar in een perceel hyacinthen en een tweede paar in een tulpenveld. Eveneens in een perceel tulpen werd een waarschijnlijk broedgeval gemeld in het Vinkeveld bij Noordwijk. Cruciaal voor de kansen van nesten in de bollenstreek is de datum waarop het gewas gerooid wordt. Zo bracht het mannetje van de op 26 juni fier overeind staande hyacinthen in de Zilkerpolder nog voedsel aan, terwijl de vogels van de kennelijk kort voor die dag gerooide tulpen in dezelfde polder verdwenen waren (P. Spierenburg).

Buiten de bollenstreek werden zekere broedgevallen genoteerd bij Dijkmanshuizen op Texel (nestvondst; L. Dijkse), in de Bonnenpolder bij Hoek van Holland ZH (in wintertarwe; T. van Schie) en in een aardappelveld bij het Bargerveen Dr. Tijdens een stormachtige juli-nacht ging laatstgenoemd nest met 4 (geringde) jongen verloren doordat er een geknakte doornatte aardappelplant op terecht kwam (M. Geertsma). Een gemengd broedpaar broedde waarschijnlijk bij de Drentsche Aa (C. Teule), terwijl zingende vogels binnen de datum-

Figuur 6.26. Engelse Kwikstaart. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum per atlasblok). / Yellow Wagtail. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

grens werden gemeld bij grindgat Itteren Lb (H. Don, P. van Tilburg) en in de Anna-Vosdijkpolder op Tholen Zl (T. Sluijter).

GROTE GELE KWIKSTAART *Motacilla cinerea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 317 Schatting populatie: 340-440

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden (vrij) goed onderzocht, randen van de Veluwe en delen Limburg onvolledig

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / +

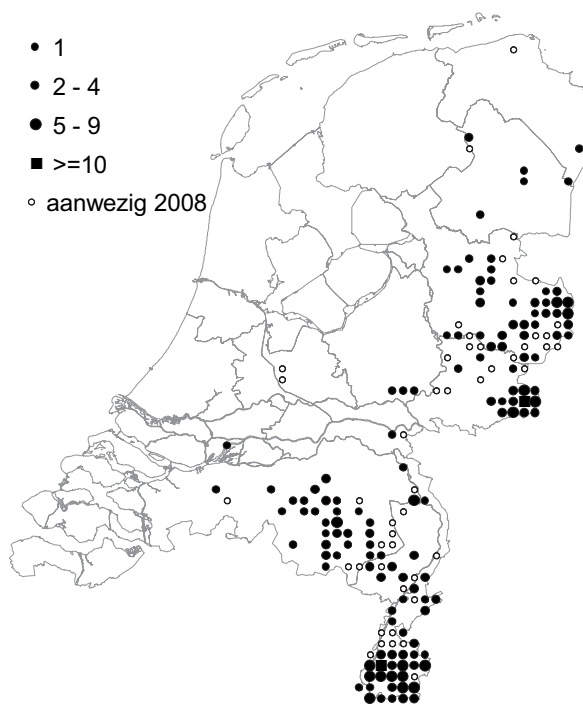
De winter van 2008/09 kende een periode met venijnige koude, met name in de zuidoostelijke helft van het land. Dat was te merken aan de stand van enkele wintergevoelige soorten, waaronder de Grote Gele Kwikstaart. In Overijssel werden 60 territoria gevonden in de Twentse kerngebieden en 5 elders. Voor Twente betekende dit een afname met 25% ten opzichte van het voorgaande jaar; desondanks staat de populatie er op een hoger peil dan in de jaren tachtig en negentig (P. van den Akker e.a.).

In de oostelijke Achterhoek werden 51 territoria geregistreerd, tegen 65 een jaar eerder (R. Kwak, VWG ZO-Achterhoek). De afname is met 22% goed vergelijkbaar met die in Twente.

In Zuid- en Midden-Limburg kwam het winterweer hard aan. De aantallen op de vaste monitoringtrajecten vielen met 32% terug van 115 naar 79 paren, en de totale Limburgse populatie werd op 125 paren geschat (200 in 2008). Vergelijkbare inzinkingen traden op na de strenge winters van 1978/79 en 1984/85 (Bakhuizen

et al. 2010). Het duidt erop dat, hoewel kleurringonderzoek in de jaren tachtig anders deed vermoeden, relatief veel Grote Gele Kwikstaarten in eigen land overwinteren, of niet ver ten zuiden daarvan.

In het licht van de afname in de kerngebieden is het frappant dat er toch, net als voorgaande jaren, paren elders werden opgespoord. Dat geldt dan voor Noordoost-Nederland, waar paren werden aangetroffen bij Ter Apel en Sellingen Gr (2; N. de Vries) en in Drenthe (Veenhuizen, Schoonoord en Hoogeveen, totaal 5; S. Hoeksma, H. Olk, R. Kooij). Drentse broedgevallen waren vóór 2006 uitermate zeldzaam (Feenstra 2009b). Uit Midden- en West-Nederland ontbraken ditmaal meldingen. Noord-Brabant, lange tijd (terecht?) beschouwd als marginaal broedgebied voor de Grote Gele Kwikstaart, kan zich inmiddels koesteren in een gerieflijker positie. De 44 gevonden paren, en dat na een koudeperiode, mogen er zijn! Het betekent slechts een lichte daling ten opzichte van 2008 (49). Hoewel er westelijke uitlopers zijn tot in de Biesbosch en Breda, en noordoostelijke tot bij Cuijk, is het merendeel van de Noord-Brabantse Grote Gele Kwikstaarten toch geconcentreerd in de zuidoosthoek, met name in de zeer ruime omgeving van Eindhoven. De helft van de Brabanders nestelt langs Dommel en Kleine Dommel, en nog eens een vijfde langs de Zuid-Willemsvaart (A. Braam & J.M. Rahder, www.grotegelekwik.nl).

Figuur 6.27. Grote Gele Kwikstaart. Broedverspreiding in 2009 vergeleken met 2008. / Grey Wagtail. Breeding distribution in 2009 compared to 2008.

ROUWKWIKSTAART *Motacilla yarrellii*

Rode Lijst: nee

Geteld: 6(7) Schatting populatie: ?

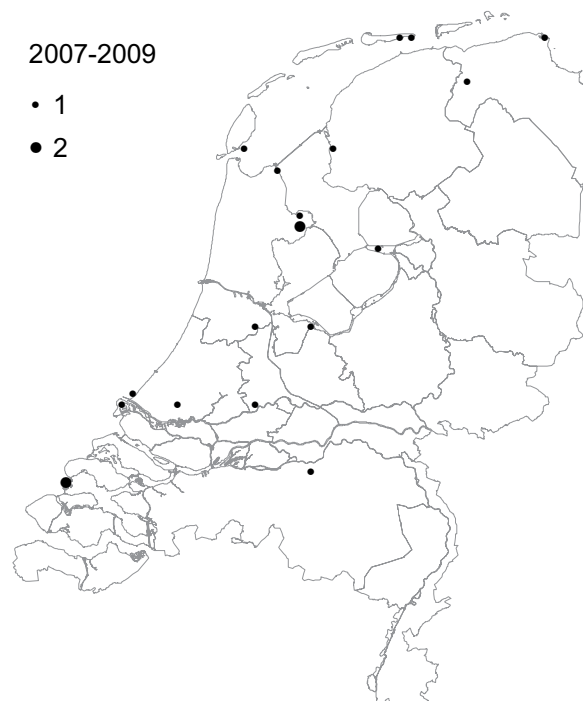
Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Het westen en noorden des lands herbergden 6 waarschijnlijke en zekere broedgevallen, alsmede 2 mogelijke territoria. Zeeland spande de kroon met een waarschijnlijk broedend mengpaar (man Rouwkwikstaart) en een zeker broedend zuiver paar met minstens 1 vliegvlug jong op Neeltje Jans (S. Lilipaly) alsmede een mogelijk broedgeval bij Westkapelle (F. Arts). De enige broedindicatieve melding uit Zuid-Holland kwam van Vockestaert, waar eind mei een paar met uitgevlogen jongen verbleef (H. Vlek). In Noord-Holland werden broedgevallen vastgesteld bij het NIOZ op Texel (P. Duin) en de Dijkgatsweide in de Wieringermeer (mengpaar met 3 jongen, vrouw Rouwkwik; O. de Vries). Groningen was goed voor een zeker broedgeval bij de Eemshaven (W. Wind).

Figuur 6.28. Rouwkwikstaart. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum per atlasblok). / Pied Wagtail. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

Ongetwijfeld is bovenstaand beeld niet compleet. Toch bestaat de indruk dat het aantal in Nederland broedende Rouwkwikstaarten geen stijgende tendens vertoont. Het aantal binnenkomende meldingen neemt de laatste

jaren eerder af dan toe; een tendens die je bij het uitdijende en qua determinatie steeds beter onderlegde waarnemerscorps niet verwachten zou. Deze gedistingeerde Brit blijft dus bij ons een randverschijnsel.

NOORDSE NACHTEGAAL *Luscinia luscinia*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 2

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Nadat er in 2008 slechts een kortstondig zingende vogel op Voorne ZH aanwezig was, werden er in 2009 weer zingende Noordse Nachtegalen gemeld welke lang genoeg aanwezig waren om van een territorium te spreken. Bij Brummen GI was een mannetje aanwezig van 19 mei tot 12 juni (B. Coenen e.a.) en in

de Brabantse Biesbosch zong een vogel van 2-13 juni (T. Muusse e.a.). Beide gevallen zijn aanvaard door de CDNA (Ovaa *et al.* 2010). De vogel in de Biesbosch betrof het eerste aanvaarde geval voor Noord-Brabant. Duidelijke aanwijzingen voor broeden ontbraken op beide locaties.

PAAPJE *Saxicola rubetra*

Rode Lijst: bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 244

Schatting populatie: 275-450

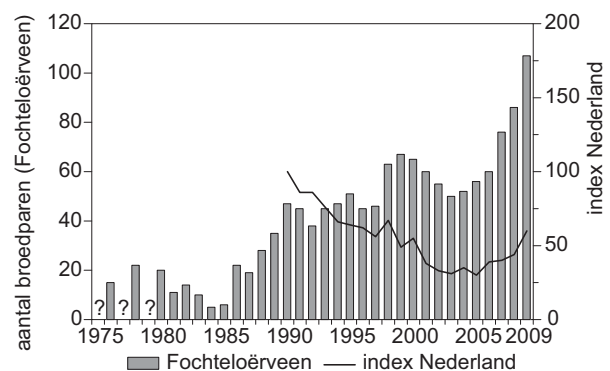
Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / ?

Volledigheid: 40-70%, kerngebieden vrij goed onderzocht; delen van Zuid-Drenthe onvolledig geteld

Het Paapje deed het goed in zijn noordelijke kerngebieden. Dat was vooral opvallend in het Fochteloërveen op de grens van Drenthe en Friesland, dat al jaren grofweg eenderde van de Nederlandse populatie huisvest. Herman Feenstra had het dit jaar maar druk met het karteren van al die Paapjes; de 107 territoria betekenden een stijging met 25% ten opzichte van het voorgaande jaar en een voortzetting van de vooral in de laatste jaren oplopende lijn. De aantallen op het Dwingelderveld (16) en in het dal van de Drentse Aa (17) en de Vledder & Wapserveense Aa (11) zijn voor deze Drentse gebieden sinds de eeuwwisseling gangbaar. In de Eener- en Tempelstukken, waar de soort vanaf de eeuwwisseling net als de weidevogels hard op weg leek te verdwijnen, vormden de 15 paren in 2009 het hoogtepunt van een zeer recent herstel (Lok 2009). Alleen in het Bargerveen (6 territoria, tegen 11-18 in in 2000-03) en het Drents-Friese Wold (9, tegen 18-21) zette de achteruitgang verder door.

De overige territoria werden vooral gevonden elders in het noorden van Nederland, met een prominente rol voor de provincie Groningen (19) en ook weer eens een melding van de Waddeneilanden (Vlieland).

Bezuiden de lijn Alkmaar-Zwolle is het Paapje een echte zeldzaamheid geworden die onregelmatig wordt vastgesteld in natuurgebieden of agrarisch gebied met

Figuur 6.29. Paapje. Aantal in Fochteloërveen in 1975-2009 (staaf) (H. Feenstra) en index Nederland (1990-2009). / Whinchat. Numbers in key-area Fochteloërveen 1975-2009 (bar) and index for The Netherlands 1990-2009.

aangepast beheer. In 2010 was dat het geval op verschillende locaties in Overijssel (o.a. Engbertsdijksvenen, bij Ootmarsum en Lossen), Gelderland (2 territoria ZO-Achterhoek), Zuid-Holland (omg. Sassenheim), Flevoland (Praambos), Zeeland (Schorren Eendracht) en Limburg (Susteren en Echt).

TAPUIT *Oenanthe oenanthe*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 206 Schatting populatie: 220-260

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden goed onderzocht m.u.v. duinen van Vlieland; voorkomen op delen van Veluwe niet geheel duidelijk (o.a. Doornspijkse Heide, Oldenbroek)

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

De Nederlandse populatie nam licht af ten opzichte van de voorgaande twee jaren.

De duinen in het Waddengebied en in Noord-Holland benoorden Wijk aan Zee vormen het enige nog redelijk aaneengesloten verspreidingsgebied in ons land. In de meeste geregeld onderzochte gebieden was de stand stabiel ten opzichte van het voorgaande jaar, met uitzondering van de Helderse Noordduinen buiten het Botgat, waar de stand terugliep van 20 naar 9 paren. In de andere belangrijke delen van de Noord-Hollandse vastelandsduinen, te weten Pettemerduinen/Botgat (29 paren), Noord-Hollands Duinreservaat (14) en het Zwanenwater (3) bleven de aantallen min of meer gelijk. In de Amsterdamse Waterleiding Duinen werd net als in 2008 geen territoriale Tapuit meer aangetroffen. De duinen van de Waddeneilanden herbergden tenminste 71 paren, verdeeld over Texel (20), Vlieland (16), Terschelling (schatting 7-10) en Ameland (28). Schiermonnikoog werd niet volledig onderzocht, maar hier komt hooguit nog een enkel paar tot broeden. De laatste volledige telling op Terschelling in 2006 leverde 19 paren op.

De uitstekend gevolgde populatie in het Drents-Friese Wold (met als kern het Aekingerzand) bestond uit 41 paren, evenveel als in 2008. Elders in Drenthe doken nog enkele paartjes op. Schimmiger is de situatie op de Veluwe, waar relevante gebieden als de Doornspijkse en Oldenbroekse Heide helaas wederom niet onderzocht zijn. Bemoedigend waren de 4 paren op het Harskampse Zand; sinds 2004 waren er niet zoveel gemeld. Binnen de grenzen van het Nationaal Park Hoge Veluwe ging het om 5 paren (één minder dan in 2008) en op het Kootwijkerzand ontbrak de soort voor het derde achtereenvolgende jaar.

Na enige jaren afwezigheid werd weer eens een territorium gemeld in de Zeeuwse duinen, en wel in Oranjezon op Walcheren. Verrassend gezien de huidige schaarste aan Tapuiten in de zuidhelft van Nederland was het voorkomen op de in 2009 behoorlijk onderzochte Maasvlakte. Hier werden in totaal 15 territoria vastgesteld, met een concentratie in het westelijk deel (Luzerneveld/Vuurtorenvakke en nabij het Slufterdepot; Vergeer & Geene 2009). Tenminste 4 paren kwamen daadwerkelijk tot broeden. Het valt te hopen dat deze belangrijke broedconcentratie de komende jaren goed gevolgd zal worden.

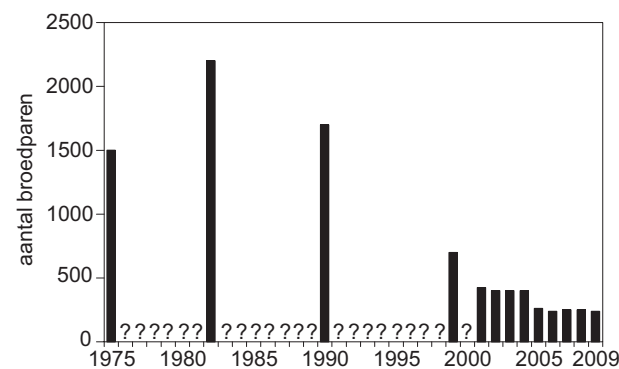
De laatste jaren is veel studie verricht naar de verpletterende afname van de Tapuit in grote delen van de duinstreek. Hieruit blijkt dat verruiging van open duingrasland een cruciale factor is. Jonge Tapuiten worden gevoerd met op of net onder het oppervlak levende on-

gewervelden als vlinderrupsen en keverlarven. In verruigd duingrasland kan weliswaar nog een substantiële hoeveelheid van dergelijke prooien aanwezig zijn, maar Tapuiten zijn niet in staat om in dergelijke hooggrazige vegetaties te foerageren en de voedselbron is derhalve voor hen niet beschikbaar (van Oosten *et al.* 2008).

Belangrijke tapuitenprooien in de Nederlandse vastelandsduinen zijn rupsen (o.m. van de bonte grasuil), kniptorlarven en adulte rozenkevers en kleine juni-kevers. Met name laatstgenoemde prooi is voor zijn ontwikkeling afhankelijk van een zekere mate van verstuing, een fenomeen dat in verruigd duingrasland uiteraard amper voorkomt. Een vergelijkend onderzoek tussen door Tapuiten bewoond en recent verlaten duingrasland leerde dat in het nog bewoonde gebied meer rozenkevers en rupsen beschikbaar waren dan in het verlaten gebied.

In de nog wel bewoonde gebieden blijkt het broedsucces van het tweede legsel aanmerkelijk lager dan dat van het eerste legsel; een probleem dat vooral veroorzaakt wordt door een veel geringere aanvoer van vet- en eiwitrijke prooien als de kleine juni-kever. Het lijkt erop dat er later in het seizoen te weinig geschikte prooien aanwezig zijn om de tekorten aan te vullen; een probleem dat bij meer insectenetende vogels van het duingrasland een rol kan spelen. Een ander geconstateerd probleem is dat het embryo in een kwart van de gelegde eieren stierf, waarschijnlijk ten gevolge van een door voedselgebrek veroorzaakte zwakke conditie van de oudervogel (van Oosten *et al.* 2010).

Recent werd ook vastgesteld dat Tapuiten in gebieden met een hoge dichtheid aan grote grazers meer moeite hebben om voedsel te vergaren, hetgeen veroorzaakt

Figuur 6.30. Tapuit. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Northern Wheatear. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

wordt door de stevig aangetrapte bodem. Losse, zandige bodems maken de kans op succesvol foerageren juist groter. Een te sterke mate van begrazing tast bovendien de dichtheid van belangrijke prooien (vooral

verschillende soorten rupsen) aan en kan de eveneens belangrijke kleinschalige heterogeniteit in de duingrasslanden verminderen (van Oosten *et al.* 2010).

KRAMSVOGEL *Turdus pilaris*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 16 Schatting populatie: 25-60

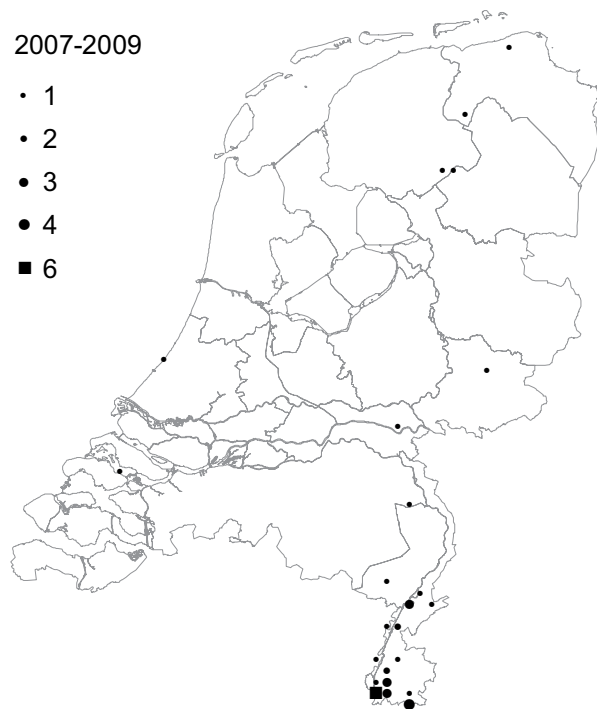
Volledigheid: 40-70%, fragmentarisch onderzocht in kerngebied Zuid-Limburg, elders losse meldingen

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Twee paren werden buiten Limburg gemeld, en wel bij Doldersum Dr (voedseltransport; A.J. van Dijk) en bij de Golf Country Club te Meijendel ZH (territoriaal paar; W. Calame). De overige 14 paren werden gevonden in Limburg bezuiden Roermond, met het accent op de zuidwesthoek. Met uitzondering van 3 paren bij Oost-Eijsden en 2 te Margraten (Begraafplaats) ging het om solitaire vestigingen. De in totaal 12 paren die bij vlakdekkend onderzoek door Provincie Limburg in het Westelijk Heuvelland werden aangetroffen – van oudsher het Nederlandse epicentrum van broedende Kramsvogels – vormen een schril contrast met de 187 paren bij vergelijkbaar onderzoek in 1995 (Bakhuizen *et al.* 2010). Al met al een teleurstellend resultaat dat aangeeft dat de afname sinds eind jaren negentig nog niet verflauwd is.

Nu Provincie Limburg zijn vlakdekkende kartering in het zuiden van de provincie vrijwel heeft afgerond, kunnen we er zeker van zijn dat inderdaad nauwelijks wat over is gebleven van de vele honderden paren die hier in de jaren tachtig en negentig nestelden. Het zuidelijke Maasdal, de hoogstamboomgaarden in de omgeving van Gronsveld en Eijsden en de kleinschalige beekdalen elders in Zuid-Limburg waren immers goed voor tenminste driekwart van de op zijn hoogtepunt rond 800 paren tellende Nederlandse broedpopulatie. Al is er volop gespeculeerd: de precieze redenen voor de scherpe afname zijn onbekend. Het is uitkijken naar de op stapel staande broedvogelatlassen van Duitsland en Wallonië (België), die misschien een tipje van de sluier kunnen lichten.

Figuur 6.31. Kramsvogel. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum per atlasblok). / Fieldfare. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

KOPERWIEK *Turdus iliacus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Geen broedgeval en ook geen territorium, maar toch een soort om in de gaten te houden? Op 10 juni verbleef een Koperwiek met gaaf verenkleed in het hamsterreservaat bij Sibbe Lb (R. van Dongen). De vogel riep enkele keren, kwam uit een struik en zat later in een na-

bijgelegen boomgaard te ‘wing flicken’ (snel trillende, bijna nerveuze vleugelbeweging van een verder stilzittende vogel). Een week later werd deze Koperwiek niet meer terug gevonden. Juni-waarnemingen zijn in Nederland buitengewoon zeldzaam (1 bij landdekkend

onderzoek in 1979-83; SOVON 1987).

Ook late voorjaars- en zomermeldingen in andere jaren hebben nooit tot een duidelijk territorium of broedgeval geleid (o.a. eenmalige waarneming van een zingende vogel vanuit boomtoppen op het Vogeleiland in het Zwarte Meer Ov op 28 mei 2003, S. Deuzeman).

Opvallend in dit verband zijn ook de vangsten ver buiten de reguliere trektijd in 2010 in Castricum (4 juni)

en de Eemshaven Gr (25 juli met een terugvangst op 1 augustus; www.trektellen.nl).

Broedgevallen ten zuiden en oosten van Noorwegen/ Zweden resp. Polen zijn zeldzaam, al vermeldt de Europese broedvogelatlas enkele 'waarschijnlijk broedende' vogels in centraal Duitsland (Hagemeijer & Blair 1997; verspreidingskaarten ook op www.sovon.nl/ebcc).

*Graszanger. Westenschouwse Inlaag ZI, 30 mei 2009
(Harvey van Diek)*

6.10. Zangers tot en met mezen

CETTI'S ZANGER *Cettia cetti*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 144 Schatting populatie: 160-220

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

Volledigheid: 71-90%, enkele kerngebieden volledig onderzocht, overigens losse meldingen maar soort staat in belangstelling en zang is opvallend, waardoor veel informatie beschikbaar komt

Het was afwachten hoe de als vorstgevoelig bekend staande Cetti's Zanger de eerste noemenswaardige winterse periode sinds 2002/03 zou doorstaan. Het resultaat was een, toch wel verrassende, toename van 67% van het aantal meldingen ten opzichte van 2008, met liefst 144 gemelde territoria in 2009 tegenover 86 een jaar eerder. De winter van 2008/09 kende een stevige vorstperiode maar was alleen in het zuidoosten van het land heftig, met een dik pak sneeuw en zeer lage temperaturen. Elders viel het mee, zodat de winter landelijk gezien te karakteriseren valt als vrij zacht, in tegenstelling tot de strenge winters eind jaren zeventig en begin jaren tachtig welke ervoor zorgden dat de soort tijdelijk uit ons land verdween.

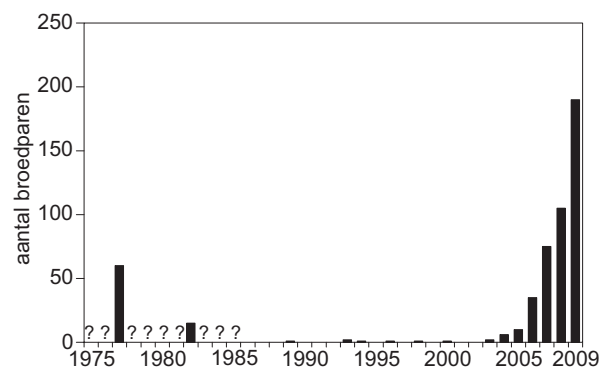
De geconstateerde toename vond plaats in bijna alle bekende broedgebieden, tevens werden er nieuwe gebieden gekoloniseerd. De verspreiding heeft nog steeds een zwaartepunt in Zuidwest-Nederland, waar de Biesbosch goed was voor 53 territoria (25-30 in 2008). Daarnaast was de Cetti's Zanger met meer dan 20 territoria goed vertegenwoordigd rond het Grevelingenmeer. Verspreid over Zeeland, Zuid-Holland en het uiterste westen van Noord-Brabant bevinden zich kleine aantallen.

Buiten Zuidwest-Nederland werden liefst 7 territoria geteld in de bekende, geïsoleerde, noordelijke voorpost het Zwanenwater (2004-08: 1-5). Nieuw was de soort rond Diemen NH, waar 3 territoria werden gemeld. Nabij De Muy op Texel NH werd het meest noordelijke territorium voor ons land gemeld, de eerste territoriale Cetti's Zanger voor het eiland.

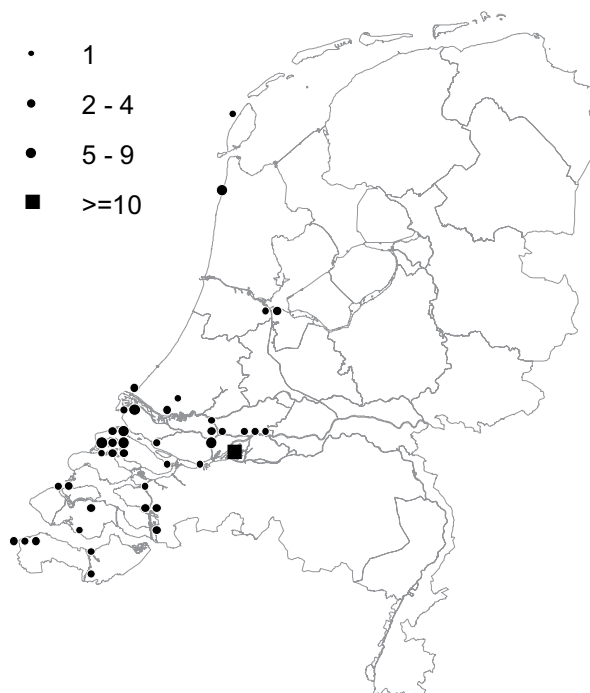
Minder positieve berichten kwamen er uit het uiterste westen van Zeeuws-Vlaanderen, de soort nam hier af van 13 naar 5 territoria. In het aangrenzende Vlaanderen trad een lichte afname op van 170 naar 150 territoria (Anselin 2010). Het is gissen naar de redenen van afname in deze regio, maar mogelijk komt dit doordat de vogels langs de Zeeuws-Vlaamse kust vrijwel allemaal in vrij droge duinstruwelen voorkomen. De voedselsituatie tijdens de vorstperiode in de winter 2008/09 was hier wellicht slechter dan in ruigtes in moerassige gebieden, zoals de Biesbosch.

Met een tweede 'echte' winter achter de rug (2009/10) zijn de eerste berichten over de aantallen Cetti's Zangers uit 2010 opvallend te noemen. Een tipje van sluier zijn de absolute recordaantallen (c. 250 territoria) in de Biesbosch, waar de soort voorjaar 2010 dekkend gekarteerd werd (SBB/SOVON). Dit aantal alleen al ligt boven de schatting voor heel Nederland in 2009. Gezien

de aanwezigheid van geschikte Cetti's Zanger-habitat in andere regio's in Nederland is het de verwachting dat de soort binnen enkele jaren ook elders zal opduiken.

Figuur 6.32. Cetti's Zanger. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Cetti's Warbler. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

Figuur 6.33. Cetti's Zanger. Broedverspreiding in 2009. / Cetti's Warbler. Breeding distribution in 2009.

GRASZANGER *Cisticola juncidis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 62

Schatting populatie: 70-110

Volledigheid: 40-70%, telling kerngebied Verdronken Land van Saeftinghe niet compleet; elders, met name in Zeeland, waarschijnlijk losse territoria gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: ++ / ++

Graszangers werden in 2009 bijna alleen uit het Deltagebied gemeld, met zoals gebruikelijk de meeste territoria langs de Westerschelde. Bolwerken zijn het Verdronken land van Saeftinghe in Zeeuws-Vlaanderen met 20 gemelde territoria (maar niet volledig onderzocht) en aan de Zuid-Bevelandse kant het Sloegebied bij Ritthem met 12 territoria. Elders in het Deltagebied was er een clustertje van 3 territoria in de Westenschouwse Inlaag op Schouwen-Duiveland, naast enkele losse vestigingen. Buiten de Delta werd alleen een territorium gemeld uit de Broekpolder bij Vlaardingen ZH.

De opmars van de Graszanger die zich in 2008 leek aan te kondigen, lijkt op zijn minst tijdelijk tot staan te zijn gebracht, zowel in het Deltagebied als daarbuiten. De landelijke populatie wordt net als in 2008 op 70-110 territoria geschat. In Vlaanderen werd zelfs een teruggang vastgesteld van een geschatte 75 territoria in 2008 naar

35 in 2009 (Anselin 2010).

De populatiefluctuaties in Nederland, dat aan de noordwestrand van het verspreidingsgebied ligt, worden in verband gebracht met de strengheid van de winters. Eerdere oplevingen werd een halt toegeroepen door vorst in februari 1978 en vooral door drie opeenvolgende strenge winters midden jaren tachtig (SOVON 2002). Er wordt verondersteld dat de soort standvogel is, al kent het seizoenspatroon een dip in de wintermaanden (Slaterus & van Winden 2009). Dit wordt vermoedelijk veroorzaakt door een lagere detectiekans in de winter, niet zozeer door wegtrek naar zuidelijker streken. Dat het herstel na de winters van midden jaren tachtig zo lang op zich liet wachten, geeft aan dat ook de reikwijdte van de winterkou ten zuiden van ons land belangrijk is. Deze winters brachten immers, heel uitzonderlijk, streng winterweer tot diep in Zuidwest-Europa.

KREKELZANGER *Locustella fluviatilis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 (2)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Op twee locaties werden in 2009 Krekelzangers lang genoeg binnen de datumgrenzen gehoord om van een territorium te spreken. Bij Nietap Dr was een langdurig zingende vogel aanwezig van 11-26 juni (A. v.d. Kloet e.a.; aanvaard CDNA). Bij Leerdam ZH verbleef een territoriale vogel meer dan een maand in een nat natuurgebied (R. Terlouw; niet ingediend CDNA).

Kortstondig zingende vogels werden voorts aangetroffen langs het Sneekermeer Fr (8-9 juni; B. Sienema e.a.), langs de Drentse Aa Dr (31 mei; A. Faber), in het Woldlakebos, Weerribben Ov (4 juli; J. van der Valk e.a.) en bij Katwijk ZH (10 juni; S. Gobin). De laatste 3 vogels zijn (nog) niet ingediend bij het CDNA.

GROTE KAREKIET *Acrocephalus arundinaceus*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 146

Schatting populatie: 150-180

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden nagenoeg volledig onderzocht

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / -

Deze Rode Lijst-soort nam iets in aantal af ten opzichte van 2008. Met 146 gemelde territoria in 2009 is dit het laagste landelijke aantal in de reeks. De aantallen zijn nog slechts de helft van anderhalf decennium geleden, toen jaarlijks nog tegen de 300 territoria gemeld werden. In veel gebieden werd in 2009 helaas de ondergrens van de afgelopen jaren nog niet gehaald. De grootste aantallen, 75 territoria, bevonden zich langs

de Randmeren oostelijk van Harderwijk. Hier kwamen positieve berichten uit het Zwarte Meer, waar de soort iets toenam ten opzichte van 2008 (33 resp. 28 territoria); de aantallen Grote Karekieten lijken hier sinds 1996 stabiel te blijven. In de andere Randmeren nam de soort af, in het Drontermeer van 25 naar 20 territoria. De populatie in Ketelmeer & Vossemeer dook met slechts 15 territoria voor het eerst onder de 20 (2004-

08: 26-31). In het nabijgelegen Vollenhovermeer waren de 3 gemelde territoria het laagste aantal ooit. Dit geldt ook voor de Oostelijke Vechtplassen met 24 territoria. De aantallen waren hier in de voorgaande vijf jaar nog redelijk stabiel (2004-08: 27-31). Kleine aantallen werden elders in deze regio gemeld uit de Nieuwkoopse Plassen (4) en de Reeuwijkse Plassen (5).

In het enige broedgebied van betekenis in Oost-Nederland werden 9 territoria vastgesteld in de Gelderse Poort, dit betrof een gemiddeld jaar (2004-08:

6-12). De aantallen lijken in dit gebied, na uitgebreide beheersmaatregelen ten faveure van moerasvogels, redelijk stabiel.

De enige gebieden, naast de kerngebieden, waar in 2009 verschillende territoria werden gevonden waren de Hoogkampse Plas bij Groenekan Ut (2) en het Lauwersmeer (4). In het laatste gebied neemt de soort de laatste jaren toe (2004-08: 1-3; Kleefstra & de Boer 2009).

ORPHEUSSPOTVOGEL *Hippolais polyglotta*

Rode Lijst: nee

Geteld: 6 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, soort wordt niet altijd herkend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Met 6 territoria werden evenveel Orpheusspotvogels gevonden als een jaar eerder. In de helft ervan waren er aanwijzingen voor een broedgeval. Het enige zekere broedgeval was heel bijzonder (van Noorden & van Dongen 2009). Op 14 juni werd een zingend mannetje Orpheusspotvogel bij Epen Lb aangetroffen die op 23 juni een nest bleek te hebben in een vlierstruik. Van de 4 gelegde eieren resulteerden er 2 in jongen die op 13 juli werden geringd. Tijdens die actie bleek dat het bij het nest alarmerende vrouwtje een Spotvogel was. Een hybride broedgeval dus! Dat 2 eieren niet uitkwamen is atypisch voor de Spotvogel, maar juist karakteristiek voor mengbroedgevallen, die bijv. in Frankrijk niet zeldzaam zijn in de contactzone tussen beide soorten. In ons land zou het wel eens eender kunnen zijn. Bij de 11 (waarschijnlijke) broedgevallen in Nederland van

Orpheusspotvogels in 1990-2009 (excl. het hier beschreven geval) ging het in mogelijk 5 gevallen om een mengpaar (van Noorden & van Dongen 2009). Iets om attent op te zijn!

Naast dit broedgeval waren er nog territoria bij St-Oedenrode NBr (30 juni – 15 juli; A. Braam e.a.), Boxtel NB (13 juni – 1 juli; R. van Dongen e.a.), Gerendal bij Oud-Valkenburg Lb (6 mei – 13 juni R. van Dongen e.a.), Wijlre Lb (8-24 juni, paartje, alarm, eventueel nest waarschijnlijk mislukt in eifase; R. van Dongen e.a.) en Eys-Wittem Lb (29 mei – 29 juni, op laatste dag alarm; A. Ovaa e.a.). Kortstondige waarnemingen, waarvan sommige echter betrekking kunnen hebben op territoriale vogels, werden gedaan in Nationaal Park Zuid-Kennemerland, op twee plekken in Noord-Brabant en vier in Limburg.

IBERISCHE TJIFTJAF *Phylloscopus ibericus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

In 2009 was van 5 juni tot minimaal 7 juli een veelvuldig zingende vogel aanwezig in Overveen, Haarlem NH. Er waren geen aanwijzingen voor een broedgeval (K. Hendriks e.a., Ovaa *et al.* 2010).

In 2008 werd, voor de eerste maal sinds 2003, geen ter-

ritorium van deze Mediterrane soort vastgesteld. In de voorgaande vier jaar was de Iberische Tjiftjaf beter vertegenwoordigd en werden er langdurig zingende vogels vastgesteld in 2004 (3), 2005, 2006 en 2007 (3).

KLEINE VLIEGENVANGER *Ficedula parva*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, toevalstreffers

De enige aanwijzing voor een mogelijk broedgeval is een niet-uitgekleurde man die in de Onzalige Bossen (Veluwezoom) vertoefde van 26 mei – 11 juni. De vogel zong aanvankelijk frequent, maar op 10 juni bleek de intensiteit verminderd. Hoewel dit erop zou kunnen wijzen dat hij inmiddels gepaard was geraakt, ontbreken vervolgwarnemingen vanaf 11 juni (R.L. Vogel). Daarmee kon ook in dit geval broeden niet worden aangetoond. In Nederland blijven Kleine Vliegenvangers (meestal niet-uitgekleurde tweede kalenderjaar mannen) wel vaker een tijdje hangen in het late voorjaar.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Hoewel de frequentie ervan een tijdlang leek toe te nemen, net als het aantal meldingen van (mogelijke) broedgevallen (Bijlsma & Lensink 1990), is een volledig gedocumenteerd zeker broedgeval nog steeds niet vastgesteld. Geclaimde broedgevallen ontberen (goede) fotografische documentatie of blijven te vaag in de beschrijving van het broedgedrag. Anderzijds zou een incidenteel broedgeval, gezien de nabijheid van het reguliere broedgebied (dat ter hoogte van de Elbe in Duitsland begint; Hagemeijer & Blair 1997) niet hoeven te verbazen.

BONTE VLIEGENVANGER *Ficedula hypoleuca*

Rode Lijst: nee

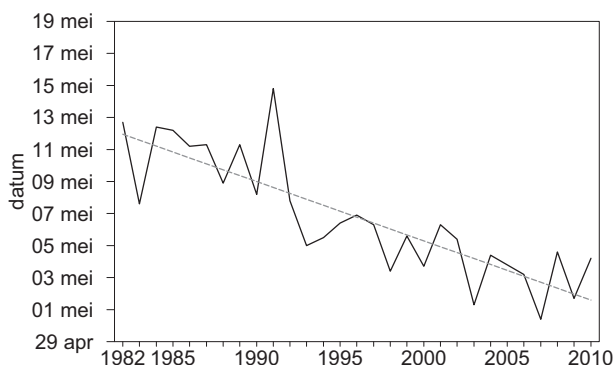
Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / +

Tien jaar geleden verscheen een uitgebreid overzichtsartikel over de aantalsontwikkeling van de Bonte Vliegenvanger in Nederland (Boele *et al.* 2001). Er bleek destijds sprake van grote verschillen in populatietrends tussen regio's en habitats. In hetzelfde jaar verscheen een artikel waarin de geconstateerde populatie-afname in verband werd gebracht met klimaatverandering (Both & Visser 2001). Door een stijging van de voorjaarstemperaturen komen bomen steeds eerder in blad en piekt de beschikbaarheid van rupsen steeds vroeger in het broedseizoen. De Bonte Vliegenvangers zijn als reactie hierop in de loop der jaren wel eerder met de eileg begonnen, maar dit bleek onvoldoende om deze vervroeging te kunnen bijbenen. Hierdoor is de periode waarin de voedselbehoefte het grootst is (wanneer ze nestjongen hebben) gaandeweg uit de pas gaan lopen met de periode waarin het meeste voedsel aanwezig is. Deze 'mismatch' vloeit voort uit het feit dat de vogels in Afrika overwinteren, en daardoor onvoldoende in staat zouden zijn om de timing van de trek af te stemmen op de vervroeging van het voorjaar in de Europese broedgebieden. Bonte Vliegenvangers kwamen tot voor kort dan ook niet of nauwelijks eerder in Nederland aan (Both & Visser 2001).

Sindsdien zijn vele artikelen verschenen waarin de Bonte Vliegenvanger is gebruikt als modelsoort om de effecten van klimaatverandering te beschrijven. Tijd dus voor een update van de Nederlandse populatieontwikkelingen. Tevens worden de beschikbare broedbiologische gegevens uit het Meetnet Nestkaarten samengevat en geactualiseerd. Mede als gevolg van de oprichting van de recente werkgroep NESTKAST zijn de nodige extra nestgegevens beschikbaar gekomen.

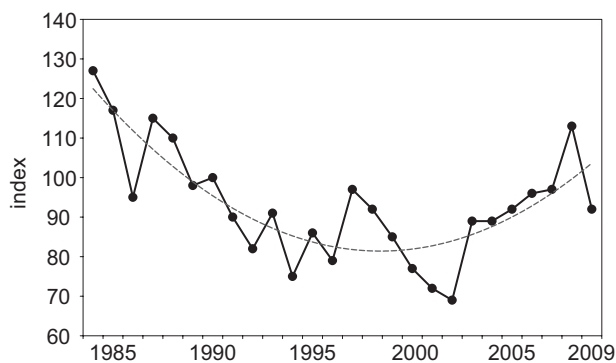
Natura 2000: nee

Maar om te beginnen: hoe staat het inmiddels met de timing van aankomst van Bonte Vliegenvangers in de broedgebieden? Daarvoor kun je kijken naar de diverse regionale fenologieprojecten, waarin jaarlijks de waarnemingen van de eerste (vaak zingende mannelijke) individuen worden geregistreerd. Een alternatief is om te kijken naar de frequentie van waarnemingen van Bonte Vliegenvangers gedaan tijdens individuele BMP-bezoeken. Ook hierbij gaat het in de praktijk vooral om zingende mannetjes, maar ligt het accent meer op de populatie als geheel. Daardoor is dit materiaal minder gevoelig voor veranderingen in waarnemersactiviteit. Zo lijken waarnemers in de loop der tijd meer gespist

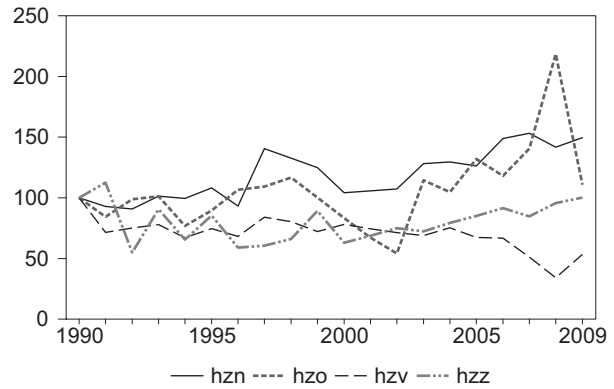
Figuur 6.34. Gemiddelde start van de eileg van de Bonte Vliegenvanger in de periode 1982-2010. De gegevens zijn afkomstig van het Meetnet Nestkaarten en hebben betrekking op gemiddeld 334 nesten per jaar (SE 31,7). / Mean first laying date of European Pied Flycatcher in 1982-2010.

te zijn geraakt op het doen van eerste waarnemingen en resulteert een toenemend waarnemerscorps in een verhoogde kans op uitzonderlijk vroege waarnemingen. In het BMP-materiaal blijkt het eerste deel van de zangpiek sinds de tweede helft van de jaren tachtig met een dag of vijf vervroegd te zijn. Deze vervroeging heeft vooral na de jaren negentig zijn beslag gekregen en is minder groot dan bij de meeste andere zomervogels (Heemskerk 2009). Bonte Vliegenvangers lijken inmiddels hun aankomst dus wel wat te hebben vervroegd, aangenomen dat ze direct na aankomst in de broedgebieden ook met zingen beginnen. De vervroeging van de aankomst is echter minder groot dan die van het legbegin, dat sinds midden jaren tachtig ongeveer tien dagen vooruitgeschoven is (figuur 6.34). Hierdoor is het interval tussen aankomst en de start van eileg dus steeds korter geworden. Vooralsnog heeft dit niet tot een afname in de trefkans van Bonte Vliegenvangers geleid, eventueel veroorzaakt door een kortere zangperiode (Both 2002). Nadere analyses van BMP-gegevens wijzen op stabiele trefkansens sinds de jaren tachtig, en laten ook zien dat de berekende populatietrends identiek zijn als we corrigeren voor eventuele veranderingen in trefkans (ongepubliceerde gegevens SOVON).

Figuur 6.35. Landelijke aantalsontwikkeling van de Bonte Vliegenvanger in Nederland in de periode 1984-2009. De gegevens zijn afkomstig van het BMP en hebben betrekking op gemiddeld 105 positieve proefvlakken (SE 6,5) en 565 territoria (SE 57,6) per jaar. / Trend of European Pied Flycatcher in The Netherlands in 1984-2009.

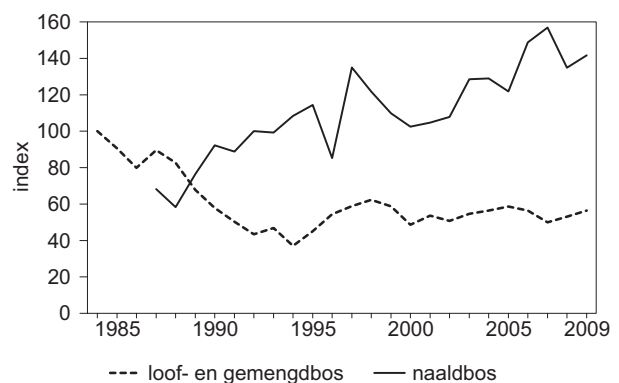
De landelijke populatie is tussen 1984 en 2002 bijna gehalveerd (figuur 6.35). Daarna is de stand weer enigszins hersteld. Als we de aantalsontwikkeling sinds 1990 regionaal uitsplitsen, ontstaat een sterk gedifferentieerd beeld (figuur 6.36). Op de zandgronden van Noord- en Oost-Nederland is sprake van een toename, in Zuid-Nederland zijn de aantallen min of meer stabiel en op de Veluwe nemen Bonte Vliegenvangers af. Ook als de trends worden uitgesplitst naar habitat zien we een groot verschil: een toename in naaldbos en een sterke afname in loof- en gemengd bos, gevolgd door stabilisatie sinds eind jaren negentig (figuur 6.37). Hier

Figuur 6.36. Aantalsontwikkeling van de Bonte Vliegenvanger in Nederland in de periode 1990-2009 in vier regio's: Hoge Zandgronden Noord-Nederland (hzn; gemiddeld 50 positieve proefvlakken per jaar), Hoge Zandgronden Oost-Nederland (hzo; 16), Hoge Zandgronden Veluwe (hzv; 25) en Hoge Zandgronden Zuid-Nederland (hzz; 21). / Trend of European Pied Flycatcher in four regions in The Netherlands in 1990-2009.

zit echter een addertje onder het gras: de proefvlakken in loofbos liggen weliswaar behoorlijk goed verspreid over het land, maar de meeste proefvlakken in naaldbos liggen in Noord-Nederland. Dit maakt het lastig om te ontrafelen of de verschillen in trends veroorzaakt worden door een regio- of een habitateffect.

Both *et al.* (2006) legden in hun analyse van aantalsontwikkelingen in tien studiegebieden met nestkasten een link met habitat. In loofbossen, waar de rupsen relatief vroeg in het voorjaar beschikbaar komen, waren Bonte Vliegenvangers tussen 1987 en 2003 met maar liefst 90% afgenomen. In naald- en gemengde bossen, daar-

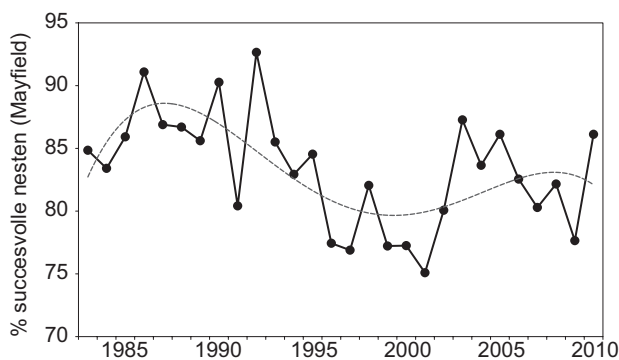
Figuur 6.37. Aantalsontwikkeling van de Bonte Vliegenvanger in Nederland in de periode 1984-2009 in twee habitats: loof- of gemengd bos (gemiddeld 55 positieve proefvlakken per jaar) en naaldbos (38). / Trend of European Pied Flycatcher in The Netherlands 1984-2009 in deciduous/mixed forest ('loof-/gemengd bos') and coniferous forest ('naaldbos').

entegen, die een relatief 'late rupsenpiek' kennen, waren de aantallen niet of nauwelijks afgenomen. In deze laatste gebieden hadden de vliegvangers bovendien hun legbegin het sterkst vervroegd. Het is heel aardig om te zien dat de resultaten van die studie, die zijn gebaseerd op een klein aantal intensief onderzochte gebieden, redelijk overeenkomen met de trends uit het BMP, die zijn gebaseerd op een groter aantal minder frequent onderzochte gebieden. Opmerkelijk is natuurlijk wel dat de BMP-trends in loof- en gemengd bos suggereren dat de aantallen recent stabiliseren, en dat in naaldbos juist sprake lijkt van een behoorlijke toename.

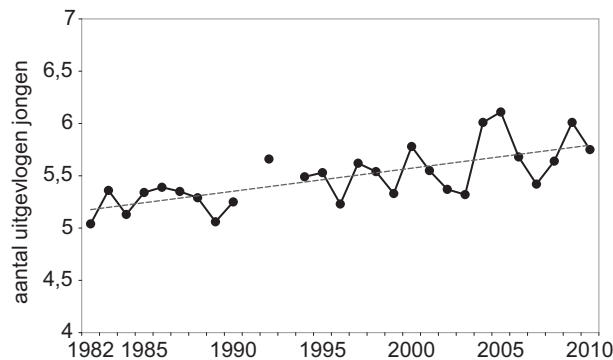
De vraag is vervolgens waardoor de verschillen in aantalsontwikkeling tussen loof- en naaldbos worden veroorzaakt en waarom de populatieafname in loofbos recent is gestopt. Een mogelijke verklaring voor het eerste fenomeen is dat de omvang van de *mismatch* tussen voedselbehoefte en -beschikbaarheid groter is in habitats met een vroege en korte voedselpiek, zoals in loofbos, dan in habitats waar de rupsen later en meer gespreid beschikbaar komen, zoals in naaldbos (Both *et al.* 2006). Dit zou dan in principe terug te zien moeten zijn in verschillen in broedsucces tussen beide habitats.

Hiervan is op basis van de gegevens uit het Meetnet Nestkaarten echter geen sprake. Het nestsucces blijkt gemiddeld niet te verschillen tussen loofbos (81% van de nesten succesvol; gebaseerd op 3154 nesten), gemengd bos (82%; 787 nesten) en naaldbos (82%; 667 nesten). Hetzelfde geldt voor het gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest: 5,6 in loofbos (1472 nesten), 5,7 in gemengd bos (362 nesten) en 5,5 in naaldbos (228 nesten).

Helaas zijn er onvoldoende gegevens om dit voor elk jaar afzonderlijk te berekenen; alle jaren zijn dus op een hoop gegooid, waardoor eventuele habitatgerelateerde verschillen in trends in broedsucces niet kunnen wor-

Figuur 6.38. Gemiddeld nestsucces (Mayfield) van de Bonte Vliegenvanger in de periode 1983-2010. De gegevens zijn afkomstig van het Meetnet Nestkaarten en hebben betrekking op gemiddeld 443 nesten per jaar (SE 51,6). / Mean nest success (Mayfield) of European Pied Flycatcher in 1983-2010.

Figuur 6.39. Gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest van de Bonte Vliegenvanger in de periode 1982-2010. De gegevens zijn afkomstig van het Meetnet Nestkaarten en hebben betrekking op gemiddeld 154 nesten per jaar (SE 12,0). / Mean number of fledglings/successful nest of European Pied Flycatcher in 1982-2010.

den geanalyseerd. We kunnen ook niet nagaan of het broedsucces in loofbos recentelijk is toegenomen, als mogelijke verklaring voor de stabilisatie van de populatie in deze habitat. Hierbij dus meteen de oproep aan nestkastonderzoekers om tijdens nestcontroles niet alleen de broedstadia te registreren, maar ook informatie over de habitat vast te leggen. Dit maakt de nestgegevens extra waardevol!

We kunnen wel trends in broedsucces berekenen op basis van alle nesten, dus inclusief de grote hoeveelheid nesten waarvan de habitat niet is geregistreerd. Deze trends worden waarschijnlijk sterk gedomineerd door loofbos. Het nestsucces blijkt tussen 1984 en 2000 te zijn afgenomen, en daarna te zijn gestabiliseerd of licht toegenomen (figuur 6.38). Dit patroon lijkt sterk op dat van de populatietrend (figuur 6.35). Het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest blijkt gedurende de hele periode echter continu te zijn toegenomen (figuur 6.39). Dit is op het eerste gezicht verrassend, want je zou verwachten dat als er sprake is van een *mismatch* als gevolg van klimaatverandering, het broedsucces gaandeweg zou afnemen. Both (2002) constateerde eerder echter ook al dat Bonte Vliegenvangers rond 2000 meer jongen per paar lieten uitvliegen dan rond 1980. Hij verklaarde deze paradox met het feit dat vroeg broedende vogels meer eieren leggen en meer jongen laten uitvliegen dan laat broedende vogels. Door de vervroeging van de legdatum als gevolg van de opwarming van het klimaat vliegen dus relatief meer jongen uit, die echter waarschijnlijk een lagere overlevingskans na uitvliegen hebben. Dit zou betekenen dat voedseltekorten de jongen pas na het uitvliegen opbreken, en dat broedsucces niet slechts te meten is in het nest. Willen we de populatiedynamica werkelijk begrijpen dan hebben we ook goede schattingen nodig van de overlevingskansen van ouders en jongen buiten het broedseizoen.

Gezien het herstel van de landelijke populatie, en de stabilisatie van de aantallen in loofbos na de aanvankelijke afname, rijst het vermoeden dat de Bonte Vliegenvangers zich gaandeweg beter weten aan te passen aan klimaatverandering. Deels kan dit komen door een verandering in habitatselectie: loofbossen met een vroege voedselpiek worden steeds meer verlaten, terwijl (deze?) vogels zich vestigen in bossen met een late voedselpiek. Dit zijn de gemengde bossen en naaldbossen, die met de tijd ook steeds aantrekkelijker zijn geworden door toegenomen leeftijd en veranderd bosbeheer. Maar de fenologie van de vogels zelf lijkt ook flexibeler dan lang werd aangenomen. De aankomst in de broedgebieden is recent namelijk wel degelijk wat vervroegd, zo zagen we eerder. En het tijdstip van vertrek uit de Afrikaanse overwinteringsgebieden blijkt zelfs nog sterker te zijn vervroegd, zo leert een recente analyse van ringterugmeldingen (Both 2010).

Of deze verandering een gevolg is van micro-evolutie of een gedragsverandering in de vogels is nog niet duidelijk. Terugmeldingen tijdens de voorjaarstrek wijzen erop dat vliegenvangers die vroeg in het jaar worden geboren, zelf ook vroeg vanuit Afrika weer noordwaarts trekken. De voortgaande vervroeging in geboortedatum kan dus als gevolg hebben dat gemiddeld gezien de vogels steeds eerder vanuit Afrika vertrekken (Both *et al.* 2008). Problemen kunnen echter ontstaan indien de vogels ergens langs de trekroute in Europa met ongun-

stige omstandigheden te maken krijgen, waardoor ze alsnog met 'vertraging' in het broedgebied aankomen (Both 2010). Dit zou kunnen verklaren waarom Bonte Vliegenvangers in verschillende delen van Europa een andere populatieontwikkeling laten zien. De Europese populatie als geheel laat weliswaar een stabilisatie van de aantallen zien, na een (bescheiden) afname tot 2000 (<http://www.ebcc.info/index.php?ID=452>). Maar in Groot-Brittannië, waar de soort vooral aan loofbossen gebonden is, is de stand sinds 1994 gehalveerd en zet de afname nog steeds door (www.bto.org/birdtrends2009). Het broedsucces is daar op de lange termijn wel iets afgenomen, maar de populatieafname lijkt vooral veroorzaakt te worden door factoren die spelen buiten het broedseizoen, zoals voedselbeschikbaarheid in de Afrikaanse overwinteringsgebieden en/of tijdens de doortrek (Goodenough *et al.* 2009).

Het maakt duidelijk hoe lastig het is om de bijdragen te ontrafelen van al die processen waar een langeafstandstrekker op verschillende plekken en op verschillende momenten gedurende zijn levenscyclus mee te maken krijgt. De komende jaren gaan we hier echter meer van leren: nieuwe technologie maakt het mogelijk om kleine zangvogels individueel gedurende een heel jaar te volgen, waardoor we veel beter te weten komen of ze zich kunnen blijven aanpassen aan veranderende omstandigheden, en hoe ze dat dan doen.

BAARDMAN *Panurus biarmicus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 651

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, zeer onvolledig, nauwelijks gegevens uit belangrijkste broedgebied (Oostvaardersplassen) en belangrijke gebieden zoals Friese IJsselmeerkust, Randmeren en Verdronken Land van Saeftinghe eveneens onvolledig

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / 0

Net als voorgaande jaren is de Baardman zeer onvolledig onderzocht. Met name het ontbreken van informatie uit het belangrijkste gebied, de Oostvaardersplassen FI, is fnuikend voor het landelijke beeld. In het goed onderzochte Lauwersmeer, een wat kleiner maar eveneens belangrijk bolwerk, werden 168 territoria geteld, vrij-

wel even veel als een jaar eerder (174). De soort is hier goed hersteld van een inzinking in 2005 als gevolg van late winterkou in maart (Kleefstra & de Boer 2009). Landelijke trendindicaties zijn alleen met veel voorbehoud te geven.

KUIFMEEES *Lophophanes cristatus*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / -

De Kuifmees is een kenmerkende vogel van door dennen gedomineerde naaldbossen op droge zandgrond. Kuifmezen broeden in nestholtes, vaak niet hoger dan een tweetal meters boven de grond. In dennenbossen zijn dode stammetjes en stompjes favoriet, terwijl ook relatief veel nesten te vinden zijn in zacht loofhout, bijv. berken. Het gros van de Nederlandse Kuifmezen is zeer plaatstrouw; afstanden van enkele kilometers zijn voor velen al een ware expeditie. Eerstejaars vogels vertonen nog de meeste neiging tot dispersie (o.a. Blaauw 1983).

De stand in Nederland was, met uitzondering van een winterdip midden jaren negentig, lange tijd stabiel, maar na 2000 kwam daar verandering in: in 2009 lag de landelijke BMP-index ruim 40% lager dan in 1990 en 9% lager dan het jaar ervoor. De langjarige trend (sinds 1990) is er nu een van significant matige afname. Datzelfde geldt voor de Europese trend (PECBMS 2009). Figuur 6.40 geeft de trend weer in de bossen op de hogere zandgronden, waar het leeuwendeel van de Nederlandse Kuifmezen vertoeft. Opmerkelijk genoeg

Kuifmees. Lottum Lb, 12 mei 2004 (Patrick Palmen)

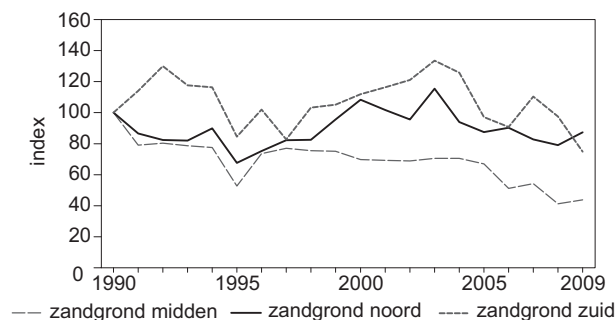
Natura 2000: nee

vertoont de trend in de bossen in het noorden en zuiden een grote gelijkens, terwijl die in het midden des lands in negatieve zin afwijkt. Het is niet duidelijk waardoor dit verschil wordt veroorzaakt. Het intensief dunnen van naaldbosvakken en het verwijderen van berkenopslag op heide, factoren die bijv. op de Veluwezoom voor afname zouden hebben gezorgd (Tamerius 2008), vonden immers ook elders op grote schaal plaats.

De bosstatistiek 2001-06 leert dat de veelal door grove dennen gedomineerde categorie 'ongemengd naaldbos' tussen 1985 en 2005 geslonken is van 40% naar 32% van het totale Nederlandse bosoppervlak. De oppervlakte gemengd naaldbos (van 3,3% naar 6,7%) en gemengd naald/loofbos (van 14,5% naar 21,3%) steeg daarentegen (www.Compendiumvoordeleefomgeving.nl).

Kuifmezen hebben in Nederland in eerste instantie sterk geprofiteerd van de aanleg van monotone naaldbossen in de eerste helft van de 20e eeuw. Met de omvorming van veel van deze (stuifzand)bossen naar een rijker bostype neemt de dichtheid aan Kuifmezen doorgaans af. Dat lijkt gek, want Kuifmezen voelen zich prima thuis in gemengde bossen, die zowel qua voedsel als qua broedgelegenheid meer te bieden hebben dan monocultures. Het probleem zit hem mogelijk in toegenomen concurrentie: rijker bos is immers voor veel meer soorten een goede leefomgeving, waardoor de Kuifmees zijn broedplaatsen en voedselbronnen met meer soorten moet delen.

Voorbeelden van recente afname in grote bosgebieden zijn legio. Zo daalde de stand in de 2476 ha metende Drentse Boswachterij De Velden van 145 paren in 1990-92 naar 135 in 2002 en 100 in 2009. De afname deed zich zowel voor in het oudste deel van het bos (aanplant 1888-1940) als in de jongere delen (aanplant na 1941) (van Manen 2010). Een vergelijkbare ontwikkeling werd vastgesteld in een 858 ha groot

Figuur 6.40. Kuifmees. Aantalsontwikkeling in drie regio's op de zandgronden. / Crested Tit. Regional population changes on sandy soils.

deel van Boswachterij Groesbeek bij Nijmegen (139 paren in 1999, 105 in 2007; Vergeer & Kok 2008) en de Boswachterij Gees in Drenthe (684 ha; 24 paren in 2000, 15 in 2007; Hasper & Jager 2008).

Een iets afwijkend beeld werd opgemerkt in Boswachterij Nunspeet op de Veluwe, waar zowel in 1995 als in 2008 175 paren werden geteld. Toename vond hier plaats in een perceel waar volwassen Douglasspar gekapt was en massale opslag van o.a. grove den volgde (van Manen 2008).

In het nestkaartenbestand van SOVON zijn gegevens van 143 Kuifmees-nesten te vinden, verzameld in de periode 1966-2010. De gegevens zijn afkomstig uit diverse bosgebieden in het midden en oosten van het land, met een accent op Boswachterij Staphorst Ov en het Warkensche Veld bij Zutphen Gl. De gemiddelde eerste legdatum in de gehele periode is 18 april. Dat komt overeen met in Duitsland verzamelde gegevens (Löhr 1991). In de Boswachterij Staphorst, waar in 1956-81

199 broedsels werden gevolgd, varieerde de datum van eerste eileg van 29 maart tot 26 april (Blaauw 1983). Landelijk werden alleen in 1988 en 1999 voldoende nesten gevolgd om het jaarlijkse nestsucces (Mayfield) te berekenen. Opvallend daarbij is dat het nestsucces in 1988 op 75% lag, terwijl het in 1999 slechts 37% bedroeg. Van 63 nesten is vermeld of het nest zich in loof- of naaldhout bevond. De verhouding was 60% naald tegen 40% loof. Het aandeel in loofhout is daarmee opmerkelijk hoog, al is het gezien de kleine steekproef onduidelijk of dit representatief is. Wel komt het overeen met bevindingen elders in Noordwest-Europa. Zachthoutsoorten hebben vaak rotte plekken waarin Kuifmezen een nestholte kunnen uithakken. Bij naaldhout in productiebossen is dat in veel mindere mate het geval (Löhr 1991). In zulke gevallen wijken Kuifmezen uit naar andere plekken. In Boswachterij Staphorst werden holten tussen boomwortels gebruikt, soms ook oude nesten van eekhoorn, Ekster of Zwarte Kraai (Blaauw 1983).

KORTSNAVELBOOMKRUIPER *Certhia familiaris macrodactyla*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 47 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, kerngebieden Zuid-Limburg, Zuid-Oost-Groningen en Twente niet volledig onderzocht; determinatie lastig

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Als de Kortsnavelboomkruiper zijn Nederlandse broedareaal al aan het uitbreiden is, geschiedt dit in een langzaam tempo. Opnieuw werd deze soort vrijwel alleen aangetroffen in min of meer bekende gebieden, met meldingen van langdurig aanwezige vogels bij Dieren Gl (R.L. Vogel) en Vught NB (J. v.d. Linden e.a.) als uitzondering. Kleine aantallen werden gevonden bij Ter Apel Gr (2; N. de Vries), in oostelijk Twente (3; B. Hulsebos e.a.) en de Zuidoost-Achterhoek (1; zelfde locatie bezet in 2007-08; VWG ZO-Achterhoek), terwijl ook de omgeving van het (inmiddels) voormalige SOVON-kantoor te Beek-Ubbergen Gl weer bezet was (2; vele waarnemers). Eenmalige waarnemingen waren er tussen Zutphen-Lochem Gl (P. Voskamp), bij Oirschot NB (M. van Leest) en Maarheeze NB (R. van Dongen).

In Limburg werden zonder vlakdekkend onderzoek in de zuidoosthoek (de kernverspreiding) toch nog 37 territoria gevonden. Hiervan bevonden zich 3 bij Venlo en Arcen in Noord-Limburg (Bakhuizen *et al.* 2010). Deze locaties, die onregelmatig bezet lijken te zijn (al is de soort bij lage dichtheden heel gemakkelijk te missen), liggen ver buiten de Zuid-Limburgse verspreidingskern maar sluiten mogelijk aan op een voorkomen in het Rheinland (Duitsland).

Kortsnavelboomkruiper. Duivelsberg, Beek-Ubbergen Gl, 13 februari 2009 (Harvey van Diek)

BUIDELMEES *Remiz pendulinus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 55

Schatting populatie: ?

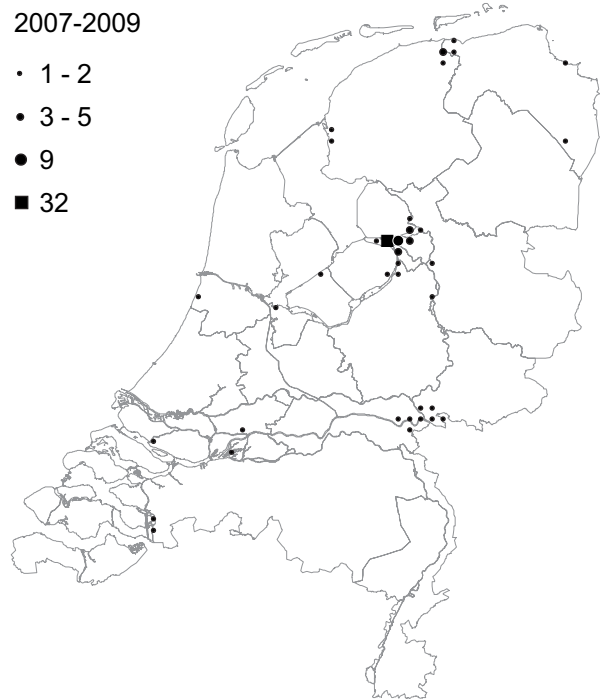
Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Volledigheid: 40-70%, kerngebieden redelijk goed onderzocht; in o.a delen van de Randmeren, Friesland en Groningen waarschijnlijk vestigingen gemist

Hoewel de Buidelmees na een gouden periode weer op zijn retour is, werden in twee gebieden mooie aantallen geteld. In het Lauwersmeer werden 7 paren vastgesteld (Kleefstra & de Boer 2009) en in de Noordelijke Randmeren 42, waarvan liefst 37 in Ketelmeer/Vossemeer (S. Deuzeman, A. van Kleunen e.a.). Beide gebieden waren ook in voorgaande jaren hofleverancier waar het Buidelmezen betreft. In een ander kerngebied, de Gelderse Poort, was de stand met 3 paren teleurstellend. Zo'n lage stand was hier in ruim twee decennia niet vastgesteld. In de beste jaren ging het hier om enkele tientallen paren (36-43 in 1997-99). De overige Buidelmezen werden gevonden langs de Friese IJsselmeerkust (succesvol broedgeval; E. Brandenburg), bij Diemen NH (H. Bakkenes) en in de Dordtse Biesbosch ZH (C. Boer).

2007-2009

- 1 - 2
- 3 - 5
- 9
- 32

Figuur 6.41. Buidelmees. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum per atlasblok). / Eurasian Penduline Tit. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

6.11. Klauwieren tot en met gorzen

GRAUWE KLAUWIER *Lanius collurio*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 272 Schatting populatie: 310-360

Volledigheid: 71-90%; kerngebieden vrij goed onderzocht, elders ongetwijfeld vestigingen gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / ++

De Grauwe Klauwier is in enkele kerngebieden een betrekkelijk gewone vogel aan het worden, terwijl hij elders in ogenschijnlijk vergelijkbare landschappen ontbreekt of uitermate schaars is. Gecombineerd met de notoir moeizame inventariseerbaarheid maakt hem dat tot een lastige kluit voor broedvogeltellers. Gelukkig zijn er velen die hun tanden er wel in willen zetten!

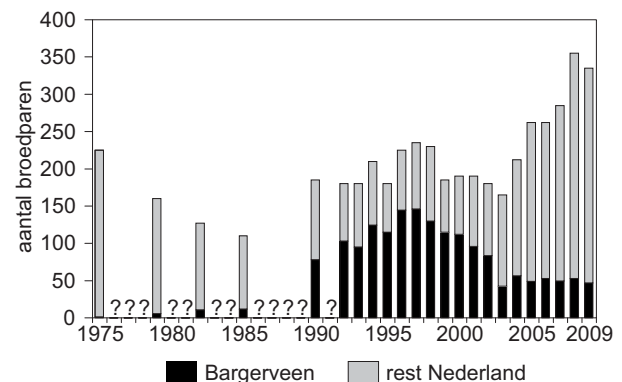
Dankzij deze formidabele inspanningen kregen we ook in 2009 weer een goed overzicht van dit juweel onder de zangvogels. Het was, nadat het voorgaande jaar de hoogste stand in tientallen jaren opleverde, een stapje terug in veel kerngebieden. In het Bargerveen Dr werden 47 paren geteld, wat iets lager is dan in de voorgaande vijf jaren (49-57) en betekent dat er in dit reservaat ongeveer 100 territoria minder waren dan in de topjaren 1996-97. Ook de 32 gevonden paren op de grens van Drenthe en Friesland betekenen een stapje terug (2008: 37), maar in dit geval zijn vermoedelijk niet alle paren bekend geworden of doorgegeven. Elders in Drenthe deed de soort het overigens soms prima, het meest prominent in het dal van de Drentse Aa; de 30 paren hier vormen de voorlopige kroon op een gestage toename en betekenen een verdubbeling ten opzichte van twee jaar eerder.

In Groningen (15 paren, vooral uiterste zuidoosthoek), Overijssel (10, vooral omg. Ommen en Salland) en de Zuidoost-Achterhoek (2) werden aantallen gevonden die redelijk overeenkwamen met het voorgaande jaar.

In Limburg waren de verwachtingen na de opbloei in de voorgaande jaren hooggespannen. Misschien wel iets te hoog, want het aantal territoria (30) zakte gevoelig terug ten opzichte van het voorgaande jaar (38). Ook bleef het aandeel locaties waar daadwerkelijk gebreed werd achter (67% in 2009, tegen 82% in 2008). De broedresultaten zelf waren echter net als een jaar eerder prima (80% van de legfels geslaagd, tegen 81% in 2008) (van Dongen 2009). Vrijwel alle territoria werden in het zuiden van de provincie gevonden, met

een zwaartepunt tussen Epen-Vaals. Langzaam gaat de soort echter misschien ook de rest van Limburg heroveren. Voor het eerst in 45 jaar werd weer met zekerheid gebreed in de Groote Peel, wat de voorbode bleek te zijn van een kleine doorbraak (in 2010 7 territoria bij Nederweert, waarvan 5 in de Groote Peel) (Pahlplatz & Meeuwissen 2010).

Gezien de stap terug die de Grauwe Klauwieren landelijk deden, is het verheugend dat er nog steeds broedverdachte vogels opdoken buiten de huidige kerngebieden. Dit was bijvoorbeeld het geval op Vlieland (zeker broedgeval), het Lauwersmeer (eerste bekende zekere broedgeval hier; Kleefstra & de Boer 2009), in de Noord-Hollandse duinen (2 territoria) en Flevoland (Oostvaardersveld 1-2). Een solitaire, lang aanwezige man in Midden-Brabant doet de hoop opvlammen op een hervestiging in deze provincie.

Figuur 6.42. Grauwe Klauwier. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975 in Bargerveen en overig Nederland (Stichting Bargerveen & SOVON) / Red-backed Shrike. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

KLAPEKSTER *Lanius excubitor*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / ?

Volledigheid: >90%, bekende (voormalige) broedplaatsen redelijk onderzocht m.u.v. enkele defensieterrinen

Na het laatste zekere broedgeval, in 1999 op het Hulshorsterzand op de Veluwe, werden nog enkele malen enigszins verdachte waarnemingen gedaan, maar duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval ontbra-

ken. Ditmaal werd verschillende malen een Klapekster gezien in het Fochteloërveen Dr tussen eind mei en augustus (Feenstra 2009a). Ook nu is het aannemelijk dat het om een overzomeraar ging.

ROODKOPKLAUWIER *Lanius senator*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Volledigheid: >95%

De Roodkopklauwier was in de eerste helft van de twintigste eeuw een uiterst zeldzame broedvogel in Nederland, die nog het vaakst als zodanig werd aangetroffen in Zuid-Limburg. Nadat de soort ook hier als broedvogel verdween, begin jaren zestig, zijn er nooit meer aanwijzingen voor Nederlandse broedgevallen geweest. Late voorjaarswaarnemingen hadden vrijwel zeker betrekking op rondzwervende vogels of 'doorgesloten' trekkers, gezien het ontbreken van duidelijk territoriaal of nestindicerend gedrag. Een hernieuwde vestiging ligt ook niet in de lijn der verwachting, want ondanks de klimaatopwarming (in theorie gunstig voor deze klauwier) neemt de soort aan de noordwestrand

van zijn verspreidingsgebied alleen maar af (wat vrijwel zeker te maken heeft met de afname van grote insecten). Toch kan een incidentele broedpoging niet geheel worden uitgesloten, en is het zaak om de ogen open te blijven houden bij late voorjaarswaarnemingen. Zo'n geval deed zich in 2009 voor in de Gasterse Duinen Dr, waar een Roodkopklauwier van 1-13 juni aanwezig was. De vogel zat op 3 juni zelfs te zingen, maar duidelijke aanwijzingen voor een broedpoging ontbraken (J.P. Bakker, E. de Weerd e.a.). Overigens werden in de eerste helft van juni 2009 op drie andere locaties Roodkopklauwieren eenmalig waargenomen.

KAUW *Corvus monedula*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: 0 / +

De BMP-trend sinds 1990 wijst op een stabiele populatie Kauwen, met een recente tendens (laatste 10 jaar) tot significante matige toename. Dat geldt dan niet voor bossen, waar de voorheen bekende kauwenkolonies veelal verdwenen zijn in de laatste decennia. Hier tegenover staat een vermoedelijke toename in stedelijk gebied. Zo werd een duidelijke vermeerdering vastgesteld in Nieuwegein Ut (150 paren in 1997, 372 in 2007; Abel *et al.* 2009), Alkmaar NH (650 paren in 1984, 880 in 1994, 1130 in 2004; Roobeek 2006) en Middelburg Zl (220 paren in 1989, 550 in 2007; Walhout 2008). In de gemeente Hellevoetsluis ZH bleek de stand in 2003 (768 paren) en 2008 (761) vrijwel stabiel, maar hier is de tijdspanne tussen beide onderzoeksjaren kort (Klemann 2008). De dichtheid in stedelijk gebied kan al snel tientallen paren per vierkante kilometer bedragen. In Breda werden in 2002-08 1788 paren geteld, een dichtheid van 48,3/100 ha (van Iersel *et al.* 2009).

In veel steden geldt de Kauw als één van de talrijker broedvogels, maar in het zuiden van Limburg is hij schaars, net als in aangrenzende delen van Duitsland (Hustings *et al.* 2006).

Indien de bovengeschetste toename representatief is voor stedelijk gebied in Nederland, is het aannemelijk dat de voor 1998-2000 op 180.000-220.000 paren geschatte Nederlandse populatie inmiddels groter zal zijn. Met het specifiek op urbaan gebied gerichte MUS-project kunnen we de landelijke trend van de Kauw in deze voor de soort zo belangrijke habitat beter in de vingers krijgen. De eerste trendinformatie wijst inderdaad op toename: de in startjaar 2007 op 100 gezette index steeg tot 120 in 2008 en 126 in 2009 (Schoppers 2010).

Kauwen zijn altijd bejaagbaar geweest. Sinds de invoering van de Flora- en Faunawet verlenen diverse

provincies ontheffing in verband met schade aan landbouwgewassen. In het seizoen 2007/08 werd het afschot in Nederland op 125.000 Kauwen geschat, ruim zes maal zoveel als begin jaren tachtig van de vorige eeuw (Montizaan & Siebenga 2010). Op dit moment zijn er geen aanwijzingen dat dit effect heeft op de populatie, maar het is zeker van belang een vinger aan de pols te houden.

Broedende Kauwen zijn in het algemeen nogal plaatstrouw. Bij kleurringonderzoek in Sachsen-Anhalt in Duitsland broedde 40% van de als nestjong geringde vogels op de eigen geboortegrond en bleek zich nog eens 42% binnen 20 km van de geboorteplek te vestigen. De meest avontuurlijke vogel nestelde op 190 km (Schmidt 1999). Een in 2008 en 2009 uitgevoerd onderzoek in het Emsland in Noordwest-Duitsland toonde aan dat twee gezenderde broedparen ook 's winters vrijwel elke dag in de eigen nestkast te vinden waren (Arens 2009). Het gros van in Groot-Brittannië gering-

de nestjongen werd binnen 30 km van de broedplaats teruggemeld, waarbij mannetjes de sterkste plaatstrouw etaleerden (Wernham *et al.* 2002). Het gros van de Nederlandse broedvogels lijkt eveneens niet al te avontuurlijk aangelegd (Speek & Speek 1984).

Het aantal ingevulde nestkaarten voor de Kauw is mager: sinds 2000 gemiddeld slechts 13 per jaar. Deze steekproef is uiteraard te klein om veel zeggingskracht te hebben, al vormen aanwijzingen voor een vervroegend broedbegin en afnemend broedsucces voer voor nader onderzoek.

Ook anderszins is het de moeite waard om meer aan de weet te komen over onze Kauwen: waar foerageren die stedelijke Kauwen nu precies? Zijn onze Kauwen net zo honkvast als die in het buitenland? Middels gericht zender- en/of kleurringonderzoek valt ongetwijfeld een hoop zinnigs te ontdekken. Wie pakt de handschoen op?

HUISKRAAI *Corvus splendens*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Volledigheid: onbekend, bekende broedplaats (Hoek van Holland) beter onderzocht dan voorgaande jaren

De bekende Huis kraaien in Hoek van Holland ZH plakten weer een succesvol jaar vast aan hun voorkomen vanaf 1994. Er werden 5 territoria gemeld, gebaseerd op nestindicatief gedrag op 2 en 20 april (G. Bakker, T. van Schie). De vogels broeden in Hoek van Holland 'op stand', want de tuinen in de villawijken blijken favoriet te zijn.

Op 29 juli werden minimaal 4 juvenielen gezien (J. v. Oostveen), zodat er minimaal één succesvol broedgeval heeft plaatsgevonden. Voorafgaand aan het broedseizoen van 2009 werden in februari maximaal 25 exemplaren geteld (H. v.d. Brand).

Huis kraai. Hoek van Holland ZH, 3 april 2009 (Harvey van Diek)

ROEK *Corvus frugilegus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 42.065

Schatting populatie: 49.000-54.000

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: + / -

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van zo'n 50 kolonies welke in 2008 tenminste 10 paren telden, met name uit het Gelderse Rivierengebied (Zaltbommel, Aalst, Deil, Well, Opijnen en Wellseind)

De Roek kende in de jaren negentig een substantiële populatietoename. Deze kan worden beschouwd als het verlengstuk van het herstel dat vanaf midden jaren

zeventig op gang kwam, nadat de landelijke aantallen enorm gekelderd waren in de jaren zestig. Het plafond werd even na de eeuwwisseling bereikt, waarna een

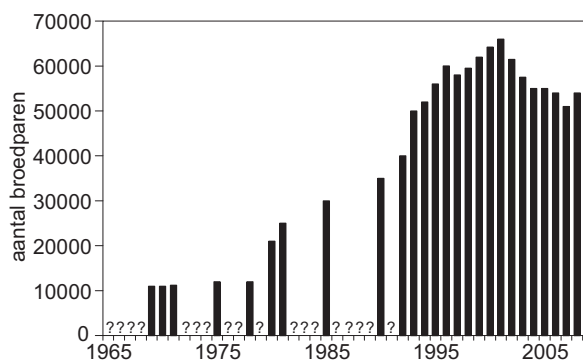
gevoelige achteruitgang inzette. De aantallen liggen in recente jaren nog steeds boven die van begin jaren negentig, maar als de neergaande lijn doorzet zal dat niet lang meer duren.

Ook in 2009 was er weer een licht verlies te melden. De afname ten opzichte van 2008 varieerde in belangrijke roekenprovincies van 2% (Overijssel, Gelderland) tot 8% (Groningen, Drenthe). In hoeverre toegenomen versterking (meestal leidend tot verplaatsing of versplintering van bestaande kolonies) bijdraagt aan de afname, is niet duidelijk (van Bruggen 2010a).

Overigens treft de afname (vooral nog) niet geheel Nederland. De Limburgse populatie, op één kolonie na geheel geconcentreerd bezuiden Roermond, bleef in het nieuwe millennium stabiel met een lichte tendens tot toename. De paren (3701 in 2009) worden wel

uitgesmeerd over steeds meer kolonies: de gemiddelde koloniegrootte daalde van 69,6 in 2001 naar 52,9 in 2009. Net als elders in het land is de tolerantiedrempel ten opzichte van Roeken laag komen te liggen. Kap van nestbomen (soms tijdens het broedbegin), moedwillige verstoring en vergiftiging behoren tot de perikelen waarmee Limburgse Roeken te maken krijgen (Ummels 2010).

Figuur 6.43. Roek. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1965. / Rook. Dutch breeding population (pairs) since 1965.

BONTE KRAAI *Corvus cornix*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 (5)

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, recente broedgebieden goed onderzocht maar vestiging elders wellicht gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Broedgevallen van de Bonte Kraai leken in 2009 weer een exclusieve Wadden-aangelegenheid. Ook hier werd slechts één zeker broedgeval opgetekend, en wel op Ameland, waar een mengpaar van een bont vrouwtje en een zwart mannetje nestelde in een zachte berk en 5 jongen grootbracht. In 2007 broedde vermoedelijk hetzelfde paar in een zwarte den, waarbij 4 jongen uit het ei kwamen. Alle jongen zijn duidelijk herkenbaar als hybriden. Kenmerkend zijn onder meer een vage overgang tussen lichte mantel en zwarte vleugels en een zwartgrijze anaalstreek (Huizenga 2010). Naast het geslaagde broedgeval werden in 2010 op Ameland nog 2 paren vastgesteld (beide bestaande uit een hybride vogel gepaard met een Zwarte Kraai) en een mogelijk ongepaard hybride mannetje (J. Huizenga). Op Vlieland was wederom een mengpaar aanwezig, maar broeden

werd niet vastgesteld (C. Zuhorn).

De broedvogels van de Waddeneilanden verblijven waarschijnlijk jaarrond in de regio. Doordat ook hier de instroom van noordelijke wintergasten vrijwel is drooggevallen, komt de kleine populatie steeds meer op zichzelf te staan. Opmerkelijk is dat er op het goed onderzochte Ameland geen mengparen van Bonte Kraaien met hybriden zijn vastgesteld. 'Zuivere' Bonte Kraaien lijken niet snel bereid met hybriden te paren, blijkbaar aanvoelend dat deze een verminderde kans hebben om gezonde nageslacht ter wereld te brengen (Huizenga 2010).

Buiten de Waddeneilanden werden in de broedtijd alleen losse meldingen gedaan bij Winkel NH (P. van der Wielen) en in de Oostvaardersplassen (P. Julsing).

RAAF *Corvus corax*

Rode lijst: gevoelige soort

Geteld: 70

Schatting populatie: 75-90

Volledigheid: 71-90%, sommige deelgebieden op Veluwe onvolledig geteld

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0/0

De populatie schommelt al sinds eind jaren negentig tussen de 75 en 90 paren. Dat is ook niet verwonderlijk

want de soort heeft een hoge levensverwachting (ongeveer 25 jaar) en is erg honkvast. Nesten worden vaak

jaren achtereenvolgend bezet en nieuwe nesten worden vaak in de directe omgeving van de oude nestlocatie gemaakt. De territoria zijn vaak zeer uitgestrekt (honderden hectares) en nieuwe vestigingen in deze gebieden door andere paren worden niet getolereerd. Wel zien we een langzame verschuiving in het broedareaal. Tot rond de eeuwwisseling broedde ongeveer 90% van de populatie op de Veluwe, vooral in rustige oude uitgestrekte dennenbossen. Als gevolg van lage jongenproductie door voedselschaarste (vanwege drastische beperking van bijvoeding van wilde zwijnen rond 1996) is de populatie met name op de Centrale Veluwe afgenomen. De laatste jaren lijkt de Veluwse populatie zich op een

wat lager niveau gestabiliseerd te hebben. Ook op de Utrechtse Heuvelrug/Gooi blijven de aantallen met ongeveer 10 paren stabiel. In Drenthe, op de Sallandse Heuvelrug Ov, in de Achterhoek/Montferland G1 en Flevoland neemt het bescheiden aantal paren iets toe. Het is nog onduidelijk of groei in deze gebieden kan lukken zonder aanvoer vanuit de Veluwe. Aan de andere kant voedt het aantal waarnemingen van zwervende Raven in Twente, Noord-Brabant en Limburg de hoop dat ze zich daar de komende jaren zullen vestigen. De herkomst van deze zwervende vogels is onduidelijk. Ten dele zijn ze mogelijk uit Nordrhein-Westfalen (Duitsland) afkomstig.

EUROPESE KANARIE *Serinus serinus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 59

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, onvoldoende onderzocht in delen van Achterhoek en Zuid- en Midden-Limburg

Natura 2000: nee

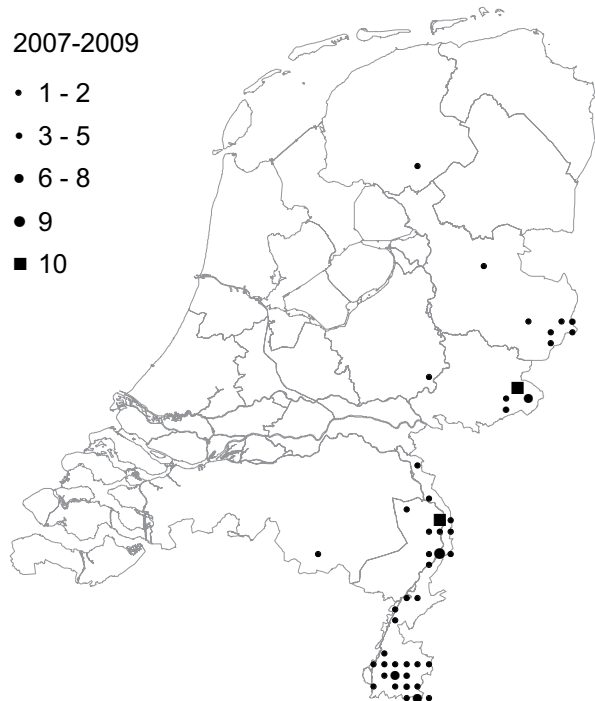
Trend vanaf 1990 resp. 2000: - / ?

Het blijft sprokkelen met deze soort, die in de jaren negentig zijn laatste opbloei kende maar inmiddels al geruime tijd in een depressie verkeert. Alle meldingen stammen uit bekende gebieden langs de oostgrens. In Twente Ov ging het om 4 territoria bij Losser (B. Hulsebos) en in de Zuidoost-Achterhoek G1 om 12, waarvan 8 in Winterswijk. Vergeleken met de malaise elders in het land weet de soort zich hier verrassend goed te handhaven met 7-11 paren in 1999-2009 (R. Kwak e.a.). In Limburg werden 43 territoria aangetroffen. Net als in voorgaande jaren, maar in contrast met de situatie in vrijwel de gehele 20e eeuw, werden de meeste gelokaliseerd in Noord-Limburg (Lottum, Baarlo, Tegelen) terwijl oude Zuid-Limburgse bolwerken (zo goed als) leeg bleven. Alleen in Vaals en Valkenburg kwamen nog enkele territoria bijeen voor. De Limburgse stand komt in recente jaren niet uit boven de 50-75 paren, en dat waren er eind jaren negentig nog 300-430 (Bakhuizen *et al.* 2010).

De redenen voor de sterke fluctuaties zijn onbekend maar zijn ongetwijfeld allereerst in de zuidelijker gelegen kernverspreiding te zoeken. In ons land kenden Europese Kanaries de beste tijden in de jaren twintig (vestiging), veertig, zeventig en negentig van de vorige eeuw, terwijl het ze uitermate dun verging in de tussentijd. Aantalsschommelingen met een factor 5-10 zijn normaal voor ons land, gelegen aan de uiterste rand van de West-Europese verspreiding.

2007-2009

- 1 - 2
- 3 - 5
- 6 - 8
- 9
- 10

Figuur 6.44. Europese Kanarie. Broedverspreiding in 2007-09 (maximum per atlasblok). / European Serin. Breeding distribution in 2007-09 (max./5x5 km square).

ROODMUS *Carpodacus erythrinus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 8

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 2000: niet berekend

Volledigheid: onbekend, zeldzaamheid reëel, door korte inventarisatieperiode waarschijnlijk vestigingen gemist

Met minstens 8 territoria handhaafde de Roodmus zich op het lage niveau dat sinds de eeuwwisseling gebruikelijk is. Hiermee verlengt hij zijn aanwezigheid in ons land, iets waaraan snel een einde leek te komen toen de aantallen (maximaal enkele tientallen) van deze in de jaren tachtig gevestigde nieuwkomer razendsnel begonnen af te nemen.

In 2009 bleef het voorkomen zoals gebruikelijk vrijwel beperkt tot de kuststrook, met 5 territoria op Ameland (L. Varkevisser, D. Lautenbag, F. Jongbloed, J. Huizenga) en solitaire vestigingen op Texel (H. Alards, E. Dijkstra e.a.), Nationaal Park Zuid-Kennemerland

NH (R. Rotscheid e.a.) en Oranjezon bij Oostkapelle ZI (kortstondig tweede man aanwezig; K. Leeftink). Op de Waddeneilanden ging het minstens tweemaal om paren, in de overige gevallen werden voor zover bekend alleen zingende mannen vastgesteld. Het enige geval buiten de kuststrook was een zingende vogel tussen 23 mei en 2 juni in het Vossemeer Ov (H.M. Pohlmann). Kortstondig zingende vogels waren op een tiental andere locaties aanwezig, vooral in de duinstrook maar ook bij Abcoude ZH (via P. Bergkamp), in het Horsterwold FI (M. Jansen), de Ooijpolder GI (B. Ubels e.a.) en de Groote Peel NB/Lb (J. Timmermans).

ORTOLAAN *Emberiza hortulana*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

Geteld: 0

Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Volledigheid: >95%, ontbreken in voormalige kerngebieden reëel

2009 is het vijfde opeenvolgende jaar zonder meldingen van territoria van de Ortolaan. Voor de laatste

aanwijzingen voor een broedgeval moeten we terug tot 2003 en 1999.

GRAUWE GORS *Emberiza calandra*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

Geteld: 3

Schatting populatie: 3-6

Trend vanaf 1990 resp. 2000: - - / - -

Volledigheid: 71-90%, zeldzaamheid reëel, incidentele vestigingen mogelijk gemist

Met slechts 3 territoria is het boek wel bijna gesloten voor deze forse gors. Ze werden allemaal in Zuid-Limburg aangetroffen, te Caberg bij Maastricht (R. van Dongen, W. Steenge), Sibbe (H. van Steenwijk) en Wittem (G. Müskens). Het hamstervriendelijk inrichten van landbouwgronden blijkt aantrekkelijk voor overwinterende Grauwe Gorzen (tegenwoordig soms enkele tientallen), rekt de uitsterfperiode in Nederland wat op, maar lijkt niet bij machte tot een echte trendomkering. Wellicht zijn de Nederlandse vestigingen te geïsoleerd komen te liggen van florerende broedpopulaties elders

(die voor een instroom van broedvogels moeten zorgen), gezien de sterk teruglopende stand in de aangrenzende delen van België en Duitsland. Overigens geeft een waarneming van een zingende vogel, waarschijnlijk ingevallen vanwege regen, op de Hoog Buurlose Heide GI op 22 mei aan dat trekkers of rondzwervende vogels tot diep in het voorjaar op atypische plaatsen kunnen opduiken. In de Vughtse Gement NB, waar in 2008 nog een territorium werd vastgesteld, was een zingende vogel alleen vroeg in het seizoen aanwezig (13 en 22 april; J. v.d. Linden).

Literatuur

- ABEL G., VAN VLIET M., STOOPENDAAL W., DE BRUIJN L., LICHTENBELD H., DE NOOIJER P. & KORVER-BENSCHOP D. 2009. Broedvogels in Nieuwegein, waar, hoeveel en trends. Vogelwacht Utrecht, afdeling Nieuwegein.
- ADRIAENS, T., HUYSENTRUYT F., DEVISSCHER S., DEVOS K. & CASAER J. 2010. Simultaantelling overzomerende ganzen in Oost- en West-Vlaanderen. Vogelnieuws (Ornithologische Nieuwsbrief van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek) 15: 4-11.
- ALTENBURG J. 2010. De kluut, feiten en cijfers. Hak-al 36(3): 10-14.
- ANSELIN A. 2010. Enkele resultaten van het Project Bijzondere Broedvogels voor 2008 en 2009. Vogelnieuws (Ornithologische Nieuwsbrief van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek) 15: 19-26.
- ARENS H. 2009. Jahres- und Tagesaktivität von zwei mit transpondern beringten Dohlenpaaren *Corvus monedula* am Brutplatz. Vogelwelt 130: 175-182.
- AUSTIN G.E., REHFISCH M.M., ALLAN J.R. & HOLLOWAY S.J. 2007. Population size and differential population growth of introduced Greater Canada Geese (*Branta canadensis*) and re-established Greylag Geese (*Anser anser*) across habitats in Great Britain in the year 2000. Bird Study 54: 343-352.
- BAILLIE S.R. 2001. The contribution of ringing to the conservation and management of bird populations: a review. Ardea 89: 167-184.
- BAKHUIZEN J.J., UEBELGÜNN H.-P. & LAMERS G. 2010. Zeldzame broedvogels in Limburg in 2009. Limburgse Vogels 20: 75-84.
- BAUER H.-G. & WOOG F. 2008. Nichtheimische Vogelarten (Neozoen) in Deutschland. (I) Auftreten, Bestände und Status. Vogelwarte 46: 157-194.
- VAN BEUSEKOM R., HUIGEN P., HUSTINGS F., DE PATER K. & THISSEN J. (RED.). 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion, Baarn.
- BIJLSMA R.G. 1985. De broedbiologie van de Tortelduif *Streptopelia turtur*. Vogeljaar 33: 225-232.
- BIJLSMA R.G. 1995. De nestkaart: hoe, wat, waar, waarom. SOVON, Beek-Ubbergen.
- BIJLSMA R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- BIJLSMA R.G. 2010. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2009. De Takkeling 18: 5-33.
- BIJLSMA R.G. & JANSSEN E. 2010. Het Korhoen, de Havik en Staatsbosbeheer. De Takkeling 18: 108-131.
- BIJLSMA R.G. & LENSINK R. 1990. Opmars van de Kleine Vliegenvanger *Ficedula parva*? Limosa 63: 114-116.
- BIJLSMA R.G., HUSTINGS F. & CAMPHUYSEN C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- BLAAUW B. 1983. 25 jaar onderzoek Kuifmees (*Parus cristatus* L.). Nieuwsbrief SOVON Werkgroep Nestkastonderzoek 1(2): 5-12.
- BOELE A. & VAN WINDEN E. 2010. Koereigers blijven in het zuiden. SOVON-Nieuws 23(1): 6-8.
- BOELE A., VAN DIJK A.J., HUSTINGS F. & ZOETEBIER D. 2001. Regionale verschillen in aantalsontwikkeling van de Bonte Vliegenvanger *Ficedula hypoleuca*. Limosa 74: 103-115.
- DE BOER P., OOSTERBEEK K.H., KOFFIJBERG K., ENS B.J., SMIT C.J. & DE JONG M.L. 2007. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2006. Alterra rapport 1745/SOVON-rapport 2007/03. IMARES-rapport CO36/08. Wageningen.
- DE BOER P., DIJKSEN L. & KLAASSEN O. *in press*. Blauwe Kiekendieven op de Waddeneilanden in 2010. SOVON-onderzoeksrapport 2010/15. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DE BOER V., KLEMANN M. & KOK J. 2009. Broedvogels in terreinen van het Zuid-Hollands Landschap in de Krimpenerwaard, de Vijfheerenlanden en op Voorne in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2009/65 SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- BOTH C. 2002. Nemen Bonte Vliegenvangers *Ficedula hypoleuca* af door klimaatsverandering? Limosa 75: 73-78.
- BOTH C. 2010. Flexibility of timing of avian migration to climate change masked by environmental constraints en route. Current Biology 20: 243-248.
- BOTH C. & VISSER M.E. 2001. Adjustment to climate change is constrained by arrival date in a long-distance migrant bird. Nature 411: 296-298.
- BOTH C., BOUWHUIS S., LESSELLS C.M. & VISSER M.E. 2006. Climate change and population declines in a long-distance migratory bird. Nature 441: 81-83.
- BOTH C., BIJLSMA R.G. & SCHEKKERMAN H. 2008. Broeden in een warmer wordende wereld: vertrekken of verrekken? Limosa 81: 154-162.
- BRANDSMA O. 2010. Broedende Lepelaars en Reigers in de Hoogwaterzone (De Wieden) in de periode 1989-2010. Vogels in Overijssel 9: 3-11.
- BROWNE S.J. & AEBISCHER N.J. 2003. Habitat use foraging ecology and diet of Turtle Doves (*Streptopelia turtur*) in Britain. Ibis 145: 572-582.
- BROWNE, S.J., AEBISCHER, N.J. & CRICK, H.Q.P. 2005. Breeding ecology of Turtle Doves (*Streptopelia turtur*) in Britain during the period 1941-2000: an analysis of BTO nest record cards. Bird Study 52: 1-9.
- VAN BRUGGEN J. 2010a. Roeken stabiel in 2009? SOVON-Nieuws 23(1): 13.
- VAN BRUGGEN J. 2010b. Oeverzwaluwen in de min, Huiszwaluw stabiel. SOVON-Nieuws 23(2): 16-17.
- BURFIELD I.J. 2008. The conservation status and trends of raptors and owls in Europe. Ambio 37(6): 401-407.

- CAMPHUYSEN C.J. & GRONERT A. 2010. De broedbiologie van Zilver- en Kleine Mantelmeeuwen op Texel, 2006-2010. *Limosa* 83: 145-159.
- CASTELJNS H., VAN KERKHOVEN W. & POORTVLIET J. 2010. Trend van de Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* als broedvogel in Zeeuws-Vlaanderen. *Takkeling* 18: 61-82.
- CBS. 1994. Vijfennegentig jaren statistiek in tijdreeksen: 1899-1994. Sdu/uitgeverij. 's-Gravenhage.
- CBS. 2010. Landelijke natuurmeetnetten van het NEM in 2009. Kwaliteitsrapportage NEM. Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag / Heerlen.
- DIERSCHKE J. 2008. Bestandsentwicklung von Kornweihe *Circus cyaneus* und Sumpfohreule *Asio flammeus* auf den Ostfriesischen Inseln. *Vogelkd. Ber. Niedersachs.* 40: 459-465.
- DIERSCHKE, J., KLAASSEN O., DE BOER P. & DIJKSEN L. 2010. Rekrutierung und Inselhopping von Kornweihen *Circus cyaneus* auf den West- und Ostfriesischen Inseln. *Vogelkd. Ber. Niedersachs.* 41: 241-246.
- VAN DIJK A.J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J. 2009a. In 2007-09 naar schatting 50-100 broedende IJsvogels *Alcedo atthis* in Drenthe. *Drentse Vogels* 23: 52-57.
- VAN DIJK A.J. 2009b. Mislukte broedpoging Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* in 2009. *Drentse Vogels* 23: 87.
- VAN DIJK A.J. & BOELE A. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VAN DIJK A.J., VAN DER WEIDE M.J.T., DEUZEMAN S., DIJKSEN L., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2002. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 2000 en 2001. SOVON-monitoringrapport 2002/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., HUSTINGS F. & VAN DER WEIDE M. 2004. Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (Kolonievogels en zeldzame soorten). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., DIJKSEN L.J., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K., OOSTERHUIS R., VAN TURNHOUT C., VAN DER WEIDE M.J.T., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2006. Broedvogels in Nederland in 2004. SOVON-monitoringrapport 2006/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DIJKSTRA B. 2009. De Kleine Plevier *Charadrius dubius* als broedvogel in Drenthe. *Drentse Vogels* 23: 40-51.
- VAN DONGEN R. 2009. Grauwe Klauwieren in Limburg in 2009: twee stappen achteruit, maar ook één vooruit. *Limburgse Vogels* 19: 83-86.
- DUIVEN P. & ZUIDEWIND J. 1995. Broedvogelstand en reproductie van de Eidereend *Somateria mollissima* op Vlieland in 1994 en 1995. *Sula* 9(4): 157-163.
- FAUNABEHEERENHEID NOORD-HOLLAND 2009. Fauna-beheerplan Noord-Holland. Haarlem.
- FEENSTRA H. 2009a. Vogelinventarisatie Fochteloërveen 2009. Rapport Bureau Kraanvogel 2009/11.
- FEENSTRA H. 2009b. Grote Gele Kwikstaart *Motacilla cinerea* een blijvertje in Veenhuizen. *Drentse Vogels* 23: 98-100.
- GANZENWERK GROEP ZEELAND 2010. Ganzen en Zwanentellingen in Zeeland, Seizoen 2008/2009. SOVON-informatierapport 2010/07. SOVON-Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- GILBERT G., BROWN A. & WOTTON S.R. 2010. Current dynamics and predicted vulnerability to sea level rise of threatened Bittern *Botaurus stellaris* population. *Ibis* 152: 580-590.
- GLAS J. (zonder jaartal). 25 jaar Oeverzwaluwen in de provincie Groningen 1985 t/m 2009. Verslag in eigen beheer, Hellum.
- GOODENOUGH A.E., ELLIOT S.L. & HART A.G. 2009. The challenges of conservation for declining migrants: are reserve-based initiatives during the breeding season appropriate for the Pied Flycatcher *Ficedula hypoleuca*? *Ibis* 151: 429-439.
- GREEN G. 2004. The Birds of Dorset. Helm, London.
- GROEN N.M., FRIESWIJK J.J. & BOUWMEESTER J. 1995. Waarom broeden Visdieven *Sterna hirundo* op daken? *Limosa* 68: 65-72.
- HAAS M. & VAN LUNSEN D. (RED.) 2010. De vogels van het Zwanenwater in 2008 en 2009. Callantssoog.
- HAGEMEIJER E.J.M. & BLAIR M.J. (EDS.). 1997. The EBCC atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance. Poyser, London.
- HASPER H. & JAGER K. 2008. Broedvogels Boswachterij Gees in 2007. SOVON-inventarisatierapport 2008/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- HEEMSKERK R. 2009. Verandering in timing van territoriale activiteiten van Nederlandse broedvogels in de periode 1984-2008. Stageverslag Hogeschool Larenstein / SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- HENDERSON I. 2009. Progress of the UK Ruddy Duck eradication programme. *British Birds* 102: 680-690.
- HOEKSTEIN M. 2008. Broedvogels van Heggengebied en ganzengebied in de Poel, 2008. Inventarisatierapport Het Zeeuws Alternatief, Goes.
- HOEKSTEIN M., LEEFTINK K., HANNEWIJK A. & VERGEER J.W. 2009. Broedvogels van het Veerse Meer in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2009/23. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- HOLLING M. & THE RARE BREEDING BIRDS PANEL. 2010. Rare breeding birds in the United Kingdom in 2008.

- British Birds 103: 482-538.
- HUIZENGA J. 2010. Gemengde broedgevallen van Bonte en Zwarte Kraai op Ameland in 2007 en 2009. *Limosa* 83: 134-138.
- HUNTLEY B., GREEN R.E., COLLINGHAM Y.C. & WILLIS S.G. 2007. A climatic atlas of European breeding birds. Durham University, The RSPB and Lynx Editions, Barcelona.
- HUSTINGS F., VAN DER COELEN J., VAN NOORDEN B., SCHOLS R. & VOSKAMP P. 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Roermond.
- VAN IERSEL P., VAN DER SANDEN A., VAN DER SANDEN H. & VEENHUIZEN W. 2009. Vogels houden van Breda. Van Ierland, Breda.
- JANSEN M. 2009. Broedgevallen Krooneend Veluwerandmeren, seizoen 2009. Verslag in eigen beheer.
- VAN DER JEUGD H., VOSLAMBER B., VAN TURNHOUT C., SIERDSEMA H., FEIGE N., NIENHUIS J. & KOFFIJBERG K. 2006. Overzomerende ganzen in Nederland: grenzen aan de groei? SOVON-onderzoeksrapport 2006/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DER JEUGD H., SCHEKKERMAN H. & MAJoor F. 2007. Het Constant Effort Site project: een vinger aan de pols van populaties van zangvogels. *Limosa* 80: 79-84.
- VAN DER JEUGD H. & SCHEKKERMAN H. 2008. Constant Effort Sites. Pp. 50-53 *In*: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2008. Broedvogels in Nederland in 2006. SOVON-monitoringrapport 2008/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DER JEUGD H.P., EICHHORN G., LITVINS K.E., STAHL J., LARSSON K., VAN DER GRAAF A.J. & DRENT R.H. 2009. Keeping up with early springs: rapid range expansion in an avian herbivore incurs a mismatch between reproductive timing and food supply. *Global Change Biology* 15: 1057-1071.
- JIGUET F., DEVICTOR V., OTTVALL R., VAN TURNHOUT C., VAN DER JEUGD H., & LINDSTRÖM A. 2010. Bird population trends are linearly affected by climate change along species thermal ranges. *Proc. Royal Soc. B* 277: 1259-1266
- DE JONG J. 2010. Extreme daling broedparen kerkuil 2009. Nieuwsbrief Uilen 2010: 3-4.
- DE JONG M. & SMIT C. 2007. Bepalen van het broedsucces van de Eider. *In*: DE BOER P., OOSTERBEEK K.H., KOFFIJBERG K., ENS B.J., SMIT C.J. & DE JONG M.L. 2007. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2006. Alterra rapport 1745/SOVON-rapport 2007/03. IMARES-rapport CO36/08. Wageningen.
- KATS R. 2007. Common Eiders *Somateria mollissima* in the Netherlands. The rise and fall of breeding and wintering populations in relation to the stocks of shellfish. *Alterra Scientific contributions* 19.
- KLEEFSTRA R. 2009a. Broedvogelmonitoring op Schiermonnikoog in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2009/28. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. 2009b. De broedvogels van de Terkaplesterpuollen in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2009/29. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. & DE BOER P. 2009. Broedvogelmonitoring in het Lauwersmeer in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2009/27. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEIJN D., VAN KATS R., LAMERS L., ROELOFS J. & VAN 'T VEER R. 2009. Ecologische randvoorwaarden voor weidevogelsoorten in het broedseizoen. Resultaten van een pilotstudie in het Wormer- en Jisperveld. Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Rapport DK 2009/dk103, Ede.
- KLEMANN M. 2008. Flora- en faunaonderzoek gemeente Hellevoetsluis, deel II: vogels. SOVON-inventarisatierapport 2008/29. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEMANN M. 2010. Broedvogels van Voornes Duin in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2010/16. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VAN KLEUNEN A., VAN BRUGGEN J., KOFFIJBERG K., VAN DEN BREMER L. & VAN DIEK H. 2010. Het Jaar van de Visdief 2009. SOVON-informatierapport 2010/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN KLEUNEN A., KOFFIJBERG K., DE BOER P., NIENHUIS J., CAMPHUYSEN C.J., SCHEKKERMAN H., OOSTERBEEK K., DE JONG M., ENS B. & SMIT C. 2010. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2007 en 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/04, IMARES-rapport C169/10. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen, IMARES, Texel & WOT/Alterra, Wageningen.
- KOFFIJBERG K. & SCHOPPERS J. 2009. De Kwartelkoning in Nederland in 2008 en evaluatie van het Beschermingsplan Kwartelkoning. SOVON-informatierapport 2009/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFIJBERG K., DIJKSEN L., HÄLTERLEIN B., LAURSEN K., PÖTEL P. & SÜDBECK P. 2006. Breeding birds in the Wadden Sea in 2001. Results from the total survey in 2001 and trends in numbers between 1991-2001. Wadden Sea Ecosystem No 22. Common Wadden Sea Secretariat, Trilateral Monitoring and Assessment Group, Joint Monitoring Group of Breeding Birds in the Wadden Sea, Wilhelmshaven, Germany.
- KURSTJENS G. & VAN DER WEIDE M. 2003. Broedvogels van natuurlijke oevers langs de Limburgse Maas. *Limburgse Vogels* 13: 3-9.
- KURSTJENS G. & VAN DER WEIDE M. 2005. Broedvogelinventarisatie Zuidelijk Maasdal 2004. SOVON-informatierapport 2005/04. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

- KURSTJENS G., VAN DIERMEN J., VAN NOORDEN B. & VAN DER WEIDE M. 2003. De Grauwe Gors *Miliaria caledra*: recente aantalsontwikkeling, habitatkeus en perspectieven in relatie tot beheer van uiterwaarden en akkerland. *Limosa* 76: 89-102.
- KURSTJENS G., VAN MULKEN H. & PETERS B. 2007. Concentratie broedende Oeverlopers langs de Grensmaas bij Meers in 2006. *Limburgse Vogels* 17: 45-48.
- KURSTJENS G., PETERS B. & CALLE P. 2008a. Maas in Beeld. Resultaten van 15 jaar ecologisch herstel. Gebiedsrapport 1: Bovenmaas en Grensmaas. Kurstjens Ecologisch Adviesbureau, Beek-Ubbergen / Bureau Drift, Berg en Dal.
- KURSTJENS G., PETERS B. & CALLE P. 2008b. Maas in Beeld. Resultaten van 15 jaar ecologisch herstel. Gebiedsrapport 2: Maasplassengebied. Kurstjens Ecologisch Adviesbureau, Beek-Ubbergen / Bureau Drift, Berg en Dal.
- LAAKE J. & REXSTAD E. 2007. RMark - an alternative approach to building linear models in MARK. http://www.phidot.org/software/mark/docs/book/pdf/app_3.pdf.
- LEBRETON J.D., BURHAM K.P., CLOBERT J & ANDERSON D.R. 1992. Modeling survival and testing biological hypotheses using marked animals - a unified approach with case-studies. *Ecological Monographs* 62: 67-118.
- LENSINK R., VAN HORSSSEN P.W. & DE GOUW J. 2010. Faunabeheerplan zomerganzen Zuid-Holland. Rapport Bureau Waardenburg, Culemborg.
- LIEFVELD W.M., VAN LOOY K. & PRINS K.H. 2001. Biologische monitoring zoete rijkswateren: watersysteemrapportage Maas 1996. Riza rapport 2000.056.
- LÖHRL H. 1991. Die Haubenmeise. Die Neue Brehm Bücherei band 609. Ziemsen Verlag, Wittenberg.
- LOK J. 2009. Broedvogelbevolking van de beekdalgraslanden in de Eener- en Tempelstukken 1994-2009. *Drentse Vogels* 23: 60-71.
- LUDWIG J., ANDREAS A. & HAWMANN R. 2008. Die Schwarzkopfmöwe *Larus melanocephalus* als Brutvogel auf der Pionierinsel in der Unterelbe – 40 Jahre auf dem Weg zur größten deutschen Brutkolonie. *Vogelkdl. Ber. Niedersachs.* 40: 409-415.
- LUTTEROP D. & KASEMIR G. 2010. Griend, vogels en bewaking 2009. Rapport Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- VAN MANEN W. 2008. Broedvogels van Boswachterij Nunspeet in 2008. SOVON-inventarisatierapport 2008/27. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN MANEN W. 2010. Broedvogels van De Velden in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2010/12. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VAN MANEN W., POT A., OTTENS G. & JONKER M. 2009. Broedende Ruigpootuilen in Drenthe in 2008. *Limosa* 82: 49-58.
- MARION L. 2009. Recensement National des Hérons coloniaux de France en 2007. Heron cendre, Heron pourpre, Heron bicolore, Heron Crabier, Heron garde-boeufs, Aigrette garzette, Grande aigrette. Rapport SESLG - CNRS - Université Rennes1 - MNHN, Rennes cedex.
- VAN DER MEER R. & VAN DER MEER F. 2009. Kleinst Waterhoenders in de Groene Jonker in de zomer van 2009. Rapport Waarneming.nl en Natuurmonumenten. Woerden
- VAN DER MEER F., VAN DER MEER R. & EBELS E. 2010. Twee broedgevallen van Kleinst Waterhoen in Zuid-Holland in de zomer 2009. *Dutch Birding* 32: 106-115.
- MEININGER P.L., HOEKSTEIN M.S.J., LILIPALY S.J. & WOLF P.A. 2006. Broedsucces van kustbroedvogels in het Deltagebied in 2005. Rapport RIKZ/2006.006. Rijksinstituut voor Kust en Zee, Middelburg.
- MEWES W. 2010. Die Bestandsentwicklung, Verbreitung und Siedlungsdichte des Kranichs *Grus grus* in Deutschland und seinen Bundesländern. *Vogelwelt* 131: 75-92.
- MIDDELKOOP H. (RED) 1998. Twee Rivieren. Rijn en Maas in Nederland. RIZA rapport 98.041 Arnhem: RIZA.
- MONTIZAAN M.G.E. & SIEBENGA S. 2010. WBE-databank populatie- en afschotcijfers, Nieuwsbrief 8. KNJV, Amersfoort.
- VAN NOORDEN B. & VAN DONGEN R. 2009. Gemengd broedgeval Spotvogel x Orpheusspotvogel en het voorkomen van de Orpheusspotvogel in Limburg tot en met 2009. *Limburgse Vogels* 19: 1-10.
- NOORDHUIS J. 2006. Ruiende Grote Canadese ganzen in Noord-Nederland in 2006. *Twirre* 17: 138-141.
- VAN OOSTEN H., VAN TURNHOUT C., BEUSINK P., MAJOR F., HENDRIKS K., GEERTSMA M., VAN DEN BURG A. & ESSELINK H. 2008. Broed- en voedsel生态学 van de Tapuit: Opstap naar herstel van de faunadiversiteit in de Nederlandse kustduinen. Rapport Stichting Bargerveen/Radbout Universiteit/ SOVON Vogelonderzoek Nederland. Nijmegen/Beek-Ubbergen.
- VAN OOSTEN H., VERSLUYS R., KLAASSEN O., VAN TURNHOUT C. & VAN DEN BERG A.B. 2010. Knelpunten voor duinfauna; relaties met aantasting en beheer van duingraslanden. Directie kennis en Innovatie, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Rapport DKI 2010/dk129-O. Ede.
- OVAA A., GROENENDIJK D., BERLIJN M. & CDNA 2010. Rare birds in the Netherlands in 2009. *Dutch Birding* 32: 363-383.
- PANNEKOEK J. & VAN STRIEN A. 2001. TRIM 3 Manual (Trends and Indices for Monitoring data). Research Paper 0102. CBS, Voorburg.
- PAHLPLATZ R. & MEEUWISSEN F. 2010. De Grauwe Klauwier herontdekt de Peelregio. *Limburgse Vogels* 20: 34-38.
- PANNEKOEK J. & VAN STRIEN A. 2001. TRIM 3 Manual (Trends and Indices for Monitoring data). Research

- Paper 0102. CBS, Voorburg.
- PECBMS. 2009. The state of Europe's common birds. CSO/RSPT, Prague, Czech Republic.
- PENNINKHOF E. 2010. De SOVON waarnemer in de kijker. Voorstel Vrijwilligers Monitoring Systeem. SOVON Vogelonderzoek Nederland/Van Hall-Larenstein.
- PETERS B., KURSTJENS G. & CALLE P. 2008a. Maas in Beeld. Resultaten van 15 jaar ecologisch herstel. Gebiedsrapport 3: Zandmaas. Bureau Drift, Berg en Dal / Kurstjens Ecologisch Adviesbureau, Beek-Ubbergen.
- PETERS B., KURSTJENS G. & CALLE P. 2008b. Maas in Beeld. Resultaten van 15 jaar ecologisch herstel. Gebiedsrapport 4: Bedijkte Maas en Getijdenmaas. Bureau Drift, Berg en Dal / Kurstjens Ecologisch Adviesbureau, Beek-Ubbergen.
- VAN DE POL M., ENS B.J., HEG D.H., BROUWER L., KROL J., MAIER M., EXO K-M., OOSTERBEEK K., LOK T., EISING C. & KOFFIJBERG K. 2010. Do changes in the frequency, magnitude and timing of extreme climatic events threaten the population viability of coastal birds? *Journal of Applied Ecology* 47 : 720-730.
- VAN DER PLOEG D.T.E., DE JONG W., SWART M.J., DE VRIES J.A., WESTHOF J.H.P., WITTEVEEN A.G. & VAN DER VEEN B. 1976. Vogels in Friesland, I. De Tille, Leeuwarden.
- REEZE A.J.G., BUIJSE A.D., LIEFVELD W.M. 2005. Weet wat er leeft langs Rijn en Maas. RIZA rapport 2005.010. RIZA Lelystad.
- ROBINSON R.A., FREEMAN S.N., BALMER D.E. & GRANTHAM M.J. 2007. Cetti's Warbler *Cettia cetti*: analysis of an expanding population. *Bird Study* 54: 230-235.
- DE RODER F. & BIJLSMA R.G. 2009. Vierde broedgeval van de Zearend *Haliaeetus albicilla* in Nederland. *De Takkeling* 17: 195-200.
- ROEMEN J. 2009. Succesvol broedgeval van Woudaapjes in de Doort te Echt, 2009. *Limburgse Vogels* 19: 81-83.
- ROOBEEK C.F. 2010. De broedvogels van Alkmaar, 2001-2004. *Tussen Duin en Dijk* 5(1): 20-22.
- VAN ROOMEN M.W.J., BOELE A., VAN DER WEIDE M.J.T., VAN WINDEN E.A.J. & ZOETEBIER D. 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. SOVON-informatierapport 2000/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- ROOS M. 2009. 2009 met slechts 24 tot 28 broedparen een mager klutenjaar. *De Kieft* 10(3): 21-23.
- SCHARRINGA C.J.G., RUITENBEEK W. & ZOMERDIJK P.J. 2010. Atlas van de Noord-Hollandse broedvogels 2005-2009. Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland/Landschap Noord-Holland, s.l.
- SCHIEKERMANN H., VAN DER JEUGD H. & MAJOR F. 2009. Constant Effort Sites. Pp 51-54 *In*: VAN DIJK A.J., A. BOELE, F. HUSTINGS, K. KOFFIJBERG & C. PLATE 2009. Broedvogels van Nederland in 2007. SOVON-monitoringrapport 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SCHIEKERMANN H., VAN DER JEUGD H. & MAJOR F. *in press*. Date limits do not reduce bias caused by transient birds in productivity and abundance indices derived from Constant Effort ringing in The Netherlands.
- SCHMIDT K. 1999. Zugverhalten und populationsökologie der Dohle (*Corvus monedula*) nach Beringungsergebnissen aus Südwest-Thüringen. *Mitt. Ver. Sächs. Orn.* 8, Sonderheft 2.
- SCHOPPERS J. 2010. Drie jaar MUS, de eerste indexen beschikbaar. *SOVON-Nieuws* 23(1): 14-15.
- SCHRÖDER J., PANNEKOEK R. & HERZOG C. 2010. Waarom laten Huiszwaluwen Harderwijk links liggen? *Anser* 2010(3): 20-21.
- SIERDSEMA H. & VAN KLEUNEN A. 2010. Onderzoek aan Nachtzwaluw: een vervolg. *SOVON-Nieuws* 23(2): 19.
- SLATERUS R. & VAN WINDEN E. 2009. Cetti's Zanger en Graszanger: een wintergevoelig duo. *SOVON-Nieuws* 22(1):5-6.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.
- SOVON VOGELONDERZOEK NEDERLAND 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. – Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV. Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- SPAANS A.L. 1987. Stabilisatie van broedvogelaantallen bij de Zilvermeeuw. *Limosa* 60: 99-100.
- SPEEK B.J. & SPEEK G. 1984. Thieme's vogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
- STIENEN E.W.M., BRENNINKMEIJER A. & VAN DER WINDEN J. 2009. De achteruitgang van de Visdief in de Nederlandse Waddenzee: exodus of langzame teloorgang? *Limosa* 82: 171-186.
- VAN STRIEN A. & PANNEKOEK J. 1999. Missen is gissen. Ontbrekende tellingen in vogelmeetnetten. *Limosa* 72: 49-54.
- STRUCKER R.C.W., HOEKSTEIN M.J.S. & WOLF P.A. 2010. Kustbroedvogels in het Deltagebied in 2009. Rapport Rijkswaterstaat Waterdienst BM 10.09/Delta Project Management, Culemborg / Vlissingen.
- SUDFELDT C., DRÖSCHMEISTER R., FLADE M., GRÜNEBERG C., MITSCHKE A., SCHWARZ J. & WAHL J. 2009. Vögel in Deutschland – 2009. DDA, BfN, LAG VSW, Münster.
- TAK P. 2010. Broedaantal van Huiszwaluw blijft fluctueren. *De Gierzwaluw* 48(2): 13.
- TAMERUS H. 2008. Kuifmees. Pp. 134-135 *In*: Vogelwerkgroep Arnhem e.o. 2008. Vogels van de Veluwezoom. Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken, Arnhem.
- TEUNISSEN W. 2010. Monitoring weidevogels. Pp. 39-43. *In*: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

- TEUNISSEN W.A. & KOOPMANS M. 2010. weidevogels in de SAN-gebieden in West-Nederland in 2006 en 2009. SOVON-onderzoeksrapport 2010/13, A&W-rapport 1511. SOVON Vogelonderzoek Nederland/Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Nijmegen/Veenwouden.
- VAN TURNHOUT C. 1999a. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Meetplan. SOVON-onderzoeksrapport 1999/01, RIZA-rapport 99.014. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN TURNHOUT C. 1999b. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Achtergronddocument bij het Meetplan. SOVON-onderzoeksrapport 1999/02, RIZA-rapport 99.014. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN TURNHOUT C., VAN DER WEIDE M. KURSIJENS G. & LEUVEN R. 2007. Natuurontwikkeling in rivieruiterwaarden: hoe reageren broedvogels? De Levende Natuur 108 (2): 52-57.
- VAN TURNHOUT C.A.M., HAGEMEIJER E.J.M. & FOPPEN R.P.B. 2010. Long-term population developments in typical marshland birds in the Netherlands. Ardea 98: 283-299.
- UMMELS J. 2010. Broedresultaten van de Roek in Limburg in het nieuwe millennium. Limburgse Vogels 20: 59-63.
- VADER H. 2009. Het Woudaapje, een zeldzame vogel in Zuid-Kennemerland. Fitis 45: 117-121.
- VERGEER J.W. & GEENE R. 2009. Broedvogels van 68 plots op de Maasvlakte in 2009, alsmede een compleet overzicht van stern- en meeuwenkolonies. SOVON-inventarisatierapport 2009/69. Rapport Habitatadvies 2009-16. Beek-Ubbergen/Middelburg.
- VERGEER J.W. & KOK J. 2008. Broedvogels van Groesbeek-But in 2007. SOVON-inventarisatierapport 2008/07. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VERMEERSCH G. & ANSELIN A. 2009. Broedvogels in Vlaanderen 2006-2007: recente status en trends van Bijzondere Broedvogels en soorten van de Vlaamse Rode Lijst en/of Bijlage 1 van de Europese Vogelrichtlijn. [INBO.M.2009.3] Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, 2009(3). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- VISBEEN F. & SCHARRINGA C.J.G. 2010. Ganzen in de Kop van Noord-Holland en West-Friesland; Soorten, aantallen, ontwikkeling, schade en beleid. Rapport Landschap Noord-Holland.
- VOOUS K.H. 1980. Lijst van Europese broedvogels, inclusief Nederlandse Vogellijst. Limosa 53: 91-104.
- VOSKAMP P. & DON H. 2009. Succesvol broedgeval van de Zwarte Wouw in het Maasdal. Limburgse Vogels 19: 70-72.
- VOSLAMBER B. 2010. Ook in 2010 grote aantallen ganzen gekleuringd in Nederland. SOVON-Nieuws 23(3): 14.
- WALHOUT J.M. 2008. Broedvogelinventarisatie Middelburg 2008. Rapport Gemeente Middelburg, Middelburg.
- WASSINK G. 2010. Wat is er aan de hand met de Oehoe in Limburg? Een vergelijking van de reproductie en mortaliteit van Oehoes. Limburgse Vogels 20: 42-48.
- WERNHAM C.V., TOMS M.P., MARCHANT J.H., CLARK J.A., SIRIWARDENA G.M. & BAILLIE S.R. (EDS). 2002. The Migration Atlas: movements of the birds of Britain and Ireland. Poyser, London.
- VAN WEPEREN M. 2010. Habitat selection of the Corncrake (*Crex crex*) in floodplains along the Dutch Rhine River branches. NCN-rapport. Radboud Universiteit Nijmegen en SOVON Vogelonderzoek Nederland.
- WHITE G.C. & BURNHAM K.P. 1999. Program MARK: survival estimation from populations of marked animals. Bird Study 46: 120-139.
- VAN DER WINDEN J., DIRKSEN S. & POOT M. 2009. Laag broedsucces visdieven op De Kreupel in 2009. Voedseltekort in de grootste kolonie van West-Europa. Rapport 09-202. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- VAN DER WINDEN J., VAN DER ZIJDEN A. & TERLOUW R. 2010. Bescherming van de Zwarte Stern in Zuid-Holland in 2007-2009. Rapport 10-041. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- ZWARTS L., BIJLSMA R.G., VAN DER KAMP J. & WYMENGA E. 2009. Living on the edge: Birds and wetlands in a changing Sahel. KNNV Publishing, Zeist, the Netherlands.

Bijlagen

Bijlage 1. Tellers in 2009	128
Bijlage 2. Berekening van trends en indexen	132
Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen	134
Bijlage 4. Soortbesprekingen broedvogelrapporten 2000-2009	144

Bijlage 1. Tellers in 2009

Overzicht van waarnemers die in 2009 tellingen hebben verricht en/of telgegevens hebben ingeleverd bij SOVON. Het overzicht is niet compleet, want sommige gegevens komen binnen via contactpersonen. Wellicht zijn sommige namen verkeerd gespeld, bijvoorbeeld omdat ze niet goed leesbaar waren. Wij verontschuldigen ons voor mogelijke omissies en verschrijvingen.

H.A. van der Aa; L.A.B. Aalders; P. Aaldring; D. Aarsen; B.G.M. Aarts; G.H.A. Abel; W.W.L. Aelen; B. Aerts; P. van den Akker; H.G. Alards; T. Albada; Y. Albada; P.W. Alblas; W.F.G. Alblas; K. Aleman; D. Allersma, VWG IVN Ede; K.J. Alsem; H. Alta; R. Altena; J. Altenburg; A. Althuis; M. van Amstel; J. van den Andel; H. Andringa; L.P. Apon; W. Appels; J.P. van Ardenne; M. Arentsen; F.A. Arts; B. van As; J.J. van As; M. Aspelagh; H.M. van Assendelft

W. Baalbergen; R.G.M. Baars; E.J. Baars, VWG KNNV Hoorn; L. Baarssen; W. Bach Kolling; A. de Baerdemaeker; G. Baeyens; M. Bakermans; J.J. Bakhuizen; A. Bakker; J. de Bakker; L. Bakker; S. Bakker; T. Bakker; D.G. Baks; F. Balduk; P. Balkenende, Landschapsbeheer Zuid-Holland; L. Ballering; A. van Baren; P.F. de Barse; A. Bartelds; C.J. Barth; K.en P. Baselier; L.H. Batenburg; B. Bats; H.J.M. Beckers; J.C. Beckers; P. Beckers; W. Beeke; R.J. Beentjes; W. den Beer; W.J. Beeren; P. Beersma; W. te Beest; C. van Beinum; J. Bekkema; A. Belfroid; W. van Benthem, VWG Roosendaal; J. Berendsen; A.J. van den Berg; H. van der Berg; J. van den Berg; J.G. van den Berg; G. van den Berg, St. Het Zuid-Hollands Landschap; A. van den Berg, Steenuilenwerkgroep Oost-Veluwezooim; S.H. Berg-Blok; J.H.I.J.M. ten Berge; L.M.J. van den Bergh; W. van den Bergh; A. Berghuis; P.Y. Bergkamp; H. Bergsma; A.H. van Berkel; J.B.J.M. van Berkel; R. Berkelder; M. Berlijn; E. Bernardus; R. Beskers; T. Beunis; R.F.J. van Beusekom; J. de Beuze; B. van Beyma; S. de Bie; P.J. Bieren; G. Bieshaar; A.C. Bijl; R.G. Bijlsma; W. Bil; G. Binneveld, Natuur- & Vogelwacht Schouwen-Duivenland; M. Birkenhäger; M. Birnage; H.G. Bisschop; J.G. Bisschop; R. Blaauw, Staatsbosbeheer Langelo; J.P. Blakenburg; E. Blanke; P.L. Bleijenberg; W. Bleumink; J. Blijleven; W. Bloemendal; E. Bloeming; D. Blok; G. Bochem; A.D. Bode; W. van Boekel; A. Boele; P.J. Boelee; A. den Boer; C. Boer; H. de Boer; J. de Boer; J.W. de Boer; P. de Boer; R. de Boer; R.C. de Boer; R.T.J. de Boer; V. de Boer; W. de Boer; M.W.J. Boerenkamp; R.H.T. Boerkamp; H. Boerma; P.P.B.M. Boermans; G. Boerrigter; L.S. Boersma; S. Boersma; W.H.M. Boland; J.H. Bolhuis; M. Bonder; M. Bons; J.A.M. Bontemps; K. Bontenbal; A. van den Boom; G. Boomhouwer; L. Boon; V. van der Boon; P. Boone; S. Boonstra; T. Bors; R. Borst; D.H.W. Bos; F. Bosch; J.J.H. Bosch; J.W.G. Bosch; W. Bosch; W.J. Bosch; E.P. Boshuizen; J. Bosland; P. Bosland; Y. Bosman; A.J. Bosscher; R.H. Bossong; L.E.J. Bot; G.P.J.M. Botermans, Vogelwacht Weert e.o.; C. Both; S. Botman; T.J. Boudewijn; H.J. Bouma; H. Bouman; M. Bouts; C. Bouwer; S. Bouwhuis; H. Bouwmeester; A. Boven; H.J.A. Braafhart; H.A.J. ter Braak; W.J. Braaksma; A. Braam; E.W.F. Brandenburg; O. Brandsma; A. Bras; J. Bredenbeek; N. van Brederode; M. van Bree; S.J. Breedveld; C.J. Breek; C.W. Breider; H. Breij; H. Brem; L. van den Bremer; P. Bremer; G.J. Breukers; I.J. Brijker; M. Brijker; G. Brill, Staatsbosbeheer Schoonebeek; B. van den Brink; F.H.J. van den Brink; H. van den Brink; W. van den Brink; G. Brinkman; J. Brinkmans; G. Broekgerits; L.J.M. van Broekhoven; A.H. Broer; H. den Brok; F. Brouwer; R.E. Brouwer; R.E. Brouwer, Van der Goes en Groot; W.D. Brouwer-Van de Westeringh; S. Bruggeman; J. van Bruggen;

W. van Bruggen; L.L.M. de Bruijn; Z. Bruijn; H. de Bruin; J. de Bruin; N.C. de Bruin; P. de Bruin; W.G.A. Büsse; A. op den Buijs; R.J. Buijs; M.A. Buise; D. Buisman; N.C.M. Buiten; H. Bulder, St. Weidevogelbescherming De Monden; H. Bult; E. Bulten; H. Bun; M. Bunskoek; P. du Burck; Bureau Nijland; A.P. Burgel; P. Busink; A.M. Bussers; J.C. Buys

W. Calame; C. Caris; G.J. Caspers; H.J.W.G. Castelijns; J. Castelijns; J.W. Castelijns; A. Clements; J.E.M. van der Coelen; W. van der Coelen; B.G.P. Coenen; G.E. Corbett; A.G. Corté; W. Corten; H.G. Corten, IVN Land van Swentibold; F. Cottaar; W. Cox; A.J.G.H. Cuijpers; L.T. Cupers; M.B. Cuperus; R. Cuperus

H. Daamen; L. Daanen; L. Daanen, Vogelwacht de Maasheggen; B. Daemen; T. Daleman; R. Dam; T. Damm; P. Das; G.A. Davidse; R.R. Dear, Staatsbosbeheer Haaksbergen; W. Deeben; H.W. Deenen; G. Dekker; G.J. Dekker; H. Dekker; N.J.M. Dekker; J.H.M. Dellink; J.P. Derks; P.A.J. Derksen; S.B. Deuzeman; L.C. Dieben; H. van Diek; M.T.J. van Dien; R. van Dien; E.J. van Diepen; M. van Diepen; J. Diepstra; J. van Diermen; J. van Diermen, Provincie Gelderland; A.J. van Dijk; F. van Dijk; J. van Dijk; J.W.H. van Dijk; K. van Dijk; T.R. van Dijk; Y. van Dijk; J. van Dijk, Ver. voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk; J. Dijkema; D. Dijkhof; A. Dijkhuizen; A.J. Dijkse; L. Dijkse; L.J. Dijkse; A. Dijkstra; A.A. Dijkstra; B. Dijkstra; J. Dijkstra; H. Dikmans; H.H. van Dillen; R. Dillerop; S. Dirksen; D. Dobbenberg; J. Doevendans; G.J.G. Dommerholt; R. van Dongen; D. Doodeman; J. van Doorn; H.J.H. Dorgelo; D. van Dorp; C.J. Douw; E. Douwma; O. Drent; R.H. Drewes, WAD Werkgroep Avifauna Drenthe; J. op den Dries; A. Driessen; A.C. Driessen; J. Drop; J. Drop, Natuur- en Vogelwerkgroep De Grutto; N.J. Drost; A. Duijnhouwer; P.Th.J. Duin; J. Duindam; T. Duineveld; N. van Duivendijk

B. Ebbelaar; R. Echten; EcoGroen Advies; A. van Eeden; P. Eekelder; M. van Eerden, Rijkswaterstaat Waterdienst Lelystad; T. Eggenhuizen; A. Ehrenburg; W.B. van Eijk; P.J. van den Eijnde; J.H.H.M. Eikhoudt; L. Eikhoudt; P. Elfferich; F. Ellenbroek; J. Ellens; T. van de Elsen; W.H. Elsinga; G. van Elst; G. van den Elzen; S. Elzerman; A.A. Elzerman, VWG Ridderkerk en Barendrecht; A. van der Ende; G.F.C. van den Ende; A. Engberts; F. Engelen; H. Engelmoer; G. Engels; S.H. Ens; K. Eradus; F. Erhart; J. Ernst; F.J.H. van Erve; F.J. Esmeijer; C. Ettema, SBB West-Brabant Deltagebied; G. Euverman; E. Evers; P.J.M. Evers; W. Eversdijk; J.J. den Exter

A. Fabriek, BFVW Oosterzee; H.E. Fabritius; J. Feddema; H. Feenstra; J. van Felius; P. Ferwerda; B. Fey; H. Fiddelaers; M. Fijten, Staatsbosbeheer Regio West; G. Filippini; P.A.M. Floris; E. Foekens; H. Folkerts; C. Fonhof en L van Dam; W.J.B. Fontijn; R. Foppen; A. Formsa; J.C.M. Frieters

R.J. Gaal; T.W.J. Gadella; M.A. van Galen; J.W.C. van Galen Last; R. Gans; R.A. Garskamp; A. van Gastel; H. van

Bijlage I. Vervolg

Gasteren; F. Geene; R.H.E.M. Geerts; G. Geertse; H.C.A. van Gelder; P.B. Gelderloos; F. Geldermans; J.H.B. Gels; B. van Gemerden; E. van Gemert; P. van Geneijgen; K. van Gent; L.J.G. Geraets; W.G. Gerritse; G.J. Gerritsen; F.J. van Gessele; J.W.H. van Gestel; P. van Gestel; S. Gielen; E. Gietema-Morsink; P. Gijsen; N. Gilissen; J.W.H. van Ginkel; J. Glas; J.F.W. Glaudemans; J.M. Gleichman; D. Glorie; J. Glorie; G. Glotzbach; R. van Gompel; G. van Gool; G. van Gool, Provincie Noord-Brabant; H. Goote; E. Goutbeek; J.P.M. Govers; D. de Graaf; W.A.J. Gremmen; D. Greydanus; D.J. van der Groef; F.M. van Groen; N.M. Groen; M. Groenendaal; R. Groenendaal; P. Groeneweg; R. Gronert; J.B. Groot; S. de Groot; T. de Groot; W. de Groot; J. Groot Landeweer; W. Grootendorst; H. Grooters; H.G. Grooters; J.W. Grotenhuis; H. Grouls; D.P. Gunst

E. de Haan; R.E.P. Haan; B. ter Haar; M. Haas; A.G.M. Haase; G.S. Habers; M.J.A. Hageman; I. Hagens; S. Halma; A.J. Hamers; W. Hamers; P.J.G. Hammer; A.J. Hamming; S. Handgraaf; J. Hanenburg, FFF Wadvogelwerkgroep; H. Harder; J. Harder; J. Harms; H.S. Harrewijne; J. Hartemink; J. van Harten; A. Hartog, VWG Amsterdam; R. van Harxen; L.W. Hassing; E.H.M. Hauser; H. Hazelhorst; L.M. Heemskerck; R. Heemskerck; B. Heeres; T.W. van Heesch; A. van der Heiden; R. Heideveld; A. Heijblom; J.A.W. Heijkers; B. Heijman; L.M.J.G. Heijnen, VWG De Wouw IVN afd. Elsloo; J.E. Heikoop; M.A. Heinen; J.M. van Heiningen; K.W. de Hek; D. van den Helden; A.A. Hell; H.F. Hendriks; J.T. Hendriksma; P. Hendriks, St. Kerkuilenwerkgroep Nederland; J.P. Hengst; G. Hensgens; A. van de Herik; A. Hermans; B. Hermans; J.L.B. Hermans; P. Hermens; R. Herpers; P. Hesseling; R. Hesselink; E. Heunks; A. Heuseveldt; B. Heuseveldt; A. van de Heuvel; H. van den Heuvel; A. Heykamp, VWG Borculo - Ruurlo; H. Hielkema; D. Hiemstra; G. Hiemstra; H.A. Hiemstra; E.M. van Hijum; W.H. Hobbelen; A. Hoeben; N. van den Hoed; B. van den Hoek; D.M. Hoek; P. van Hoek; M.S.J. Hoekstein; K.N. Hoekstra; Y.S. Hoekstra; B.J. Hoentjen; G.J.H. Hof; H.J. Hof; J. Hof; M. van 't Hof; L. Hofland; J. Hofman, Gelders Landschap; A.H. Hoitzing; T. van der Honing; G. van Hoof; M. van Hoof-Hijman; M. Hooftman; W.C.M. Hoogkamer; F.C. Hooijmans; J.W. Hooijmans; J.C.E.W. Hooijmeijer; F.R. ten Hoor; H.J. van Hoorn; G. Hoovers-Witteveen; F. Hopman; P. Hoppenbrouwers; G. van de Horn; P. van Horsen; R. ter Horst; R. ter Horst, Provincie Zuid-Holland; C.J. ter Horst, VWG KNNV Apeldoorn e.o.; L.H. Hoste; A. Hottinga; P.J. van den Hout; M. van Houten; M. Houtsma; G.C. van Houwelingen; G.D.B. van Houwelingen, Natuurwerkgroep Otterlo; A. Hoving; J. Hoving; R. Hovinga; W. Hovinga; R. Huisman; D. Huitema; A. HuitemaIt, Fryske Gea; J. Huizenga; R. Hullege; N. Hulsbosch; B.H.H. Hulsebos; D. Hulzebos; F. Hustings; A. Hut; R.M.G. van der Hut; A. ter Huurne; J.G. Huurneman; J. Hylkema

R. IJspeerd; A.C.J. Jaarsveld; F.H.H. Jacobs; J. Jacobs; G. Jager; K. Jager; T. Jager; W. Jager; A. Jansen; F. Jansen; J. Jansen; J.B.W.A. Jansen; J.H. Jansen; M. Jansen; R. Jansen; A.M. Janssen; A.M.P. Janssen; E.W.A. Janssen; H. Janssen; J. Janssen; G. Jellema; R. Jentink; J. Jes; H. van der Jeugd, Vogeltrekstation; D. Jeurissen; A. de Jong; C. de Jong; G.J. de Jong; J. de Jong; K.H. de Jong; M. de Jong; M.L. de Jong; N. de Jong; O. de Jong; W. de Jong en Helene de Jong; J.H. de Jonge; R. de Jonge; M.G.M. Jongenelen; G. Jonker; J.

Jonker; D.A. Jonkers; J. Jonkers; C. Joosse; P. Joossen; A. Joppe, VWG De Kulert; Y. Joustra

M.J. van der Kaa; A. Kalverboer; L.C. Kamer-van der Heijden; W. Kammeijer; T. Kappen; C. Karsemakers; M. Karsten, KNNV VWG Wageningen e.o.; J.J.L.J. Keijzer; J. Keizer; L. Kelder; G.C. Kenter; W. van Kerkhoven; F. Kersten; C. Kes; H.M. van Kessel; J. Ketelaar; S. Ketelaar; L. Ketting; P.W. Keuning; R.T. Kiewiet; J.E. Kikkert; F. de Kind; H.A. Kivit; H.J.P. Klaassen; O. Klaassen; A.J. van Klaveren; P. van Klaveren; C. van Kleef; J. Kleefstra; R. Kleefstra; W. Kleefstra, Vogel- & Natuurwacht Zuid-Flevoland; D. Klein; W. Klein; J. Kleine; L. de Kleine; M.C.M. Klemann; A. van Kleunen; J.J. Klever, KNNV VWG Assen; E. Kleyheeg; H. Klijn; S. Klijn; J. Klijnsma; G. Klijnstra; F.D. Klinge, IVN VWG Zuidwest Veluwezoom; A. van Klinken; G.J. van Klinken; P.H. Klip; N. Klippel; O. van der Klis; W.J.C. Klok; P.R. Klomp, KNNV VWG Assen; T. Klomphaar, Staatsbosbeheer Salland-Twente; H. Kloosterboer; M. Klootwijk; B. Kluiving; E. Klunder; R. Kluvers; B. de Knegt; M.H. Knegt; B.H. Knegtering; L. Knijnsberg; A. Knobben; J. de Kock; T. Koekenbier; J.P. Koen; C.F. Koens; D. Kösters; N.E. Kösters; K.H. Koffijberg; H. Kogelman; J. Kok; P.A. Kokke; B. Koks; W. Kolber; A. Kolders; A.M.C. Kolen; G. Kolenbrander; H. van der Kolk; M.A.B. Kolkman; P.A.M. Konijn; F.J. Koning; P. de Koning; H.A.B. Konninger; A.D. Kooij; H. van der Kooij; W. Kooij; E. Kooistra; J.H.M.H. Kooistra; B. Koole; M. Koole; J. Koolhof; K. Koopman; M. Koopsen; A.D. Kooy; N. Koppelaar; M.A. Korbijn; J.C. Koreneef; I.J. Korfage; H. Koster; R.J. Kraan; C. de Kraker; P. de Kraker; J. Kramer; L. Kramer; A.A. Kraus; A.R. Kreveld; P.J.M. Krijnen; R. Kruse; M. Kuijpers; B. van Kuik; D. Kuiper; J. Kuiper; T. de Kuiper; H.D.R. Kuipers; J. Kuipers; Y.D. Kuipers; J. Kunnen; T. Kunst; T. Kunstlt, Fryske Gea; H. Kuperus; G. Kurstjens; O. Kwak; R.G.M. Kwak; F. Kwant

E.A. ter Laak; J. van der Laak; R. van der Laak, Limburgse Vogels; B. van der Laan; E. van der Laan; J.G.M. van de Laar; J.H.L. van de Laar; A. Lagarde; A.J. Lagerwerf; A. Lagrouw; B. Lahuis; E. Lam; G. Lamers; S. Landman; Landschapsbeheer Zuid-Holland; G. de Lange; P.G.M. de Lange; G. Langedijk; J. Langenbach; A.L. Langendoen; M.R. Langevoort; W. Laning; R.H. Lanjouw; F.M. van der Lans; A.H.M. Lansink; J.W.J. Lansman; M.P. Lantsheer; D. Laponder; A. Lassche; A. Lassche, Natuurbeschermingsvereniging Yhorst Staphorst e.o.; H. Laugs; D. Lautenbag, BFVW Oud-Bildt; F.P.M. Lebens; M.J.H. van der Lee; K. Leefink; A. Leegwater; C. Leemhuis; P. Leemreise; N. Leerling, VWG Allemeer; K. de Leeuw; W.J. de Leeuw; D.J. van Leeuwen; H. van Leeuwen; J.H. van Leeuwen; M. van Leeuwen; J. Leferink; J.-M. Leferink-Foppele; R.J. van de Leij; B. van Leijen; J.J.G. Leijen; H.N. Leijts; J.W. Leijtsen; A. Leijstra; R. Lensink; J. Leurs; H.F. Leuvenink; I. Leyenaar; H.S. Lichtenbeld; L. van Lier; J. van Lierop; C. van Lierop-Hoeben; H. Ligthart; S. Lilipaly; H. Linde; A. van der Linden; J. van der Linden; L. van der Linden; R. Lobel; L. Lockhorst-van Overeem; J. Lohuis; J. Lok; T. Lommen; T.M.A. Lommen; G. Lont; L.D.M. van der Loo; R. van Loo; A.E. de Loeff; W. Louwsma; M.M.H. Loven; N. Lucassen; C.A. Luijsterburg; L. Luijten; L.G. Luijten; R. Luntz; H. Luten; D. Lutterop

Bijlage I. Vervolg

D. Maas; J. ter Maat; G. Maatkamp; D. van der Made; P.J.H. Maeghs; H. Maessen; P.F.M. Maessen; F.A. Majoor; F. Mandema, Biologisch Centrum Cocon; H. Manders; W.E. van Manen; J. Mantel; P.J. Marcus; D. Marissen; R.M.A. Marissen; M. Markx; M. Markx, VWG Tringa; M. Marneth; P. Martens, Provincie Noord-Brabant; R. de Martens, Ver. Natuurmonumenten De Wieden; L. Marx; C. Matthijsse; F.J. Mayenburg; J. Mecking; J. Medenblik; H.A. Meek; A. Meenink; J. van der Meer; L. van der Meer; T. van der Meer; W. van der Meer; P. van Meerkerk; J.L. Meerman; J.L. Meerman, Ver. Natuurmonumenten, beheereenheid Deltakust; B. Meeuwissen; F.A.N. Meeuwissen; I. Meeuwissen; H.A.M. Meeuwssen; P.C. Meijer; T. Meijer; J.A. Meijerink; G. Meijers; J. Meindersma; P.L. Meininger; B. Mekkes; H. Mekkes; M.P. Melchers; D. Melman; I. Mes; R. Messemaker; J. van der Meulen; P. de Mey; B. Middendorp; I. Miltenburg; J.W. Minnaar; G.A. Minnema; P. Modderkolk; A.J. Mörzer Bruyns, Staatsbosbeheer Veluwe; G. Molenaar; H.E. Mom; M.A. Mombarg - Post; C. Monkel; R. Montsma; J. Mook; H.A. Moorlag; H. ter Mors; K. van de Mortel; T.C. van de Mortel; H.J. Mos - vd Tang; J. Mosselaar; K. Mostert; D. van Mourik; G. Mourik; A.W.H. Mulder; J. Mulder; T. Mulder; P. Muller; F. Musman; J. Mussche; R. Mussche; A. Musters; T.O.V. Muusse

J.C. Nagel; A.R. Nahuis; J. Nap; Natuur- & Vogelwacht De Alblasserwaard; Natuur- & Vogelwacht De Vijfheerenlanden; Natuurbeschermingsvereniging 'tDuimpje; Natuurwerkgroep Reest; E.S. Nauta; T.P.M. Neuvel; J. Nicolai; J. Nienhuis; P. van Nies; H. Niesen; L. de Niet; A.M. Nieuwenhuijs; M.M. van den Nieuwenhuijzen; M. van Niftrik; B. Nijeboer; G.J.A. Nijenhuis-Jansen; L.J. Nijholt; W. Nijlunsing; W.T. de Nobel; A. Nolten; F. van der Noord; B. van Noorden; B. van Noorden, Provincie Limburg; J. Noordhuizen; G.A. Noorman; R. Nuiver; P. van Nuys; A.en G. Nuyten

F. Oelmeijer; J.J.M. Oerlemans; G.J. Olink; H. Olk; M.P. Olthoff; B.J. Oolbekkink; M. Ooms; E. van Oort; B. Oosterbaan; H. Oosterhuis; R. Oosterhuis; J. Oosterman; N. Oosterveen; E. Oosterveld; E.D.H.J. Oosthof, VWG Noordwest Achterhoek; J.P. Oppentocht; B.L.J. van Os; C.G.A. Oskam; J. Otte; T. Otten; G. Ottens; H.J. Ottens; J. Ottens; M.H. Oude Veldhuis; M. Oudega; L. Oudejans; L. den Ouden; G.L. Ouweneel; A. Ouwerkerk; A. Ovaa; H.J.J. Overbeek; O. Overdijk; O. Overdijk, Ver. Natuurmonumenten

H. van Paassen; R. Pahlplatz; A.J.M. Panhuijsen; R. Pannekoek; R.G.T. Papendorp; F. Parmentier; K. de Pater; A. Patterson; J.J. Paulusma; O.C.F. de Pauw; L.M. van de Paverd; J. Pebesma; P.A.W. Pelser; W. Penning; M. Pennings; R. Penninx; J.G. Pepels; F.M. Peters; W. Peters; M. Peters-Dullaert; G. Peterse; M. Peterse; J.F. Phijl; J. Philippona; W. Philipsen, VWG IVN de Maasdorpen; T. Pick; A. Piek; A. Pieters; C. Pieterse; L.H.W. van der Plas; M. v.d. Plas-Haarsma; H. Plat; C. Plate; M. Platteeuw, Rijkswaterstaat Waterdienst Lelystad; J. van der Ploeg; W. Plomp; R.L.H. van Poecke; N. van der Poel; W. Poelmans; J. Poffers; H.M. Pohlmann; A.A. Polderman; C. Poolen; H. Poortinga; J. Poortstra; M.J.M. Poot; D. Poppe; R.H. von Poppe; F. Post; P. Post; K. Posthuma; A. Postma; J. Postma; A. Pot; K. Pot; H. Potse; J.C.P.H. Potters; J. Pouw; F. Prak; F. Prikken - Scholten, Vogelwacht Uffelte e.o.; G.A.H. Prins; W. Prins; D.

Prinsen; B.D.M. Pronk; S. Pruiksma; E. Pullen; R. Purmer-Moerkamp

H. Quaden; J.V.W. Quaedackers

H. Raaijmakers; K. Raangs; E. Raas; N.J. Rab; D.J. Radstake; J.H. Rahder; H.C. Ravesteijn; R.W. Reddingius; L. van Ree; J. Reemers; L.J.M. Reemers; M. van Reenen; M.F.J. van de Reep; P. van der Reest, Provincie Zeeland; W. Reinink; E. Reinstra; S. Reinstra; J.C. van Reisen, VWG Berkheide; A. Remeus; N. Reneerkens; W.G. Renkema; H. Rensink; H. Reumers; J. Reumers; R.J. Reurink; G. Rewijk; R. Riem Vis; I. Riemersma; F. de Rijk; D.W. Rijkers; K. van Rijn; S.H.M. van Rijn; J. van Rijsewijk; M. van Rijswick; J. van der Rijt; F.J.H. Rinders; S. RintjemaIt, Fryske Gea; F.E. de Roder; H. Roelofs; J. Roemen; J.E.F. Röntgen; A. Roering; J.L.A.M. Roijendijk; J.H. Rombout; A.J.H.G. Ronhaar; A.L. Roobeek; C.F. Roobeek; P.M. Rood; T. de Roode; T. van Roode; A.W. de Rooij; M. van Roomen; M. Roos; M. Roos, Rijkswaterstaat Waterdienst Lelystad; T. Roosjen; J. Roosma; C. Rosendaal; H.G.T. Rothoff; J.H. Ruigrok; M.A. Ruijs; A. de Ruiter; E. de Ruiter; H. Ruiter; W. de Ruiter; H. Russer

C. van Saase; E. Sanders; G. Sanders; G.M. Sanders; I. Sanders; N. Sanders; J. Santing; V. Schaafsma; N.W. Schaafstra; L.H.J. Schaap; C.J. Schaper; C.W.M. van Scharenburg, Provincie Groningen; C.J.G. Scharringa, Landschap Noord Holland; E. Schattenberg, VWG Krimpenerwaard; E.M. Scheeringa; M. Scheeringa; Z. Scheeringa; H. Schekkerman; A. van Scheltinga; A. Schenk; F. Schepers; A. Scherff; T.A.N. Schermer; P.P. Schets; A.J.A. van Schie; C.A.J. van Schie; M. van Schie, Ver. Natuurmonumenten; B. Schilder; M. Schildwacht; J.W. Schilperoort; J. Schimmel; J.J. de Schipper; N. de Schipper; W. Schipper; J.M. Schmidt-van de Beek; T. Schoenmaker; L.G.M. Schols; K. Scholten; J. Schoonderwoerd; J. van Schoonneveldt; J. Schoppers; A. Schortinghuis; E. Schothorst; H. Schoute; N. Schouten; R.W.H. Schouten; R. Schouw; B. Schrieken; J.J. Schroder; R.J.H. Schröder; E. Schumm; D. Schut; E. Schuurman; T. Schuurman; R.A.J.M. Schwartz; R.T.J.M. Schwartz; C.A.M. van Seggelen; M. Segond von Banchet; A. Seijkens; J.M. Seijkens; P. Sekeris; A.J. Selten; A. Senden; P.J. Senteur; E. Sentjens; B. Setton; H. Sevink, Werkgroep Roofvogels Nederland; D. Siccama; H.M. Siebelink; B. Sienema; H. Sierdsema; C. Siero; S.J. van der Sijs; P. Sikma; H. Simonides, KNNV Drachten; P.J. Simpelaar; J. Slagter; R. Slaterus; M.L. Slikkerveer-Bakker; E.J.C. Slingerland; M. Sloendregt; J.J. Slood; H. Sloods; N. Slotboom; T.C.J. Sluijter; E.P. van der Sluis; W. Smeenk; J. Smeets; W.G.G. Smeets; D.J. Smid; F. Smit; G.T. Smit; H. Smit; J.A. Smit; L. Smit; E. Smith; J.C. Smittenberg; G. Snaak; G. Snaak, St. Kerkuilenwerkgroep Nederland; P. Snel; M. Snijder, Steenuil Werkgroep Drenthe; J. Snoeijer; A. Snoep; J.H.M. Snoijink; C.M. Sol; M.G. Sol-Sikkema; P. Solleveld; P. van Someren; H.J.F.M. Soyer; A.L. Spaans; J. van der Spek; P.J. Spierenburg; K. Spijker; W.F. Spoelder; St. Weidevogelmeenet Fryslân; J. Staal; E. Staats; Staatsbosbeheer Biesbosch; Staatsbosbeheer Texel; F.M. Stam; J. Stapersma; J. Staps; J.P.C. van der Steen; A. Steenbergen; J. Steenbergen; H.J. Steendam; W. Steenge; A.J. Steenvoorden; P. Steffens; J. Stegeman; I. Sterken; A.J. Stevens, IVN Hellendoorn-Nijverdal; H.T. Stienstra; A. Stip; E. Stockx; F.J. van der Stoep; J.B.H. Stok; A. Stoker; M.G.

Bijlage I. Vervolg

van der Stoop; W. Stoopendaal; G.J.C. Strang; S.F. Strik; P.M. Stroeken; E. Stroetinga; J. Stronks; R. Strucker; J.J. Stuart; J. Stufken; K. Sturris; W. Swart; R. van Swieten

J.D. Taal; P. Tak; T. Talsma; A.J.W. Tamis; W.L.M. Tamis; M. Tamminga; D. Tanger; K. Tanis; A.D. Tate; J. Teeuwisse; R.M. Teixeira; Telgroep Zeepe; E. Temminck; Y.K. Tempelmans Plat; P. Tepper; R. Terlouw; E. Terpstra; L. Tervelde; C.M. Tessel e/o dhr N Ruiters; C. Teule; B. Teunissen; H. Teunissen; W. Thijs; C. Thomas; P. Thomas; W. Tijssen; J.P.G. van de Tillaart; J.H.M. Timmermans; J. Tjoelker; G. van Tol; M. van Tol; M.W.M. van der Tol; O. Tol; F.L.L. Tombeur; J.J.M. van Tongeren; R.S. Toussaint; J. Trammer; L. van Trig; L.M. Troisfontaine; L. Tromper; G. Troost; P.J.P.M. Troost; H. van Tuijl; P.J. van Tuil; F. Tuinstra; C.A.M. van Turnhout

B. Ubels; A.A. van Uchelen; D. Udo-Kuijper; H.P. Uebelgunn; W. Uil; H.M.G. Uilhoorn; K. Uilhoorn, Provincie Drenthe; J.M.H. Uitslag; J. Ummels

C. de Vaan; H. Vader; L. Varkevisser; A. Varkevisser, Staatsbosbeheer Ameland; J. Veefkind; P.J. van Veen; R. van de Veen; R. van der Veen; S. van der Veen; T. van der Veen; A.W.M.J. Veen, VWG IVN Aalst Waalre; D. Veenendaal; W. Veenhuizen, Westbrabantse Vogelwerkgroep; W.T. van Veeren; F. van der Vegte; A.E. Vegter; L. v d Velde; G.H. van Veldhuizen; K. Veldhuizen; K. Veldkamp; R. Veldkamp; H. Vels; F.A. van Vemden; D.J. Venema; J. Venema; P. Venema; T.H. Venhorst; N. Vens; Ver. Natuurmonumenten Texel; Ver. voor Vogelbescherming De Vechtstreek; A.M.C.A. Verbeek; L.A.W. Verbeek; R. Verbeek; M. Verbeeten; P.M. Verbij; B. Verboog; J.L. Verbruggen; J. Vereijken; J.W. Vergeer; W. Vergoossen; L. Verheggen; J.G. Verhoeven; J.L. Verhoeven; W.J.C. Verhoeven; H.J.S. Verkade; M. Verkade; J. Verkerk; P. Vermaas, VWG KNNV Voorne; A. Vermaat; L. Vermeer; R. Vernooij; W. Verpoort; M. Verrips; E. Verschoor-Kalff; M. Versluijs; G. Versluijs, Staatsbosbeheer Odoorn; F. Versluis; M. Versluis; R.C.L. Versteeg; L.A. Vervoort; R.A. Verweij; C. Viets; H.J. van Vilsteren; J.A.J. Vink; B.E. Vinstorp; G. Visscher; J. Visscher; A. Visser; E. Visser; S. de Vlas; K. Vledder; M. de Vlieter; F. van Vliet; P.J. van Vliet; R. van der Vliet; J.W. Vlotter; J. Vochtelo; J. Voerknecht; R.L. Vogel; Vogelwacht Delft e.o.; Vogelwacht Hollum Ballum; Vogelwerkgroep Texel; C.J.J. Vogelzang; F. Vogelzang; H. Vonk; H.A.M. van de Voorde; L.B. ten Voorde; S. Voorn; J. Vork; M. van de Vorm; H. Vos; S. Vos; H. de Vos Burchart;

P.J. Voskamp; B. Voslamber; G. Vossebelt; H.A. Vossen; M.H.G. Vossen; J. de Vreede; J.H.G. Vreken; E. Vrieling; J.G. Vrieling; B. de Vries; E.W. de Vries; F. de Vries; G. de Vries; J. de Vries; J.P. de Vries; K. de Vries; M. de Vries; N. de Vries; O. de Vries; O.L. de Vries; W.S. de Vries; Y. de Vries; J. Vrijlink; B. Vroegindewij; J. Vrolijk; H.M.F. Vroomen; H. van Vugt; VWG Pica

W. van der Waal; R.J.M. van der Waard; S. Waasdorp, St. Bargerveen; P.M.M. Waenink; H. Wagenaar; A.W.P. Wagter; B.G. van der Wal; T. Walda; J. Walhout; H.C. Wals; J. Walta; T.M. Walta; J. Walter; G.H. Wamelink; H.H. Waning-Vos; R. Wantia; T. van Wanum; G. van de Wardt; A.J. Wassen; D. Wasseur; A. Wassink; G.J. Wassink; E. van de Water; L. Waterman; J. Watermulder; B. Weel; J. Weel; W. Weenink; E. de Weerd; B. van Wees; M.J.T. van der Weide; H.G. van der Weijden; F.J.B. Weijermars; P. van de Werf; R. van der Werf; S. van der Werff; J.J. Werkman; J. Westdijk, Ver. Natuurmonumenten Delfland; P. van t Westeinde; R. Wester; R.J. Westerhof; F. Westerink; M. Westermann; J.C.P. Westgeest; A. Westplate; R. van Westrienen; M.J.A. Weterings; T. Wetjens; M. van der Weyden; J. van Wichen; A.P. Wieland; P. van der Wielen; A. Wielink; C. Wiersema; H. Wiersma; M. Wigersma, VWG Stad & Ambt Doesborgh; W. Wijckmans; R.A.M. Wijering; H. van Wijk; R. van Wijk; J.P.M. Wijnands; R. Wijnbergen; W.J.R. de Wijs; A.J. Wildemors; A. Willemen; H.J.V. Willemsen; E.A.J. van Winden; J. van der Winden; P. de Winden; B. Winters; C.J.W. Winters; B. Winters, Natuurvereniging Wierhaven; B. de Wit; T. Wit; T. de Wit; E.J. de Wit-Meyer; J.A. de With, VWG Zwijndrechtse Waard; C. Witkamp; J.G. Witte; M.W. Witte; A.G. Witteveen; S. Witvoet; I.W. van Woerseem; B. Woets; D. Woets; P. Wolf; A.C. van de Wolfshaar; E. Wolters; R. Wortelboer; H.A. Wouda; J.D. van der Woude; J.E. Woudman; P. Wouters; J. Wouters, VWG De Kempen; K. Woutersen; R. van de Wouw

R.J. Zagt; D. Zandbergen; T. Zandstra; J.M. van Zanten; J. van Zanten, VWG De Peel; J.G. Zantinge; T. van der Zee; P. Zegers; A.J.M. Zeinstra; M. Zekhuis, Landschap Overijssel; G. Zeldenrust; C. van 't Zelfde; D. van 't Zelfde; N.P. Zijlmans; B. Zijlstra, BFVW Heech; M. Zijm; J.T.C. Zijp; A. van der Zijpp; T.K.G. Zoetebier; R. Zollinger; A. Zonderland, Staatsbosbeheer Terschelling West; J. Zorgdrager; C.J.T. Zuhorn; M. Zutt - van der Made, VWG Alkmaar e.o.; J.W. van Zuylen; R. van der Zwan; A.H. Zwart; F. Zwart, Staatsbosbeheer Terschelling West; P.P. van Zwol.

Bijlage 2. Berekening van trends en indexen

Algemeen

Het aantal broedparen of het aantal territoria dat per jaar wordt geteld vormt het uitgangspunt voor verdere analyse. Voor het berekenen van trends worden deze aantallen omgerekend naar een index. Deze worden gepresenteerd ten opzichte van 1990 (het eerste jaar waarvoor we voor veel soorten beschikken over goede gegevens) of 2009 (enkele soorten die in 1990 nog niet of nauwelijks in ons land broedden). Van enkele soorten, met name zeldzame soorten of koloniebroedvogels, is de reeks veel langer; de landelijke en een deel van de regionale BMP-trends starten in 1984. Om tot indexen te komen wordt een aantal bewerkingstappen doorlopen, die hieronder worden toegelicht. De trends worden berekend door het CBS, daarbij wordt gebruik gemaakt van het programma TRIM (TRend analysis and Indices for Monitoring data; van Strien & Pannekoek 1999, Pannekoek & van Strien 2001).

Indexberekening van BMP-soorten

Bij de ligging van de plots van het BMP zijn bos en natuurgebieden oververtegenwoordigd en onder andere het agrarisch gebied ondervertegenwoordigd. Het feit dat de telgebieden niet evenredig over de Nederlandse landschappen en regio's zijn verdeeld, is een probleem indien de aantalsontwikkeling tussen deze gebieden verschilt. In 2005 is een belangrijke stap gezet om voor de niet-representatieve bemonstering te corrigeren. Indexen worden nu eerst berekend per stratum ('stratificatie') en vervolgens per stratum 'gewogen' opgeteld tot landelijke indexen. Een stratum is hierbij een combinatie van een landschapstype en een sub-fysisch-geografische regio (bijv. moeras in het Hollandse laagveengebied, heide op de zandgronden van Zuid-Nederland). Het uitgangspunt is dat aantalsontwikkelingen in telgebieden binnen die strata sterker overeenkomen dan tussen verschillende strata. Ontbrekende tellingen kunnen in dit geval betrouwbaarder worden bijgeschat. Er worden in de stratificatie zeven landschapstypes en 14 regio's onderscheiden. Voor weidevogels wordt daarnaast ook rekening gehouden met verschillen in dichtheden, maar dit bleek geringe verschillen op te leveren zodat dit voor de andere broedvogels niet is doorgevoerd. Als het aantal telgebieden per stratum te klein is, worden verschillende strata samengevoegd (bijv. heide op de zandgronden van Zuid-Nederland en van Midden-Nederland). Voor het berekenen van de populatiegroottes per stratum werden BMP-dichtheden en relatieve dichtheden en/of aantalsschattingen per atlasblok van 1998-2000 uit de broedvogelatlas (SOVON 2002) gecombineerd.

De wegings-procedure is toegepast voor de BMP-gegevens vanaf 1990 omdat voor de eerdere jaren van het meetnet (1984-1989) te weinig gegevens voor deze complexe methode beschikbaar waren. Inmiddels is

het mogelijk betrouwbare trend/indexcijfers te berekenen voor de periode van 1984 - heden. Voor de periode 1984-89 is hiertoe een vereenvoudigde stratificatie toegepast met maximaal drie strata, namelijk voor de duinen, voor laag- en voor hoog-Nederland. Deze strata zijn vervolgens ongewogen opgeteld tot de reeks 1984-1990. Door de reeksen statistisch aan elkaar te koppelen kunnen voor bijna alle BMP-soorten trend/indexcijfers van 1984 tot heden worden berekend. Om de geringere betrouwbaarheid van deze jaarindexen te illustreren, worden ze in de indexgrafieken gemarkeerd. Behalve landelijke indexen, worden voor enkele soorten ook trend/indexcijfers per fysisch-geografische regio of per landschapstype gepresenteerd. De door TRIM berekende standaardfout van de landelijke indexen vanaf 1990 worden gepresenteerd in bijlage 3. Bij de berekening van standaardfouten en de beoordeling van trends is rekening gehouden met overdispersie en seriële correlatie. Hoe kleiner de standaardfout, hoe betrouwbaarder de indexen. De indexwaarden van BMP-soorten zijn ook te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=767>.

Indexberekening van LSB-soorten

Ook bij de berekening van indexen voor LSB-soorten wordt rekening gehouden met regionale verschillen in teldekking en aantalsontwikkeling. Dit is meer noodzakelijk naarmate er jaarlijks een kleiner deel van de landelijke populatie wordt geteld. In 2009 (indexen 1990-2008) is een belangrijke verbetering doorgevoerd door voor veel soorten, in navolging van het BMP, 'stratificatie-en-weging' toe te gaan passen. Voor 7 kolonievogels vindt stratificatie plaats naar in totaal 14 sub-fysisch-geografische regio's (Blauwe Reiger, Stormmeeuw, Kleine Mantelmeeuw, Zilvermeeuw, Oeverzwaluw, Huiszwaluw, Roek). Bij 23 soorten zeldzame broedvogels wordt gestratificeerd naar dezelfde 14 sub-fysisch-geografische regio's (Goorde Fuut, Roerdomp, Kolgans, Canadese Gans, Brandgans, Eider, Bruine Kiekendief, Porseleinhoen, Kleine Plevier, Bontbekplevier, Kemphaan, Steenuil, Nachtzwaluw, IJsvogel, Grote Gele Kwikstaart, Paapje, Tapuit, Kramsvogel, Grote Karekiet, Baardman, Buidelmees, Grauwe Klauwier, Grauwe Gors). Bij twee soorten worden daarnaast één of twee extra regio's onderscheiden (Eider: Waddenzee-Oost en Waddenzee-West; Grauwe Klauwier: Bargerveen). De indexen van deze 23 LSB-soorten worden per stratum gewogen gecombineerd tot landelijke indexen. Voor het berekenen van de populatiegroottes per stratum zijn aantalsschattingen per atlasblok uit de broedvogelatlas (SOVON 2002) gebruikt. Daarnaast worden voor zeven soorten strata ongewogen gecombineerd tot landelijke indexen (Krooneend, Blauwe Kiekendief, Kwartelkoning, Kluut, Strandplevier, Velduil, Draaihals). Voor de overige LSB-soorten heeft weging niet of nauwelijks effect

op de aantalsontwikkeling omdat die soorten nagenoeg integraal worden geteld. In dit rapport worden indexen gepresenteerd vanaf 1990. De indexwaarden van LSB-soorten zijn ook te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=767>.

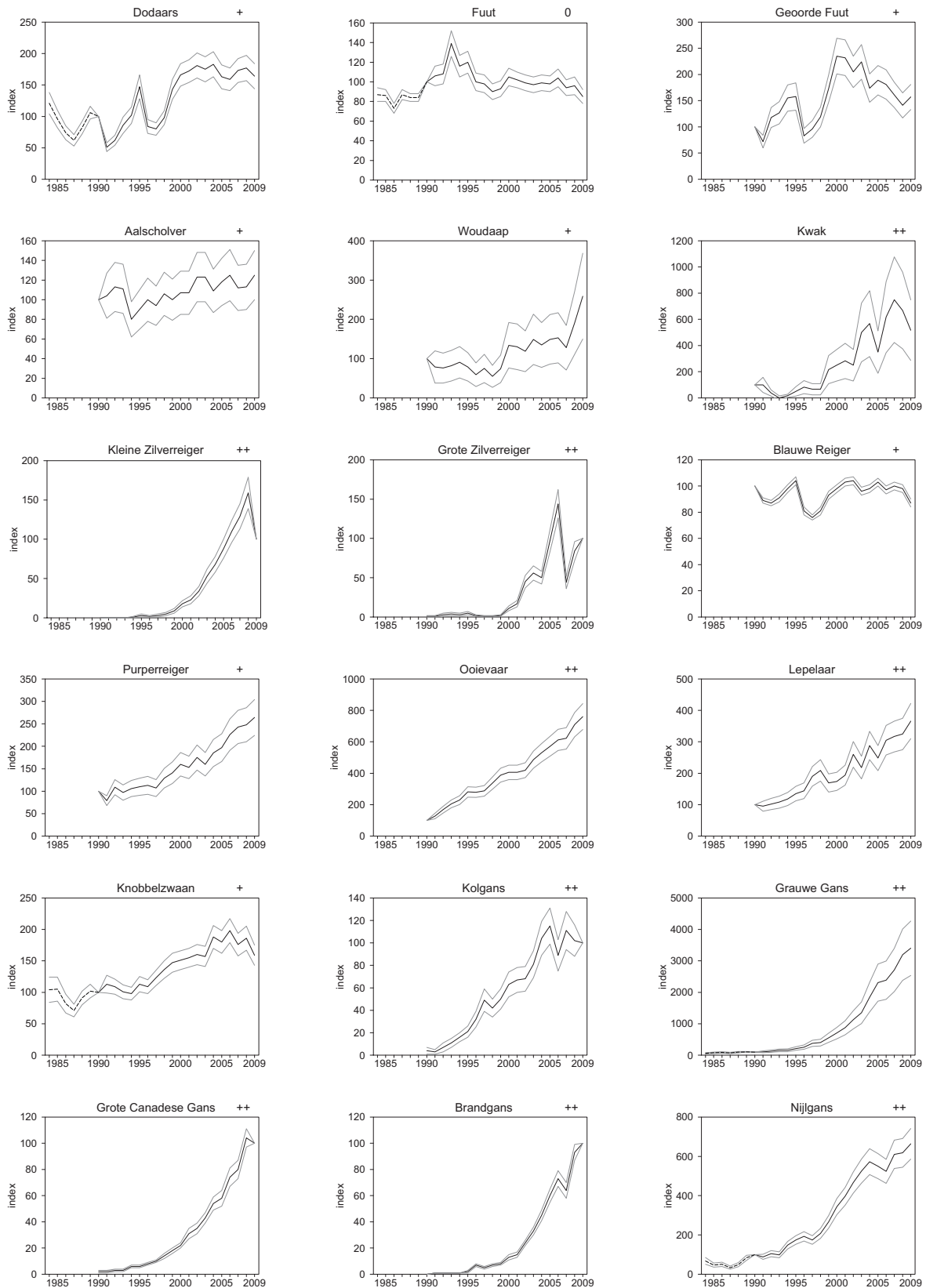
Berekening trends

Jaarindexen geven de aantalsontwikkeling van jaar op jaar weer. Daarnaast is het van belang te weten hoe de aantallen van de soort over de hele onderzoeksperiode

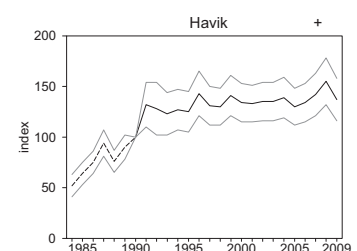
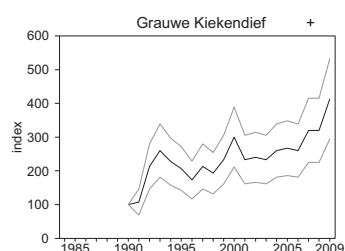
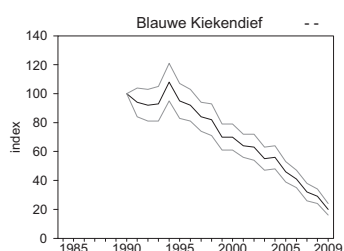
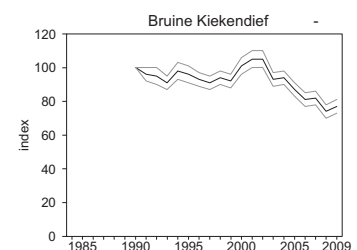
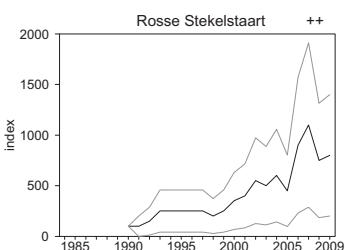
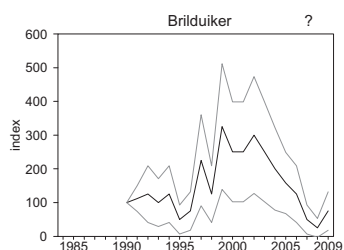
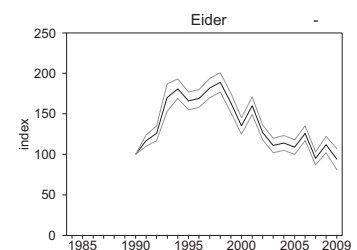
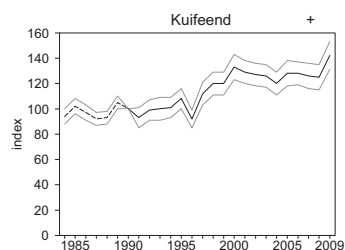
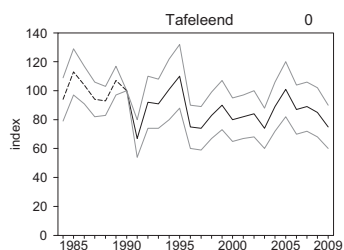
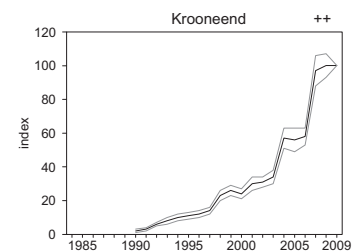
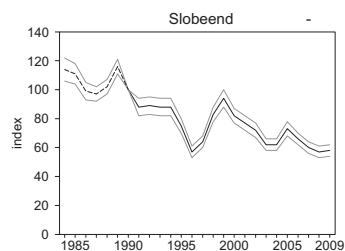
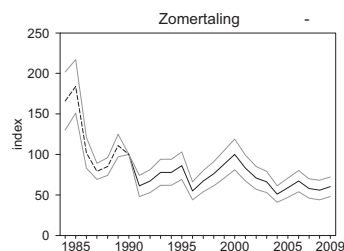
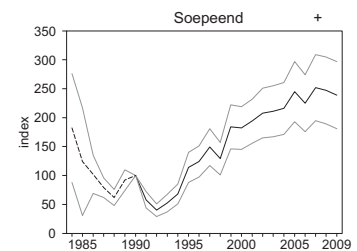
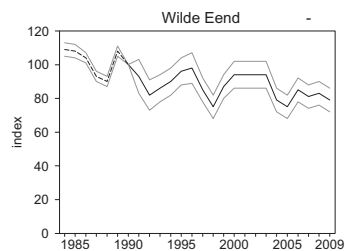
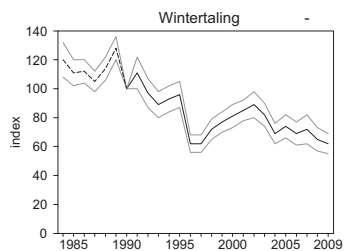
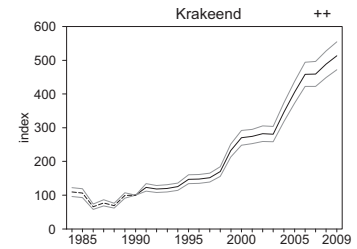
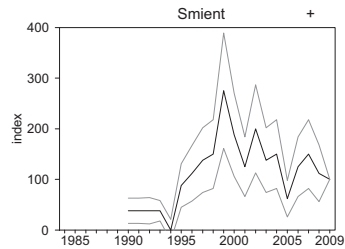
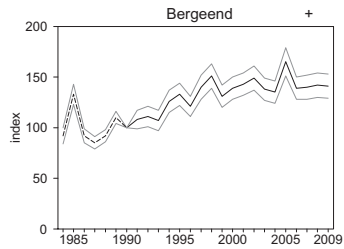
veranderen. Trend/indexcijfers worden berekend met behulp van het programma TRIM. Hierbij wordt door de jaarlijkse indexen een lijn berekend die de ontwikkeling het beste beschrijft. De trend wordt afgeleid van de helling van die lijn en de bijbehorende standaardfout en wordt onderverdeeld in zes klassen, variërend van sterke toename tot sterke afname (tabel 2.5). De trends worden in de soortteksten besproken. Trendindicaties zijn tevens opgenomen in de indexgrafieken in bijlage 3.

Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen

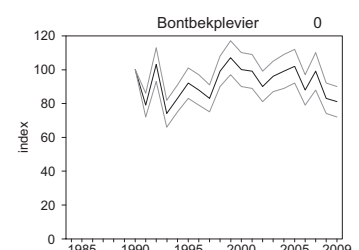
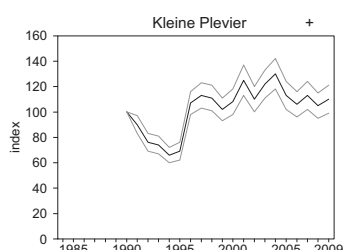
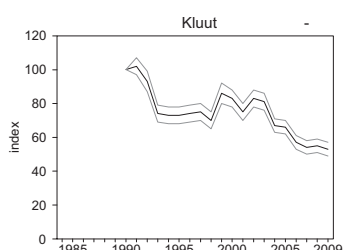
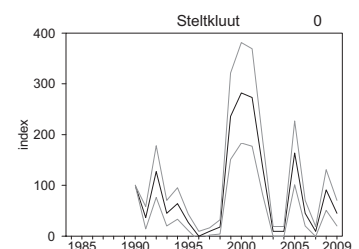
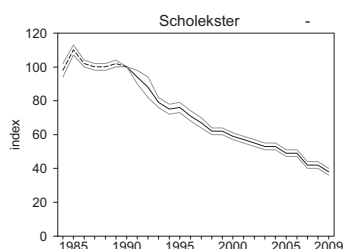
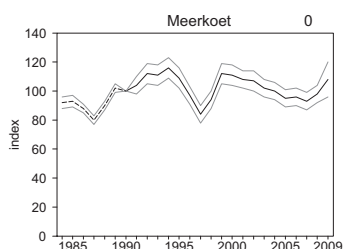
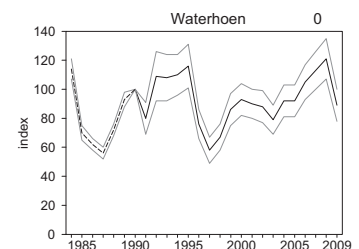
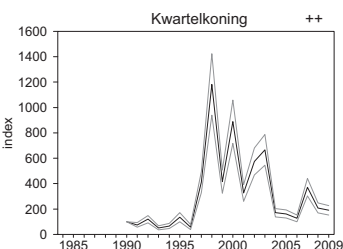
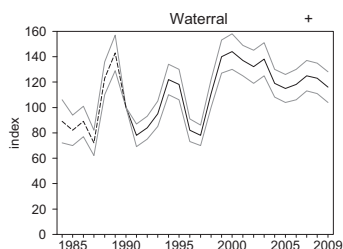
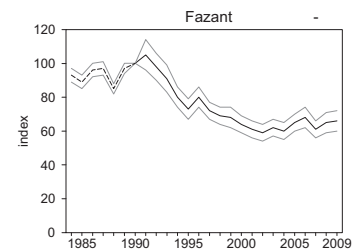
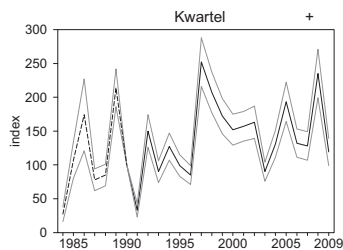
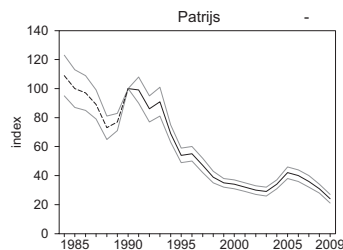
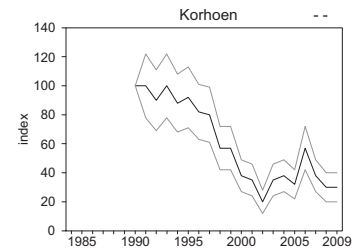
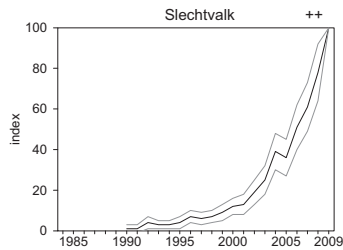
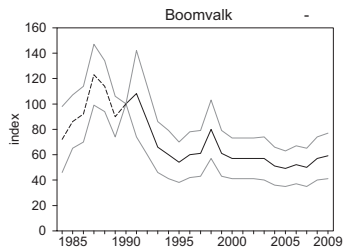
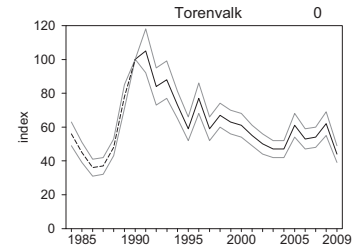
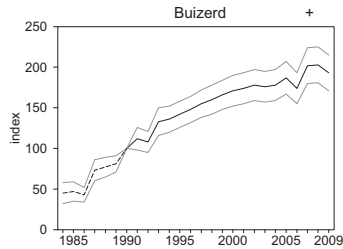
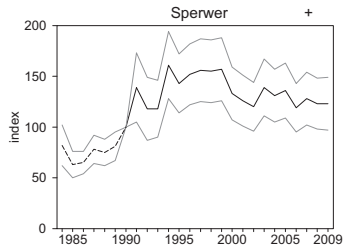
Landelijke indexen met bijbehorende standaardfout van in totaal 170 vogelsoorten in 1984-2009 of 1990-2009. In het basisjaar (meestal 1990, soms 2009) is de index 100 en de standaardfout 0. Een aantal soorten ontbreekt in dit overzicht omdat daarvan (voor een deel van de periode) geen betrouwbare index berekend kan worden. Naast een aantal zeer zeldzame soorten gaat het om: Roerdomp, Pijlstaart, Middelste Zaagbek, Wespendif, Porseleinhoen, Houtsnip, Draaihals, Beardman, Kramsvogel en Europese Kanarie.

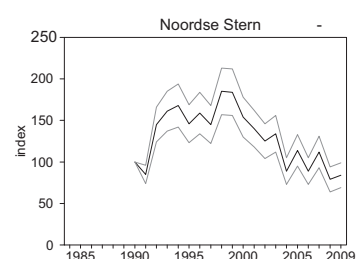
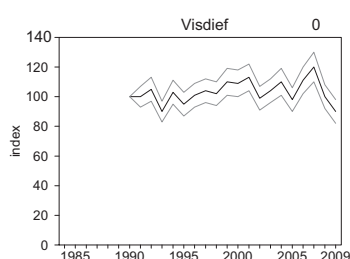
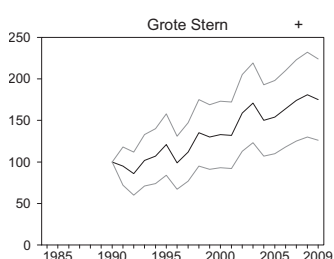
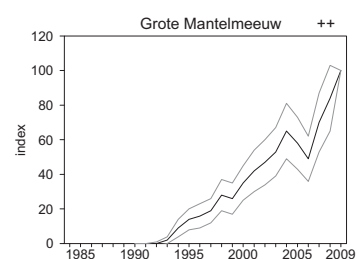
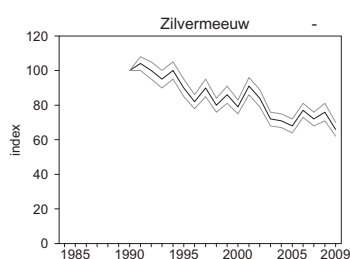
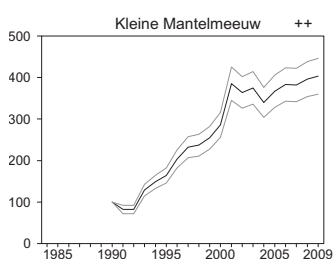
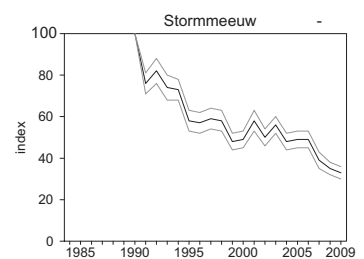
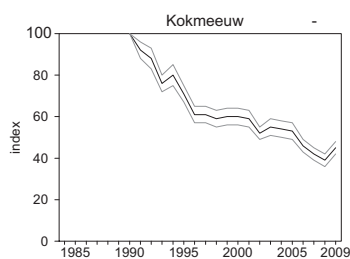
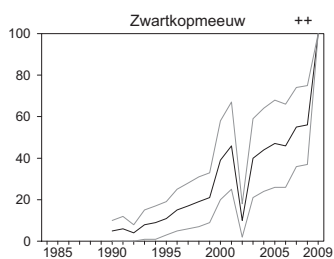
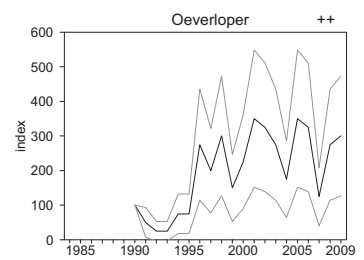
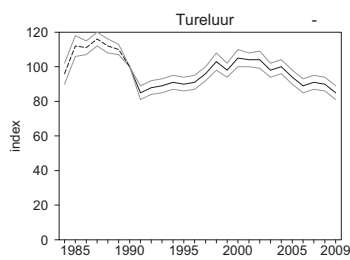
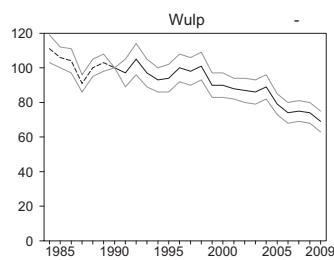
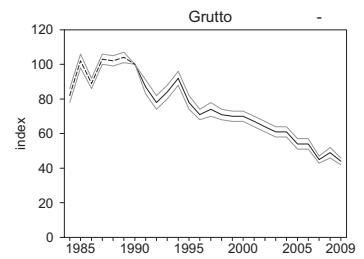
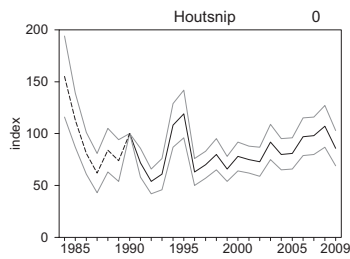
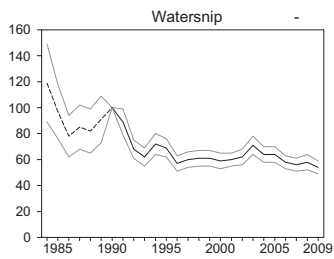
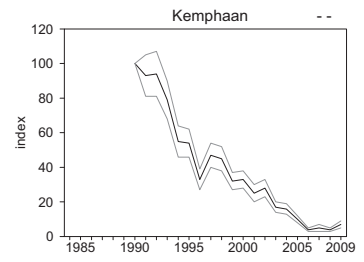
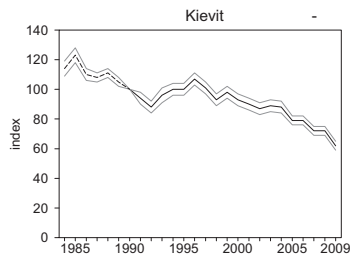
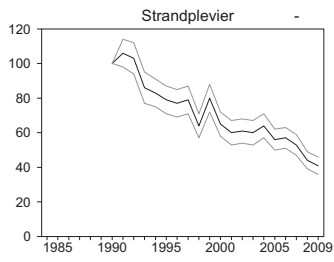
Bijlage 3. Vervolg

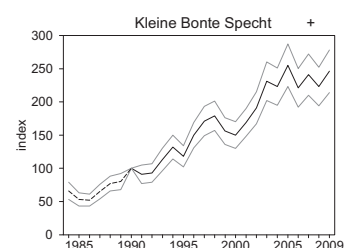
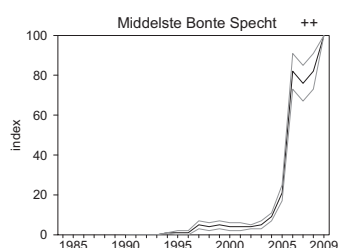
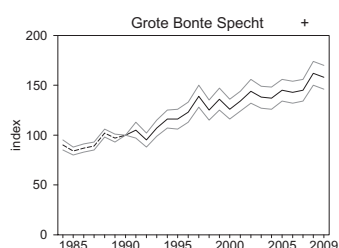
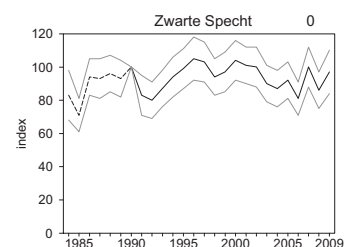
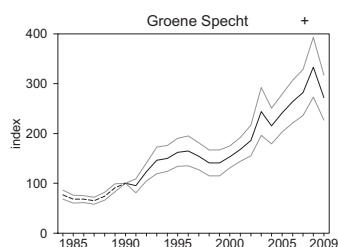
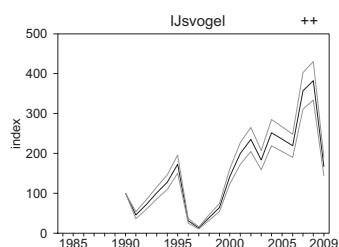
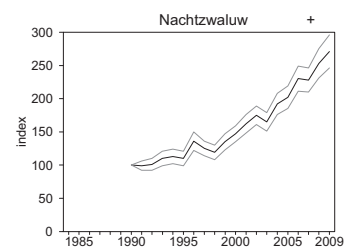
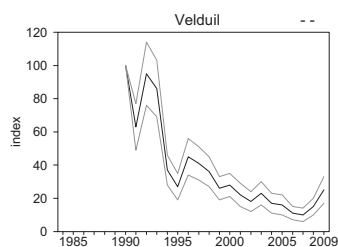
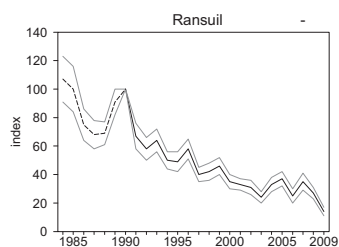
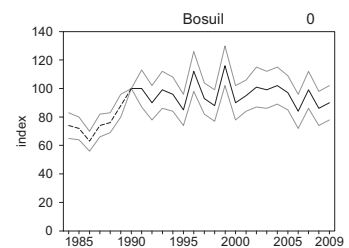
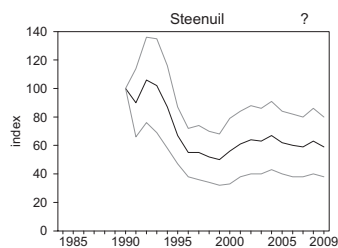
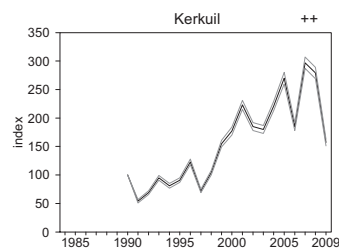
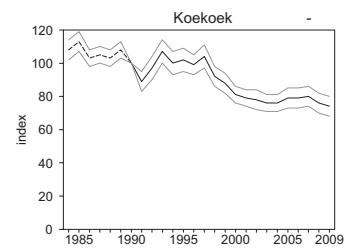
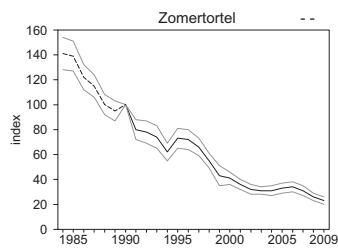
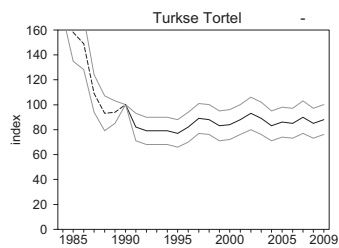
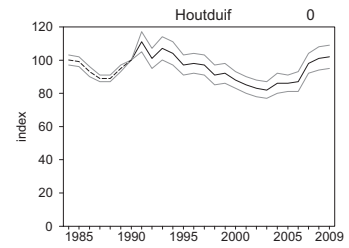
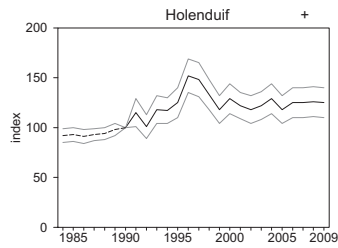
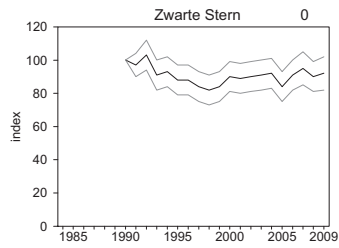
Bijlage 3. Vervolg

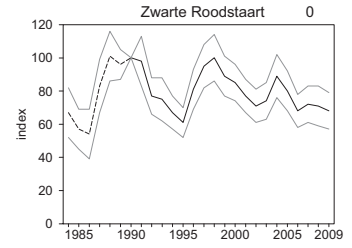
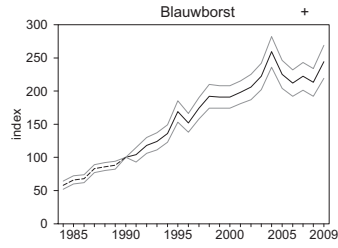
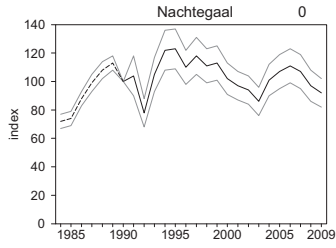
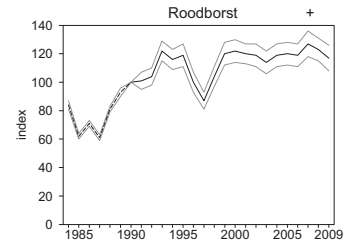
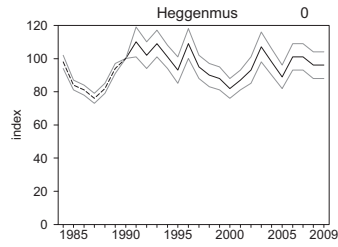
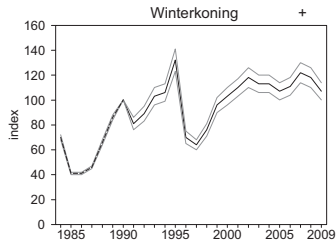
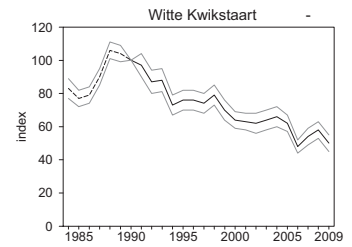
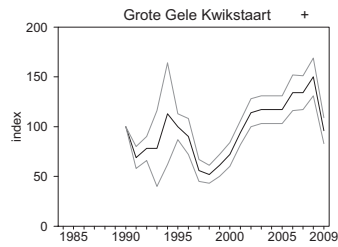
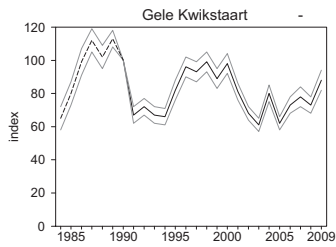
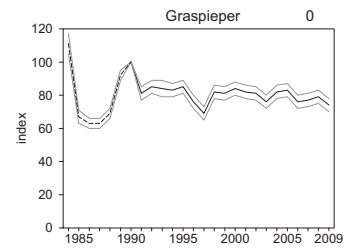
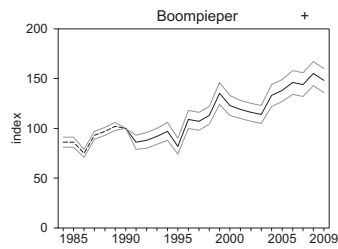
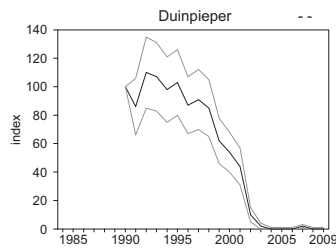
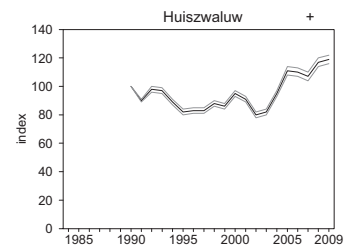
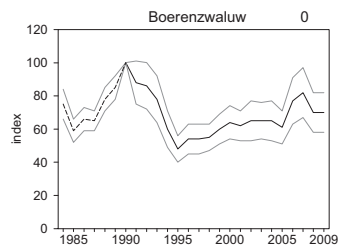
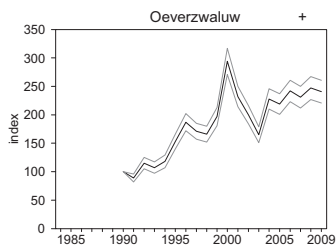
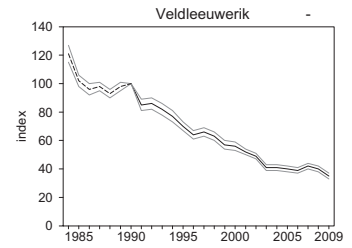
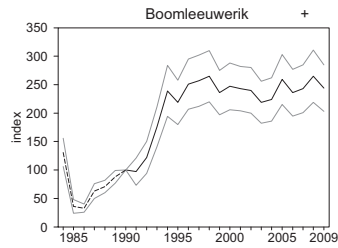
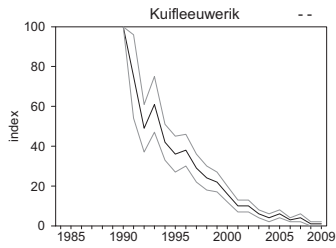
Bijlage 3. Vervolg

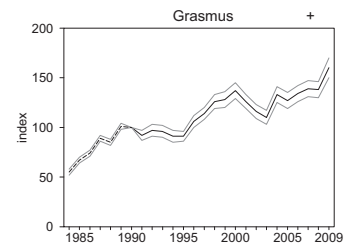
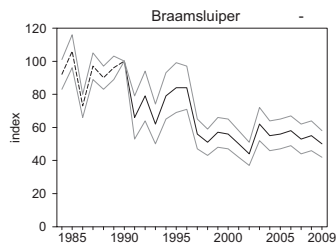
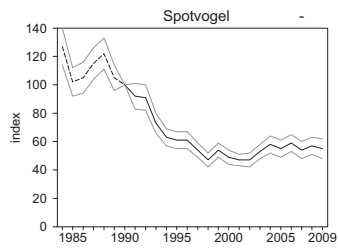
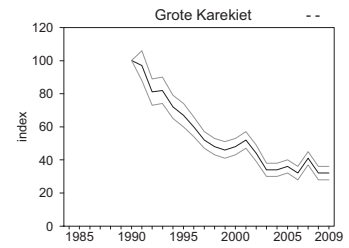
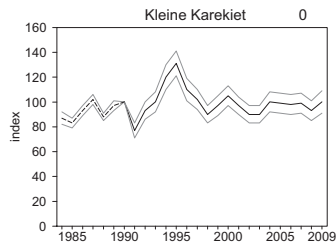
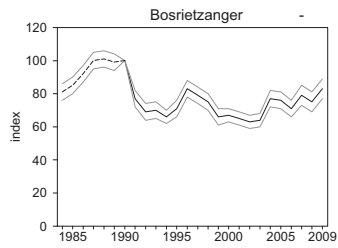
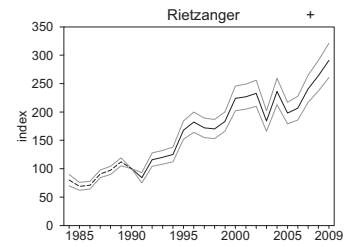
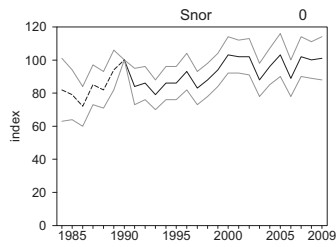
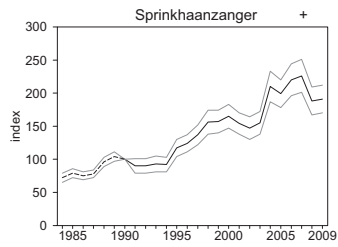
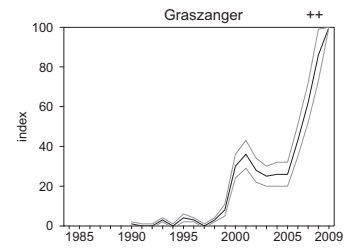
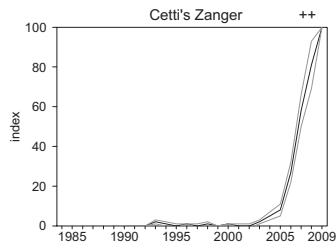
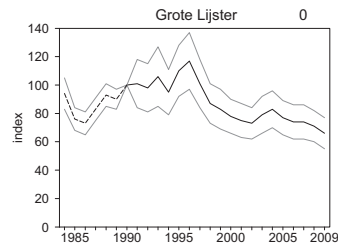
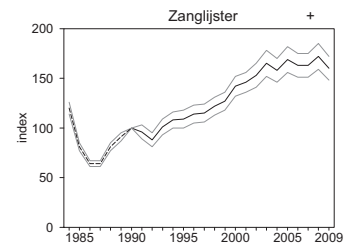
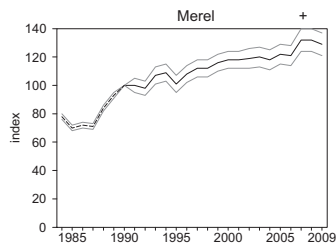
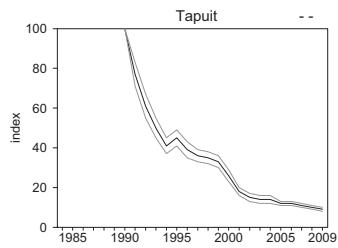
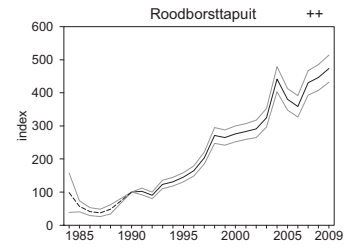
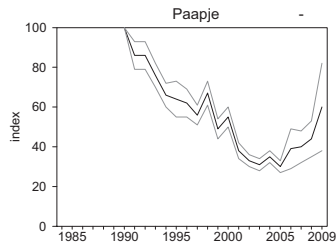
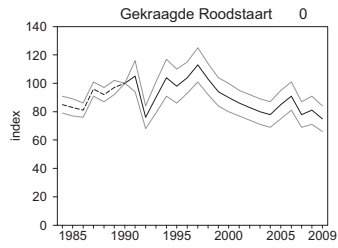
Bijlage 3. Vervolg

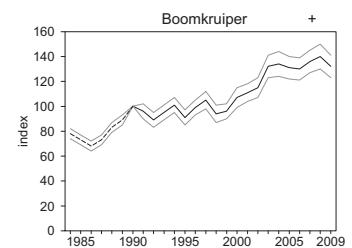
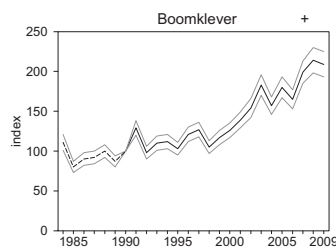
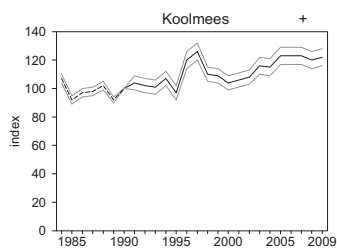
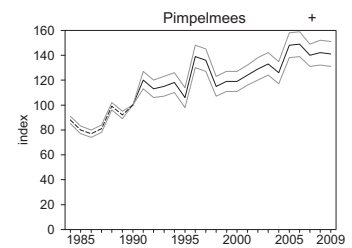
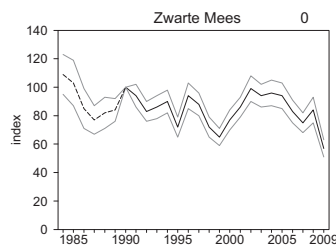
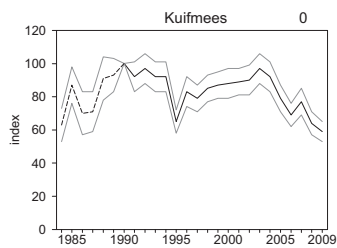
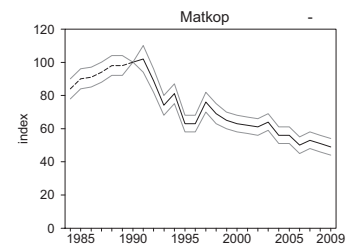
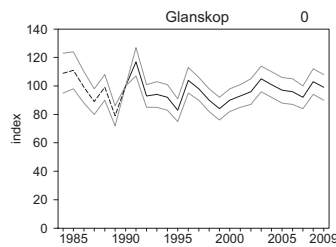
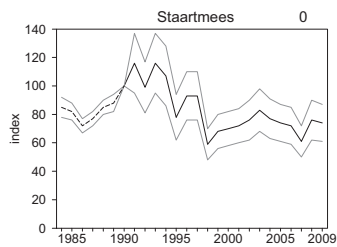
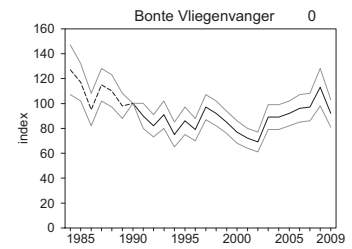
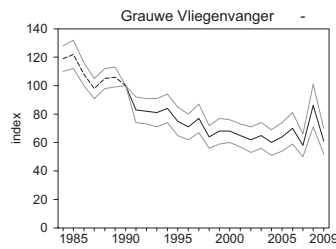
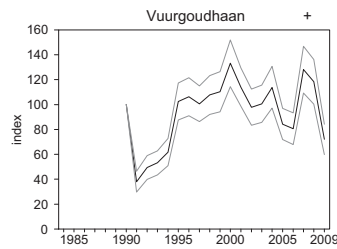
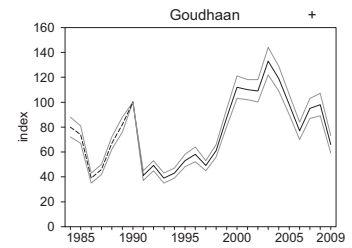
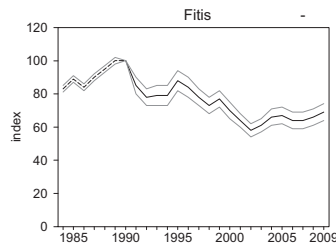
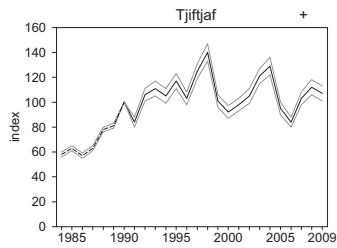
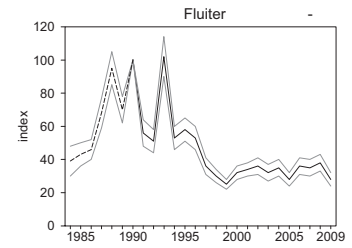
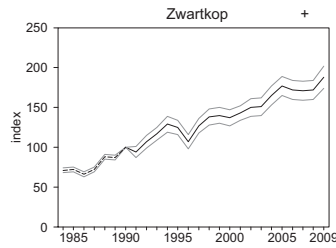
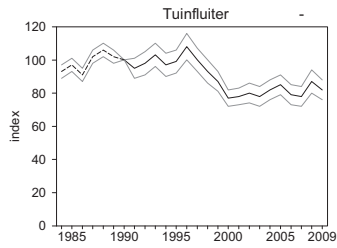
Bijlage 3. Vervolg

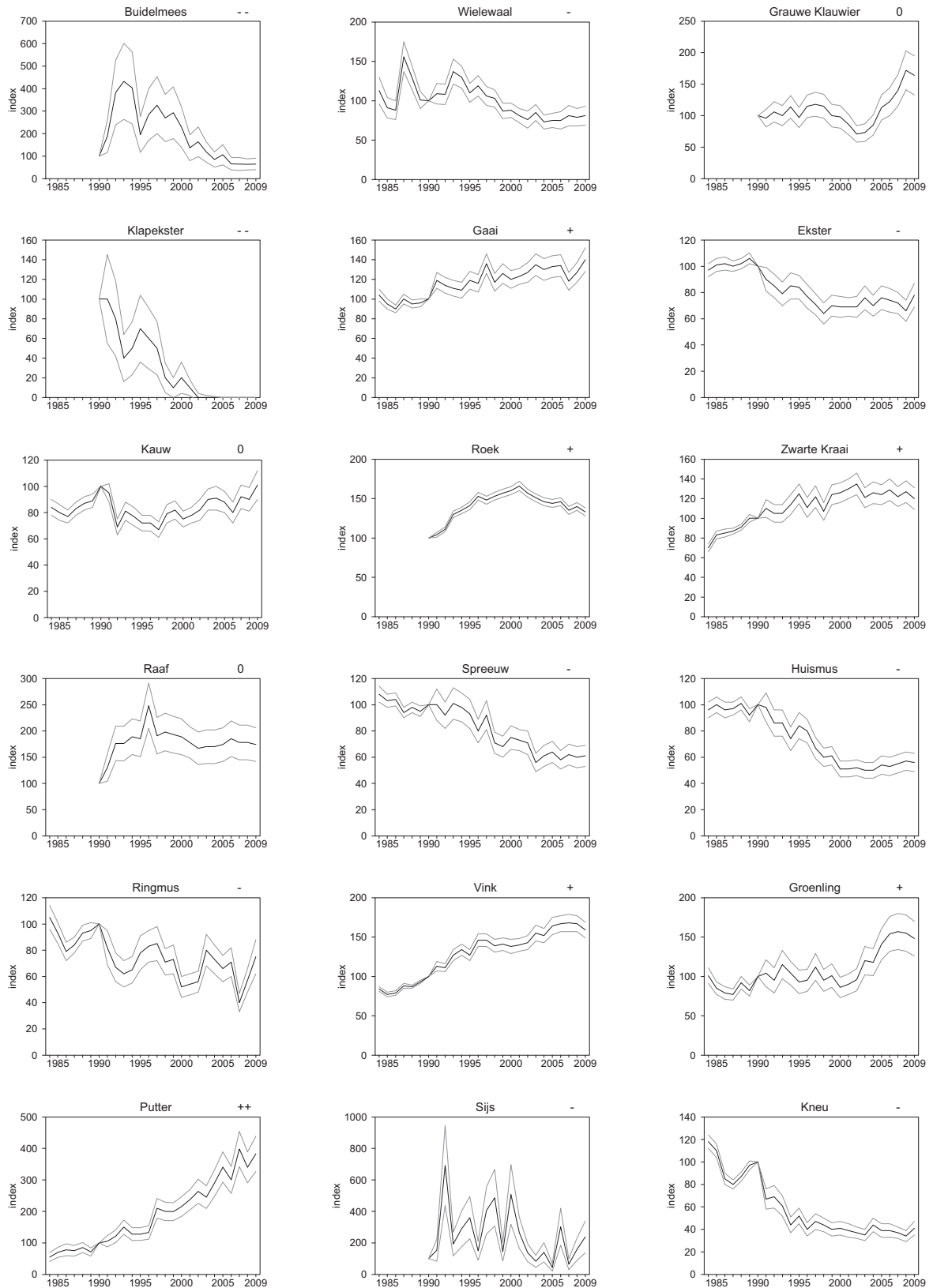
Bijlage 3. Vervolg

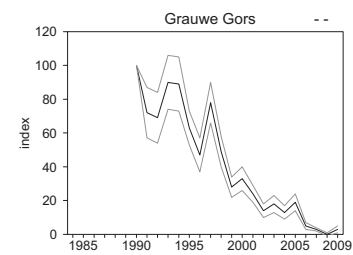
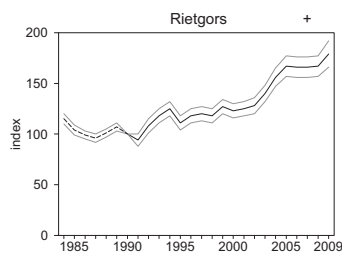
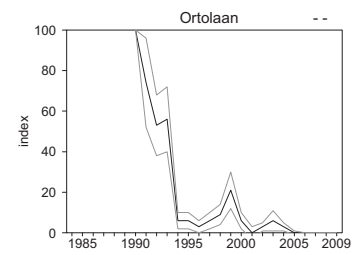
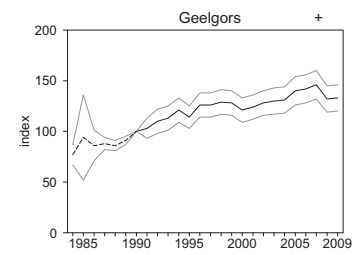
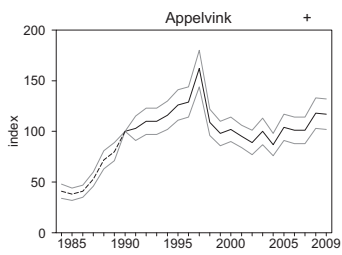
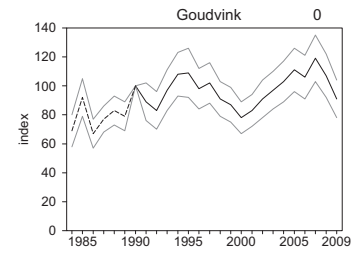
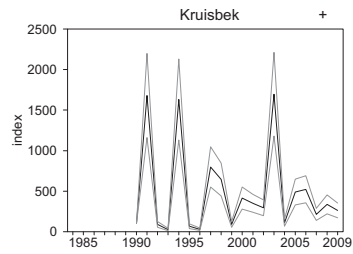
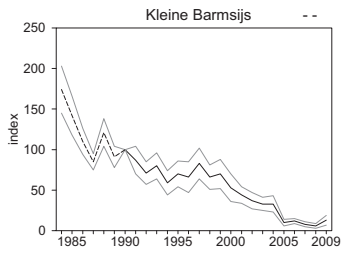
Bijlage 3. Vervolg

Bijlage 3. Vervolg

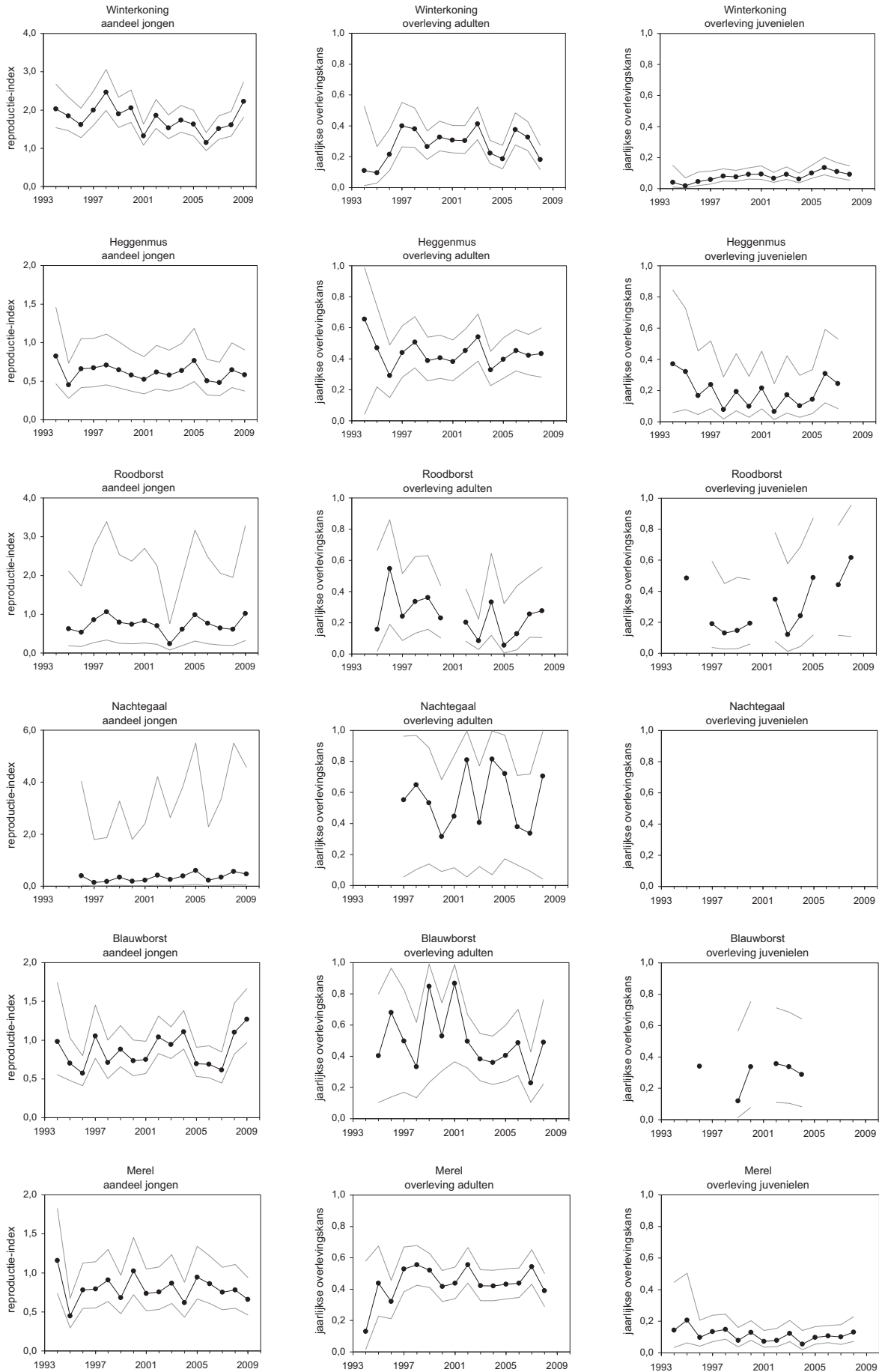
Bijlage 3. Vervolg

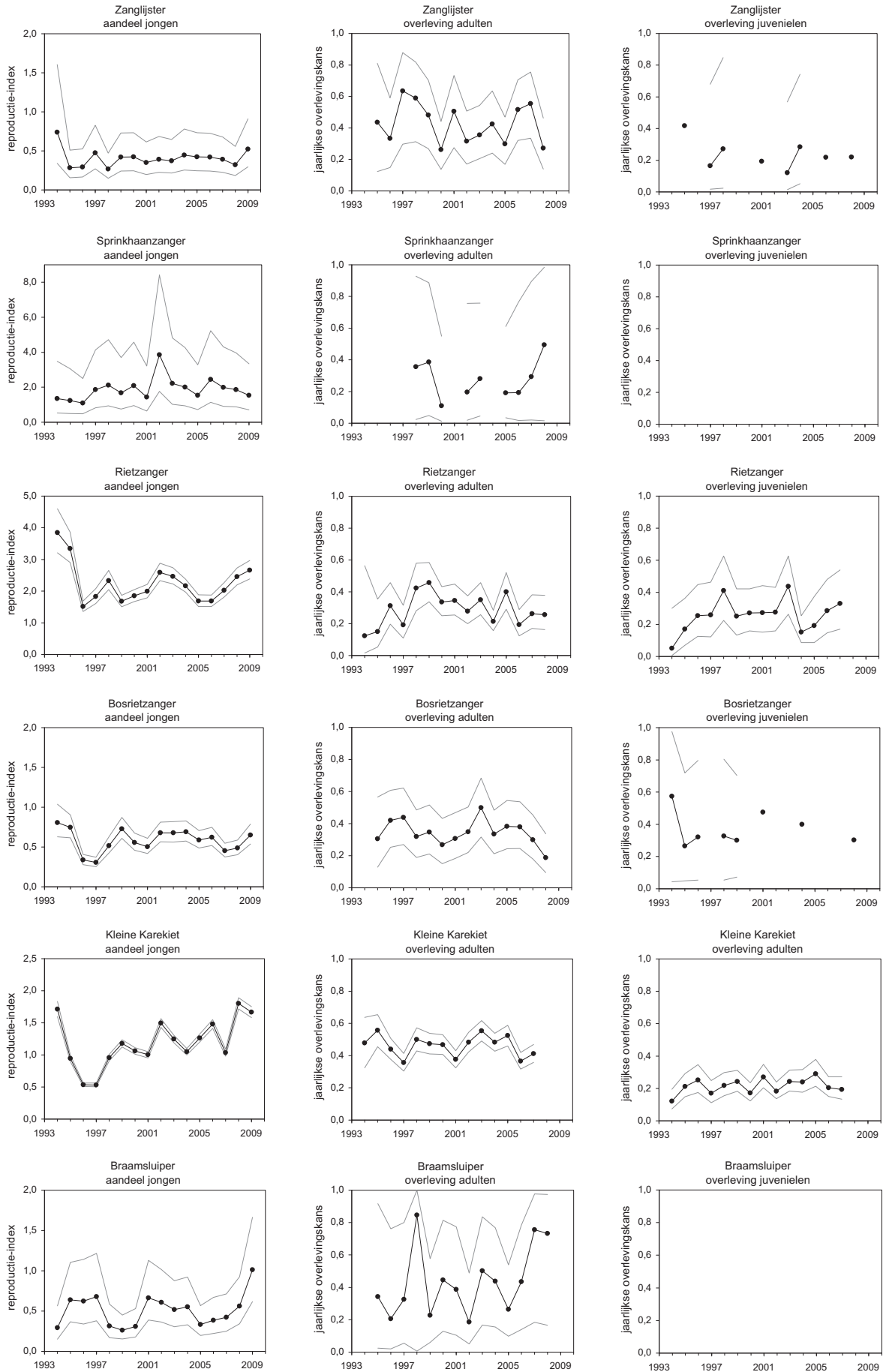
Bijlage 4. Reproductie-index, overleving adulten en overleving juvenielen

Reproductie-index (evenredig met het aantal geproduceerde juvenielen per adult), jaarlijkse overlevingskansen van volwassen vogels en jaarlijkse overlevingskansen van juvenielen (feitelijk een mix van overleving en terugkeer naar het geboortegebied) voor de 24 meest gevangen zangvogelsoorten in het Constant Effort Site (CES) project, met 95%-betrouwbaarheidsintervallen. ‘Gaten’ in de reeksen zijn ontstaan doordat niet voor alle soort-jaarcombinaties de gegevens het maken van een overlevingsschatting toelieten; dit geldt vooral voor juvenielen. Indexen voor uit 1994 en 1995 zijn gebaseerd op veel minder CES-locaties (7-13) dan die voor latere jaren (30-42).

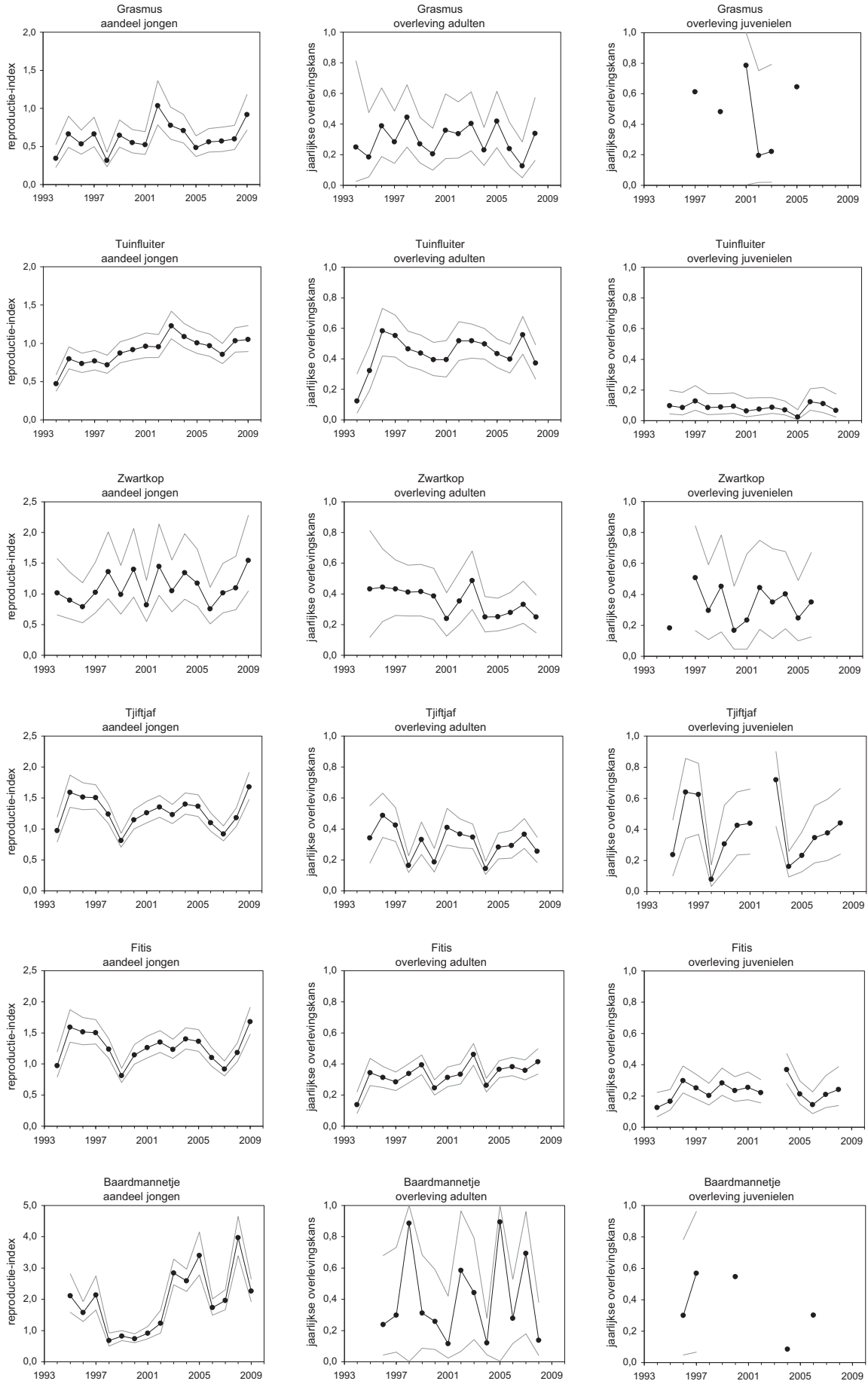
Bijlage 4. Vervolg

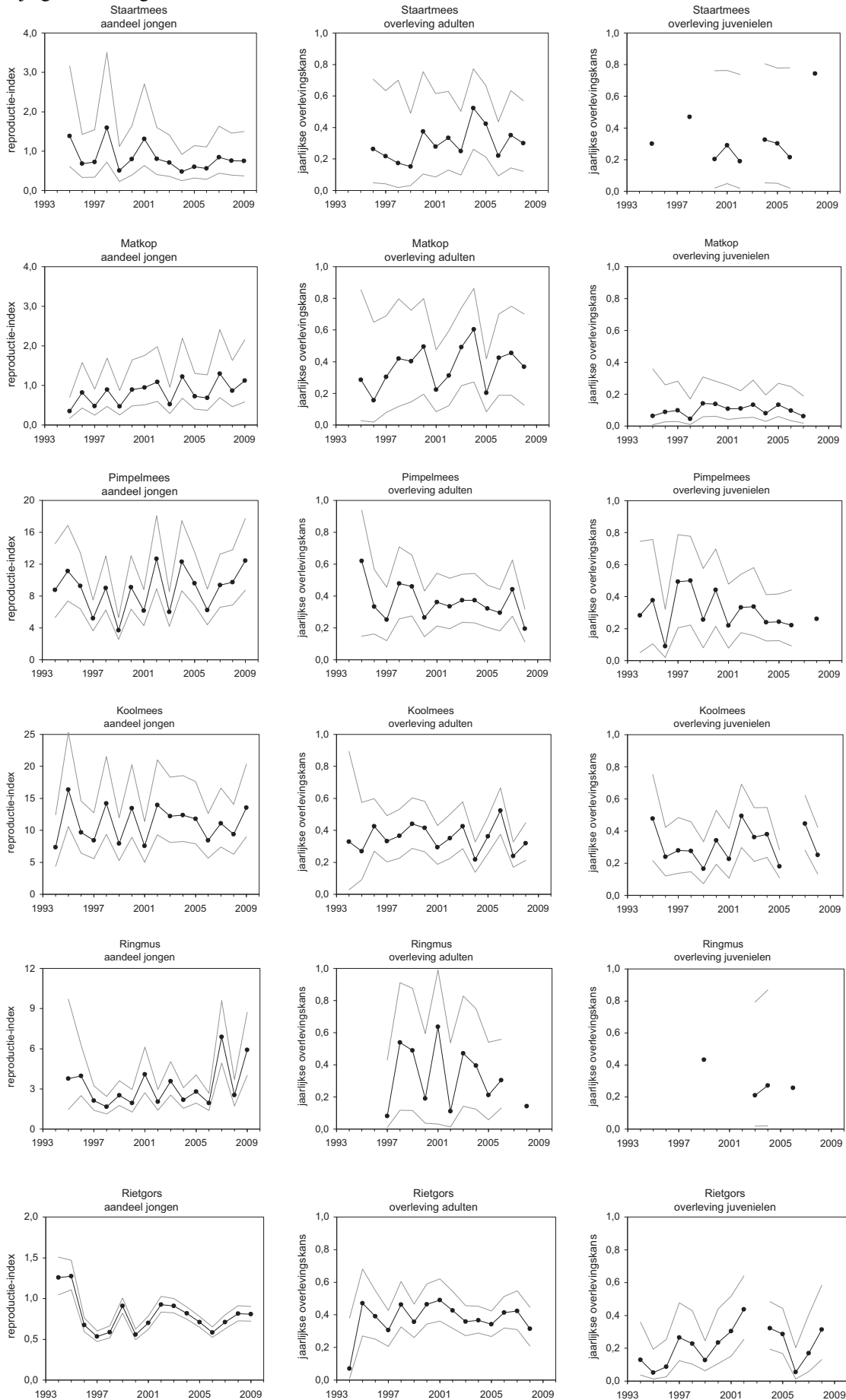
Bijlage 4. Vervolg

Bijlage 4. Vervolg

Bijlage 4. Vervolg

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
T (024) 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Rijkswaterstaat
Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Nederland is door zijn afwisselende landschap met droge en natte natuur en zijn milde klimaat een belangrijk broedgebied voor veel bijzondere vogelsoorten. Tegelijkertijd kent Nederland een hoge bevolkingsdichtheid en verstedelijking. Dit schept bijzondere (Europeesrechtelijk vastgelegde) verplichtingen ten aanzien van het behoud van deze vogelsoorten en de inrichting en het beheer van broedgebieden. Mede om deze reden vinden in ons land al tientallen jaren inventarisaties plaats van broedvogels, in hoofdzaak door vrijwilligers. De inventarisaties richten zich op alle broedvogels, van zeldzame vogels en kolonievogels tot algemene soorten.

Broedvogelinventarisaties worden door SOVON Vogelonderzoek Nederland georganiseerd binnen het Netwerk Ecologische Monitoring. Het onderzoek vindt plaats in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, Rijkswaterstaat, de provincies en de Stichting Gegevensautoriteit Natuur in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.